

YALOVA SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 11 Sayı: 1



YALOVA ÜNİVERSİTESİ
university of yalova

ISSN 2146-1333 | E-ISSN 2146-1406



YALOVA SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YALOVA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

Cilt: 11, SAYI: 1, NİSAN 2021

e-ISSN: 2146-1406

EDİTÖR ve YAYIN KURULU

Derginin Sahibi

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Editör

Doç. Dr. Feyyaz ZEREN

Editör Yardımcıları

Dr. Sinem ATEŞ

Arş. Gör. Kubilay ÇAKICI

Arş. Gör. Ahmet Fethi GÜN

Arş. Gör. Enes ATAY

Dil Editörü

Dr. Sinem ATEŞ

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Ayтуğ SÖZÜER, **Yalova Üniversitesi**

Doç. Dr. Erdem Can ÖZTÜRK, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi**

Doç. Dr. İsmail ÇELİK, **Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi**

Doç. Dr. Nigar KÜÇÜKKUBAŞ, **Yalova Üniversitesi**

Dr. Öğr. Üyesi Barış KOCAARSLAN, **Yalova Üniversitesi**

Dr. Öğr. Üyesi Uğur Bekir DİLEK, **Yalova Üniversitesi**

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Ersin KAVİ, Yalova Üniversitesi, **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri**

Prof. Dr. Hamza ATEŞ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, **Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi**

Prof. Dr. Mehmet BAHÇEKAPILI, Yalova Üniversitesi, **Din Eğitimi**

Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, **İktisat Politikası**

Prof. Dr. Yüksel BAYRAKTAR, İstanbul Üniversitesi, **Teknoloji ve Sanayi İktisadı**

Doç. Dr. Baki DEMİREL, Yalova Üniversitesi, **İktisat Teorisi**

Doç. Dr. Fatih GEÇTİ, Yalova Üniversitesi, **Pazarlama**

Doç. Dr. Harun CEYLAN, Yalova Üniversitesi, **Sosyal Hizmet**

Doç. Dr. Nurullah Emir EKİNCİ, Yalova Üniversitesi, **Spor Bilimleri**

Doç. Dr. Murat ALAKEL, Yalova Üniversitesi, **Uluslararası İlişkileri**

Doç. Dr. Şuayyip Doğuş DEMİRCİ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, **Muhasebe**

Dr. Öğr. Üyesi Kemal DEMİR, Yalova Üniversitesi, **Yönetim ve Organizasyon**

Dr. Öğr. Üyesi Sibel AKOVA, Yalova Üniversitesi, **İletişim Bilimleri**

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman TEKİN, Yalova Üniversitesi, **Hukuk**

Dr. Öğr. Üyesi Tayfun YILMAZ, Burdur Mehmet Akif Üniversitesi, **Finans**



BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Abdullah YILMAZ, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Rıza ABAY, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Candan DEDELİOĞLU, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih ŞAHİN, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Fethi GÜNGÖR, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Habip TÜRKER, İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail HİRA, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir CANATAN, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut YEŞİL, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ADAK, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Selami YILDIZ, Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Metin ÇANCI, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Cahit ÜNGAN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Kemal ŞAN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GEMİCİ, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KÜÇÜK, Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Selami ÖZCAN, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Senay YÜRÜR, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Suat CEBECİ, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Serdar KARACA, Malatya Turgut Özal Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf BALCI, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Zekeriya ARI, Uludağ Üniversitesi

HAKEM LİSTESİ

- Prof. Dr. Giray Gözgör**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi/Siyasal Bilgiler Fakültesi/Uluslararası İlişkiler Bölümü/Uluslararası Ekonomik Entegrasyonlar Anabilim Dalı
- Prof. Dr. Bilge Leyli Demirel**, Yalova Üniversitesi/Yalova İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü/Uluslararası Ticaret ve Finansman Anabilim Dalı
- Prof. Dr. Ahmet Talimciler**, İzmir Bakırçay Üniversitesi/Fen-Edebiyat Fakültesi/Sosyoloji Bölümü/Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Şuayyip Doğuş Demirci**, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi/İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme Bölümü/Muhasebe Ve Finansman Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Erhan Akdemir**, Anadolu Üniversitesi/İktisat Fakültesi/Uluslararası İlişkiler Bölümü/Siyasi Tarih Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Ayhan Dever**, Ordu Üniversitesi/Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu/Spor Yöneticiliği Bölümü/Spor Yönetimi Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Arzu Al**, Marmara Üniversitesi/Siyasal Bilgiler Fakültesi/Uluslararası İlişkiler Bölümü/Uluslararası Politik İktisat Anabilim Dalı
- Doç. Dr. Erhan Akdemir**, Anadolu Üniversitesi/İktisat Fakültesi/Uluslararası İlişkiler Bölümü/Siyasi Tarih Anabilim Dalı
- Dr. Öğr. Üyesi Yasin Akyıldız**, Kırklareli Üniversitesi/Lüleburgaz Meslek Yüksekokulu/Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü/Sosyal Güvenlik Pr.
- Dr. Öğr. Üyesi Selim Gülverdi**, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi/İslami İlimler Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
- Dr. Öğr. Üyesi Osman Nuri Demir**, Ege Üniversitesi/Birgivi İslami İlimler Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
- Dr. Öğr. Üyesi Murat Alakel**, Yalova Üniversitesi/Yalova İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Uluslararası İlişkiler Bölümü/Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
- Dr. Öğr. Üyesi Metin Eken**, Erciyes Üniversitesi/İletişim Fakültesi/Gazetecilik Bölümü/Basın Yayın Tekniği Anabilim Dalı
- Dr. Öğr. Üyesi Gönül Tezcan**, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi/Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Uluslararası İlişkiler Bölümü/Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
- Dr. Öğr. Üyesi Levent Sezal**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu/Yönetim ve Organizasyon Bölümü/Lojistik Pr.
- Dr. Öğr. Üyesi Fatih Günay**, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi/Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü/Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dalı
- Dr. Öğr. Üyesi Harun Ögünç**, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/Bucak Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu/Muhasebe ve Finans Yönetimi Bölümü/Muhasebe ve Finans Yönetimi Anabilim Dalı
- Dr. Öğr. Üyesi Güler Ferhan Ünal Uyar**, Akdeniz Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/İşletme Bölümü/Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı
- Öğr. Gör. Dr. Seda Çankaya**, Kurnaz Selçuk Üniversitesi/İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü/Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı
- Dr. Derya Büyüktanır Karacan**, Elliott School of International Affairs

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Abdulkerim FAZLA

Türk Vergi Sisteminin Vergi İadesi ve Vergi Mahsubu Yönünden İncelenmesi ile İade İşlemlerinde Yetki ve İade Sonrası Muhasebe İşlemleri

1-6

Examining Turkish Taxation System with Respect to Tax Refunds and Tax Offsetting, and Authorization in Refund Procedures and Post-Refund Accounting Procedures

Samet GÜRSOY

ABD ve Japonya Para Politikası Belirsizliğinin Bitcoin Fiyatları Üzerindeki Etkisi

7-16

The Effect of The Monetary Policy Uncertainty of US and Japon on Bitcoin Price

Şule BATBAYLI - Başak ÖZARSLAN DOĞAN

Ticaret Savaşlarının Ekonomik Yansımaları Üzerine Ampirik Bir Analiz: ABD-ÇİN Örneği

17-36

An Empirical Analysis on the Economic Reflections of Trade Wars: USA-China Case

Emrah KÖROĞLU

Entegrasyon Teorileri Işığında Avrupa Genişleme Dalgaları ve Türkiye ile İlişkiler

37-58

European Enlargement Waves and Relations With Turkey in The Light of Integration Theories

Osman ORAL

Mâtürîdî'ye Göre Gayba İman

59-78

The Faith In The Unseen According to Maturidi

Yunus Emre GÜNEY

İnşacı Yaklaşım Bağlamında Avrupa Birliği Bütünleşmesinin Serencamı (Koronavirüs Pandemi Dönemi)

79-97

The State of European Union Integration in The Context of Constructivist Approach (Coronavirus Pandemic Period)

Başak ŞITAK - Petek ŞITAK

Öğrencilerin Adli Muhasebe Kavramına Yönelik Farkındalık Düzeylerinin Salgın Hastalık Döneminde İncelenmesi

98-108

Examining The Awareness Levels of Students Regarding The Concept of Forensic Accounting in The Period of Pandemic Disease

Ece ÜNER - Didem DOĞANYILMAZ DUMAN

Farklılıkların Çatışması Bağlamında Sporda Ayrımcılığın Göstergibilimsel Analizi

109-126

Semiotic Analysis of Discrimination in Sports Within The Context of Conflict of Differences

DERLEME MAKALELER

Hakan SAMUR

Seküler Kapitalizmin İslamofobik Tepkisinin Temel Sebepleri

127-144

Main Reasons of The Islamophobic Reaction of Secular Capitalism

Türk Vergi Sisteminin Vergi İadesi ve Vergi Mahsubu Yönünden İncelenmesi ile İade İşlemlerinde Yetki ve İade Sonrası Muhasebe İşlemleri

Araştırma Makalesi

Abdülkerim FAZLA¹

Öz

Bu makale Türk Vergi Sisteminde uygulanan gelir üzerinden alınan vergiler, harcama üzerinden alınan vergiler ve servet üzerinden alınan vergiler mahsup iade ve nakden iade konuları bakımından değerlendirilerek mahsuben ve nakden iadesi mümkün olan vergiler üzerinde durulacaktır.

Genel konu itibari ile uygulanan vergi sisteminde iadesi nakden veya mahsuben mümkün olan vergilerden bahsedilerek mükellefler için verginin gider veya maliyet kalemi olmaktan çıkaracak ve mükellefler için günümüz ekonomik şartlarında gelir kaynağı olabilecek şekilde iade konusu çalışılacak ve Vergi mevzuatımızın izin verdiği ölçüde nakden ve mahsuben iadesi mümkün olan vergilerin varlığından bahsedilerek mahsuben ve nakden iadesi mümkün olan vergilerin varlığı ispatlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Türk Vergi Sistemi
Vergi İadesi
Vergi Mahsubu
İade Yetkisi

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
27.08.2020
Kabul Tarihi:
23.03.2021

Examining Turkish Taxation System with Respect to Tax Refunds and Tax Offsetting, and Authorization in Refund Procedures and Post-Refund Accounting Procedures

Abstract

In this study,generally evaluate and give some informations about taxes on income,expenditure taxes and on wealth taxes which are applying in Turkish tax system.

By the general topic refer to rebunds cash payment or payment on account while studying returns that how taxes are not be expense and expenditure item for taxpayers but also would be source of income under today's economic conditions.And noticed about existence of possibility to return rebunds cash payment or payment on account to the extenxt by our tax legislation.

Keywords

Turkish Tax System
Tax Accounting
Return Authorization

Article Info

Received:
27.08.2020
Accepted:
23.03.2021

¹ Abdülkerim FAZLA,İstanbul Aydın Üniversitesi,ORCID:0000-0003-1146-5850

Giriş

Türk Vergi Sistemi'nin günümüz uygulamalarına bakıldığında vergi sisteminin üç temel üzerine kurulduğu görülmektedir. Vergi sistemimizin gelir üzerinden alınan vergiler, harcama üzerinden alınan vergiler ve servet üzerinden alınan vergilerden oluştuğu bilinmektedir.

Fazla ve yersiz olarak ödenen vergilerde iade mekanizması gelir, servet ve harcama üzerinden alınan tüm vergi türlerinde iadesi mümkün olup gerek mahsuben gerekse nakden iadesi gerçekleştirilebilmektedir. Mevzuat hükümleri incelendiğinde GVK'nın 121.maddesinde, yıllık beyannamede gösterilen gelire dâhil kazanç ve iratlardan kesilmiş bulunan vergilerin gelir vergisinden mahsup edileceği vurgulanmıştır. Mahsubu yapılan miktarın gelir vergisinden fazla olduğu durumda ise mükellefin bir yıl içerisinde müracaatı üzerine iade olunacağı bildirilmiştir. Kurumlar vergisi için aynı gelir vergisinde olduğu gibi üçer aylık dönemler ile alınan geçici verginin mahsubu öngörülmele birlikte ödenen geçici verginin fazlalığı halinde ödenen fazla verginin iadesi gündeme gelmektedir. Kurumlar vergisinde vergi sorumlularınca yurtiçinde kesilen vergilerin iadesi mümkündür. Ayrıca yabancı ülkelerden elde edilen kazançlar üzerinden kazancın elde edildiği ülkede ödenmiş olan kurumlar vergisi benzeri vergiler Türkiye'de elde edilen vergiden mahsup edilebileceğinin bilinmesi gerekir(Gelir Vergisi Kanunu, 121. md).

Harcama üzerinden alınan vergilerde Özel tüketim vergisi ve katma değer vergisi için belli istisnalar ile gündeme gelen indirim yoluyla telafi edilemeyen vergilerin nakden veya mahsuben iadesi gündeme gelmektedir. İndirim yolu ile telafi edilemeyen katma değer vergisinin nakden iade ve mahsuben iadesi mümkündür (Katma Değer Vergisi Kanunu, 29. md.).

1. Gelir Vergisinde Mahsup ve İade

Gelir vergisinin konusuna ücret, ticari kazanç, zirai kazançlar, serbest meslek kazançları, gayrimenkul sermaye iratları, menkul sermaye iratları ve diğer kazanç ve iratlar oluşturmaktadır. Gelir vergisinde gerçek kişilerin gelir vergisi konusuna giren kazanç ve iratlar vergilendirilirken GVK'da yapılan düzenlemeler ile fazla ve yersiz ödenen gelir vergisinin mahsubunu mümkün kılarken, geçici vergi olarak ödenen ve gelir vergisi zamanında mahsup edilmesi öngörülen geçici verginin de mahsup edileceğinin bilinmesi gerekir.

Türk vergi mevzuatımız da geçici vergi olarak bilinen üçer aylık dönemler itibari beyanname verme sureti ile tahakkuk edilen vergilerden ödenen geçici vergiler toplam gelir vergisinden mahsup edilir. GVK'nın 121,122 ve 123. maddelerinde gelir vergisinin iadesi ve gelir vergisinin mahsubu düzenlenmiştir.

GVK'nın 121.maddesinde, yıllık beyannamede gösterilen gelire dâhil kazanç ve iratlardan kesilmiş bulunan vergilerin gelir vergisinden mahsup edileceği vurgulanmıştır. Mahsubu yapılan miktarın gelir vergisinden fazla olduğu durumda ise mükellefin bir yıl içerisinde müracaatı üzerine iade veya reddolunacağı bildirilmiştir. Yıllık beyannamede toplanan gelirler üzerinden daha önce vergi ödenmişse bu vergilerin hesaplanan toplam gelir vergisinden düşülmesi gerekir. Bu çifte vergilendirmeyi önlemek açısından gereklidir (Bilici, N., 2019:88).

Yıllık beyannamede gösterilen gelir kapsamındaki kazanç ve iratlardan kanuna göre kesilmiş bulunan vergiler, beyanname üzerinden gösterilen vergiden mahsup edilmektedir (Oktar, A.,2018;112).

GVK'nın 122.maddesinde diğer ücret kapsamında vergilendirilen hizmet erbabı muhtasar beyannameye tabi işverenler nezdinde çalışmaya başladıkları takdirde, bu tarihten sonraki aylara ait olan ve peşin ödedikleri vergileri, gerçek ücretleri üzerinden hesaplanan vergilere mahsup edebileceği vurgulanmıştır. GVK'nın 123.maddesinde ise yabancı memleketlerde ödenen vergilerin, çifte vergilendirmeyi önlemek adına mahsup edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Mahsup edilecek miktar gelir vergisinin yabancı ülkelerde elde edilen kazanç ve iratlara isabet eden kısımdan fazla olması durumunda aradaki fark nazara alınmaz (Oktar, A.,2018:113).

2. Kurumlar Vergisinde Mahsup ve İade

Kurumlar Vergisi mükelleflerinin yurt dışında ödedikleri vergilerin mahsubu ve yurt içinde kesilen vergilerin mahsubu ve fazlası varsa iadesini mümkündür. Yurt dışı iştiraki bulunan firmaların yurt dışındaki iştirakin ödemiş olduğu kurumlar vergisi, kontrol edilen yabancı şirketin Türkiye'deki kazancı üzerinden mahsup edilir. Ayrıca tam mükellef kurumların doğrudan veya dolaylı olarak sermayesi veya oy hakkının % 25'ine sahip olduğu yurt dışı iştiraklerinden elde ettikleri kâr payları üzerinden Türkiye'de ödenecek kurumlar vergisinden, iştiraklerin bulunduğu ülkelerdeki kazançlar üzerinden ödenen kurumlar vergisi tutarı mahsup edilir. Geçici vergilendirme dönemi içinde yurt dışından elde edilen gelirlerin bulunması halinde, bu gelirler üzerinden elde edildiği ülkelerde kesinti veya diğer şekillerde ödenen vergiler, o dönem için hesaplanan geçici vergi tutarından da mahsup edilebilir (Oktar, A.,2018:180).

Kurumlar vergisinde geçici vergi, üç aylık dönemler içinde alınan ve asıl kazancın vergilendireceği dönem sonunda mahsup edilen bir vergi türüdür. Üç aylık dönem sonunda tahakkuku yapılan dört adet geçici verginin kurum kazancının ortaya çıktığı dönem sonunda tahakkuku yapılan Kurumlar Vergisinden mahsup edilmektedir (Şenyüz, D., Yüce, M., Gerçek, A.2020:227).

3. Özel Tüketim Vergisinde İade

ÖTV vergisinin yansıtılmayan imalatta katlanılan ama bazı yasal düzenlemeler ile yansıtılmayan kısmı için iade mekanizması gündeme gelmektedir. İmalatçı tarafından üretilen, belirtilen listelerde yer alan mallar ÖTV' ye tabi tutulmayacaktır. Ayrıca üretici tarafından ihracatçıya verilen mallar için faturada ÖTV talep edilmeyecektir. İmalatçı ihraç ettiği eşyayı imal ederken katlandığı ama ihracat istisnası kapsamında mahrum kaldığı ÖTV' i iade talep edecektir(ÖTV iade Rehberi).

4. Özel Tüketim Vergisinde Mahsuben İade

Mahsuben iade, mükellefin kendisinin, ortaklık payı ile orantılı olmak üzere adi, kolektif ve komandit şirketlerde ortakların ithalat sırasında uygulananlar dâhil vergi borçları ve Sosyal Güvenlik Kurumuna olan borçları için söz konusu olabilecektir(ÖTV iade Rehberi).

5. Katma Değer Vergisinde Mahsup ve İade

Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 28.maddesinde, Katma Değer Vergisi'nin oranı % 10 olarak belirlenmiştir. Cumhurbaşkanı'na bu oranı dört katına kadar artırmaya veya % 1 oranına indirmeye yetkilidir. Uygulanmakta olan oranlar % 1,8 ve % 18 olarak belirlenmiştir (Bilici, N., 2019:141-142).

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu indirim yoluyla giderilemeyen KDV'nin iadesi ve mahsubu belirtilen şartları sağlamak şartıyla mümkün kılınmıştır. KDV Kanununun 29.maddesinde mükelleflerin kendilerine yapılan teslim ve hizmetler ile faturalarda düzenlenen fatura ve benzeri belgelerde gösterilen KDV Vergisi, ithal mallar ile ilgili ödenen KDV indirim yolu ile telafi edilememişse nakden iade ve mahsuben iade gündeme gelecektir (İnan, B.,2019:23-24).

KDV yansıtma sistemine dayalıdır. Çeşitli istisna durumları kapsamında son tüketiciye yansıtılmayan, bazı faaliyet türlerinde mal ve hizmetin satışında KDV uygulanamayan veya % 1 ve % 8 gibi oranlarda KDV uygulanan durumlarda iade mekanizması gündeme gelmektedir. Bazen alıcı kanunu gerekçeler nedeniyle KDV'nin bir kısmını satıcıya ödemez satıcı yerine ilgili vergi dairesine öder bu gibi tevkifatlı işlemlerde iade mekanizması gündeme gelmektedir. KDV iade işlemleri üç başlık altında sınıflandırılmıştır. KDV iadesi tam istisna kapsamındaki işlemlerden, indirimli orana tabi işlemlerden ve tevkifatlı işlemlerden kaynaklanmaktadır (Öner, E.,2020:261).

5.1. Tam İstisna Kapsamındaki İade İşlemleri

Tam istisnaya konu işlemler ile ilgili KDV indirim konusu yapılabilmekte, indirim yoluyla telafi edilme imkânı yoksa iadeye konu edilmektedir (Arslan, Y.,2015:50-51). Tam istisna kapsamındaki işlemlerde ihracat istisnası hizmet ve malların varış ülkesinde vergilendirme ilkesi söz konusu olduğundan bir mal veya hizmetin ihracatın gerçekleştirildiği aşamada katma değer vergisinden arındırılmakta ve ihracatın gerçekleştiği ülkedeki yasalara göre vergilendirilmektedir. Söz konusu ihraç edilen mal veya hizmetin ihracatçı kişi veya kuruluşa iadesi yoluna gidilmektedir. İhracat teslimleri ve

bu teslimlere ilişkin hizmetler, yurt dışındaki müşteriler için yapılan hizmetler, serbest bölgelerdeki müşteriler için yapılan fason hizmetler ve yurt dışındaki müşteriler için Türkiye’de yapılan dolaşım hizmetleri katma değer vergisinden istisna tutulmuştur. İstisna kapsamındaki işlemlerden kaynaklanan yüklenilen ve indirim yoluyla karşı tarafa yansıtılmayan KDV için iade mekanizması devreye girmektedir (Akdoğan, A.,2019:523).

5.2. Tevkifatlı İşlemlerden Doğan İade

Katma Değer Vergisi işletmelerin gerçekleştirdikleri mal ve hizmet teslim bedelleri üzerinden hesaplanan, satıcı tarafından nihai tüketici olan alıcıdan tahsil edilen veya satıcının devlete ödeyeceği KDV’den mahsup edilecek bir vergi türüdür. Bazı durumlarda Maliye Bakanlığı, teslim ve hizmet üzerinden hesaplanan verginin, teslim veya hizmeti yapanlar tarafından değil, bu teslim ve hizmeti alan tarafı kısmen veya tamamen sorumlu tutmaktadır (Yanık A.,2016:395).

Tevkifatlı işlemleri serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan teslimler, kiralama işlemleri, yapı denetim hizmetleri, danışmanlık, denetim hizmetleri, yemek servis ve organizasyon hizmetleri, iş gücü temin işlemleri, servis taşımacılık hizmeti bu kapsamdadır.

5.3. İndirimli Orana Tabi İşlemler

3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu’nun 28. maddesinde, katma değer vergisinin oranı %10 olarak belirlenmiştir. Cumhurbaşkanı bu oranı 4 katına kadar artırmaya ve % 1 oranına kadar indirmeye yetkilidir. KDV oranlarında 3 farklı uygulama vardır. Uygulanmakta olan oranlar %1, %8 ve %18’dir.%18 oranı genel orandır, yani bir teslim diğer oranların uygulandığı listelerde sayılmamışsa, bu teslim ve hizmete uygulanacak vergi oranıdır (Bilici, N., 2019:140).

5.3.1. Yılı İçerisinde Mahsup Taleplerinin Yerine Getirilmesi

Aynı yıl içerisinde yapılan mahsup talepleri takvim yılı başından mahsup hakkının doğduğu döneme kadar mahsup hakkının doğduğu döneme kadar yapılan alışlara ilişkin faturalar ile aynı dönemde satışı yapılan indirimli orana tabi işlemlerden kaynaklanan satışlara ilişkin belgelerin listesi yapılır. İade işlemi vergi dairesine verilen dilekçe ile talep edilir. İade hakkı doğuran işlemlere ait KDV listesi ile indirimli orana tabi işlemlere ait satış faturaları, bu faturaların dökümünü gösteren liste ile yüklenilen KDV listesi ve tablosu dilekçeye eklenecektir.

5.3.2. Mahsubu Talep Edilecek Borçlar

İndirim yolu ile telafi edilen KDV tutarının iadesi söz konusu olamaz. İade alınabilecek KDV tutarının iadesi mahsuben talep eden mükellefler, aşağıda belirtilen borçlarına mahsuben iade uygulayabilirler;

- Vergi dairelerince takip edilen tüm amme alacaklarına,
- İthalde ödenecek KDV tutarına,
- SGK prim borçlarına,
- Katma Değer Vergisi mükelleflerinin indirimli orana tabi teslimlere ait iade alacaklarında, %51 veya daha fazla hissesi kamuya ait kuruluşlardan temin ettikleri elektrik ve doğalgaz borçları ile organize sanayi bölgelerinden temin ettikleri elektrik, su, doğalgaz, internet hizmetleri, altyapı katılım payları ve aidatlara ilişkin borçlarına, mahsubu da mümkündür.

5.3.3. İade Talep Süreci

Mükellefler iade talep sürecinde 1 No.lu KDV Beyannamesini vergilendirme dönemini takip eden ayın 26’sı akşamına kadar vermekle yükümlüdürler. Yıl içerisinde mahsuben iadesi talep edilemeyen KDV miktarları izleyen yılda yapılacak iade taleplerinde sırası ile 1 No.lu beyannamede belirtilerek iade işlemi başlatılır(Gelir İdaresi Başkanlığı KDV İade Rehberi).

İade talep sürecinin 2.aşamasında iade beyannamesi yollandıktan sonra, idareye teslim edilmesi gereken belgeler ise kısaca şöyledir(Gelir İdaresi Başkanlığı KDV İade Rehberi).

- Standart iade talep dilekçesi
- Alış ve satış faturaları ve benzeri belgelerin listesi
- Yıllık iade tutarının hesaplanmasına ilişkin tablo

- Yıl içinde mahsup edilen tutarları aylık olarak gösteren tablolar yer almaktadır. Bu tabloda yıl içinde mahsubu gerçekleşen tutarları tek bir satırda gösterilmektedir.
- İadenin talep edildiği izleyen yılın ilk döneminde iadenin talep edildiği döneme kadar aylar itibari ile devreden KDV tutarını gösteren tablo

İade talep sürecinin 3. aşamasında ise mükelleflerin her ayın sonunu kadar bildirmekle yükümlü oldukları BA-BS konusu yer almaktadır. BA-BS ilgili yılı izleyen KDV-1 Beyannamesi bildirildiği tarihlerde (ilgili ayın 26 akşamına kadar) bildirildiği gibi BA-BS formları da KDVİRA sistemine ilgili ayın sonuna kadar bildirilir(Gelir İdaresi Başkanlığı KDV İade Rehberi).

6. KDV İade Raporu Oluşturma Yetkisi

6.1. İade Yetkisinin İncelenmesi

Öncelikli olarak serbest muhasebeci mali müşavirlerin yetkileri defter tutmak, bilanço, kar ve zarar tabloları oluşturmak ile beyannameleri düzenlemek, muhasebe sistemini kurmak ve geliştirmek, mali mevzuat hakkında müşavirlik yapmak, denetim, inceleme yaparak yazılı görüş vermek ve rapor düzenlemek ve bilirkişilik yapmaktır (3568 No.lu Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu).

Yeminli mali müşavirlerin yetkileri ise defter ve belge inceleme, defter ve belge ibrazı isteme, karşıt inceleme yapma, kamu idarelerinden bilgi isteme, vergi dairelerinden bilgi isteme gibi yetkilere sahiptirler. YMM'lerin amaçları, kamu hizmeti sağlayarak mükellefin iade alacağını doğru bir şekilde tespit etmektir (İlgar, B.,2017:178-179).

29.03.2018 tarihli 7104 sayılı kanun ile Katma Değer Vergisi Kanunu ve diğer bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair yapılan düzenleme 06.04.2018 tarihinde resmi gazete yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanun ile yapılan düzenleme ile 3568 sayılı Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Kanununda düzenlemeler yapılmıştır. Yetki karmaşası da tam olarak bu kanunun yürürlüğe girmesi ile ortaya çıkmaktadır. 7104 sayılı Katma Değer Kanununda değişiklik yapılmasına dair kanunla serbest muhasebeci mali müşavirlere, yeminli mali müşavirlere ait olan karşıt inceleme yetkisi ve KDV iade raporu yazma yetkisi paylaşılırak yetki verildiği belirtilmektedir. Kanun 2018 yılında çıkmış olmasına rağmen esas ve usulleri belirleyen herhangi bir tebliğ veya yönetmelik çıkarılmamış konu tam olarak aydınlatılamamıştır. 7104 sayılı düzenleme yapılmadan önce mali müşavirlerin mükelleflerine ait olan fazla ve yersiz ödenen gelir vergisi, kurumlar vergisi ile ÖTV ve KDV'nin mahsup dilekçesi oluşturma yetkilerinin olduğunu belirtmek gerekir. Mükelleflerine ait olan mahsup işlemlerini oluşturma, idareye başvuru yetkileri ve mahsup takibini serbest muhasebeci mali müşavirlerin yapmasında herhangi engel bulunmamaktaydı ve şuan içinde engel teşkil etmemektedir.

Sonuç ve Öneri

Bu çalışmada Türk Vergi Sisteminde mahsup ve iade konusu incelenmiştir. İnceleme sonucunda Türk vergi sisteminde yürürlükte olan tüm vergiler için fazla ve yersiz olarak ödenen vergilerin mahsup ve iadesinin mümkün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Gelir vergisi, kurumlar vergisi açısından yapılacak değerlendirmede fazla ve yersiz olarak ödenen verginin mahsup ve iadesinin yanında mükelleflerin yurt dışındaki faaliyetlerinden dolayı yurt dışında ödedikleri vergilerin çifte vergilendirmeye yol açmaması adına Türkiye'deki benzer nitelikteki vergiden mahsubunu mümkün olmasının yanında vergi sorumlularının kesinti yolu ile ödedikleri vergilerin varlığında mahsup ve iade mekanizmalarının devreye gireceği konusunda görüş oluşturulmuştur.

Özel tüketim vergisi tabi malların ihracatı nedeniyle, dolaylı vergilerin varış ülkesinde vergilendirilme ilkesi gereği imalatçının ÖTV ödeyerek aldığı malların ihracatı süresinde yansıtılmayan ÖTV vergisinin iadesinin mümkün olduğu kanaatine varılmış ve ilgili bölümde iade süreci ile ilgili detaylar paylaşılmıştır.

Katma Değer vergisinde ise iade sürecinin tam istisna kapsamındaki işlemlerin varlığı halinde, indirimli orana tabi işlemlerin varlığı ile tevkifatlı işlemlerin varlığı dolayısıyla yüklenen ancak nihai tüketiciye yansıtılmayan KDV'nin mahsuben veya nakden iadesinin mümkün olduğu anlaşılmıştır ve ilgili bölümde konu detayları ile anlatılmıştır.

3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavir kanununda iade konusundaki yetki kavramının tamamen ayrıntılı olarak açıklandığı ve 01.01.2019 yılında yürürlüğe

giren 7104 sayılı düzenleme ile Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlere biriken KDV iade sorununu çözmek adına SMMM'lerin kendi mükellefleri ile sınırlı olmak şartıyla iade raporu yazabilecekleri ve karşıt inceleme tutanağı hazırlayabilecekleri görüşüne varılmıştır. Ama bilinmesi gerekir ki kanunun yürürlüğe girdiği günden günümüze kadar Hazine ve Maliye Bakanlığının konu ile ilgili bir çalışma yapmamış olması kanunun uygulanabilirliği açısından sorun teşkil etmektedir.

Bu çalışmanın, çalışmacılar açısından faydalı olduğunu varsayılarak benden sonraki çalışmacıların iade sürecini hızlandıracak işlemler üzerinde durmaları tavsiye edilerek vergi dairesi tarafından iadenin hızlıca sonuçlanması amaçlanmalıdır. Çalışma sonucu iadesi gerek mahsuben gerekse nakden mümkün olan vergilerin iade sürecinde karşılaşılan sorunlar ile ilgili çalışma yapılarak çalışma geliştirilirse iade sürecinde karşılaşılan sorunlar daha detaylı olarak incelenir ve çözüme kavuşturulur.

Kaynakça

- Akdoğan, A., (2019). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, 12. Baskı, Gazi Kitabevi
- Bilici, N., (2019). Türk Vergi Sistemi, 43. Baskı, Savaş Yayınevi.
- Öner, E., (2020). Türk Vergisi Sistemi, 10. Baskı, Seçkin Yayınevi,
- Uluatam, Ö., Methibay, Y. (2001). Vergi Hukuku, İmaj Yayınları, Ankara,
- Oktar, A., (2018). Türk Vergi Sistemi, 2. Baskı, Türkmen Kitap evi, İstanbul,
- Pehlivan, O. (2011). Vergi Hukuku, Murathan Yayınevi, Ağustos,
- Şenyüz, D., Yüce, M., Gerçek, A. (2020). Türk Vergi Sistemi, Ekin Yayınları, 17. Baskı, Bursa
- Kelecioğlu M.A., (2008). Son Yapılan Değişiklikler Çerçevesinde KDV'de İstisna Ve İade Uygulama Rehberi İSMMMMO Yayınları Ocak 2008
- İnan, B., (2019) Vergi Müfettişleri Derneği, Katma Değer Vergisi İade Rehberi ISBN:978-605-69117-3-6, Nisan 2019, Ankara.
- Yanık A., (2016). Gaziantep Üniversitesi Journal Of Social Sciences 2016 15(2)395-412 ISSN: 2149-5459 Tevkifata Tabi Bir Teslimin Yeniden Tesliminde Tevkifat KDV İadesi Ve Muhasebe Uygulaması
- Arslan, Y., (2015). "İndirimli Orana Tabi İşlemlerde KDV İadesi Ve Muhasebesi" Okan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ağamoğlu, H. (2020). "Katma Değer Vergisinde Sorumluluk Ve Tevkifat", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- Balyalı, T.S., (2015). "Tevkifata Tabi İşlemlerde KDV İadesi, Muhasebesi Ve Karşılaşılan Sorunlar" T.C. Okan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- Laleli D., (2013) "İhracatta Vergi İadesi" Yüksek Lisans Tezi Erzincan Üniversitesi, Erzincan
- T.C. Resmi Gazete. (1960). Gelir Vergisi Kanunu, Sayı:10700, 06.01.1961
- T.C. Resmi Gazete. (1984). Katma Değer Vergisi Kanunu, Sayı:18563, 02.11.1984
- T.C. Resmi Gazete. (1989). 3568 No.lu Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu
- KDV İade Rehberi, gib.gov.tr
- ÖTV İade Rehberi, gib.gov.tr

ABD ve Japonya Para Politikası Belirsizliğinin Bitcoin Fiyatları Üzerindeki Etkisi

Samet Gürsoy¹

Araştırma Makalesi

Öz

Bitcoin'e olan ilgi hem kripto para borsalarında hem de akademik çalışmalarda giderek artmaktadır. Yapılan çalışmalarda genellikle Bitcoin fiyatı üzerinde etkili olabileceği düşünülen finansal varlık değişkenleri dikkate alınmaktadır. Bu çalışmada ise para politikası belirsizliği (MPU) ile ilgili gazete haberlerinde yer alan terimlere dayalı olarak oluşturulan para politikası belirsizlik endeksleri kullanılmıştır.

Çalışmada, Ağustos 2010-Ağustos 2020 dönemlerinde Bitcoin fiyatı ile ABD ve Japonya para politikası belirsizlik endeksleri aylık verileri Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testiyle analiz edilmiştir. Çalışma bulguları ABD ve Japonya para politikası belirsizliği ile Bitcoin fiyatları arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Çalışma döneminde, ABD ve Japonya para politikası belirsizliği ile ilgili haberlerle Bitcoin fiyatları arasında bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Para Politikası Belirsizliği (MPU)
Kripto paralar
Bitcoin

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
10.02.2021
Kabul Tarihi:
27.03.2021

The Effect of The Monetary Policy Uncertainty of US and Japan on Bitcoin Price

Abstract

The Interest in Bitcoin is increasing both in cryptocurrency exchanges and academic studies. Studies generally take into account financial asset variables that are thought to have an impact on the price of Bitcoin. In this study, it was used the monetary policy uncertainty indices based on the terms of the newspaper news about monetary policy uncertainty (MPU).

In the study, it was analyzed the monthly data of the Bitcoin price and the US and Japanese monetary policy uncertainty indices by using the Hatemi-J (2012) asymmetric causality test in period of the August 2010 and August 2020. The study findings show that there is no causality between US and Japanese monetary policy uncertainty and Bitcoin prices. During the study period, it was concluded that there is no relationship between the news about US and Japanese monetary policy uncertainty and Bitcoin prices.

Keywords

Monetary Policy Uncertainty (MPU)
Cryptocurrencies
Bitcoin

Article Info

Received:
11.03.2021
Accepted:
27.03.2021

¹Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, sametgursoy@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1020-7438

Introduction

There is a long-standing relationship between trusting to the money and the economy. As an example of this situation, we can understand that the money of the royals, who ruled for a long time in the past, reflects the economic processing of that period. Today, in the same way, there is a trust and demand against the money of powerful states. On the other hand, increasing polarization, political and economic developments all over the world increase the perception of risk and uncertainty. However, it affects both the demand for money and which currency will be accepted as international money.

In the case of the uncertainty and risk, individuals change their consumption preferences, investors change investment preferences, and governments change policy methods. There are many studies that prove this situation, especially in the academic literature e.g./such as Husted et al. (2017), Balçılar et al. (2020), Gupta et al. (2020). Also, according to Uncertainty Avoidance Index (UAI) created by Hofstede (1983), Japanese are one of the highest uncertainty avoidance people.

Cryptocurrencies are one of the best examples of an escape from traditional money. The first example of these cryptocurrencies "Bitcoin", created by someone or someone under the code name "Satashi Nakamoto" in 2008. Later, if the number of crypto money was expressed in thousands, but it has desired the most popular cryptocurrency became bitcoin. Bitcoin is followed by ethereum, ripple tether, etc. Although there are cryptocurrencies, they could not dethrone bitcoin from the first row. This proves the demand for alternative currency and the most important transaction volume, especially to escape traditional currencies. However, there are evidences in the literature that bitcoin prices are sensitive to financial markets Demir et al. (2018), Kristoufek (2013). Also, studies investigating the acceptance of bitcoin as an alternative currency, financial asset Grinberg (2012), Briere et al. (2015).

Throughout the studies, it was observed that bitcoin was seen as an alternative payment tool, an alternative investment and investment tool. However, the high volatility in Bitcoin prices requires that the factors causing this volatility be taken more seriously. In this study, whether the existence of a relationship between the change in bitcoin prices and monetary policy uncertainty has been investigated. In this context, Husted et al. (2017) Monetary Policy Uncertainty (US MPU) Index for the US and Arbatlı et al. (2017) used the Monetary Policy Uncertainty (JP MPU) Index for Japan. These two indices are developed based on the studies of Baker et al. (2016). The common feature of the indices is that they are an indicator that shows confidence in monetary policy based on the frequency of the news on monetary policy uncertainty for the US and Japan. Based on this, it was aimed to investigate the bitcoin prices of the change in these indices.

In this context, literature studies on the subject are reviewed/summarized in the second section of the study. In the third section, the data set, and method of the study is explained. In addition, the analysis results obtained from the study are interpreted. In the conclusion section, empirical findings are interpreted in comparison with the literature. Finally, the contribution of the findings obtained from this study to the literature is explained and suggestion are made.

2. Literature Review

The studies conducted in this subject, the majority of studies examining the effect of the Economic Policy Uncertainty (EPU) index on cryptocurrencies. On the other hand, there are very few studies involving both EPU and MPU variable, Shaikh, I. (2020). In this study, it is hoped that it will contribute to the literature by evaluating only these variables.

Author	Variables	Method- Date	Results
Bartos (2015)	Facebook, Google, S&P500, Dow Jones, and BTC, gold prices	Error Correction Model (ECM) 2013M3-2014M8	Bitcoin price effected by latest public news. Error Correction Model (ECM) also based forecasts indicate that Bitcoin prices effected by financial developments and speculative movements.
Atik et al. (2015)	BTC - cross rates; Euro (EUR), Japanese Yen (JPY), British Pound (GBP), Canadian Dollar	Granger Causality Test June 2009-February 2015	Bitcoin and Japanese Yen affect each other with a delay and a one-way causality relationship from Japanese Yen to Bitcoin has been detected.

	(CAD), Australian Dollar (AUD) and Swiss Franc (CHF)'		
Nguyen et al. (2019)	U.S. and China monetary policy components, Bitcoin, Ethereum, Litecoin and Ripple	Regression	level of policy interest rates are not significant for both the U.S. and China, tight monetary policy of China effect the cryptocurrency returns. But U.S. monetary policies do not significantly affect cryptocurrency returns.
Tomás and Ibañez (2018)	Monetary policy news and BTC	GARCH-type models 2011-2017	Monetary policy news do not affect Bitcoin and it highlighting the absence of any kind of control on Bitcoin.
Wang et al. (2019)	US EPU, EMU, VIX	Granger causality risk, MVQM-CAViaR 19 July 2010 to 31 May 2018	According to the MVQM-CAViaR approach, the study found that the impact of US EPU, EMU and VIX shocks on Bitcoin's risk was low, and according to Granger causality analysis, the risk spread effect from Bitcoin was insignificant for the US EPU, EMU and VIX index.
Güney (2020)	EPU – USD / TL and EURO / TL exchange rate	ARDL 1999M1 2018M6	MPU index affects Dollar/TL exchange rate, not EURO/TL exchange rate
Al-Yahyaee et al. (2020)	EPU in Canada, Australia, China, Japan, the EU, Mexico, the UK, and the US major real exchange markets (FER)	Quantile on-Quantile (QQ) approach as well as nonparametric causality tests in quantities	It shows extreme dependence between EPU and FERs. In addition, it was found that the dependency structure between the variables considered was asymmetrical between the quantities.
Shaikh, (2020)	MPU (EPU) in China, the UK, Japan, the US and Hong Kong,	Quantile regression and Markov regime-switching model	Bitcoin refunds are more sensitive to the EPU in the US and Japan EPU China and Japan. While uncertainty in the US and Japan has a negative effect on the Bitcoin market, it has a positive effect in China. Also MPU effect the bitcoin.
Ongan and Göçer (2021)	MPU index - Component of the Money(yen) demand in japan.	Linear and nonlinear autoregressive distributed lag (ARDL) models November 2000 September 2018	Demand for the Yen increases when uncertainties in the Japanese monetary policy (MPU) decrease, while demand decreases when the MPU rises. Hence, the increase in MPU drives the Japanese away from demanding the local currency Yen.

3. Methodology

3.1. Aim of the Research and Data Set

This study investigates the effect of Monetary Policy Uncertainty (MPU) which calculated for US and Japan on Bitcoin prices. For these purpose, It was tested mutual simetric-asimetric relations among the variables. Monetary Policy Uncertainty (MPU) index was determined as a representative of the the monetary policy uncertainty variable for these two countries. On the other hand, monthly bitcoin data was used for the purpose of balancing the data of all variables. However, Hatemi-J (2012) test was run among the MPU index of the US, MPU index of the Japan and Bitcoin price by using montly (121 observation) data in period of 2010M8-2020M8. And also it was applied the Lee-Strazicich (LS) unit

root test to determine the unit roots and structural breaks of the series, and Gauss' 10 econometric analysis package program was used to analysis data. While creating the data set, it was tried to obtain the largest data available for Bitcoin price and other variables. Lastly, sum of the information of the data set given in Table 1.

Table 1. Data Set

Variable	Variable Description	Time Period	Sources
MUS	Monetary Policy Uncertainty (MPU) index of the US	August 2010- August 2020 Monthly data	policyuncertainty.com
MJAP	Monetary Policy Uncertainty (MPU) index of the Japan		policyuncertainty.com
BTC	Bitcoin Price		tr.investing.com

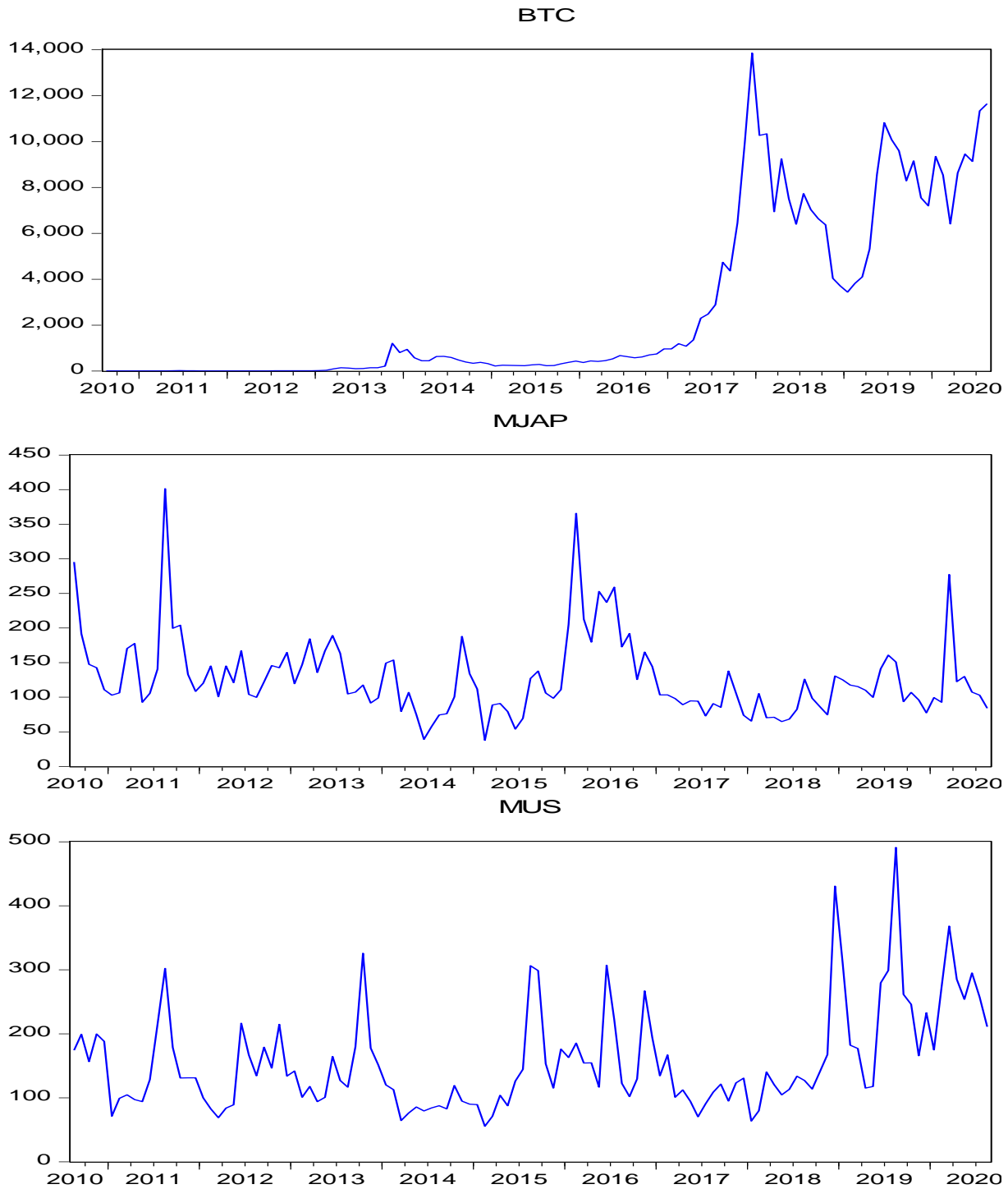


Figure 1. Charts of Series

3.2. Research Hypotheses

The hypotheses related to the research are organized as follows.

H_0 : There is no causal relationship between BTC and MUS, MJAP.

H_1 : There is causal relationship between BTC and MUS, MJAP.

3.3. Lee-Strazicich Unit Root Test

In terms of reliability of results in time series; In order to prevent spurious regression, stationarity condition is sought. In order to investigate the relationship between variables, the stationarity of variables (whether unit-rooted or not) should be tested first Augmented Dickey-Fuller ADF (1981), Phillips-Perron (1988), Ng-Perron (2001) etc. unit root tests are also some of the stationarity tests. Unlike conventional ADF based structural break unit root tests, the LM unit root test also allows breaks under the null hypothesis. Therefore by Lee-Strazicich (2003, 2004), a new unit root test has been added to the literature. According to this new test, structural breakage can be allowed in each of the basic and alternative hypotheses.

The method used in the LM unit root test is as follows;

$$y_t = \delta Z_t + e_t \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

In equation (1), the Z_t exogenous variables vector denotes error terms with the property $\varepsilon_t \sim iid N(0, \sigma^2)$. The model that includes two changes in the level is expressed as $A Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]$ Here; for $D_{jt} = 1, t \geq T_{bj} + 1, j = 1, 2$ and 0 for other cases. T_{bj} shows the break time. Model C contains 2 changes in trend and level, model $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]$. Here; $DT_{jt} = t - T_{bj}$ for $t \geq T_{bj} + 1, j = 1, 2$ and 0 for other cases. While the process of data creation (DGP) includes breaks under the basic hypothesis ($\beta = 1$), it is in the form of an alternative hypothesis ($\beta < 1$). Lee and Strazicich used the following equation to obtain the LM unit root test statistics.

Lee and Strazicich used the following equation to obtain LM unit root test statistics.

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + u \quad (2)$$

Here; $\tilde{S}_t = y_t - \tilde{\psi}_x - Z_t \delta, t=2, \dots, T$; and $\tilde{\delta}$ value is the coefficient obtained from ΔZ_t in the regression of Δy_t . $\tilde{\psi}_x$, is found with $y_1 - Z_1 \delta$ where y_1 and Z_1 are the first elements of y_t and Z_t in the order specified (Lee and Strazicich 2003: 1083).

While determining the break times, the points where the $\tilde{\tau}$ test statistic value is the smallest are selected;

$$LM_\tau = \inf_{\lambda} \tilde{\tau}(\lambda) \quad (3)$$

The formula $\lambda_i = T/TB_i, i=1, 2$ is used to show the break point. T, here refers to observations. While single break (LM) unit root test critical values are obtained from Lee and Strazicich (2004), the critical values of the unit root test with two break (LM) can be obtained from Lee and Strazicich (2003). If the test statistical values found as a result of the analysis exceed the critical value, the unit root base hypothesis with structural break is rejected (Yılancı, 2009: 330–331).

3.4. Hatemi-J Asymmetric Causality Analysis

The asymmetric causality test, which was first introduced to the literature by Granger and Yoon (2002), was developed by Hatemi-J (2012), and causality is investigated by dividing variables into positive and negative components. In this asymmetric causality analysis, it is aimed to find the relationships that will help to understand the dynamics of the series.

According to causality relationship between two integrated variables y_{1t} and y_{2t} (Hatemi-J, 2012: 449-450);

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad ve \quad y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (1)$$

Here, $t = 1, 2, \dots, T$, denotes the constant terms, y_{1t} and y_{2t} denotes initial values, ε_{1i} and ε_{2i} error terms. Positive and negative shocks are expressed as in equation (2);

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0) \quad ve \quad \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0), \quad (2)$$

However, Its expressed as $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ ve $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$

Based on these, it is possible to rewrite equations (1) and (2) as follows

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, \quad (3)$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-. \quad (4)$$

Both of the positive and negative shocks in each variable are expressed in cumulative form as

$$y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+, \quad y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, \quad y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+, \quad y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-, \quad (5)$$

In that case, assuming that is $y_t^+ = y_{1t}^+, y_{2t}^+$, the causality relationship between the positive components is tested through the p delayed vector autoregressive model (VAR). VAR (p) model is expressed as in equation (6);

$$y_t^+ = v + A_1 y_{t-1}^+ + \dots + A_p y_{t-p}^+ + u_t^+ \quad (6)$$

Here, y_t^+ indicates a variable vector of size 2×1 , v is constant variable vector of size 2×1 , u_t^+ is error term size of 2×1 , and A_r is expressed as a parameter matrix of "r" order, which is determined using 2×2 size delay length information criteria. The following equation is used to determine the optimal lag length:

$$HJC = \ln(|\hat{\Omega}_j|) + j \left(\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right), \quad j = 0, \dots, p \quad (7)$$

$(|\hat{\Omega}_j|)$ shows j length of the lag of, the estimated VAR model's error term is variance-covariance matrix, n is the number of equations in the VAR model, and T is the number of observations.

After the lag length is determined, the Wald statistic is used to test the H_0 fundamental hypothesis, which indicates the absence of Granger-causality between series. The VAR model equation created in order to obtain the Wald statistics is as follows.

$Y = DZ + \delta$ the equation is more clearly expressed;

$$Y: = (y_1^+, y_2^+, \dots, y_T^+)$$

$$D: = (v, A_1, A_2, \dots, A_p)$$

$$Z_t := \begin{bmatrix} 1 \\ y_t^+ \\ y_{t-1}^+ \\ \vdots \\ y_{t-p+1}^+ \end{bmatrix} \quad (8)$$

$$Z: = (Z_0, Z_1, \dots, Z_{T-1})$$

$$\delta: = (u_1^+, u_2^+, \dots, u_T^+)$$

According to equation (8): it refers to matrixes of different sizes $Y: (n \times T)$, $D: (n \times (1 + np))$, $Z_t: ((1 + np) \times 1)$, $Z: ((1 + np) \times T)$ and $\delta: (n \times T)$.

The basic hypothesis ($H_0: C\beta = 0$) which states that there is no Granger causality, is tested with the Wald statistic. The Wald statistics can be calculated with the help of the following equation;

$$Wald = (C\beta)'[C((Z'Z)^{-1} \otimes S_U)C']^{-1}(C\beta) \quad (9)$$

Equation in equation (9) is in the form of $\beta = vec(D)$ and indicates the column clustering operator. \otimes Kronecker, C represents the indicator function including constraints. The variance-covariance matrix calculated for the unconstrained VAR model is expressed as $S_U = \frac{\delta'_U \delta_U}{T-q}$. And here, the q h represents the number of lags in the VAR model.

4. Research Findings

4.1 Lee-Strazicich Unit Root Test

In this study, the C model was taken into account to determine the breakage of the series in the Lee-Strazicich (LS) test. According to the Lee-Strazicich Unit Root Test for the all variables are stationary at the I (0). The results of the LS test are shown in Table 2.

Table 2. The Results of Lee- Strazicich Unit Root Test

Lee-Strazicich Unit Root Test (Model C)						
Variable	Level	Level Breaking Date	Critic Value	1. Difference	1. Difference Breaking Date	Critic Value
	Test Statistics			Test Statistics		
MUS	-6.884468*	October 2018	-4.033098	-	-	-
MJAP	-4.473055*	September 2015	-4.153348	-	-	-
BTC	-4.312737*	June 2015	-4.145689	-	-	-

Note: *It is significant at 5% level.

4.2 The Results of the Hatemi-J Asymmetric Causality Analysis

In the study, The Simetric and Asymmetric Causality relations among the variables of the MUS, MJAP, BTC were analyzed by Hatemi-J (2012), and the findings obtained from the analysis are shown in Table 3.

Table 3. The Results of the Hatemi-J Asymmetric Causality Analysis

Direction of causality	Test Statistics (Wald) χ^2	Bootstrap Critical Values		
		%1	%5	%10
MUS > BTC (+)	0.261	41.215	15.272	9.006
MUS > BTC (-)	0.275	38.353	14.630	8.766
MJAP > BTC (+)	0.023	23.717	4.376	2.319
MJAP > BTC (-)	0.025	21.707	4.672	2.308
BTC > MUS (+)	0.252	38.995	14.374	8.625
BTC > MUS (-)	0.268	41.167	15.242	9.014
BTC > MJAP (+)	0.023	23.848	4.498	2.239
BTC > MJAP (-)	0.026	24.944	4.548	2.326

Note: *It is significant at 5% level.

According to the results of the equation in which a positive causality relationship from the MUS index towards the BTC, variable was tested, the (T) test statistic value (0.261), it`not significant due to less than the bootstrap critical value (15.272). Therefore, from BTC variable towards the MUS index

the (T) test statistic value (0.252), it's not significant due to less than the bootstrap critical value (14.374). Besides of that, in another equation (T) where negative causality was tested from the MUS index towards the BTC, variable, the test statistic value is (0.275), lower than the bootstrap critical value (14.630). However, in another equation (T) where negative causality was tested from BTC variable towards the MUS index the (T) test statistic value (0.268), bootstrap critical value (15.242). In all cases, the (T) test values were smaller than the bootstrap critical values. There was no statistically significant relationship between the variables at the 5% significance level. Thus, the H_0 hypothesis was accepted, and the H_1 hypothesis was not able to be accepted.

According to the results of the equation in which a positive causality relationship from the MJAP index towards the BTC, variable was tested, the (T) test statistic value (0.023), it's not significant due to less than the bootstrap critical value (4.376). However, from BTC variable towards the MJAP index the (T) test statistic value (0.023), it's not significant due to less than the bootstrap critical value (4.498). Besides of that, in another equation (T) where negative causality was tested from the MJAP index towards the BTC, variable, the test statistic value is (0.025), lower than the bootstrap critical value (4.672). Therefore, in another equation (T) where negative causality was tested from from BTC variable towards the MJAP index the (T) test statistic value (0.026), bootstrap critical value (4.548). In all cases, the (T) test values were smaller than the bootstrap critical values. There was no statistically significant relationship between the variables at the 5% significance level. Thus, the H_0 hypothesis was accepted, and the H_1 hypothesis was rejected.

Conclusion

Today, the use of bitcoin in global markets is gaining momentum. The number of those who see bitcoin not only as a value exchange tool but as a unit of account is increasing. Even the number of those who accept it as a value storage tool is not at all. This situation makes it necessary to investigate which macro factors are effective on bitcoin prices. Many variables that are thought to have an impact on bitcoin prices have been taken into consideration. Many factors such as economic growth, stock markets, risk and fear indices, bonds, interest rates, CDS spreads, geopolitical risks have been examined. However, it has been observed that methods such as case study method and google trend search are used. This study uses a variable called the monetary policy uncertainty index (MPU). This index has been prepared considering the use of concepts such as uncertainty and risk through the press and media, and it is thought that it will have an indirect effect on the bitcoin demands of individuals.

Accordingly, the symmetrical-asymmetrical causality was questioned between bitcoin prices and Monetary Policy Uncertainty (MPU) index data prepared for the USA and Japan. The Hatemi-J asymmetric causality test was run and it was tried to select the widest available data range. Lee-Strazicich unit root test analysis was performed in unit root tests that allow structural breaks in data belonging to variables. It was seen that all series are stationary in I (0). In addition, different symmetrical-asymmetric models have been established to examine both one-way and two-way relationships between variables.

When we look at the findings obtained from the analysis, no causality relationship was found between Bitcoin prices and MPU indices. The increase and decrease in the MPU index or a change in bitcoin price is not revealing on the MPU index. These results are in the same direction as the Nguyen et al. (2019) study for the USA, and it has been seen that the contrary findings were reached with Shaikh (2020). When considered for both the USA and Japan, it appears to be similar to the findings from the Tomás and Ibañez (2018) study. In fact, it can be said that its results are divided into two in the literature. On the one hand, there are findings that the variables related to monetary policy uncertainties are effective on bitcoin prices, on the other hand, there are results in terms of the absence of this interaction, as in this study. This situation is thought to stem from the representative variable used in relation to monetary policy uncertainty and the method of implementation used.

Lastly, considering the variables and data set used in this study, it is seen that the change in the MPU index prepared for monetary policy uncertainty does not explain bitcoin prices. However, when we look at the literature, there are some results in this direction. However, the results in which the economic policy uncertainty index, which is prepared with the same methods in the literature, explains the price of bitcoin is dominant. From here, it can be interpreted that bitcoin prices are affected by more general economic uncertainties.

References

- Al-Yahyaee, K. H., Shahzad, S. J. H. and Mensi, W. (2020). Tail dependence structures between economic policy uncertainty and foreign exchange markets: Nonparametric quantiles methods. *International Economics*, 161, 66–82. doi:10.1016/j.inteco.2019.11.004
- Arbatli, E., Davis, S., Ito, A. and Miake, N. (2017). *Policy Uncertainty In Japan*. Cambridge, MA. doi:10.3386/w23411
- Atik, M., Köse, Y., Yılmaz, B. and Sağlam, F. (2015). Kripto Para: Bitcoin ve Döviz Kurları Üzerine Etkileri. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(11), 247–261.
- Baker, S. R., Bloom, N. and Davis, S. J. (2016). *Measuring Economic Policy Uncertainty*.
- Balcılar, M., Gupta, R., Lee, C.-C. and Olasehinde-Williams, G. (2020). Insurance and economic policy uncertainty. *Research in International Business and Finance*, 54(June 2019), 101253. doi:10.1016/j.ribaf.2020.101253
- Bartos, J. (2015). Does Bitcoin follow the hypothesis of efficient market? *International Journal of Economic Sciences*, IV(2), 10–23. doi:10.20472/ES.2015.4.2.002
- Brière, M., Oosterlinck, K. and Szafarz, A. (2015). Virtual currency, tangible return: Portfolio diversification with bitcoin. *Journal of Asset Management*, 16(6), 365–373. doi:10.1057/jam.2015.5
- Demir, E., Gozgor, G., Lau, C. K. M. and Vigne, S. A. (2018). Does economic policy uncertainty predict the Bitcoin returns? An empirical investigation. *Finance Research Letters*, 26(January), 145–149. doi:10.1016/j.frl.2018.01.005
- Dickey, D. A. and Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1072. doi:10.2307/1912517
- Granger, C. W. J. and Yoon, G. (2002). *Hidden Cointegration*. SSRN Electronic Journal. Elsevier BV. doi:10.2139/ssrn.313831
- Grinberg, R. (2012). Bitcoin: An Innovative Alternative Digital Currency. *Hastings Science & Technology Law Journal*, 4(159). [https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/hascietlj4&id=163&div=&collection=from retrieved](https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/hascietlj4&id=163&div=&collection=from%20retrieved).
- Güney, P. Ö. (2020). Ekonomik Politika Belirsizliği ve Döviz Kuru Oynaklığı. *Bankacılar Dergisi*, (114). https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/dergiler/dosya/89/tbb_114.pdf#page=5 from retrieved.
- Gupta, R., Lau, C. K. M., Nel, J. A. and Sheng, X. (2020). Monetary policy uncertainty spillovers in time and frequency domains. *Journal of Economic Structures*, 9(1), 41. doi:10.1186/s40008-020-00219-z
- Hofstede, G. (1983). Culture's Consequences. *Organization Studies*, 4(4), 390–391. doi:10.1177/017084068300400409
- Husted, L., Rogers, J. and Sun, B. (2017). Monetary Policy Uncertainty. *International Finance Discussion Paper*, 2017(1215), 1–56. doi:10.17016/IFDP.2017.1215
<https://www.policyuncertainty.com/>
<https://tr.investing.com/>
- Kristoufek, L. (2013). BitCoin meets Google Trends and Wikipedia: Quantifying the relationship between phenomena of the Internet era. *Scientific Reports*, 3(1), 1–7. doi:10.1038/srep03415
- Lee, J. and Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 1082–1089. doi:10.1162/003465303772815961
- Lee, J. and Strazicich, M. C. (2004). Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break. *Appalachian State University Working Papers*, 4(17), 1–15.
- Ng, S. and Perron, P. (2001). LAG Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power. *Econometrica*, 69(6), 1519–1554. doi:10.1111/1468-0262.00256
- Nguyen, T. V. H., Nguyen, B. T., Nguyen, K. S. and Pham, H. (2019). Asymmetric monetary policy effects on cryptocurrency markets. *Research in International Business and Finance*, 48, 335–339. doi:10.1016/j.ribaf.2019.01.011

- Ongan, S. and Gocer, I. (2021). Monetary policy uncertainties and demand for money for Japan: Nonlinear ARDL approach. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 26(1), 1–12. doi:10.1080/13547860.2019.1703880
- Phillips, P. and Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346. doi:10.1093/biomet/75.2.335
- Shaikh, I. (2020). Policy uncertainty and Bitcoin returns. *Borsa Istanbul Review*, 20(3), 257–268. doi:10.1016/j.bir.2020.02.003
- Vidal-Tomás, D. and Ibañez, A. (2018). Semi-strong efficiency of Bitcoin. *Finance Research Letters*, 27, 259–265. doi:10.1016/j.frl.2018.03.013
- Wang, G.-J., Xie, C., Wen, D. and Zhao, L. (2019). When Bitcoin meets economic policy uncertainty (EPU): Measuring risk spillover effect from EPU to Bitcoin. *Finance Research Letters*, 31, 489–497. doi:10.1016/j.frl.2018.12.028
- Yılcı, V. (2009). Yapısal Kırımlar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324–335. <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/53> from retrieved.

An Empirical Analysis on the Economic Reflections of Trade Wars: USA-China Case

Şule Batbaylı¹

Başak Özarslan Doğan²

Araştırma Makalesi

Abstract

Barriers to international trade pose many problems. Therefore, countries resort to protectionism measures. Mutual protectionist measures can turn into trade wars over time. In this sense, the trade wars between the USA and China stand out today. Indeed, the history of US-China trade relationship is date back to old times. However, in the time, Over time, China's economy has grown rapidly due to its policies. While the USA has wanted to be the only leading power all around the world, it started to share its capital with China. So, the USA and China are both trading partners and competitors. On the other hand, the world order started to change with the 2008 global crisis. In the beginning of 2018, the protectionist attitude of the USA became clear with the application of additional tariff to some import items for own national security. Also, the Chinese economy, which has the biggest share in the import of the USA, has applied mutually to protective measures. Trade wars have begun through this retaliation. So, the economies of both countries were affected. In the study, first, protectionism and the US-China trade wars were explained. Then, the effects of the tariffs applied by the USA and China were analyzed according to the ARDL and FMOLS model. In this context, if the tariffs applied by the USA to China increase in the long term, China's economic growth decreases

Keywords

Trade Wars,
ARDL Approach
FMOLS Approach
Protectionism

Article Info

Received:
24.04.2020

Accepted:
24.11.2020

Ticaret Savaşlarının Ekonomik Yansımaları Üzerine Ampirik Bir Analiz: ABD-ÇİN Örneği

Öz

Uluslararası ticarete karşılaşılan engeller beraberinde birçok sorun ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı ülkeler korumacılık önlemlerine başvurmaktadır. Karşılıklı gerçekleştirilen korumacılık önlemleri zamanla ticaret savaşlarına dönüşebilmektedir. Bu anlamda günümüzde ABD-Çin arasındaki ticaret savaşları öne çıkmaktadır. Aslında, ABD-Çin ticaret ilişkisinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Zamanla Çin'in ekonomisi, uyguladığı politikalar sebebiyle hızla büyümüştür. ABD tek lider güç olmak isterken sermayeyi Çin ile paylaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla, ABD ile Çin hem ticaret ortağı hem de rakip konumundadır. Diğer yandan 2008 küresel krizi ile birlikte dünya düzeni değişmeye başlamıştır. 2018 yılının başlarında da ABD'nin kendi ulusal güvenliği için bazı ithalat kalemlerine ek gümrük tarifesi uygulaması ile korumacı tavrı belirgin olarak kendisini göstermiştir. ABD'nin ithalatında en büyük paya sahip olan Çin ekonomisi de karşılıklı olarak korumacı önlemlere başvurmuştur. Bu misilleme yoluyla ticaret savaşları başlamıştır. Böylece, her iki ülkenin de ekonomileri etkilenmiştir. Çalışmada, ilk olarak, korumacılık ve ABD-Çin ticaret savaşları anlatılmıştır. Daha sonra, ABD ve Çin'in uyguladığı tarifelerin etkisi, ARDL ve FMOLS modeline göre analiz edilmiştir. Bu bağlamda, ele alınan dönemde ABD'nin Çin'e uyguladığı tarifelerde bir artış olması Çin'in ekonomik büyümesini azaltacağı sonucu çıkmaktadır

Anahtar Kelimeler

Korumacılık,
Ticaret Savaşları
ARDL Yöntemi
FMOLS Yöntemi

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
20.04.2020

Kabul Tarihi:
24.11.2020

¹ Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, batbaylisule@gmail.com, 0000-0002-0836-9203

² Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, bozarslan@anadolu.edu.tr, 0000-0002-5126-7077

Giriş

Küreselleşen dünyada iletişim, ulaşım gibi unsurların yaygınlaşması ve kolay bulunması ekonomik anlamda ticareti küresel boyuta taşımış olduğu aşikardır. Ülkelerin uluslararası ticaret yoluyla birbirleri ile entegre olmaları ekonomik büyümeye katkı sağlamış, dış ticaret hadleri büyümüş ve istihdam seviyeleri artmıştır. Ancak bu durum bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Dış ticaret açığının ortaya çıkması/büyümesi, ülke içindeki çalışanların yerine nispi anlamda ucuz olan yabancı çalışanların istihdam edilmesi ve bu husustan doğan rekabet sonucu yurt içinde çalışan vatandaşların olumsuz etkilenmesi sorunlar arasında sayılabilmektedir. Bununla birlikte, yurt içindeki üreticilerin dampa maruz kalması, ulusal güvenlik gibi sorunlarla da karşılaşılabilir. Yüzyıllardır ülkeler, bu sorunlara çözüm için dış ticarete korumacı bir tavra sığınmışlardır. Söz konusu tavrın boyutu ve şekli, yer yer farklılaşsa dahi günümüzde de mevcut durumunu muhafaza etmektedir. Her ülkenin kendi ekonomisini korumak için bu yola başvurması ile çift taraflı olarak korumacılık önlemleri ortaya çıkmaktadır. Bunu ülkeler birbirlerine misilleme olarak gerçekleştirdiklerinde ise ticaret savaşları meydana gelmektedir. Dünya Ticaret Örgütü, ülkelerin korumacı tavırlarına kısmen izin vermiştir. İktisat literatürlerinde, gümrük vergilerinin misillemeye dönüşmemesi durumunda ticari kazanç olabileceği düşüncesi yer almaktadır.

Günümüzde ticaret savaşları bakımından en önemli örnek olarak ABD-Çin ticaret savaşları verilebilir. Tarihi çok eskilere dayanan ABD-Çin ticaret ilişkisi, günümüzde bu iki ülkeyi hem rakip olmaya hem ticaret partneri olma ilişkisine dönüştürmüştür. Eski tarihlerde ABD'nin ithalat için pazar arayışı Çin ile bugün olan ilişkilerin temeli sayılabilmektedir. Uzun yıllardır ihracata dayalı büyüme politikası izleyen Çin ekonomisi bu sayede büyük yol kat etmiştir. Ancak, söz konusu ilerleme bugün dünyadaki ekonomik pastadan aldığı payı arttırmış olması ABD ekonomisi ve hegemonyası için olumsuzluk içermiştir. Zira, üretim ve sermaye zamanla Asya'ya doğru kaymaktadır. Özellikle 2008 küresel krizi ile birlikte Çin'in hem siyasi hem ekonomik anlamda güçlendiği açıkça gözlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, krizden sonra sermayenin yönünün değişmeye başladığı net şekilde gözlenmiştir. Bu bağlamda, 2018 yılının başlarında ABD'nin kendi ulusal güvenliğini sağlamak için bazı ithalat kalemlerine ek gümrük vergisi koyma kararı, ABD-Çin ticaret savaşlarının başlamasına ortam hazırlamıştır. 2018 yılının ilk yarısında ABD tarafından, bu korumacılık önlemlerinden ABD'nin ithalatındaki en büyük paya sahip olduğu için Çin'in etkilendiği ilan edilmiştir. Uygulanan korumacılık politikalarına karşı Çin de benzer şekilde ABD ithalatına tarifeler uygulamıştır. Gerçekleştirilen korumacı önlemler karşılıklı misilleme ile ticaret savaşına dönüşmüştür.

Ticaret savaşlarının her iki ülke içinde olumsuz yanlarının olması kaçınılmazdır. Zira başta ithalatın ticaret savaşları başlamadan önceki durumuna göre daha pahalı olması, böylece daha düşük talebin ortaya çıkması ve dolayısıyla küresel anlamda üretimin daha düşük gerçekleşmesi ile sonuçlanabilmektedir. Bu çalışma da yapılan analiz sonucunda da ABD'nin Çin'e uyguladığı tarife katsayısı arttıkça Çin'in ekonomik büyümesinin azaldığı görülmüştür.

Bu çalışmanın birinci kısmında uluslararası ticarete korumacılık eğilimi ele alınacak, ikinci kısımda ABD-Çin arasındaki ticaret savaşları incelenecektir. Çalışmanın son kısmında ise, 1992-2018 dönemi için ABD'nin Çin'e uyguladığı tarifelerin Çin ekonomik büyümesi üzerindeki olası ekonomik etkileri ARDL modeli ve FMOLS tahmincisi kullanılarak analiz edilecektir.

1. Küreselleşen Dünyada Serbest Ticaret ve Korumacılık Eğilimi

İktisatçılar tarafından, Klasik iktisadın 18. yüzyılın sonlarında başlayan ve 19. yüzyılın başlarında ortaya konan serbest ticaret görüşü, iktisadi verimliliğe ve büyümeye katkı sağladığı vurgulanmaktadır (Yurttañıkımaz, vd. 2014, s. 23). Ülkelerin uluslararası alanda serbest ticaret yoluna gitmelerinin sebebi dış ticaret hacminin artırılması ve kolaylaştırılmasıdır (Kızıltan & Sandalcılar, 2011, s. 101). Korumacılık ise kavram olarak, bir devletin kendi ülke ekonomisini diğer ülkelerin rekabetine karşı korumak için uyguladığı ekonomi ve dış ticaret politikalarıdır (Tuncer, 1994, s. 239). Serbest ticaret 18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmasına rağmen korumacılık olgusunun 17. yüzyıla dayandığı bazı kaynaklarda yer almaktadır. Bunun sebebi olarak ise, merkantilistlerin dış ticarete fazla verilmesi gerektiği düşüncesi gösterilebilmiştir (Tomeš ve Jandova 2006, s.1). Küreselleşen dünyada sermayenin, emeğin serbest dolaşımı ve malların korumacı (tarife ve tarife dışı) araçlarının olmadan serbest dolaşımıyla ilgili hükümler ekonominin temel uygulaması olmaktadır. Uluslararası ticarete malların ve hizmetlerin serbest dolaşım hareketi globalleşmenin ivme kazanması ile sonraki dönemlerde

finansal anlamda serbestleşmeyi ortaya çıkarmıştır. Ticaretin serbestleşmesi ve dış ticaretin açık hale gelmesinde uluslararası para sistemi önemli hale gelmiş ayrıca dünya ekonomisindeki kojenktürel dalgalanma da önem kazanmıştır (Mangır & Acet, 2014, s. 95).

Bazı ekonomistler, serbest ticaretin ülkelerin kalkınması açısından önemli role sahip olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu ekonomistler, mal ve hizmetlerin ülkeler arası serbest dolaşımının, doğal engeller (zor coğrafik şartlar ve taşımacılık masrafları gibi), kültürel engeller (dil, gelenek, görenek gibi), piyasa engelleri (tekelci uygulamalar ve sınırlandırılmış rekabet gibi), politik engeller (gümrük tarifeleri ve kotalar gibi) ve hizmet ticareti için gerçekleştirilen düzenlemeler gibi oluşacak engeller ile önünün kapatıldığını belirtmişlerdir. Böylece bu durumun her türlü korumacılık tavrı ile çelişmekte olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca, korumacılığın yasallaştırılması, serbest ticareti savunanların karşı oldukları bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla korumacılık, yerli sanayilerin yanı sıra birçok kültürel norm ve değerleri koruma altına almak anlamına gelebilmektedir (Kalaycı, 2011, s. 78). Ayrıca, yerli üreticileri uluslararası ticaretteki rekabet ortamından koruyan aynı zamanda ulusal çıkarları göz önüne alan korumacılığın diğer gerekçeleri arasında şunlar sayılabilir; dış ticaret hadlerini iyi duruma getirme, yurt içinde olan emek faktörünü nispeten daha ucuz konumdaki yurt dışında olan yabancı emek faktörü rekabetine karşı korumak istenmesi, istihdamın arttırılmak istenmesi, dış ticaret açığının kapatılma düşüncesi, yavru sanayi tezi, yerli üreticileri dampinge karşı koruma düşüncesi ve ulusal güvenlik bakımından önemli olan ulusal sanayinin korunması düşüncesidir (Kaya, 2019, s. 20).

Ekonomik serbestleşme ve korumacılık tarihsel açıdan incelendiğinde dünya ekonomisindeki değişim süreci aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir (Mangır & Acet, 2014, s. 95, Aslan, 2007, s.5):

- 1875 - 1914 dönemi: Serbest Ticaret; altın para çağı dönemi, dış ticarete büyüme dönemi başlangıcı, ticari serbestleşme
- 1914 – 1929 - 1944 dönemi: Korumacılık; savaş dönemi, durgunluk, depresyon
- 1944 - 1970 dönemi: Serbest Ticaret; kurumsal kapitalizm dönemi, dış ticarete büyüme, ticari serbestleşme
- 1970 - 1980 dönemi: Yeni Korumacılık; Opec krizi, stagflasyon, daralma dönemi
- 1980 - 2000 dönemi: Serbest Ticaret; neoliberal politikalar, çok uluslu şirketler, ticari serbestleşme, rekabet, tarife dışı politika araçları
- 2000 - 2008 dönemi: Finansal küreselleşme
- 2008 - Günümüz, Yeni Korumacılık; Finansal Kriz, kur savaşları dönemi, ticaret savaşları dönemi (2008 küresel krizi sonrasında uygulanan gönüllü ihracat kotaları, misilleme yapılarak konan vergiler, görünmeyen ticaret kısıtlamaları, kur politikaları, hükümetin uyguladığı ve/veya desteklediği korumacılık politikaları gibi uygulamalar kur savaşlarını şiddetlendirmiş ve bu durumun devamı niteliğindeki ticaret savaşlarını desteklemiştir. Böylece, uygulanan korumacı politikalar 2008 küresel krizinin etkilerini beslemiş ve ülkelerin siyasi uyuşmazlıklarını arttırmıştır (Arslan & Sönmez, 2019, s 1761)), yeni merkantilist/ yeni korumacılık süreci.

Korumacılık olgusunu WTO çerçevesinde ele alındığında, GATT-1994 sistemi yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemede, korumacılıktaki esas yöntemlerden olan ‘miktar kısıtlaması’ yasaklanmasına rağmen ülkelerin kendi ekonomilerini koruma altına almasına olanak tanınmış ve bunun için ‘miktar kısıtlamasına’ kısmen izin verilmiştir. Direk rekabetçi üretim içinde olan yerli sanayi açısından ithalatın artması tehdit ortamına yol açabilmektedir. Bundan dolayı, miktarda kısıtlama uygulanabilmektedir. WTO, özellikle stratejik sektör olan tarımsal ürün için tarife dışı engelleri kaldırmıştır. Tarife korumacılığı seviyesini sınırlandırarak yüksek tarife oranlarının önünü açmıştır. Ayrıca, tarımda, ihracat sübvansiyonları azaltılmış, iç destekler aşağı seviyeye çekilmiştir. Böylece, yasaklar tarife şeklini almış, uygulanan tarife seviyeleri ise azaltılmıştır. Söz konusu dönemde, eğitimin, teknolojinin, çevre korumasının ve kamu sağlığının geliştirilmesi için desteklere vurgu yapılmıştır. Ancak, haksız rekabetin sübvansiyonlar ile rayına oturtulamayacağı da belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, ülkelerin destekleyici politika ve tarife uygulamaları, istihdam ve üretim açısından sorun teşkil etmesi durumunda yeni görüşmeler önerebilecekleri de vurgulanmaktadır (Ertürk, 2016, s. 251-252).

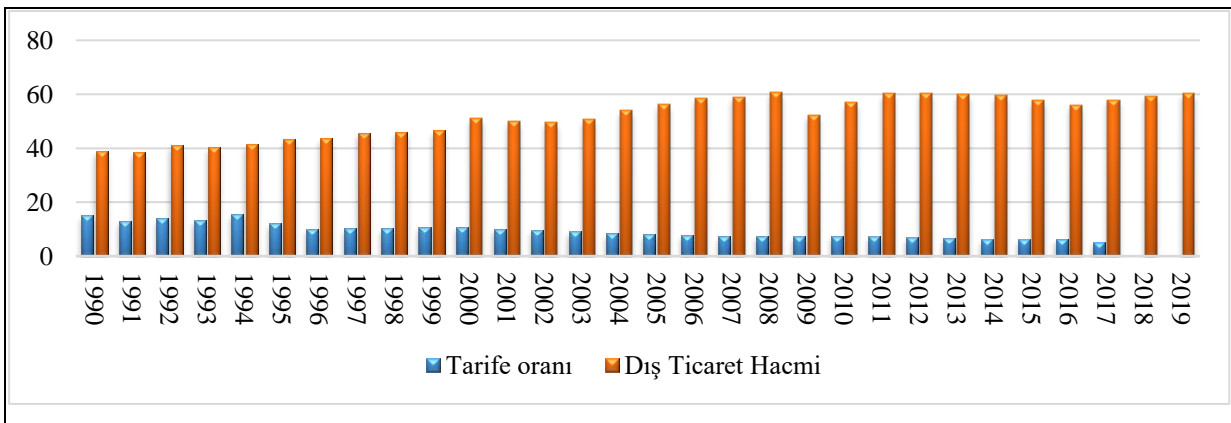
Tüm bunların ışığında, ülkelerin uyguladığı korumacılık önlemleri, kısıtlamalar, ticari liberalleşme ve serbest ticaret politikası olguları dış ticaretin temelleri arasında olduğu söylenebilmektedir (Kaya, 2019, s. 20). Ülkeler zamanla ticaretin serbestleşmesi ile birbirlerine ekonomik anlamda bağımlılıklarını arttırmıştır. Bunun yanı sıra uluslararası ticaret, ülkelerin kendi

iktisadi sorunlarını da sınır ötesine taşınmasına neden olmuştur. Küreselleşme ile beraber değişen dünyada korumacılık kavramı, gelişmekte olan ülkelere petrol krizi ve 1974-1975 yılları dönemindeki ekonomik durgunluğun sonrasında “yeni korumacılık” politikaları şeklinde anılmıştır. Geleneksel korumacılığın esas aracı niteliğinde olan gümrük tarifeleri burada yerini dış ticarete tarife dışı önlemler olarak, yerli üreticilere hükümet desteklerinin sağlandığı, ayrıca dünya ticaretinin de düzenlenmesi için gerçekleştirilen girişimlere bırakmıştır (Gençosmanoğlu, 2014, s. 76). 2008 küresel kriz döneminde de benzer şekilde bir takım korumacılık önlemleri uygulanmıştır. Küreselleşen dünyada önemli bir paya sahip olan G-20 ülkeleri dikkate alındığında korumacılıkla ilgili sözleşmeler güçlü bir tabana sahip olmadığından bu durum küresel kriz sonrasında gözden geçirilip yenilenmiştir. Daha açık bir ifade ile küresel krizin etkilerini hafifletmek için dış ticaretteki korumacılığın azaltılmasının hedeflendiği görülmektedir (Barone & Bendini, 2015, s. 5). Sorunların çözümünün bazen yetersiz kalması bazen de küreselleşmeye uyum sağlamaya çalışması ülkelerin daha fazla çaba harcamaları durumunu gerektirmiştir (European Commission, 2013-2014).

Görüldüğü üzere, tarihten beri korumacılık önlemleri çağın gerektirdiği şekilde değişerek devam etmiştir. Bu doğrultuda bazen uygulanan politikaların amacına ulaşamaması bazen de doğru tercih yapılamaması ülkelerin korumacılık ve serbest ticaret arasında hangi politikayı izleyecekleri konusunda tartışmalara sebep olabilmektedir. Korumacılığın lehine olan görüşler, ulusal güvenlik, bebek endüstriler argümanı, dampinge karşı koruma, adil ticaret veya koşulların eşitlenmesi, stratejik ticaret politikası, işsizliğin önlenmesi, dış ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, ulusal pazar yerli malı argümanı, işgücü istismarının önlenmesi ve çevrenin korunması bakımından olumlu olacağını düşünmekteledir. Serbest ticaretin lehine olan görüşlerde ise, tüketicilerin sömürülmesi, teknolojiye geri kalma ve rekabet gücünün kaybedilmesi, rant kollama, kaynak israfı, bebek endüstrilerin büyümeyeceği görüşü, anti dampingin örtülü koruma amacı olduğu görüşü, ulusal güvenlik argümanının geçersiz olduğu görüşü, ticareti var kılan, “koşulların eşitsizliği” düşüncesi, korumacılığın işsizliği önlemeyeceği ve başka sektörlere kaydıracağı düşüncesi, ödemeler bilançosunu da iyileştirmeyeceği görüşü, misilleme ve ticaret savaşlarına yol açacağı, refah kaybı ve düşük ücret-işçi sömürsü olabileceği düşünülmektedir (Acar, 2004). Dünya ticaretinde düzenleme yapılmasına mahiyet veren bir durum da, tüm bu korumacı önlemlerin beraberinde getirdiği maliyet artışlarını dengeleme girişimidir. Bu durum ülkeleri ihtiyaç duydukları ekonomik düzenlemeye yönlendirmektedir (Yücel & Ustabaş, 2018, s. 84).

Küreselleşen dünya beraberinde ekonomik anlamda birçok değişim getirdiği görülmektedir. Grafik 1’de 1990 ile 2019 yılları arasında dünyada gerçekleşen ticaretin GSYH içindeki payı ve tüm ürünler için uygulanan tarife oranları verilmiştir. (World Bank’tan elde edilen veriler için, dış ticaret hacmi verisine, 2019 yılına kadar, tarife oranı verisine ise 2017 yılına kadar ulaşılabilmiştir.) Dünyada 1990 yılında uygulanan tarife oranı %15,02, gerçekleşen dış ticaret hacmi %38,83; 2017 yılında uygulanan tarife oranı %5,17, gerçekleşen dış ticaret hacmi %57,86’dır. 2019 yılında ise dış ticaret hacmi %60,40 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, yaklaşık son otuz yılda GSYH içinde dış ticaret hacminin payının artmasına rağmen uygulanan tarife oranlarının gittikçe azaldığını göstermektedir. Dolayısıyla, uluslararası ticaretin son zamanlarda daha serbest hale geldiği ancak bununla birlikte korumacı politikalarından tamamen vazgeçilmediği anlaşılmaktadır.

Grafik 1: Dünyada Ticaret Hacmi (GSYH %) ve Tarife Uygulamaları



Kaynak: World bank, 2020

Grafik 1 daha detaylı olarak incelendiğinde her iki gösterge birbirinin zıttı yönde hareket ettiği gözlenmektedir. Zira dünya çapında GSYH içinde ticaret hacmi artma ve uygulanan tarifelerin ise zaman içinde nispeten azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. 2008 küresel krizinin yaşandığı döneme bakıldığında, dünya genelinde ticaret hacminin GSYH içindeki payının azaldığı, ancak sonrasında toparlanma eğilimine girdiği anlaşılmaktadır. Bunun sebebi olarak, 2008 krizi öncesinde başlayan küreselleşme, dünya çapında olan uluslararası ticaret hacminde yıllık ortalama % 5'in üzerinde büyümeye sebep olduğu gösterilebilir. Ancak kriz sonrası dönemde bu artış ivmesini kaybetmiştir. Ayrıca, 2008 küresel krizi öncesinde dünyada gerçekleştirilen GSYH içinde toplam mal ticaretinin payı zirve noktasına ulaşmışken, krizle beraber yönünü aşağı doğru çevirmiştir (Tümen & Seven, 2017). Bu doğrultuda, söz konusu dönemde GSYH gibi önemli makro ekonomik göstergeler, uluslararası ticareti olumsuz etkilemiştir (Bussière, Callegari, Ghironi, Sestieri, & Yamano, 2013, s. 1). Bunun yanı sıra, Grafik 1'e göre kriz döneminde korumacılık eğiliminin istikrarını sürdürdüğü görülmektedir.

2. Ticaret Savaşları ve ABD-Çin Ekonomisi

Uluslararası ticaret ülkelerin uzmanlaşmasına, ekonomik anlamda verimliliğin artmasına olanak tanımaktadır. Ancak ülkeler belirli ticaret şartları uygulamaktadır (ithalat tarifelerini artırmak, ithalatlarının belirli bir değerini daha düşük bir ihracat değeri ile finanse etmek koşuluyla ayarlanan nominal döviz kuru gibi). Böylece ülkeler ticari anlamda korumacı davranmaktadır. Ticaret savaşları ise genellikle korumacılığa karşı öne sürülen bir argüman olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkelerin birbirlerine ticari anlamda misilleme yapabilmelerini ifade etmektedir. Söz konusu durum gerçekleştiğinde, her iki ülke karşılıklı korumacılık önlemleri aldığında bu önlemlerin etkisi artık işe yaramayacaktır. Genel olarak ithalat tarifelerinin artırılmasının sonuçlarının olumsuz olduğu söylenebilmektedir. Zira, daha pahalı ithalat, küresel olarak daha az verimli bir üretim yapısı ve her iki ülkede de daha az toplam tüketime dönüşmektedir (Wolfgang & Mariya, 2018, s. 22, 25). Başka bir ifadeyle, uluslararası ticarete birbirleri ile ticaret yapan ülkeler korumacı politika uygularken bu durumu koruma savaşına dönüştürebilmektedir. Böylece, ticaret hacminin daralması ve dolayısıyla dünya refahının olumsuz etkilenmesi kaçınılmaz olabilmektedir. GATT bu anlamda ticaret savaşları yerine müzakereler aracılığıyla makul korumacılık prensibini vurgulamaktadır. Böylece artan ticaret hacmi ve GATT'ın nihai hedefi olan serbest dünya ticareti ve yüksek refah sağlanabilmiş olacaktır (Ertürk, 2016, s. 238). Geleneksel görüş, tarifelerde gerçekleştirilecek artıştan ticari kazanım sağlanabileceği yönünde olmasına rağmen bunun misillemeye dönüşmesi ekonomilerde olumsuzluk oluşturacağı yönündedir (Johnson, 1953, s. 142). Ancak günümüz dünyasında değişen koşullar ve teknolojinin yapısının değişmesi, korumacılık önlemlerini arttırmış ve bunun ticaret savaşlarına dönüşmesini engelleyememiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2019). Bu bağlamda günümüzde Amerika Birleşik Devletleri ve Çin arasında gerçekleşen uluslararası ticarete öncelikle korumacılık önlemleri daha sonra bu durumun misilleme yapmaya dönüşmesi ile ticaret savaşlarının başlamasına ortam hazırlanmıştır.

ABD-Çin ticaret ilişkileri oldukça eski tarihe dayanmaktadır. 18. yüzyılda, İngilizlerin ABD ile ticari anlaşmayı reddetmesi üzerine ABD'nin ithalatını karşılamak amacıyla yeni pazar araması karşılıklı ticaretin temellerini oluşturmaktadır. Avrupa Çin'e ihracat yapmak isterken Çin kendisinin ihracat yapabileceği ABD'yi tercih etmiştir (Cheng, 2012). Çin, ihracatı besleyerek, ithal ikameci sanayileşmenin ekonomik kalkınmayı olumlu etkileyeceği görüşünü savunanların aksine, ihracata yönelik büyüme politikası ile ekonomisine yön vermiştir. Böylece ihracata yönelik büyüme yoluyla kalkınmayı hedeflemiştir. 1970'li yılların sonlarında ekonomik politikalarını bu perspektifte şekillendirerek, hükümet müdahalelerinin daha az olduğu serbest ticaret politikaları yolunu izlemiştir. 1978 yılında Çin iktidarında bulunan Deng Xiaoping'in, merkezi planlamalı ekonomiyi, kâr güdüsünün nispeten serbest olduğu bir piyasa ekonomisine dönüştürmüştür. Söz konusu dönemde Çin'de uygulanan yeni politikalar arasında gümrük vergilerindeki indirimler ve diğer ithalat kısıtlamalarının kaldırılması yer almıştır. İzlenen bu yol, WTO'nün nihai hedefi olan serbest ticaret ile uyusmaktadır. Ancak, aynı hamleler ile ihracata dönük bir serbest ticaret politikası izleyen Güney Amerika ülkelerinin Çin gibi ekonomik anlamda yükseliş yakalayamaması, günümüzde hala tartışmalar arasında yer almaktadır. Çin'in bu hızlı yükselişi zamanla ABD ekonomisini yakalamıştır (Krugman, vd. 2012, s.265-266). Bugün, Çin ve ABD dünyada en büyük iki ekonomik güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çin'in siyasi ve ekonomik açıdan güç kazanması dünyadaki dengelerin zamanla değişmesine yol açmıştır. Özellikle 2008 krizi sonrası ekonomik ve siyasi güç düzeninin değişimi, başka bir ifadeyle, dünyanın teknoloji ve sermaye bakımından ihtiyacını karşılayan ABD'nin bu durumu başka ülkelerle paylaşmaya başlaması, üretimin dolayısıyla sermayenin Asya ve Avrupa'ya kayması, yükselen Çin ekonomisi, ABD ekonomisi

ve hegemonyasını etkilediği için ABD'yi dış ticarete daha korumacı olmaya itmiştir (Arslan & Sönmez, 2019, s. 1763). Zira, ABD'nin 'sürekli güçlenen ekonomi' politikası temelli dünya görüşü ve dünyada lider güç olma söylemi, Çin ile birlikte olumsuz yönde etkilenmeye başlamıştır (Sümer, 2008, s. 124).

Uygulanacak korumacı hamleler hem ABD ekonomisi hem de Çin ekonomisi açısından ticaret açığının artması, istihdamın azalması enflasyonun istenmeyen sonuçlarının doğması gibi makro ekonomik göstergelerde bozulmaya sebep olabilecektir (Hur, 2018, s. 399, 406). Tablo 1, ABD ve Çin'e ait önemli makro ekonomik göstergelerini sergilemektedir. Verilerin uyumunu yakalamak amacıyla 2008-2018 yılları için 10 yıllık dönem dikkate alınmıştır. İthalat fiyat indeksi içinde ihracat fiyat indeksini ifade eden dış ticaret hadlerinde ithalat fiyatlarının nispeten artması bu oranın ülkenin aleyhine olduğu anlamına gelmektedir. Dış ticaret hadlerinde aleyhte bir hareket ülke refahını olumsuz etkileyecektir (Seyidoğlu, 1999, s. 640). Bu doğrultuda, tabloda özellikle ticaret savaşlarının resmen başladığı 2018 yıl Çin de dış ticaret hadlerinde nispi azalma yaşandığı gözlenmektedir. Bunun yanı sıra ABD'ye ait GSYH verileri farklı dönemlerde değişiklik gösterse dahi Çin'de söz konusu göstergenin yüksek oluşu dikkat çekmektedir. Keza 2018 yılında bu oran nispeten düştüğü görülmektedir. İstihdam düzeyi bakımından her iki ülke karşılaştırıldığında Çin'in ABD'ye nazaran daha iyi durumda olduğu anlaşılmaktadır. Enflasyon göstergesi açısından ise söz konusu ülkeler hemen hemen aynı orana sahip oldukları söylenebilir. Tabloya göre, 2008 küresel krizinden sonra Çin'in ABD ekonomisi kadar güçlü olduğu ve her iki ülke de makro ekonomik çerçevede benzerlik gösterdiği söylenebilir.

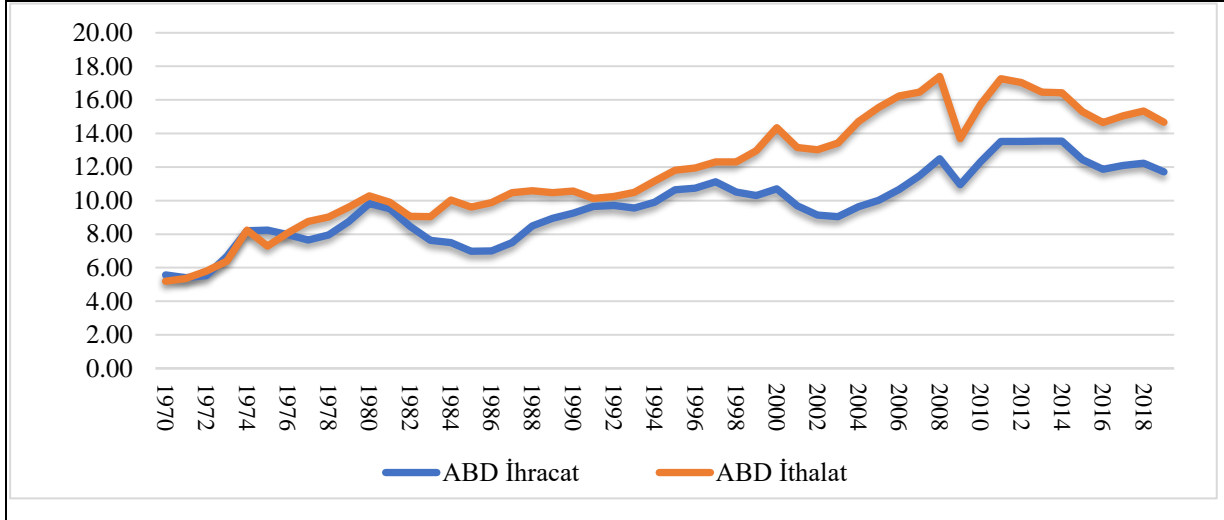
Tablo 1: ABD ve Çin Makro Ekonomik Göstergeleri

	Veriler	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
ABD	Dış ticaret hadleri (2000 = 100)	91,80	98,9 9	97,0 8	94,5 9	94,6 8	95,3 4	95,8 7	100,0 0	100,0 8	99,59	99,84
	GSYH (yıllık %)	-0,14	-2,54	2,56	1,55	2,25	1,84	2,45	2,88	1,57	2,22	2,93
	İstihdam (%)	62,18	59,3 2	58,4 7	58,3 7	58,5 6	58,5 8	59,0 1	59,34	59,73	60,11	60,42
	TÜFE (yıllık %)	3,84	-0,36	1,64	3,16	2,07	1,46	1,62	0,12	1,26	2,13	2,44
Çin	Dış ticaret hadleri (2000 = 100)	83,81	91,1 0	82,0 5	79,0 5	79,7 6	80,6 5	82,9 5	92,53	92,33	87,29	84,62
	GSYH (yıllık %)	9,65	9,40	10,6 4	9,55	7,86	7,77	7,30	6,91	6,74	6,76	6,57
	İstihdam (%)	71,43	70,8 9	69,1 8	68,8 9	68,7 4	68,6 1	68,4 7	68,36	68,17	67,93	67,66
	TÜFE (yıllık %)	5,93	-0,73	3,18	5,55	2,62	2,62	1,92	1,44	2,00	1,59	2,07

Kaynak: WITS ve World Bank, 2020

1970-2019 yılları için ABD'ye ait toplam mal ve hizmet ihracatının ve ithalatının GSYH'ye oranları Grafik 2'de yer almaktadır. Amerika'da dış ticaret 1970'li yıllardan itibaren yükselen trendde hareket ettiği görülmektedir. 1980'li yılların ortalarında ithalatın ihracattan daha fazla gerçekleştiği ve dolayısıyla dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Keza 2000'li yıllarda GSYH içinde ithalat oranları artış hızında ivme kazanmış günümüzde ise ABD ekonomisinin dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. (ABD'de 1970 yılında ihracatı GSYH'nin %5.56'sını, ithalatı GSYH'nin %5.20'sini oluşturmaktadır. 2019 yılında ihracatı GSYH'nin %11.72, ithalatı GSYH'nin %14.67'sini oluşturmaktadır.)

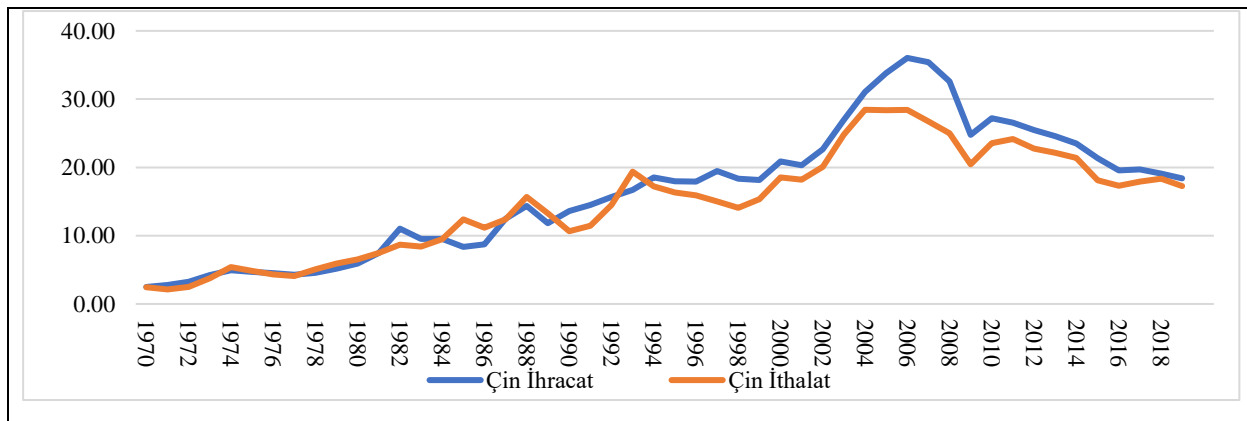
Grafik 2: ABD Mal ve Hizmet İhracatı ve İthalatı (GSYH %)



Kaynak: World Bank. 2020

1970-2019 yılları için Çin'e ait toplam mal ve hizmet ihracatının ve ithalatının GSYH'ye oranları ise Grafik 3'te verilmiştir. Çin'in dış ticaret hacminin zamanla arttığı özellikle 2000'li yıllardan sonra bu artış hızının ivme kazandığı görülmektedir. 2008 küresel krizinden sonra nispeten azalma eğilimine geçtiği tablodan anlaşılmaktadır. Günümüzde ise söz konusu göstergenin stabil olarak ilerlediğini söylemek mümkündür. Grafik genel olarak incelendiğinde Çin'de ihracatın ithalatı aştığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle 1994 yılından itibaren Çin ekonomisinin dış ticaret fazlası veren bir ekonomiye sahip olduğu söylenebilir. Bu durumu rakamlar ile söylemek gerekirse; 2019 yılında Çin'in mal ve hizmet ihracatı 2.641.273.365.373\$ ve mal ve hizmet ithalatı 2.476.286.917.545\$ olarak gerçekleşerek dış ticaret fazlası vermiştir. (Çin'de 1970 yılında ihracatı GSYH'nin %2.49'unu, ithalatı GSYH'nin %2.46'sını oluşturmaktadır. 2019 yılında ihracatı GSYH'nin %18.42'sini, ithalatı GSYH'nin %17.26'sini oluşturmaktadır.)

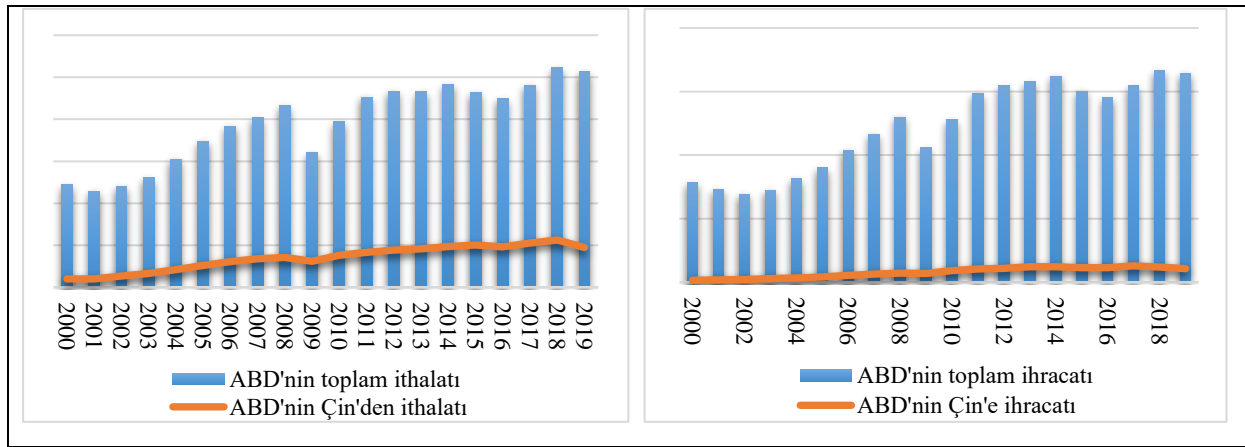
Grafik 3: Çin Mal ve Hizmet İhracatı ve İthalatı (GSYH %)



Kaynak: World Bank. 2020

Grafiklerden anlaşılacağı üzere, ABD ile Çin hem ticaret partneri hem de rakip iki ekonomi konumundadır. ABD Başkanı Donald Trump'ın göreve başlaması ile iki ülke arasındaki ticari gerginlik artmaya başlamıştır. Trump'ın Çin'e karşı eyleminin nedenlerinden biri olarak, ABD'nin Çin ile çok büyük bir ticaret açığı vermesi gösterilmiştir. ABD'nin toplam ticaret hacmini ağırlıklı olarak Çin ile gerçekleştiren ticaret oluşturmaktadır. (Bu oran %47 civarındadır.) (Xia, vd. 2019, s. 1). Grafik 4'te 2000 yılından sonra ABD'nin toplam ithalatı - ihracatı ve Çin ile olan ticareti yer almaktadır. ABD-Çin arasındaki ticaret savaşında uygulanan hamleler çoğunlukla ürünlere ek vergi konulması şeklinde olduğu için bu grafik tüm ürünler bazında alınmıştır. Karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla birlikte verilen grafiklerden ABD'nin Çin'den ithalatının yüksek miktarda olduğu gözlenmektedir. 2008 krizinde ABD'nin dış ticareti nispeten azalma gösterse de genel olarak 2000 yılından itibaren artma eğiliminde olduğu söylenebilir. ABD'nin Çin'e ihracatı ithalatına nazaran düşük seyrettiği grafikten anlaşılmaktadır. 2019 yılında ABD'nin toplam ithalatı 2.567.492.197.103 \$ olup, toplam ihracatı 1.644.276.220.783 \$'dır, Çin'den ithalatı 472.464.913.744 \$ olup, Çin'e ihracatı 106.626.645.076 \$'dır. Bu rakamlar ABD ekonomisinin dış ticaret açığı veren bir ekonomi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, ABD bu açıklığı Çin ile olan ticaretinde de göstermektedir. (Söz konusu ihracat ve ithalat rakamları Ek Tablo'da yer almaktadır.)

Grafik 4: ABD'nin Toplam İthalat-İhracatı ve Çin ile Dış Ticareti



Kaynak: <https://comtrade.un.org/data/>, 2020.

Çok eski tarihlere dayanan ABD ve Çin arasındaki ekonomik ilişkiler, bugün Çin'in, ABD'nin ilk beş ticaret ortağı arasında yer almasına zemin hazırlamıştır (Öztürk & Altınöz, 2019, s. 60). Tablo 2'de 2019 yılına ait olan ABD'nin en çok dış ticaret gerçekleştirdiği bazı ülkelerin verilerine yer verilmiştir. İthalat açısından Çin'in diğer ülkelere kıyasla önde olduğu görülmektedir. Tablo detaylı incelendiğinde ABD ekonomisi İngiltere hariç söz konusu diğer ekonomiler karşısında dış ticaret açığı vermiştir. Ancak ABD'nin dış ticaret açığı; Kanada, Meksika, Japonya ve Almanya ekonomisi ile kıyaslandığında Çin ekonomisi ile yaklaşık 4 kat kadar daha fazla olduğu görülmektedir (365,8 milyar \$ civarında). Bu durum, ABD'nin kendi ekonomisini korumak için ticaret savaşını başlatırken Çin'i hedef almasının sebebi olarak gösterdiği neden ile örtüşmektedir.

Tablo 2: ABD'in En Çok Ticaret Yaptığı Ülkeler (2019)

Ülkeler	ABD İthalat (\$)	ABD İhracat (\$)
Çin	472,464,913,744	106,626,645,076
Meksika	361,320,937,424	256,371,086,497
Kanada	326,628,559,104	292,338,433,401
Japonya	146,974,311,374	74,650,662,375
Almanya	129,857,182,082	59,797,035,615

İngiltere	64,133,144,834	69,100,919,866
-----------	----------------	----------------

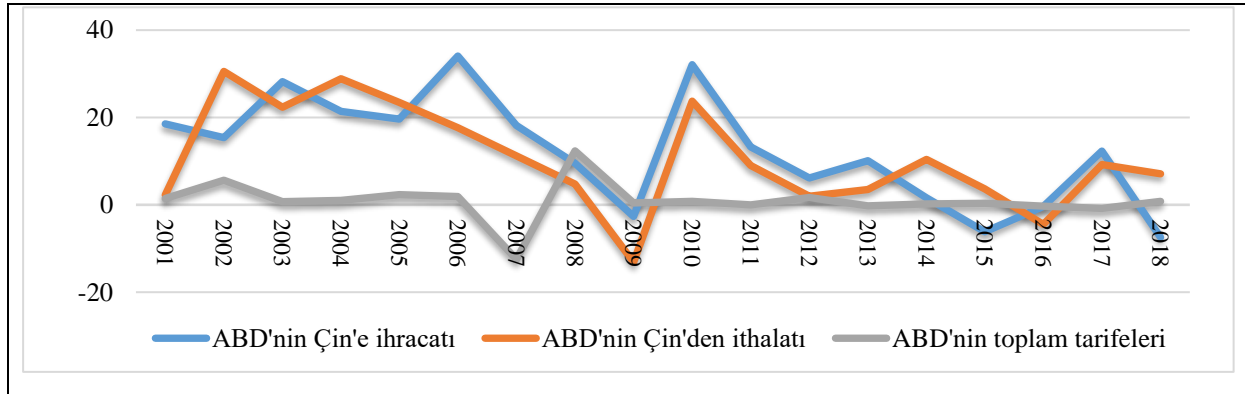
Kaynak: <https://comtrade.un.org/data/>, 2020.

ABD hükümeti, tüm bu hususlar dikkate alarak, Haziran ve Temmuz 2018'de olmak üzere sırasıyla 50 milyar \$ ve 200 milyar \$ değerindeki ithal Çin malları listesine karşı gümrük vergilerini iki kez artıracığını duyurmuştur (Xia, vd. 2019, s. 1). Bu doğrultuda, karşılıklı gerçekleştirilen ve ticaret savaşlarına yol açan bazı korumacı hamleler şöyledir; 8 Mart 2018 tarihinde ABD başkanı tarafından gerçekleştirilen ilk hamle ile ABD'nin yaptığı demir çelik ve alüminyum ithalatının bazı kalemlerine sırasıyla %25 ve %10 ek gümrük vergisi koyma kararı ilan edilmiştir. ABD hükümeti, kararı ulusal güvenliği sağlamak için aldıklarını ve ABD Ticaret Temsilciliği'nin yaptığı soruşturma ile ABD Ticaret Kanununun 1962 yılında kabul edilen 232'nci maddesine dayandığını bildirmiştir. Aynı dönemde müzakereleri devam eden Nafta'nın sonuçlanmasına kadar Kanada ve Meksika karardan ayrı tutulmuştur. Daha sonra söz konusu karardan Avrupa Topluluğu, Brezilya, Avustralya, Arjantin ve Güney Kore muaf tutulmuştur. 23 Mart 2018 tarihinde Çin'den 60 milyar dolar değerinde ithal ettiği ürünü bu soruşturmaya dahil etmiştir. 2 Nisan 2018 tarihindeki hamle ise Çin hükümetine ait olup, ABD'den ithal ettiği, taze meyve, domuz eti, kuru yemiş ve şarap gibi ürünlerin bulunduğu 3 milyar dolarlık ürüne %25 ek gümrük vergisi için soruşturma yapılacağını bildirmiştir (Aran, 2018, s. 2). ABD yönetimi, 3 Nisan 2018 tarihinde Çin'den ithal edilen 50 milyar dolarlık yaklaşık 1300 ürüne daha ilave gümrük vergisi uygulayacağını belirtmiştir (ABD Ticaret Temsilciliği, 2018). 4 Nisan 2018 tarihinde, Çin, yıllık ticarete 50 milyar dolar değerindeki 106 ABD malına %25 gümrük vergisi koymayı planladığını ilan etmiştir. Bu bağlamda, ABD'nin ihracatının %60'ını oluşturan soya fasulyesi Çin'in hedefinde olmuştur. Yetkiler, Çin'in bu hamlesinin, Amerikan soya fasulyesi üreticilerini doğrudan etkileyeceği yorumunda bulunmuşlardır (Samson, 2018). 15 Haziran 2018'de ABD hükümeti, fikri mülkiyet hakları ve teknoloji ile ilgili haksız ticaret uygulamalarına atıfta bulunarak Çin'den ithal edilen 50 milyar dolarlık mal için %25'lik bir tarife açıklamıştır. ABD, 34 milyar dolarlık Çin ithalatına Çin'e özgü olan ilk tarifeleri uygulamıştır. Çin ise, 34 milyar dolarlık ABD ithalatı tarifeleri uygulayarak misilleme yapmıştır. Böylece 6 Temmuz 2018'de ABD-Çin ticaret savaşı resmen başlamıştır (He vd., 2019, s. 579).

Genel olarak bakıldığında, politika yapıcılarının karşılıklı tarife yükseltmeleri ticaret savaşına sebep olan ilk adım olarak karşımıza çıkmaktadır (Wolfgang ve Mariya, 2018, s. 25). ABD'nin ilk hamleden beri gerçekleştirdiği kararları Dünya Ticaret Örgütü'nün "korunma" kuralına uygun olduğu görüşünü belirten ABD yönetimi, ülkelerin ulusal güvenlik için veya önemli artış olan ürünlere karşı ek gümrük tarifesi koymanın ve uygulamanın mümkün olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca benzer durum yaşayan ülkelerle istişarede bulunulmuştur. ABD'nin en büyük ithalat yaptığı ülke Çin olması nedeni ile Çin'i hedeflediği ifade edilmiştir. Zira kararların, muafiyet tanınan ülkeler haricinde ABD'nin tüm ithalatını kapsadığı belirtilmiştir. Bu nedenler doğrultusunda ABD Başkanı Trump'ın kararları bazen eleştirilere açık olmuştur; Çin'in merkantilist uygulama politikalarına karşılık verilmesi gerektiği ancak söz konusu hamlelerin ABD'deki üreticilerin maliyetlerinde artışa sebep olabileceği görüşleri açıklanmıştır (Aran, 2018, s.2,4). Ticaret savaşlarının resmen başlamasının ardından 2018 yılında gerçekleştirilen hamleler, Çin tarafında ekonomik büyümeyi nispeten yavaşlatmış, ABD'nin Çin ile dış ticaret açığına ise ivme kazandırmıştır. 2019 yılında ülkelerin korumacı önlemlerini bir araya getirmek gerekirse şu şekilde ifade edilebilir: ABD-Çin müzakereleri devam etmiştir. Bununla birlikte, Mayıs 2019 tarihinde ABD 200 milyar dolar değerinde Çin menşeli ürünlere uygulanan %10 oranındaki tarifeyi %25'e yükseltmiştir. Buna karşılık Çin, 60 milyar dolar değerindeki 5140 ABD malına, %5-25 arasında değişiklik gösteren oranlarda ek gümrük vergisi uygulayacağını duyurmuştur. Eylül 2019 tarihinde ABD, Çin'den ithal ettiği 250 milyar dolarlık %25 gümrük vergisi uygulanan ürünleri içeren, 300 milyar dolar değerinde ürüne, ek %10 gümrük vergisi uygulanacağını ilan etmiştir. 2019 yılı kapsamında karşılıklı gerçekleştirilen ticaret hamleleri her iki ekonominin de olumsuz etkilenmesine yol açtığı açıkça görülmektedir. (Bu durum Grafik 2 ve 3'te de aşağı yönlü eğimle sergilenmektedir.) Zira, ABD'nin Çin ile dış ticaret açığı nispi anlamda artmış, Çin Yuan'ı tarifeler neticesinde dolar karşısında değer kaybetmiştir. Sonuç olarak, dünyada 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan ve 2020 Şubat tarihi ile resmileşen Covid-19 salgını uluslararası ticareti olumsuz etkilese dahi söz konusu ülkeler arasında ticaret müzakereleri devam ettiği açıkça görülmektedir (<https://www.reuters.com/>, 2019, 2020).

Grafik 5, bize hem ABD'nin Çin'den toplam ihracat gelirinin ve ABD'nin Çin'e olan toplam ithalat harcamalarının bir önceki yıla göre değişimini yüzde olarak hem de ABD'nin uyguladığı toplam tarifelerin bir önceki yıla göre değişimini yüzde olarak vermektedir. Böylece değişimlerdeki oluşacak artış azalış hızlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. (Söz konusu verilerin uyumu sağlanması amacıyla 2000-2018 yılları dikkate alınmıştır.) ABD 2000'li yılların başında Çin'den sağladığı ithalatındaki artışa hız kazandırdığı ancak, 2003 yılında ithalattaki artış devam etse dahi azalarak devam ettiği grafikte görülmektedir. 2004 yılında tekrar ithalat hacmini bir öncekine göre arttırdığı gözlenmektedir. 2004'ten 2008 küresel finans krizine kadar ABD'nin ithalatı artış hızını azalttığı gözlenmektedir. Özellikle 2008 küresel kriz döneminde ABD'nin Çin ile olan dış ticaret dengeleri incelendiğinde, dış ticaret hacmi artma eğiliminde olmasına rağmen, bu artış hızının azaldığını grafik bize göstermektedir. Krizin etkilerinden nispeten uzaklaşıldığı 2010 döneminde ABD'nin dış ticaret hacminin ivme kazandığı görülmektedir. Keza ABD'nin Çin'e olan ihracatı 2000'li yılların başından 2008 yılına kadar bazen azalarak da olsa artmıştır. Krizin etkilerinden sonra ABD'nin ihracatı 2010 döneminde artış kaydetmiş 2011 yılında azalış göstermiştir. ABD'nin ihracatı 2012 yılında nispeten yükselme eğiliminde olmasına rağmen, bu yükselme eğilimi düşük olduğu için bu durum, Grafik 5'te azalan trendli olarak sergilenmektedir. ABD'nin Çin'e ithalat harcaması ve Çin'den ihracat geliri 2018 yılına kadar dalgalı şekilde devam etmiş, 2018 yılında ise ABD'nin Çin ile mevcut bulunan dış ticaret açığı büyüdüğü gözlenmektedir. Ayrıca, ABD'nin uyguladığı tarifeler 2007 yılında düşüş gösterdiği için Grafik 5'te bu değişim negatif olarak kendisini göstermiştir. Kriz dönemi ve sonrasında ise ABD ekonomisi korumacı tavrına geri dönerek bunu sürdürmüştür. Nihayetinde, takip eden yıllarda uygulanan tarifelerdeki değişim kriz dönemine nazaran nispeten istikrar gösterirken bu değişim oldukça az olduğu gözlenmektedir.

Grafik 5: ABD-Çin Ticaret Değerleri ve Toplam Tarife Değişimleri (%)



Kaynak: World Integrated Trade Solution (WITS, 2020) verileri kullanılarak düzenlenmiştir.

Bununla birlikte, Grafik 5'te, 2018 yılının ikinci yarısında resmen başlayan ticaret savaşları ile birlikte uygulanan tarifelerdeki değişimin yukarı yönlü olması bu politikaların arttığının göstergesi olduğu yorumu yapılabilir.

3.Literatür ve Ampirik Analiz

Öztürk ve Altınöz 2019 yılında, ABD'nin Çin mallarına uyguladığı ithalat tarifeleri ile Çin'in ABD'den ithal ettiği mallar üzerine uyguladığı ithalat tarifelerinin Şangay Menkul Kıymetler Borsası Kompozit Endeksi'ne etkisini araştırmışlardır. 1991- 2016 dönemi veri seti ve ARDL Sınır Testi yaklaşımı ile ele alınan çalışmada ABD tarafından uygulanan tarife oranlarındaki artışın uzun vadede Şangay hisse senedi endeksini olumsuz yönde etkilediği sonucu çıkmıştır.

Gnangnon 2017 yılında, çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesinin iç ticaret politikalarının serbestleştirilmesinde ne ölçüde etkili olduğunu araştırmıştır. Yapılan çalışmada 1995-2014 dönemine ait 166 ülkeyi içeren bir panel veri kümesi kullanılmıştır. Analiz sonucunda ülkeler gelişme gösterdikçe çok taraflı ticaretin serbestleştirilmesi iç ticaret politikasının serbestleştirilmesi üzerinde büyük bir etkisinin olacağı yönünde sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Li vd. 2019 yılına ait yaptıkları çalışmada, ABD tarafından başlatılan ticaret koruma önlemlerinin ABD imalat sektöründeki istihdam olası etkilerini simüle etmek için bir genel denge

modeli kullanmışlardır. Çalışmalarında 2016 yılını simülasyonda karşılaştıracakları baz yıl olarak seçmişler ve 29 ülkeyi simülasyonlarına dahil etmişlerdir. Yapılan simülasyon sonucunda ABD'nin ticari koruma önlemlerini artırması ABD'nin ticari ortaklarının da aynı şekilde cevap vermesi durumunda imalat sektöründe istihdamı azaltıcı etkisinin olduğu ifade edilmiştir. Buna göre koruma önlemlerinin artması ABD'nin zararını daha da artıracığı yönünde bulgulara rastlanmaktadır.

Chunding vd. 2018 yılında yaptıkları çalışmalarında, olası Çin-ABD ticaret savaşlarının etkilerini sayısal olarak simüle etmek amacıyla çok ülkeli bir küresel genel denge modeli kullanmışlardır. Yapılan simülasyon sonuçlarına göre ABD Çin'e tek taraflı yaptırım önlemleri altında kazanabileceği fakat Çin'in misilleme önlemleri alması durumunda ABD'nin kaybedeceği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra Çin ve ABD arasındaki ticaret savaşları, özellikle GSYİH ve imalat istihdamında, çoğu ülkeye ve dünyaya zarar vereceği yapılan simülasyon neticesinde ifade edilmiştir.

Bouet ve Laborde 2017 yılına ait yayınladıkları çalışmalarında, yükselen korumacı söylemler bağlamında ABD ticaret politikalarındaki bir değişikliğin başlattığı ticaret savaşlarının potansiyel etkisini araştırmaktadır. Çalışma ABD ve Çin, Meksika ve ABD, ABD ve hem Çin hem de Meksika arasındaki 3 potansiyel ticaret savaşının 18 senaryo ile değerlendirilerek çok ülkeli ve çok sektörlü bir model yardımı ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda geliştirilen senaryolara göre ABD'de gelir ve refah artışına neden olmadığı, Çin'de refah kayıplarının nispeten küçük olduğu ve Meksika'da ise refah kayıplarının nispeten daha büyük olduğu ifade edilmiştir.

Chen vd. 2019 yılında, ticaret savaşlarının teknoloji ve verimlilik üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında dinamik bir Kuzey- Güney ticaret modeli oluşturmuşlardır. Bu bağlamda ülkeleri yüksek gelirli ve düşük gelirli olmak üzere iki kategoriye ayırmışlardır. Yapılan analiz sonuçlarına göre söz konusu ülkelerde ticaret savaşları, teknoloji ve üretkenliğin yanı sıra tüketim ve katma değer oranlarında da artışlara yol açmaktadır.

Wallin ve Aström 2018 yılında, tarife ve kotaların ABD'nin GSYİH rakamları üzerindeki etkisinin pozitif mi negatif mi olduğunu çalışmalarında araştırmışlardır. Bu araştırma dahilinde 1928 - 2010 dönemi ele alınmış olup yıllık veri kullanılmıştır. Bu bağlamda yapılan analiz sonucunda tarife ve kotalar, ABD refahı üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır.

4. Veri Seti ve Ekonometrik Metodoloji

Bu çalışmada 1992-2018 dönemi için yıllık veri kullanılmış olup Tablo 3'teki değişkenler kullanılarak ABD'nin Çin'e uyguladığı tarifenin Çin ekonomik büyümesi üzerindeki olası ekonomik etkilerini belirlemek için ARDL yöntemi ve FMOLS tahmincisi kullanılmıştır. Bu kapsamda analizde kullanılan değişkenler ve ampirik model aşağıda belirtilmiştir:

$$CEG = \beta_0 + \beta_1 USTRF + \beta_2 CTRF + \beta_3 CRER + \beta_4 CINF + u_t \quad (1)$$

Tablo 3: Modele Ait Değişkenler

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımı	Kaynak
CEG	ÇİN büyüme oranı	Dünya Bankası
USTRF	ABD'nin Çin'e uyguladığı tarife	World Integrated Database
CTRF	Çin'in ABD'ye uyguladığı tarife	World Integrated Database
CRER	Çin Reel Döviz Kuru	Dünya Bankası
CINF	Çin Enflasyon Oranı	Dünya Bankası

1 numaralı denklemde yer alan t indisi modelde yer alan verilerin zaman serisi olduklarını, β_0 sabit terimi, $\beta_{1,2,3,4}$ modele ait bağımsız değişkenlerin katsayılarını ifade etmektedir. u_t ise modelin hata terimini ifade etmektedir.

Son yıllarda makroekonomik değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin test edilmesinde kullanılan model Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır Testi modelidir (Erdoğan vd., 2018: 8). ARDL sınır testi modeli, diğer sınır testleri ile karşılaştırıldığında çeşitli avantajlar ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki; analizde kullanılan değişkenlerin aynı derecede durağan olmasının gerekmemesidir. Yani analizde kullanılan değişkenlerin düzeyde (0) durağan veya birinci (I) dereceden durağan olmasına bakılmaksızın modelin test edilme imkanı vardır (Pesaran vd., 2001: 290; Pamuk ve Bektaş, 2014: 82). Bir diğer avantaj; Unrestricted Error Correction Model (UECM) kullanıldığı için istatistik açıdan Engle- Granger'dan daha anlamlı sonuçlar ortaya koymasındır (Narayan ve Narayan, 2005: 429). ARDL modelinin son avantajı ise; gözlem sayısının sınırlı olduğu çalışmalarda yine Engle- Granger'a kıyasla daha güvenilir tahminler ortaya çıkarmasıdır (Narayan ve Smyth, 2005: 103). Diğer taraftan, değişkenlerin uzun dönemli ilişkilerinin belirlenmesinde kullanılan geleneksel eşbütünlüşme yöntemleri yerini, Hansen ve Phillips (1990) tarafından geliştirilen FMOLS gibi otokorelasyon ve içsellik sorunundan dolayı katsayıların yorumlanmasına engel olan sorunları ortadan kaldıran modellere bırakmıştır. Bu bağlamda FMOLS yöntemi Phillip ve Hansen tarafından 1990 yılında değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin varlığından kaynaklanan otokorelasyon ve içsellik problemlerini göz önünde bulundurarak geliştirilmiştir (Cicioğlu vd. 2018:1555). FMOLS modeli normal dağılıma sahip bir model olup, tahminleri tutarlı ve sapmasızlık özelliği göstermektedir (Phillips ve Hansen, 1990:120).

ABD ve Çin arasındaki ticaret savaşlarının olası ekonomik etkilerinin analiz edildiği çalışmada değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek için ARDL modeli kullanılmış olup, çalışmada kullanılan değişkenlerin uzun dönemli ilişkilerine ait katsayılar FMOLS (Tam Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi) modeli yardımı ile tahmin edilmiştir. Bu kapsamda bu çalışmada ele alınan ARDL denklemi aşağıda ifade edildiği gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta CEG = & \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_1 \Delta CEG_{t-p} + \sum_{i=1}^p \beta_2 \Delta LUSTRF_{t-p} + \sum_{i=1}^p \beta_3 \Delta LCTRF_{t-p} + \sum_{i=1}^p \beta_4 \Delta LCRER_{t-p} \\ & + \sum_{i=1}^p \beta_5 CINF_{t-p} + \beta_6 CEG_{t-1} + \beta_7 LUSTRF_{t-1} + \beta_8 LCTRF_{t-1} + \beta_9 LCRER_{t-1} \\ & + \beta_{10} CINF_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2) \end{aligned}$$

Yukarıda belirtilen ve 2 numaralı denklemde yer alan Δ terimi değişkenlerin birinci farklarını ifade ederken, β_0 eğim katsayısıdır. Bunun yanı sıra $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi ve $\beta_5, \beta_6, \beta_7, \beta_8$ ise değişkenlerin uzun dönemli dinamiklerini ifade etmektedir. Değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisini analiz etmeden önce uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra değişkenlere ait uzun dönemli ilişki aşağıdaki sıfır hipotezi kullanılarak F- sınır testi aracılığıyla araştırılmaktadır.

$$H_1: \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = \beta_9 = \beta_{10} = 0$$

$$H_1: \beta_6 \neq \beta_7 \neq \beta_8 \neq \beta_9 \neq \beta_{10} \neq 0$$

Yukarıda ifade edilen hipoteze göre elde edilen F istatistik değerinin Pesaran vd. (2001) tarafından hesaplanan kritik değerler ile karşılaştırılması gerekmektedir. Buna göre hesaplanan F değerinin kritik alt değerinin altında olması değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını gösterirken, kritik değer üzerinde olması değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin varlığını ifade etmektedir.

$$\Delta CEG = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta CEG_{t-p} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta LUSTRF_{t-p} + \sum_{i=1}^p \beta_{3i} \Delta LCTRF_{t-p} + \sum_{i=1}^p \beta_{4i} \Delta LCRER_{t-p} + \sum_{i=1}^p \beta_{5i} CINF_{t-p} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta CEG = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} CEG_{t-p} + \sum_{i=1}^p \beta_{2i} \Delta LUSTRF_{t-p} + \sum_{i=1}^p \beta_{3i} \Delta LCTRF_{t-p} + \sum_{i=1}^p \beta_{4i} \Delta LCRER_{t-p} + \sum_{i=1}^p \beta_{5i} CINF_{t-p} + \beta_6 ECT_{t-1} \quad (4)$$

2 no'lu eşitlik yardımıyla hesaplanan F istatistik değerine göre değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi elde edildikten sonra sırasıyla 3 ve 4 numaralı eşitlikler tahmin edilmektedir. 3 no'lu denklem değişkenlerin uzun dönem katsayılarına ilişkin olup, 4 no'lu denklem ise kısa döneme ilişkin katsayıları ifade eden ARDL Hata Düzeltme modelini ifade etmektedir. 4 no'lu denklemde yer alan ECT_{t-1} hata düzeltme terimi olup değerinin 0 ile -1 arasında yer alması ve istatistiki olarak anlamlı olması gerekmektedir. Bu değer belirlenen aralıkta ve istatistiki olarak anlamlı olması hata düzeltme modelinin çalıştığını ve bağımsız değişkenler sebebiyle ortaya çıkan şokların bir dönem sonunda ne kadarının istikrarlı olarak giderildiğini göstermektedir.

FMOLS metodu da, ARDL metoduna benzer şekilde küçük örneklem grubu için güvenilir sonuçlar tahmin etmede başarılıdır. FMOLS metodu stokastik süreçler ve eşbütünlük denklemleri arasında oluşan uzun dönemli korelasyondan dolayı ortaya çıkan sorunların giderilmesi için, hata terimlerinin kovaryans matrisini kullanmaktadır (Erdogan vd., 2018: 9). FMOLS Modeline ait denklem sistemi aşağıda ifade edilmektedir:

$$y_t = \beta' x_t + u_{1t} = \theta' z_t + u_{1t} \quad (5)$$

$$\Delta x_t = u_{2t}$$

5 numaralı denklem fonksiyonunun merkezi limit teoremine uyum sağladığı varsayılmakta ve otokorelasyon ve içsellikten kaynaklanan problemler düzeltilmektedir.

5. Ampirik Bulgular

Çalışmada ilk olarak zaman serileri ile yapılan analizlerde güvenilir ve tutarlı sonuçlar ortaya koyması amacıyla değişkenlerin durağanlığının belirlenmesi gerekmektedir. Zaman serilerinde durağanlık büyük önem arz etmektedir. Çünkü iktisadi zaman serileri mevsimsel etkiler, konjonktürel dalgalanmalar ve trend gibi faktörlerden kaynaklanan sebeplerden dolayı durağan değildirler (Nelson ve Plosser, 1982). Analizde kullanılacak zaman serilerinin durağan olmaması ise sahte regresyon soruna yol açarak güvenilirlikten uzak sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu kapsamda zaman serisi analizlerinde ilk önce çeşitli birim kök testleri kullanılarak serilerin durağan olup olmadığı belirlenmektedir. Çalışmada serilerin durağan olup olmadıkları ADF (1979) ve Phillips- Perron (1988) birim kök testleri ile analiz edilmiştir. Bu analize ilişkin birim kök test sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 4: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF	PP
CEG	-2.45	-2.61
ΔCEG	-5.79*	-5.84*
LUSTRF	-0.93	-0.74
$\Delta LUSTRF$	-5.17*	-5.60*
LCTRF	-1.24	-1.22
$\Delta LCTRF$	-4.83*	-5.45*
LCRER	-2.25	-2.54

Δ LCRER	-5.53*	-5.56*
CINF	-5.18*	-1.64*

Not: * işareti ADF ve PP Birim Kök testleri için H_0 hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 4'te belirtilen birim kök test istatistiklerine göre EG, USTRF, CTRF ve CRER değişkenleri düzeyde durağan olmayıp birinci farklarında durağanlaştıkları görülürken, CINF değişkeninin ise düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla değişkenlerin durağanlık dereceleri I(1) ve I(0) olarak ele alınmaktadır.

Tablo 5: Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Test İstatistiği	Yapısal Kırılma Tarihi
CEG	-4.33	2003
Δ CEG	-8.44*	2007
LUSTRF	-3.98	1994
Δ LUSTRF	-6.14	1995
LCTRF	-2.65	2011
Δ LCTRF	-6.55*	2001
LCRER	-3.96	2012
Δ LCRER	-5.93*	1996
CINF	-5.345*	2009

Not: * işareti Yapısal Kırılma Birim Kök testleri için H_0 hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir.

Çalışmada yapısal kırılmanın varlığı ise yapısal kırılmalı birim kök testi ile araştırılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Tablo 5'te çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin oluşturulan test istatistikleri ve elde edilen kırılma yılları yer almaktadır. Tablo 5'te belirtilen yapısal kırılmalı birim kök test istatistiklerine göre EG, USTRF, CTRF ve CRER değişkenleri düzeyde durağan olmayıp birinci farklarında durağanlaştıkları görülürken, CINF değişkeninin ise düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla değişkenlerin durağanlık dereceleri yapısal kırılmalı birim kök test istatistikleri sonuçlarına göre de I(1) ve I(0) olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin tespiti için Eşbütünleşme Testi yapılmıştır.

Tablo 6: Eşbütünleşme Test Sonuçları

K	F-istatistiği	Alt Sınır (%5)	Üst Sınır (%5)
5	9.24	2.56	3.49

Tablo 6'ya göre kritik değerler %5 anlamlılık düzeyinde üst sınır için 3.49 olup, alt sınır için 2.56'dır. Hesaplanmış olan F-istatistik değeri ise kritik alt ve üst değerlerden büyüktür. Bundan dolayı değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir. Eşbütünleşme ilişkisinin tahmin edilmesinden sonra uygun gecikme değerleri belirlenerek hesaplanan Kısa Dönem ARDL hata düzeltme sonuçları Tablo 7'de ifade edilmektedir.

Tablo 7: Kısa Dönem ARDL Sonuçları ve Hata Düzeltme Modeli

Değişkenler	Katsayı	T istatistiği	Olasılık Değeri
$\Delta LCEG (-1)$	-0.6659	-3.3682	0.0029
$\Delta LUSTRF$	5.40	2.7104	0.0131
$\Delta LCTRF$	-3.2317	-2.8409	0.0098
$\Delta LCRER$	-7.5786	-2.8051	0.0106
$\Delta CINF$	-0.0547	-0.7440	0.4651
ECM(-1)	-0.6659	-5.4202	0.0000

Tablo 7’de ifade edilen Hata Düzeltme Modeli (ECM) çalışmaktadır ve aynı zamanda kısa dönemli dinamikleri ifade etmektedir. Kısa dönemde meydana gelen şokların %66.59’u bir dönem içerisinde telafi edilmekte ve sistem uzun dönemde tekrar dengeye gelebilmektedir.

ABD’nin Çin’e uyguladığı tarifelerin analizde kullanılan diğer değişkenlerle beraber Çin’in ekonomik büyümesi üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışmada uzun dönemli bir nedensellik ilişkisinin varlığı FMOLS yöntemi ile ele alınmıştır. Bu anlamda Tablo 8, FMOLS yöntemi ile elde edilen sonuçları ortaya koymaktadır.

Tablo 8: FMOLS Tahmincisi Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T İstatistiği	Olasılık değerleri
$\Delta LUSTRF$	-4.8193	1.3689	-3.5204	0.0020*
$\Delta LCTRF$	0.0357	0.5800	0.0616	0.9514
$\Delta LCRER$	-12.0221	1.5487	-7.7624	0.0000*
CINF	-0.1219	0.0183	-6.6383	0.0000*

Not: * ifadesi %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 8’de de görüldüğü üzere FMOLS modeline göre uzun dönemde ABD’nin Çin’e uyguladığı tarifedeki 1 birimlik artış Çin’in ekonomik büyümesini 4.8193 oranında azaltmakta, Çin’de reel döviz kurunda meydana gelen 1 birimlik artış Çin ekonomik büyümesini 12.0221 oranında azaltmakta ve yine Çin enflasyon oranındaki 1 birimlik artış ekonomik büyümeyi 0.1219 oranında azaltmaktadır. Bunun yanı sıra Çin’in ABD’ye uyguladığı tarife katsayısı istatistiki olarak anlamsız çıktığı için yorumlanmamıştır.

Yapılan çalışmada otokorelasyon ve değişen varyansın yanında modelin istikrarına ilişkin testler yapılmış olup test sonuçları Tablo 9 ve Grafik 5 belirtilmektedir.

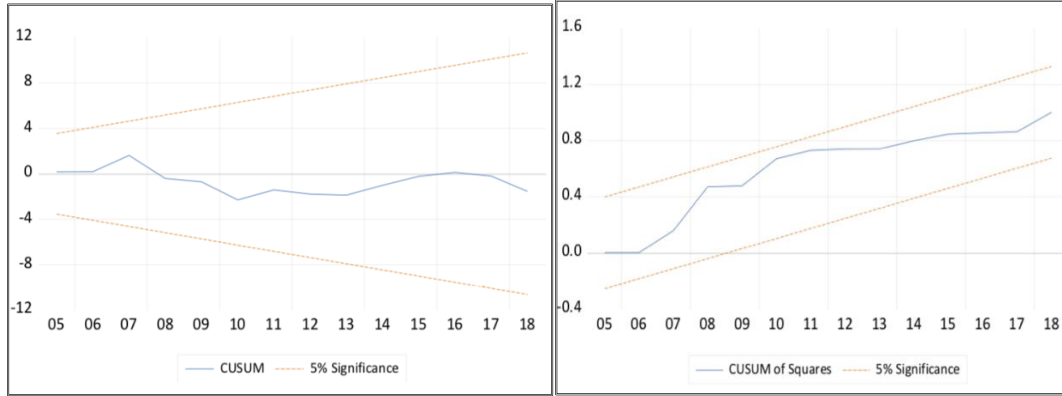
Tablo 9: Tamsal Test İstatistikleri

R ²	0.52
Log likelihood	-40.53
Breusch- Godfrey LM Testi	3.09 (0.102)
F istatistiği	4.14(0.00)
ARCH Testi	0.13 (0.718)

AIC	3.07
SIC	3.12

Tablo 9’da ifade edilen test sonuçlarına göre R^2 ile modelin açıklama gücünün 0.52 olduğu, Breusch-Godfrey LM testi sonucu otokorelasyon sorunu olmadığı ve ARCH testi sonucunda değişen varyans sorununun olmadığı görülmektedir.

Grafik 5: CUSUM ve CUSUM of Squares Testi



Modelin istikrarını açıklamak için yapılan ve ele alınan dönemde yapısal kırılmanın olup olmadığını araştırıldığı CUSUM ve CUSUM of Squares testlerine göre değişkenlerde ele alınan dönemler arasında herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığı ve modelin istikrarlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

ABD-Çin ticaret ilişkisi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Çin uzun yıllardır ihracat yaparak kalkınma politikasını izlemiştir. Bu doğrultuda ABD’nin ithalatının büyük kısmını Çin oluşturmaktadır. 2008 küresel krizi ile birlikte Çin’in hızlı büyüme kat etmesi göz önüne çıkmaya başladığı söylenebilir. Zira ABD dünya üzerinde en güçlü ekonomik güç iken bunu Avrupa ve Asya ile paylaşmaya başlamıştır. Bu hususta ise, özellikle üretimin Çin’e kaymaya başlaması sermayenin nispeten Çin’e doğru aktığı anlamına yol açtığı açıkça görülmektedir. Bugün söz konusu ülkeler dünyada iki güçlü ekonomi konumundadır. 2018 yılında Donald Trump yönetimindeki ABD kendi ulusal güvenliğini koruma altına almak için dış ticarete korumacı politikalar izlemeye başlamıştır. WTO ülkelerin korumacı tavır içinde olmalarına kısmen de olsa izin vermiştir. Zira, iktisat literatüründe, dış ticarete uygulanan gümrük vergisinin nispeten ticari kazanç sağladığı yer almaktadır. Sonuç olarak, ABD tarafından 2018 yılının ilk çeyreğinde bazı ithalat kalemlerine ek gümrük tarifesi koyması sonucu başlatılan korumacı tavır ve Çin’in de kendi ekonomisini korumak amacıyla önlemler alması sonucunda ticaret savaşları resmen ortaya çıkmıştır. Böylece, karşılıklı uygulanan korumacı politikalar misilleme sonucunda ticaret savaşlarına dönüşmüştür. Ticaret savaşlarının ilgili ülke ekonomileri üzerinde yük oluşturduğu ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği birçok çalışmada vurgulanmıştır. Özellikle en çok uygulanan korumacı tavır olan gümrük tarifelerinin arttırılması ithalatın daha pahalı hale gelmesine yol açmaktadır. Bu durum ise ithal edilen ürünlerin fiyatına yansımakta ve dolayısıyla tüketimi azalmaktadır. Böylece üretim kanadı olumsuz etkilenmekte ve ekonomik büyüme de dezavantajlı duruma geçmektedir. Yapılan çalışmalar ticaret savaşının imalat sanayine yansması vasıtasıyla istihdamında olumsuz etkileneceğini ortaya koymuştur. Ayrıca bu durum ülkelerin refah artışlarını da engellemektedir.

Bu kapsamda çalışmada, ABD-Çin arasındaki ticaret savaşlarının ekonomik yansımaları analiz edilmiştir. Bu sebeple 1992-2018 dönemi için Çin büyüme oranı, ABD’nin Çin’e uyguladığı tarife, Çin’in ABD’ye uyguladığı tarife, Çin reel döviz kuru, Çin enflasyon oranı verileri yıllık olarak analize konu edilmiştir. Analizde, ABD’nin Çin’e uyguladığı tarifenin Çin ekonomik büyümesi üzerindeki olası ekonomik etkilerinin uzun dönemde ilişkisi belirlemek için eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının test edilmesinden sonra kısa dönemli ilişki için ARDL hata düzeltme metodu ve uzun dönemli ilişkinin belirlenmesi için ise FMOLS tahmincisinden yararlanılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre uzun dönemde ABD’nin Çin’e uyguladığı tarifedeki 1 birimlik artış Çin’in

ekonomik büyümesini 4.8193 oranında azalttığı sonucunu ortaya çıkartmıştır. Bunun yanı sıra Çin'de reel döviz kurunda meydana gelen 1 birimlik artış Çin ekonomik büyümesini 12.0221 oranında azaltmakta ve yine Çin enflasyon oranındaki 1 birimlik artış ekonomik büyümeyi 0.1219 oranında azaltmaktadır. Çalışmada Çin'in ABD'ye uyguladığı tarife katsayısı istatistiki olarak anlamsız çıktığı için yorumlanmamıştır. Bu çalışma da elde edilen bulgular; ticaret savaşlarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği tezini destekler niteliktedir.

Kaynakça

- ABD Ticaret Temsilciliği. (2018, Nisan 04). Şubat 10, 2020 tarihinde <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2018/april/under-section-301-action-ustr>.
- Acar, M. (2004). Liberal Düşünce Topluluğu. 02 28, 2020 tarihinde İktisadın Ezeli Sorunsalı: Serbest Ticaret mi, Korumacılık mı?: <http://www.liberal.org.tr/sayfa/iktisadin-ezeli-sorunsali-serbest-ticaret-mi-korumacilik-mi-mustafa-acar,165.php>
- Aran, B. (2018). "ABD, Çin, Ticaret Savaşları ve Türkiye". "Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı", s. 1-6.
- Arslan, C. B., & Sönmez, E. Y. (2019). "Uluslararası Ticarete Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları". *Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)*, Vol:5, Issue:32, pp. 1756-1764.
- Aslan, N. (2005). Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme. O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe, & Ş. Tüylüoğlu içinde, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım (s. 5-6). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Auboin, M. (2009). Restoring Trade Finance: What the G-20 Can Do? CEPR.
- Bahar, O. (2006). "Turizm Sektörünün Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı". "Yönetim ve Ekonomi, Celal Bayar Üniversitesi İİBF" Cilt:13, Sayı:2., s. 137-150.
- Bakanlığı, T. (2019, 08 29). T.C. Ticaret Bakanlığı. 02 25, 2020 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-ruhsar-pekcan-ihracat-ana-planini-acikladi> adresinden alındı
- Barone, B., & Bendini, R. (2015). Protectionism in the G 20. Directorate-General for External Policies, European Parliament., s. 1-41.
- Bouët, A., & Laborde, D. (2017). Trade wars with emerging countries in the 21st century. IFPRI Discussion Paper 01669US. Retrieved from https://www.parisschoolofeconomics.eu/docs/koenig-pamina/article_us_tradewars_bouet_laborde_2017.pdf
- Bussière, M., Callegari, G., Ghironi, F., Sestieri, G., & Yamano, N. (2013). Estimating Trade Elasticities: Demand Composition And The Trade Collapsa of 2008-09. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 118-151.
- Cheng, D. (2012, 10 11). "The Complicated History of U.S. Relations with China", Trade, Faith, and Freedom: The Foundations of U.S. Relations with China. The Heritage Foundation: <https://www.heritage.org/asia/report/the-complicated-history-us-relations-china> (Erişim Tarihi:22.11.2020)
- Chunding, L., Chuantian, H. ve Chuangwei, L. (2018). Economic Impacts of the Possible China–US Trade War, *Emerging Markets Finance and Trade*, 54:7, 1557-1577
- Cicioğlu, Ş., Eraslan, B., & Torun, P. The factors that influence gold prices of Turkey.
- Commission, E. (2013-2014). 11th Report On Potentially Trade-Restrictive Measures. European Commission.
- Çolak, Ö. F. (2017). Ekonomide Masallar Gerçekler. Ankara: Elif Yayınevi.
- Demiral, M., & Bal, H. (2015). Ticaret Performansı Ölçümlerine Çok Boyutlu Bir Yaklaşım: Seçilmiş Ülke ve Sektörlere İlişkin Karşılaştırmalı Analiz. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 118, 115-133.

- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing", *Econometrica*, Vol 50". *Econometrica*, ss. 987–1007.
- Erdoğan, L., Tiryaki, A., & Ceylan, R. (2018). Türkiye'de Uzun Dönem Ekonomik Büyümenin Belirleyicilerinin ARDL, FMOLS, DOLS ve CCR Yöntemleriyle Tahmini. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(4), 39-57.
- Ertürk, E. (2016). "Uluslararası İktisat Teori ve Politika" 4. Baskı. Bursa: Medyay Kitabevi.
- Gnangnon, S. K. (2017). The impact of multilateral trade liberalisation on economic development: Some empirical evidence. *Economic Affairs*, 37(3), 397-410.
- Gençosmanoğlu, Ö. T. (2014). Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Engeller ve Kullanım Kısıtları: Türkiye Örneği. Doktora Tezi. Ankara.
- He, R., Zhu, D., Chen, X., Cao, Y., Chen, Y., & Wang", X. (2019). "How the trade barrier changes environmental costs of agricultural production: An implication derived from China's demand for soybean caused by the US-China trade war". *Journal of Cleaner Production*, s.578-588.
- Hur, N. (2018). "Historical and Strategic Concern over the US-China Trade War: Will They Be within the WTO?". *Journal of East Asia and International Law*, s. 393-411.
- Johnson, H. G. (1953). "Optimum Tariffs and Retaliation". *Review of Economic Studies*, 21, pp. 142-153.
- Kalaycı, İ. (2011). 2008 Küresel Finans Krizi Sonrasında Dış Ticarete Korumacılık: Paradigma Kayması mı?. *Maliye Dergisi*, s. 76-104.
- Kaya, M. (2019). "ABD-Çin Ticaret savaşları ve Türkiye". *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*", s. 18-30.
- Kızıltan, A., & Sandalcılar, A. R. (2011). Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (ECO) Yeri ve Önemi. *Avrasya Etütleri.*, 99-122.
- Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2012). *International Economics Theory & Policy*, Ninth Edition. New York: Pearson Education, www.pearsonhighered.com.
- Mangır, F., & Acet, H. (2014). Serbest Ticaret ve Korumacılık, Avrupa Birliği'nde Malların Serbest Dolaşımı ve Türkiye'nin Uyumu. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 93-108.
- Narayan, P. K. ve S. Narayan (2005). Estimating Income and Price Elasticities of Imports for Fiji in a Cointegration Framework, *Economic Modelling*, C: 22, 423-438.
- Narayan, P. K. ve R. Smyth (2005). Trade Liberalization and Economic Growth in Fiji An Empirical Assessment Using the ARDL Approach, *Journal of The Asia Pacific Economy*, C: 10, No: 1, 96-115.
- Nelson, C. R., & Plosser, C. R. (1982). Trends and random walks in macroeconomic time series: some evidence and implications. *Journal of monetary economics*, 10(2), 139-162.
- Öz, S. (2009). Kriz ve korumacılık: Tarih tekerrür edecek mi? TÜSİAD-KOÇ UNIVERSITY ECONOMIC RESEARCH FORUM.
- Öztürk, S., & Altınöz, B. (2019). "The Effect Of Us-China Trade Wars On Shanghai Stock Exchange Composite Index". *Kocatepe İİBF Dergisi*, s. 59-69.
- Pamuk, M., ve H. Bektaş, (2014). Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, *Siyaset Ekonomi ve Yönetim araştırmaları dergisi*, 2 (2), s: 77-90
- Perron, P. (1989) The great crash, the oil price shock and the unit root hypothesis. *Econometrica*, vol. 57, pp. 1361-1401.

- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. P. (1999). Pooled mean group estimation of dynamic heterogeneous panels. *Journal of the American statistical Association*, 94(446), 621-634.
- Phillips, P. C., & Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Philips, P. C. B., & Peron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression.
- Roubini, N. (2010). Kriz Ekonomisi. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Sabır, H. (2007). Küreselleşen Pazar Ekonomileri ve Rekabet Politikaları. İstanbul: İstanbul: Derin Yayınları.
- Samson, A. (2018, 04 04). "Tariffs would deal 'devastating' blow to US soybean farmers – trade group". The Financial Times, Erişim Tarihi: 24.11.2020: <https://www.ft.com/content/64f35e56-37f4-11e8-8b98-2f31af407cc8> adresinden alındı
- Seyidoğlu, H. (1999). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama. İstanbul: Kurtiş Matbaası (13. Baskı).
- Sümer, G. (2008). "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 19, ss. 119-144.
- Tomeš, Z. &. (2006.). "Political Economy of Trade Policy". The European Trade Study Group (ETSG), pp. 1-10.
- Tuncer, S. (1994). "Korumacılık Teori ve Uygulama". Dergi Park, s.237-266.
- Tümen, S., & Seven, Ü. (2017, 01 06). Uluslararası Ticarete Artan Korumacılık ve Küresel Eğilimler. 02 11, 2020 tarihinde TCMB: https://tcmbblog.org/wps/wcm/connect/blog/tr/main%20menu/analizler/uluslararasi_ticarete_artan_korumacilik adresinden alındı.
- Wallin, E. ve Åström, E. (2018). "Trade wars are good, and easy to win" A study of Trump's steel tariffs and international trade.
- Li, C., & Whalley, J. (2019). Trade protectionism and US manufacturing employment. *Economic Modelling*.
- Wolfgang, L., & Mariya, M. (2018). "Who Benefits from Trade Wars?". *Intereconomics*, www.econstor.eu, s. 22-26.
- Xia, Y., Kong, Y., Jia, Q., & Zhang, D. (2019). "Impacts of China-US trade conflicts on the energy sector". *China Economic Review*, 58, pp. 1-22.
- Yurttaçıkılmaz, Z. Ç., Kabadayı, B., & Emsen, Ö. S. (2014). Ekonomik Büyüme ve Rekabet Gücü Üzerine Türkiye Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 21-46.
- Yücel, G. E., & Ustabaş, A. (2018). "Has Intra-Industry Trade Changed After Protectionism?: The Case of US Automotive Industry". *Special Issue on Applied Economics and Finance*, s. 82-99.
- <https://comtrade.un.org/data/> (Erişim Tarihi: 21.11.2020)
- <https://data.worldbank.org/> (Erişim Tarihi: 21.11.2020)
- <https://www.reuters.com/> (Erişim Tarihi: 21.11.2020)
- <https://wits.worldbank.org/Default.aspx?lang=en> (Erişim Tarihi: 21.11.2020)

EK TABLO: ABD ile Çin Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (Bin US\$)

Yıllar	ABD'nin toplam ithalatı	ABD'nin Çin'den ithalatı	ABD'nin toplam ihracatı	ABD'nin Çin'e ihracatı	Çin'in toplam ihracatı
2000	1.217.932.974.446	100.012.902.708	781.830.672.843	16.184.679.302	225.093.731.030
2001	1.140.900.159.185	102.267.288.925	729.080.421.077	19.181.936.062	243.552.880.618
2002	1.200.095.833.882	133.510.392.719	693.068.306.701	22.127.509.053	295.170.104.110
2003	1.302.833.508.196	163.313.862.524	724.736.583.355	28.367.720.782	412.759.796.407
2004	1.525.304.217.271	210.500.129.014	814.844.394.245	34.427.686.531	561.228.747.993
2005	1.734.849.141.777	259.836.016.752	901.041.411.256	41.190.674.556	659.952.762.119
2006	1.918.997.094.449	305.778.876.099	1.037.029.245.257	55.224.097.110	791.460.867.850
2007	2.017.120.776.311	340.106.645.764	1.162.538.149.766	65.237.883.482	956.115.447.556
2008	2.164.834.031.060	356.304.560.710	1.299.898.877.213	71.456.411.759	1.132.562.161.442
2009	1.601.895.815.130	309.530.233.196	1.056.712.078.245	69.575.613.274	1.005.555.225.206
2010	1.968.259.900.993	382.964.820.324	1.278.099.187.391	91.910.977.238	1.396.001.565.258
2011	2.263.619.062.869	417.340.261.542	1.481.682.201.761	104.121.382.985	1.743.394.866.363
2012	2.334.677.716.383	444.386.003.526	1.544.932.014.357	110.516.535.986	1.818.199.227.571
2013	2.326.590.208.528	459.107.864.232	1.577.587.252.487	121.721.075.508	1.949.992.314.705
2014	2.410.855.476.207	486.296.238.006	1.619.742.863.865	123.675.622.756	1.959.234.625.162
2015	2.313.424.569.327	504.028.116.963	1.501.845.863.839	116.071.708.830	1.679.564.324.560
2016	2.247.167.254.438	481.310.447.998	1.450.906.272.956	115.594.770.317	1.587.920.688.162
2017	2.405.276.626.657	525.764.714.470	1.545.809.598.154	129.797.515.346	1.843.792.938.795
2018	2.611.432.490.157	563.203.119.540	1.665.302.936.591	120.147.865.723	2.134.982.614.989
2019	2.567.492.197.103	472.464.913.744	1.644.276.220.783	106.626.645.076	2.068.950.254.597

Entegrasyon Teorileri Işığında Avrupa Genişleme Dalgaları ve Türkiye ile İlişkiler

Emrah KÖROĞLU¹

Araştırma Makalesi

Öz

Bu çalışma, AB genişlemesini entegrasyon teorileri ışığında incelemek amacıyla yapılmıştır. Türkiye-AB ilişkilerinin tarihsel geçmişini ele almak bu çalışmanın diğer bir amacıdır. Çalışmada kullanılan makroekonomik veriler, TCMB-EVDS, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, T.C. Ticaret Bakanlığı, Dünya Bankası ve OECD kaynaklarından elde edilmiştir. Tarihsel süreçte, AB genişleme dalgalarını açıklayabilmek amacıyla birçok entegrasyon teorisi ortaya atılmıştır. Bu çalışma kapsamında, federalizm, işlevselcilik, yeni-işlevselcilik, hükümetlerarasıcılık ve sosyal inşacılık teorileri ışığında AB genişleme dalgaları açıklanmaya çalışılmıştır. Entegrasyon teorileri, çalışmada ayrı bir başlık olarak değil, AB genişleme sürecinin içinde ele alınmıştır. Çalışmanın sonucunda, entegrasyon teorilerinin bireysel olarak AB genişleme sürecini açıklama yetkinliğine sahip olmadığı anlaşılmıştır. Türkiye-AB ilişkileri için de Türkiye'nin yakın gelecekte AB'ye tam üye olabileceği düşünülmektedir. Ufukta tam üyelik görülmesi de karşılıklı bağımlılıklar düşünüldüğünde ilişkilerin kesileceği de söylenememektedir. AB için Türkiye, doğuya ulaşmanın bir ön koşuludur. Türkiye için AB, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için yeri doldurulamayacak bir ortağıdır.

Anahtar Kelimeler

Entegrasyon Teorileri,
Avrupa Birliği,
Genişleme,
Türkiye-Avrupa Birliği
İlişkileri,
Gümrük Birliği

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
14.12.2020
Kabul Tarihi:
22.03.2021

European Enlargement Waves and Relations With Turkey in The Light of Integration Theories

Abstract

This study was conducted to examine EU enlargement in the light of integration theories. Another aim of this study is to examine the historical past of the EU-Turkey relations. Macroeconomic data has been obtained from national and international institutions such as the CBRT-EVDS, Ministry of Treasury and Finance, Ministry of Commerce, the World Bank and the OECD. In the historical process, many integration theories have been put forward to explain the EU enlargement waves. Within the scope of this study, the EU enlargement waves were tried to be explained in the light of the theories of federalism, functionalism, new-functionalism, intergovernmentalism and social constructionism. Integration theories are discussed within the EU enlargement process, not as a separate topic in the study. As a result of the study, it was understood that integration theories did not enough to just explain the EU enlargement process. For Turkey-EU relations, Turkey is not expected to be a full EU member in the near future. Although full membership has not been observed in recent history, it can not be said that relations will be cut when mutual dependencies are considered. For the EU, Turkey is a prerequisite to achieving the east. For Turkey, EU is an irreplaceable partner in order to ensure economic development.

Keywords

Integration Theories,
European Union,
Enlargement,
Turkey-European Union
Relations,
Customs Union

Article Info

Received:14.12.2020
Accepted:22.03.2021

¹ Öğretim Görevlisi, Beykent Üniversitesi Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Bölümü, emrahkoroglu@beykent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5278-5493

Giriş

İkinci Dünya Savaşı Mihver Güçleri'nden Almanya ve Japonya sanayisinin çöküşü ile sonuçlanmış, İttifak Devletleri'nden Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ise savaştan güçlü bir şekilde çıkmıştır. Batı Avrupa ülkelerinde savaşın ekonomik yıkıma sebebiyet vermesi bu ülkeleri Sovyet gücü karşısında zayıf durumda bırakmış, bu durum da Komünist yayılmanın hızlanacağı konusunda ABD'nin taşıdığı kaygıyı arttırmıştır. Bu durumun önüne geçmek için çözümün, Marshall yardımları ile Batı Avrupa'nın yeniden inşasının sağlanmasından geçtiği fikri ön plana çıkmıştır. Ekonomik krizin hemen atlatılabilmesi için öncelikli olarak kömür üretiminin canlandırılmasını kapsayan kısa vadeli program, hemen ardından yeniden inşanın sağlanabilmesi için daha uzun vadeli bir plan uygulamaya konulmuştur (Erhan, 1996: 276-277). Marshall yardımlarının bölgenin kalkınmasında olumlu etkilerinin yanı sıra, Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik açıdan ABD'ye bağımlı kılınması gibi bir takım olumsuz etkilerinin de olduğu bilinmektedir. Savaşın kendi topraklarına sıçramadığı ABD, sahip olduğu döviz ve tasarruf fazlalarını kullanarak, Marshall yardımları adı altında Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kurumların yardımıyla diğer ülkeleri kendine ekonomik açıdan bağımlı kılmanın planlarını yaparken, giderek ABD'ye bağımlı kılınacaklarının farkına varan ve durumdan rahatsız olan Avrupalı ülke yöneticileri çözüm yolu aramaya başlamıştır.

Savaşın tahrip ettiği bu topraklarda bireysel olarak mücadelenin çözüm olmayacağını gören Avrupalı devlet adamları çözümün, Avrupalı devletler arasında büyük bir birlik kurmadan geçtiği fikri üzerinde birleşmişlerdir. Kıta Avrupası'nda savaşların engellenmesi ve istikrarın sağlanabilmesinin yolunun, Avrupa'da bir Birlik kurmaktan geçtiği düşüncesine sahip olan isimlerden biri Winston Churchill'dir (Reid, 2007: 341). Avrupa'da birlik kurma fikrinin diğer bir önemli nedeninin de Almanya ve Fransa arasında senelerdir süregelen çekişmenin, bahse konu ülkeleri birbirine bağımlı kılarak aşılabilceği yönündeki düşünce olduğu söylenebilir.

Avrupa Birliği (AB), kurulduğu günden bugüne uyguladığı politikalarla genişleme ve derinleşme gösteren bölgesel entegrasyondur. Altı üye devletin (Belçika, Batı Almanya, Lüksemburg, Fransa, Hollanda ve İtalya) katılımı ile kurulan bölgesel entegrasyon, göstermiş olduğu hızlı gelişim ile bölge ülkelerinin dikkatini çekmiş ve uyguladığı politikalarla Kıta Avrupası'nda geniş katılımı teşvik edici olmuştur.

Bugün dâhi en ileri ve en başarılı bölgesel entegrasyon örneklerinden birini oluşturan AB'nin, genişleme sürecini açıklamaya çalışan pek çok teori ortaya atılmıştır. Bu teoriler federalizm, işlevselcilik (fonksiyonalizm), yeni-işlevselcilik (neo-fonksiyonalizm), hükümetlerarasıcılık ve sosyal inşacılık (konstruktivizm) şeklinde sıralanabilir. Literatüre bakıldığında söz konusu teorilerin her birinin farklı dönemlerde ortaya atıldığı ve bu nedenle hiçbirinin, söz konusu genişleme süreçlerini tek başına açıklayabilme kabiliyetine haiz olmadığı gözlemlenmektedir.

Günümüzün en ileri entegrasyon örneğini oluşturan AB'nin, Türkiye için de bir hedef olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda ilk adımı 1963 Ankara Anlaşması ile atılan üyelik müzakerelerinin günümüze gelinen süreçte oldukça dalgalı bir seyir izlediği, zaman zaman ilişkilerin kopma noktasına geldiği zaman zaman ise tam üyeliğe çok yaklaşıldığı söylenebilir. Çalışma kapsamında AB-Türkiye ilişkilerinin tarihsel seyri, ilişkilerin bugüne kadar kopmamasında en önemli unsurlardan biri olduğu düşünülen ekonomik ilişkiler kapsamında incelenecektir. Bu kadar sürüncemede kalan ilişkilerin hâlen daha kopmadan günümüze gelmesinin entegrasyon teorileri açısından yorumlanması da çalışma kapsamında ele alınan konulardan biri olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, farklı entegrasyon teorilerinin AB genişleme sürecine olan bakış açılarını ve Türkiye-AB ilişkilerini incelemektir. Çalışma kapsamında entegrasyon teorileri genişleme sürecinden ayrı bir bölümde ele alınmayarak, genişleme dalgalarının içinde açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde entegrasyon teorileri kapsamında AB'nin genişleme süreci ele alınmıştır. Bu kapsamda ilk olarak, ülke egemenliğinin bir kısmının ulus-üstü yapılanmaya devredilerek bir çatı altında toplanılmasını ön plana çıkaran ve bu yönüyle AB entegrasyonunun derinleşmesine işaret eden federalizm kavramı ele alınmış, daha sonra ise AB'nin kurucu antlaşmalarındaki teknik alanda kurulan iş birliğinin diğer alanlara da yayılması özelinde işlevselcilik teorisi incelenmiştir. İşlevselci teorinin ardından, AB genişlemesi sürecinde yeni-

işlevselcilik teorisi ele alınmıştır. AB'nin en kapsamlı genişleme dalgasını oluşturan 2004 yılındaki Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin katılım süreciyse, hükümetlerarasıcılık teorisi ve sosyal inşacılık teorisi kapsamında analiz edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye'nin AB yolculuğunun tarihsel geçmişi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, entegrasyon teorilerinin Türkiye-AB ilişkilerine bakışı ve AB üyesi Belçika, İtalya, Yunanistan ve Fransa gibi ülkeler ile Türkiye'nin Maastricht Kriterleri'nin ekonomik koşullarını karşılayabilmedeki başarıları değerlendirilmiştir.

1. Entegrasyon Teorileri Kapsamında Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci

Genişleme, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'dan oluşan ilk altı ülke ile sonradan bu ülkelerin arasına dâhil olan 22 ülkenin AB serüveninde yaşadıkları entegrasyon sürecini ele alan bir terimdir. AB'ye yeni üye katılımı süreci, genişleme dalgası olarak ifade edilmekte ve bu genişleme dalgalarının süreceği tahmin edilmektedir. Genişleme kavramını dar kapsamlı ve geniş kapsamlı olmak üzere iki açıdan ele almak mümkündür. Dar kapsamlı genişleme tanımı, AB'ye yeni üyelerin katılımı şeklinde açıklanmaktadır. Geniş anlamda genişleme kavramı ise, AB'ye üye olmayan ülkelerin de AB düzeni içerisine dâhil edilerek daha dar kapsamlıda olsa o ülkelerle kurumsal ilişkilerin geliştirilmesi şeklinde açıklanmaktadır. Geçmişten günümüze genişleme hedefinde olan AB için, üye sayısını 40 ülkeye çıkarabilecek düzeyde genişleyebileceği şeklinde tahminler yapılmaktadır (Aytuğ, 2008: 150-151).

Genişleme serüveninin en başına yani Avrupa'da birliğin doğuşuna bakılacak olunursa, dönemin Fransa Dışişleri Bakanı olan Robert Schuman'ın önemli bir yeri olduğu ortaya çıkacaktır. Eski Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Jean Monnet'in tasarısına dayanarak, savaşın hammaddelerini oluşturan kömür ve çelik üretiminde alınan kararların bağımsız bir "uluslar üstü" otoriteye bırakılmasını öngören tasarı, "Schuman Planı" olarak ünlenen deklarasyonun fikri alt yapısını oluşturmuştur (Mor, 2010: 506).

1.1. Federalizm Kavramı ve Avrupa Toplulukları'nın Kuruluşu

AB genişlemesinin entegrasyon teorileri kapsamındaki analizine 1950 ve 1960'lı yıllarla başlanacak olursa, ilk olarak federalizm kavramı ön plana çıkmaktadır. "Ulus-devletlerin" birbirinden ayrı olmasının yaratabileceği çatışma ortamı nedeniyle Avrupalı devletlerin federe bir çatı altında toplanması fikrine dayanan sistem, federalizm olarak adlandırılmaktadır. Barışçıl bir federal çatı atına toplanma ile federalizm, Avrupa entegrasyonunun derinleşmesine atıf yapmaktadır (Mercan, 2011: 69-70). Roma Antlaşması'nın 237. maddesi göz önünde bulundurulursa, Avrupa Birliği'nin ortaya çıktığı andan itibaren genişleme ruhuna sahip olduğu gözlemlenmektedir (Wiener & Diez, 2009: 39).

Birliğe katılmak isteyen yeni üyelerin, Birliğin anayasal kurallarına uymayı kabul etmesi gerekmektedir. Bu durum federalizme göre, Birliğin genişlemesi yolundaki önemli hususlardan biridir (Schmitter, 2004: 73). Günümüzdeki adıyla Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen ülkelerin temel olarak serbest piyasa ekonomisini benimsemiş olmaları, Birliğin müktesebatına uyum sağlamaları ve demokratik bir yapıya sahip olmaları beklenmektedir (Jovanovic, 2004: 836). Demokratik yapıya sahip olma konusu, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) içinde yer almak isteyen Portekiz'in o dönem ki mevcut koşulları demokrasi ile çeliştiği için Topluluk dışında kalması ile açıklanabilmektedir.

Entegrasyon teorileri arasında entegrasyonu en fazla ön gören teorinin federalizm olduğu söylenebilir. Federalist bakış açısında devletlerarasındaki çatışma ortamının sona ermesinin yolunun, egemenliklerin bir kısmının bağımsız bir ulus-üstü otoriteye bırakılmasından geçtiği öngörülmektedir.

Kurulan uluslar üstü yapının sağlamış olduğu merkezileştirme, federalistlere göre ölçek verimliliğinin artmasını sağlayacaktır (Rosamond, 2000: 26). Federalizm, ulus-devletlerin bazı alanlarda politika belirleme özgürlüğünün korunmasına karşın, genel itibarıyla uluslar-üstü bir merkezi yapıya bağlanmalarını öngören ve gerçekleşecek olan yetki devrinin anayasal kurallar çerçevesinde olması gerektiği fikrinden hareket eden bir yapıdır (Tatoğlu, 2006: 3).

Federalizm kavramının açıklanmasının ardından Avrupa Toplulukları'nın kuruluş sürecine geçilecek olunursa "Schuman Planı" ile karşılaşılacaktır. Schuman Deklarasyonu'nu takiben aralarında Federal Almanya, Fransa, Belçika, Lüksemburg, İtalya ve Hollanda'nın bulunduğu altı ülke Avrupa

Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) kurarak, kömür ve çelik üretiminde alacakları kararları bağımsız bir yapı olan uluslar-üstü kuruma devretmeye karar vermiştir (<https://www.ab.gov.tr>, 2013). 18 Nisan 1951 tarihinde Paris Antlaşması'nın imzalanması ile kurulan AKÇT ile birçok farklı nedenden dolayı bir araya gelmelerinin mümkün olmayacağı düşünülen devletler, gerek ülke vatandaşlarının ekonomik menfaatleri doğrultusunda gerekse de Kıta Avrupası'nın menfaatleri doğrultusunda egemenliklerinin bir kısmından vazgeçerek bir araya gelmişlerdir. Avrupa'da bazı ülkelerin zengin kömür ve çelik yataklarına sahip olmasının ve söz konusu zenginliklerin yıkıcı savaflara sebebiyet vermesi dolayısıyla, barış ortamının tesisi için söz konusu zenginliklerin idaresinde alınan kararların ulus-üstü otoriteye devrinin gerekliliği, Topluluğun kurulmasında önemli bir etken olmuştur (Özgöker & Batı, 2017: 29).

Altı üye devlet, kısa sürede göstermiş oldukları başarıdan cesaret alarak aralarındaki iş birliğini daha da geliştirmeye karar vermişler ve bu kapsamda AET'yi kurmuşlardır (Mor, 2010: 507). Nihai hedefi Avrupalı devletlerin arasında bir siyasi entegrasyonun sağlanması olan AET, sermaye ile mal ve hizmetlerin serbest dolaştığı bir "Tek Pazar'ı" kurma amacıyla kurulmuştur (Tatoğlu, 2006: 17). Roma Antlaşması'nı yapan ülkelerin yöneticilerinin aynı fikirde oldukları temel husus, Avrupa'da entegrasyonun sağlanabilmesinde etkin kuvvet ekonomik iş birliğinin genişletilmesinden geçmektedir. Bu alanda sağlanabilecek bir entegrasyonun ileri safhalardaki siyasi ve askeri entegrasyona da zemin hazırlayacağı düşünülmektedir (Woyke, 1995: 54).

Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM), 1957 yılında imzalanıp 1 Ocak 1958 yılında devreye giren Roma Antlaşması ile kurulmuştur. Bahse konu antlaşmanın temel hedefi, üye ülkelerin araştırma programının koordine edilmesi ile nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla, güvenli bir şekilde kullanımının sağlanmasıdır (<https://www.ab.gov.tr>, 2013). 1965 yılında imzalanmış olup, 1 Temmuz 1967 itibarıyla yürürlüğe giren Füzyon Antlaşması ile AKÇT, AET ve EURATOM tek bir Konsey ve Komisyon altında toplanarak "Avrupa Toplulukları" (AT) ismini almıştır (Akçay, Argun, & Akman, 2011: 122).

Federalizm'in ardından entegrasyon teorileri kapsamında AB genişlemesinin incelenmesine devam edilecek olursa, teknik alanda kurulan iş birliğinin diğer alanları da etkileyebileceği varsayımından hareket eden işlevselcilik kavramını ele almak gerekir.

1.2. İşlevselcilik Kavramı ve 1973-1986 Arası Avrupa Genişleme Süreci

İşlevselci teorinin temel çıkış noktasını, devletlerin kendi isteği ile egemenliğinin bir kısmını ulus-üstü bir otoriteye bırakmak istemeyebileceği noktasındaki federalist bakış açısının eksikliği oluşturmaktadır. Akdeniz'deki kirliliğin sona erdirilmesinin yanı sıra Tuna nehri üzerinden gidiş ve gelişin koordinasyonunun sağlanması gibi hedefler üzerine inşa edilen entegrasyon sistemi ile Avrupa'da kalıcı bir barışın sağlanabileceği düşüncesi, işlevselciliğin bir entegrasyon teorisi olarak yer edinmesinde önemli pay sahibi olan David Mitrany tarafından öne sürülen bir görüş olmuştur (Ercan & Ercan, 2015: 411). Dünyadaki savaşların altında yatan temel nedenin siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar olduğunu öne süren David Mitrany'e göre, barış ortamının oluşturulabilmesinin ön koşulu ekonomik ve sosyal refahın sağlanabilmesinden geçmektedir. Mitrany, insanların rasyonel varlık olmasından hareketle uluslararası alandaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi neticesinde artan iş birliğinin sağladığı yararların gözlenmesiyle, ortak çıkarlara dayanan uluslararası örgütlerin ortaya çıkmasıyla, ulus-devletlerin veya milliyetçilik akımlarının yol açabileceği çatışma ortamının zayıflayabileceği görüşündedir (Yapıcı, 2007: 138).

Ulus-devletlerin barış ve refah ortamını sağlamada yetersiz kalması, uluslararası düzlemde teknik konuların öneminin artması, uluslararası arenadaki teknik sorunlara çözüm bulunabilmesi amacıyla siyasal kaygılardan soyutlanmış bir teknik işlevlerden sorumlu uluslararası örgütlerin meydana getirilmesi, ulus-devletlerin kendi yetkilerini belli başlı görevleri yerine getirmekle yükümlü olan ve bu kapsamda yetkilendirilmiş olan bu otoritelere devretmesi, "dallanma" teorisi çerçevesinde bir alanda başlamış olan işlevsel örgütlenmenin zamanla diğer alanlara da yayılması ve en nihayetinde siyasal kaygılardan soyutlanmış bir toplum ile kalıcı barışın yakalanabileceği düşünceleri, işlevselcilik kuramının temel savlarını oluşturmaktadır (Açıkmeşe, 2004: 5-6).

İşlevselcilik teorisi için, Birinci Dünya Savaşı'nda çekilen acıların tekrar etmemesi amacıyla çatışmalara sebebiyet verebilen uluslararası siyaset anlayışının yerini, iş birliğine bırakması gibi temel düşüncelere dayandığı söylenebilir. Genel itibariyle teknik sorunlara dikkat çeken işlevselci teori, bahse konu sorunların çözümünde yapıcı iş birliklerini ön plana çıkarmakta ve siyasal kaygılardan uzak bir şekilde uluslar üstü bir otoritenin soruna sağlıklı çözümler bulabileceğini öne sürmektedir. Bu teori ile bir alanda başlayan teknik iş birliğinin diğer alanlara da yayılması ile siyasal kaygıların uzağında sağlıklı neticelerin alınabilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda düşünüldüğünde AKÇT'nin iyi bir örnek olabileceği düşünülmektedir. Teknik bir alanda kurulan birliktelikle, ülkeler kendi istekleriyle egemenliklerinin bir kısmını ulus-üstü bir otoriteye devretmiştir.

İşlevselci teori, AB genişleme hareketlerinden daha önce ortaya atılması sebebiyle söz konusu genişleme hareketlerini açıklayabilme kabiliyetinden yoksundur (Mercan, 2011: 70). AT'de ilk genişleme süreci 1973'te yaşanmıştır. Bu tarih itibariyle İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın katılımıyla Topluluğun üye sayısı 9'a yükselmiştir (Yiğit, 2006: 3). İngiltere daha önce 1963 ve 1967 yıllarında üyelik için başvurmuş, ancak General de Gaulle tarafından veto ile karşılaşmıştır. Yıllar içinde süregelen çetin pazarlıklar 1973 yılında İngiltere'nin Topluluğa katılması ile nihayete ermiştir.

İngiltere'nin Topluluğa katılmasını veto eden dönemin Fransa Cumhurbaşkanı'nın bu tutumunun altında yatan neden İngiltere'yi, Avrupa'da ABD'nin "Truva Atı" olarak görmesidir (Woyke, 1995: 55). İngiltere'nin ABD'ye bağımlılığının yanı sıra, Fransa açısından ekonomik açıdan önemli olan tarım alanında ortak politikanın henüz oluşturulmamış olması ve İngiltere'nin ortak tarım politikasına karşı çıkabileceği endişelerinin de İngiltere'nin üyelik sürecinde veto edilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Veto sürecinde etkili olan bir diğer olay da savaş esnasında Fransız gemisinin İngiltere tarafından batırılmış olmasıdır (Saygın & Ultan, 2016: 75) Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'nin Cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılmasından kısa bir süre sonra İngiltere, Topluluğa üye olabilmıştır.

Topluluğun güneye doğru genişleme süreci Yunanistan ile başlamıştır. Yunanistan'da yedi yıldır süren cuntanın ardından hızlı şekilde demokratikleşmenin sağlanabilmesi adına gerekli ekonomik şartlar tam olarak oluşmamış olsa da 1981 yılı itibariyle Avrupalılar için "demokrasinin beşiği" olarak görülen Yunanistan'ın katılımıyla, Topluluğun üye sayısı 10'a yükselmiştir (Eren, 2014: 362). AT'ye yönelik üçüncü genişleme dalgası yine Akdeniz ülkelerinden gerçekleşmiş ve 1986 yılında İspanya ve Portekiz'in katılımıyla üye ülke sayısı 12'ye çıkmıştır (Çimen, 2012: 51).

1.3. Yeni-İşlevselcilik Kavramı ve 1987-2013 Arası Avrupa Genişleme Süreci

AB genişlemesini teknik açıdan ele alan işlevselcilik teorisine karşılık yeni-işlevselcilik teorisi, entegrasyon sürecinin büyümesine işaret etmektedir. Ernst Haas tarafından geliştirilen yeni-işlevselcilik, geniş perspektifli ilk bölgesel entegrasyon teorisidir. Teori, işlevsel örgütlenmelerin bir alandan bir diğer alana yayılması üzerinde odaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle bir alanda kurulan uluslar-üstü bağımsız otoritenin sağlayabileceği yararlar, zamanla diğer alanlarda da benzer yapılanmaya gidilmesini teşvik edici olabilmektedir (Mercan, 2011: 70-71). Yeni-işlevselci görüşe göre AB'yi meydana getiren ülkelerde yaşayan insanların farklı vatandaşlıklardan olmaları, yani ulusal kimlikleri tek başına Avrupa entegrasyonuna engel olamayacaktır (Kuhn, 2019: 1218).

Yeni-işlevselci yaklaşım her ne kadar oluşabilecek krizlerin entegrasyonu sekteye uğratacağından hareketle entegrasyon sürecini dikensiz bir yol olarak görmesede, nihayetinde entegrasyon sürecinin genişleyeceği tezini savunmaktadır (Hooghe & Marks, 2019: 1115). 1950'li yılların sonlarına doğru geliştirilmiş olan bu teori, Sovyetler Birliği'nin çözülmesine kadar AB entegrasyonunun Soğuk Savaş'a bir tepki olarak meydana geldiğini öne sürmüştür. Bu kapsamda düşünüldüğünde teori, Birliğin 1990 yılı sonrasındaki genişleme süreçlerini açıklamakta yeterli olamamaktadır. Yeni üye ülkelerin Birliğe katılmasına olumlu yaklaşmayan bu teorinin temel dayanağını, AB'nin bölgesel birleşmelerine hangi ülkelerin katılabileceği konusundaki düşünceye göre, işlevsel açıdan önemli oranda Avrupa'nın bir parçası olan İsviçre'nin Birliğe üye olması gerekirken, ekonomik açıdan pek çok koşulu sağlayamayan Yunanistan'ın Birliğe üye olmamasının gerekliliği oluşturmaktadır. Teoriye göre AB genişleyecek olursa yeni katılımlar sonrasında ortaya çıkacak olan yapı, yayılma etkisini yavaşlatabilecektir (Aytuğ, 2008: 152). Yunanistan özelinde konuya bakılacak

olursa, pek çok ekonomik koşulu sağlayamamasına karşın genel itibariyle Avrupalılar tarafından “demokrasinin beşiği” olarak görülmesi, bahse konu ülkenin Birliğe üyeliğini sosyolojik açıdan açıklayabilmektedir. İsviçre ise coğrafi açıdan Avrupa’nın göbeğinde bulunan, ekonomik açıdan yüksek standartlara sahip bir ülkedir. Güçlü bankacılık sistemiyle tanınan İsviçre’nin, AB yasalarına bağlı olmak istemediği için Birliğin dışında kalmayı seçtiği ve Birlik üyesi ülkelerle ekonomik anlaşmalar imzalayarak iş birliğini sürdürdüğü gözlemlenebilmektedir.

Yeni-İşlevselci teoriye göre, kurulan entegrasyonlar gelişerek yayılma eğilimindedirler. Bu noktada yayılma (spill-over) mantığının gerçekleşebilmesine yönelik politikaların uygulanmasında, karar verici konumundaki yöneticilerin geçirmiş oldukları sosyalleşme süreci önem kazanmaktadır. Bu kapsamda farklı ülkelerdeki aynı paralellikte olan düşünce sahipleri arasında iş birliği ve koordinasyon artarak yayılma teorisi gerçekleşmiş olur (Alakel, 2015: 70). 1997 tarihinde Christopher Preston tarafından öne sürülen “coğrafi yayılma” yaklaşımı, yeni-işlevselci teorinin AB genişlemesiyle ilgili diğer bir bakış açısını oluşturmuştur. Coğrafi yayılma ile ifade edilmek istenen, AB’nin uyguladığı politikaların komşu ülkelere de sirayet edeceği ve başarılı bir örnek olan Avrupa entegrasyonuna, bu ülkelerin de katılmak isteyeceğidir. Bahse konu yaklaşımın eksik kaldığı nokta ise her komşu ülkenin böyle bir istekte bulunmayabileceği durumudur (Mercan, 2011: 71).

Yeni-işlevselci teorinin ardından genişleme sürecinde AT’nin geçirmiş olduğu süreçler incelenmeye devam edilecek olursa, 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile karşılaşılacaktır. Gerek ekonomik külfetin paylaşımı gerekse de dünyadaki resesyonlar neticesinde Avrupa’da 1980 yılının başında karamsar beklentiler oluşmuş, ancak 1984 itibariyle Topluluğun canlanacağı yönünde beklentiler hâkim olmuştur. Komisyon tarafından hazırlanan 1985 tarihli “Beyaz Kitap’a” dayanan “Tek Pazar” hedefi için, Ocak 1993 tarihi planlanmıştır. 1987 tarihi itibariyle yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile Topluluğun kurucu antlaşmaları kapsamlı bir değişikliğe uğramıştır (<https://www.ab.gov.tr>, 2013). Avrupa Tek Senedi’nin ardından 1990’lı yıllara gelindiğinde gerek Sovyetler Birliği’nin dağılması gerekse de Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesi gibi dünyada yaşanan birtakım gelişmelerin, AT’yi Maastricht Antlaşması’na doğru yönlendirdiği söylenebilir.

Maastricht Antlaşması veya diğer adıyla Avrupa Birliği Antlaşmasıyla, Avrupa vatandaşlığının oluşturulması, ortak dışişleri ve güvenlik ile adalet ve içişleri alanlarında iş birliğinin geliştirilmesi, Birliğin organlarında yeniden yapılanmalar, ekonomik ve parasal birliğin sağlanması gibi hedefler benimsenmiştir (Akçay, Argun, & Akman, 2011: 123). 1 Ocak 1993 tarihi itibariyle yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması ile kurulan ortak dışişleri ve güvenlik politikası sonrasında, 1995 tarihinde Birlik dördüncü genişlemesini yaşamıştır. Avusturya, Finlandiya ve İsveç’in 1995 yılında Birliğe katılması ile üye sayısı 15’e yükselmiştir (Kavalalı, 2005: 10).

AB genişleme sürecinde Amsterdam Antlaşması’na değinilecek olursa, 1 Mayıs 1999’da yürürlüğe giren antlaşma ile Avrupa vatandaşlığı kavramı vurgulanmış olup, bu kavramın ulusal vatandaşlığı engellemek amacıyla ortaya çıkarılmadığı belirtilmiştir. 2001 yılında imzalanıp 2003 yılında yürürlüğe giren Nice Antlaşması’nda da Avrupa Parlamentosu’ndaki üye ülkelerin oy dağılımları yeniden düzenlenmiştir (<https://www.avrupa.info.tr>, 2016). Avrupa vatandaşlığının, ulusal vatandaşlıklara karşıt olarak çıkarılmadığının vurgulanmasının nedeni, entegrasyon teorilerinden hükümetlerarasıcılık teorisinin içinde ele alınacaktır.

Son genişleme dalgalarına değinilecek olursa, AB tarihindeki en geniş katımlı üyelikler 2004 yılında Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe üyeliği ile yaşanmış, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Macaristan, Malta, Letonya, Litvanya, Polonya, Slovenya ve Slovakya’nın katılımı ile üye sayısı 25’e yükselmiştir. 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya, 2013 itibariyle de Hırvatistan’ın Birliğe katılması ile üye sayısı 28’e yükselmiştir (<https://www.ab.gov.tr>, 2013). 2016 yılında İngiltere’de yapılan halk oylaması neticesinde, İngiltere yaklaşık olarak % 52’lik oyla AB üyeliğinden çıkma kararı almıştır.

AB genişlemesinde değinilebilecek önemli gelişmelerden birini de 2007 yılında imzalanıp 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması oluşturmakta olup, söz konusu antlaşma ile Birliğin daha demokratik bir yapıya kavuşturulmasının yanı sıra, daha etkin işleyen bir yapıya kavuşturulması açısından karar alma mekanizmasının önündeki tikanlıkların giderilmesine yönelik adımlar atılmıştır

(<https://www.ab.gov.tr>, 2013). İlk kez üye ülkelerin AB'den ayrılabilceği, bu antlaşmada söz konusu olmuştur.

2004 yılında yaşanmış olan AB tarihinin en geniş katılımlı genişleme sürecine değindikten sonra, bu genişleme sürecini merkezine alan hükümetlerarasıcılık ve sosyal inşacılık teorileri kapsamında süreci açıklamak yararlı olabilecektir.

1.4. Hükümetlerarasıcılık ve Sosyal İnşacılık Kavramlarının Genişlemeye Bakışı

Liberal hükümetlerarasıcılık yaklaşımı, Andrew Moravcsik tarafından öne sürülmüş bir teoridir. Moravcsik, İngiltere'nin Birliğe üye olma sürecinde yaşanan gelişmelerin ardında, ekonomik kaygıların olduğunu öne sürmüştür. İngiltere'nin Birliğe katılmasını iki kez veto eden De Gaulle Fransa'sının bu yaklaşımının ardındaki neden, ortak tarım politikasına İngiltere'nin karşı çıkabileceği düşüncesi iken, İngiltere'yi Birliğe üyeliğe iten durum ise ülke çıkarının böyle bir entegrasyona duyduğu ihtiyaçtır. Ortak tarım politikasının oluşturulmasının ardından Fransa'nın kaygılarının son bulması ile İngiltere'nin Birliğe katılımının önü açılmıştır (Aytuğ, 2008: 153). Fransa'nın ortak tarım politikasını bu denli önemsemesinin arkasında yatan temel nedenin, Gümrük Birliği çerçevesinde sanayi ürünlerindeki ticareti kısıtlayıcı engellerin ortadan kaldırılması neticesinde dezavantajlı bir duruma düşme kaygısının olduğu düşünülmektedir.

Fransa'da dönemin Cumhurbaşkanı De Gaulle tarafından sürdürülen bu politikaların entegrasyonu sekteye uğratması neticesinde, Stanley Hoffman tarafından yeni bir yaklaşım olan hükümetlerarasıcılık ortaya atılmıştır (Açıkmeşe, 2004: 9). Teoriye göre, Birliğe katılmaya başvuran Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine kıyasla Birliğe üye Batı Avrupalı ülkeler daha avantajlı bir konumdadır. Üyelik sürecindeki Merkez ve Doğu Avrupalı ülkeler ekonomik zayıflıktan dolayı müzakere sürecinde taviz vermeye daha elverişli durumdadırlar. Bu duruma rağmen Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri rasyonel bir davranış sergilemiş ve uzun dönem kazanımlarını göz önünde bulundurarak tarım politikaları konularında taviz vermiş, siyasi kriterleri yerine getirmişlerdir (Uzğören, 2012: 145-146).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından AB'nin Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik gerçekleşen genişleme süreci, söz konusu ülkelerin gerçekleştirilmesi gereken ekonomik ve siyasi süreçler nedeniyle aşamalı ve uzun bir süreç olmuştur (Laursen, 2005: 2). Bazı üye ülkelerin bu genişlemeye bakış açısı, kendi ülke menfaatleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Özellikle bazı Akdeniz ülkeleri yeni katılacak olan ülkelerin de kendilerine yakın sektörlerde uzmanlaşmış olmaları nedeniyle, bu genişlemeye çok da gönüllü olmamışlardır. Bu kapsamda düşünüldüğünde üye ülkelerin kendi ülke menfaatlerini ön planda tutmaları, hükümetlerarasıcılık yaklaşımını güçlendirmektedir.

AB genişlemesinin uzun vadede ekonomik kazanımlar yaratması ve bölgedeki komşu ülkeler ile olan ticaret fırsatlarını geliştirmesi AB ülkelerinin liderlerinin genişlemeye olumlu yaklaşmasına sebebiyet verirken, Doğu Avrupa ülkeleri de benzer şekilde ortak pazara dâhil olmanın yaratacağı fırsatlardan faydalanarak ekonomik kazanım elde etmenin yanı sıra, siyasi kazanımlar elde etmek için de Birliğe dâhil olmak istemektedirler (Moravcsik & Vachudova, 2002: 1-2). Yeni üye devletlerin entegrasyona katılmaları karşılığında elde edecekleri kazanımların yanı sıra katıldıkları entegrasyona güç katmaları, hükümetlerarasıcılık yaklaşımına göre entegrasyonun temel kaynağını oluşturmaktadır (Magalhaes, 2019: 73).

Birliğe katılan ülkelerle entegrasyonun sağlanması neticesinde, elde edilecek kazanımlar üye ülkelerin genişlemeye bakışını oluşturan önemli etkenlerden biridir (Schimmelfennig, 2001: 51). Başka bir ifadeyle Birlik genişlemeye açık olmakla birlikte üye ülkelerin yeni ülkenin Birliğe katılmasına olan desteği, karşılıklı bağımlılıklardan elde edilebilecek kazanımlarla doğru orantılıdır.

1997 tarihli Amsterdam Antlaşması'nda da Avrupa vatandaşlığının, bireylerin mensup oldukları ülke vatandaşlığına karşıt olarak çıkarılan bir kavram olmadığına özellikle vurgulanması, hükümetlerarasıcılık teorisinin ne denli önemli bir teori olduğunu göz önüne sermektedir. AB vatandaşlığı veya bayrağı gibi ortak sembollere karşın üye ülke vatandaşları, mensubu oldukları ülkenin sembollerine olan bağlılıklarını güçlü şekilde sürdürmüşlerdir. Hükümetlerarasıcılık yaklaşımının önemini vurgulayan bir diğer olay da Suriyeli mülteci sorunudur. Yunanistan'ın mültecileri kendi

ülkesinde tutmak istemeyerek, Avrupa içine doğru yönlendirmesi de yine hükümetlerarasıcılık teorisinin önemini göstermektedir.

Sosyal İnşacı yaklaşımın AB genişlemesine bakış açısı, rasyonel kuramcılardan farklılaşarak sosyolojik boyutu ön plana çıkarmaktadır. Rasyonellere göre Birliğe katılım müzakerelerinde ön plana çıkması gereken üyeliğin yol açacağı fayda ve maliyet konuları olmasına karşın, sosyal inşacı yaklaşıma göre üyelik müzakerelerinde ağır basan nokta üye ve aday ülkeler arasındaki ortak değer ve normların mevcudiyeti durumudur (Aytuğ, 2008: 157). AB üyesi ülkelerin Suriyeli mülteciler konusunda kendileriyle daha kolay entegre olacağını düşündükleri insanları kabul ederken, diğer insanlara karşı daha katı tavır alması da bu teorisinin önemini gösterebilmektedir.

Sosyal inşacılık yaklaşımı, AB'nin genişleme sürecini Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe katılması özelinde ele alarak incelemiştir. Bu teoriye göre, söz konusu ülkelerin Birliğe üyeliğinin arkasında yatan temel neden sosyal değer ve normlardır. Avrupalılık, İngilizce dilini yaygın olarak kullanma, aynı tarihi paylaşma, piyasa ekonomisinin varlığı, insan haklarına saygı ve demokrasi gibi değer ve normlar, Birliğe üye ülkelerin aday ülkeleri değerlendirirken göz önünde bulundurduğu önemli dayanakları oluşturmaktadır. Üye ülkeler ile aday ülkeler arasındaki değer ve normların örtüşmesi durumunda, üyelik işlemleri kısa süre içerisinde tamamlanabilmektedir (Mercan, 2011: 77). Sosyal inşacılık yaklaşımının, devletlerarası ilişkilerde ulusal çıkarları göz ardı ettiği söylenebilmektedir (Checkel, 1998: 326). Sosyal inşacı yaklaşımın eleştirildiği nokta, AB genişlemesi sürecini sadece ortak değer ve normlar üzerinden açıklamaya kalkması, genişlemeyi tetikleyici olan diğer rasyonel faktörleri göz önünde bulundurmamasıdır. AB'ye üye olmak isteyen aday ülkelerin ekonomik ve siyasi kazanımlar elde etmek istemesi gibi genişlemeyi teşvik edici rasyonel beklentilerin göz ardı edilmiş olması, teorisinin eksik kaldığı noktayı oluşturmaktadır.

AB ülkelerinin aralarındaki entegrasyonun sağlanabilmesi için atılan adımlar ve dünden bugüne yaşadığı genişleme dalgaları incelendiğinde, federalizm, işlevselcilik, yeni-işlevselcilik, hükümetlerarasıcılık ve sosyal inşacılık gibi AB genişleme dalgalarını açıklamaya çalışan entegrasyon teorilerinin literatürle uygun biçimde tek başlarına genişleme sürecini açıklayamadığı, ancak bir bütün olarak ele alınarak incelenmelerinin süreci açıklayabilmede daha faydalı olabileceği anlaşılmaktadır.

2. Türkiye'nin Avrupa Birliği Yolculuğu

AET'yi kuran altı ülkenin, Türkiye'nin ticarete ki önemli ortakları arasında yer aldığı bilinmektedir. Bu durum bir örnekle açıklanacak olursa 1958 yılı itibariyle Türkiye, ihracatının yaklaşık olarak % 40'ını ithalatının ise % 30'unu "altılar" diye adlandırılan ülkelerle yapmaktaydı. Uyguladığı dış politika neticesinde İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren kurulan Batılı örgütlerin birçoğunda bulunan Türkiye, AET'ye karşı da kayıtsız kalmayarak 1959 yılının Temmuz ayı itibariyle ortaklık anlaşması imzalamak suretiyle Topluluğa başvuruda bulunmuştur. Türkiye'nin bu başvurusu Eylül 1963 yılında Ankara Anlaşması'nın imzalanmasına zemin hazırlamıştır. 1 Aralık 1964 itibariyle yürürlüğe girecek olan anlaşma neticesinde, Türkiye ile AET arasında ileride tam üyeliği öngören bir "ortak üyelik" kurulmuş olmaktadır. Ankara Anlaşması, Türkiye ile AET arasında öncelikli olarak aşamalı bir Gümrük Birliği ve en nihayetinde tam üyeliği ön görmektedir (Seyidoğlu, 2003: 267-268).

Türkiye'yi AET'ye başvuruya yönelten önemli etkenlerden biri Yunanistan'ın Topluluğa üyelik başvurusu yapması neticesinde, Batı'daki pazar payının kaybedilebileceği kaygısıdır. Bunun yanı sıra Topluluğun kurulduğu tarihten itibaren ekonomik olarak ciddi bir büyüme ivmesi yakalamış olması göz önünde bulundurularak, AT'nin ülkedeki içsel krizlerden kurtulma ve refah düzeninin yükselmesinde önemli bir araç olarak görülmesinin, Topluluğa üyelik başvurusu yapılmasında etkili olduğu düşünülmektedir (Özer, 2009: 91). Türkiye'nin Avrupa'da sahip olduğu pazar payını kaybetmek istememesi, ekonomik refaha kavuşabilme arzusu ve içsel krizlerden kurtulmak gibi rasyonel beklentilerle Topluluğa katılmak istemesine karşın, Topluluğun da Türkiye'nin katılımından elde etmeyi arzuladığı rasyonel beklentiler mevcuttur.

Türkiye'nin stratejik konumundan faydalanılarak Doğu Bloku'na karşı bir kanat ülke olarak düşünülmesi ve NATO'ya alınarak Sovyetler Birliği'ne karşı Avrupa savunma sistemi içine dâhil edilmesi gibi sebepler, Avrupalı ülkelerin Türkiye'yi kurdukları örgütlenmelere dâhil etmek istemesinin

ve Avrupa Konseyi'ne üye yapmasının önemli nedenleri arasında sayılabilir (Özer, 2009: 91). İkinci Dünya Savaşı sonrasında uyguladığı politikalarla yönünü Batı'ya çevirmiş olan Türkiye, 1959 yılında AET'ye başvurmuş ve 1963 tarihli Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Söz konusu yıllarda Türkiye ekonomisinin henüz AET'ye tam üyelik için yeterli olmaması nedeniyle, üç aşamalı bir plan uygulamaya konulmuştur. Öncelikli olarak sanayi malları alanında karşılıklı olarak ticareti kısıtlayıcı etkenlerin kaldırılmasına dayanan Gümrük Birliği'nin kurulması ve bunun yapılabilmesi adına ülke ekonomisinin buna hazırlanması, daha sonra tam üyelik sürecine geçilmesi düşünülmüştür.

Hazırlık dönemi, Türkiye ekonomisinin AET ile kurulacak Gümrük Birliği'ne hazır hâle getirilmesi amacını taşımakta olup, ülkenin önemli ihracat ürünlerini oluşturan fındık, tütün, kuru üzüm gibi ürünlerde AET tarafından gümrük tarife kontenjanları tanınmıştır. Bir başka ifadeyle belirli kontenjanlarda ithalatta indirimli tarifeler uygulanırken diğer ürünlerde veya belirlenen kontenjanların üzerindeki ürün ithalatı durumunda, Birlik dışı ülkelere uygulanan tarifeye uygun davranılmaktaydı. Türkiye'nin gerekli altyapı ve sanayileşme hamlelerini hayata geçirebilmesine destek sağlamak amacıyla bu dönemde, AET'den Türkiye'ye Birinci Mali Protokol gereğince 175 milyon dolarlık bir yardım gerçekleştirilmiştir. Keban Barajı ile Boğaziçi Köprüsü'nün finansmanında Avrupa Yatırım Bankası aracılığıyla gerçekleştirilmiş olan bu yardımın katkısı bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 268-269). AET tarafından Türkiye'nin gerek bazı ihracat ürünlerine sağlanan ithalat kolaylıkları, gerekse de Birinci Mali Protokol'ün ülke ekonomisine katkısı kendini 1964-1972 döneminde göstermiştir. Türkiye'nin dış ticareti içinde AET'nin 1958-1964 tarihleri arasında düşmekte olan payı, ithalat kolaylıkları ve Mali Protokol sonrası 1964-1972 dönemlerinde önemli artışlar sağlamıştır (Uysal, 2001: 142).

Hazırlık aşamasının tamamlanmasının ardından Geçiş Dönemi için başvuru yapılmış ve yapılan görüşmeler neticesinde Kasım 1970 tarihinde Katma Protokol imzalanmıştır. Söz konusu protokolün ilgili ülke meclislerinde onaylanması zaman zarfında anlaşmanın ticari hükümlerinin hayata geçirilebilmesi amacıyla yönelik olarak Geçici Anlaşma imzalanmış, 1971 yılının Eylül ayının ilk günü itibarıyla ticari hükümler gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Seyidoğlu, 2003: 269). Geçiş aşamasında bir taraftan yerli ürünlerin, sanayi ürünlerinde gidilmesi planlanan Gümrük Birliği neticesinde ülkeye gelecek olan AET üyesi ülkelere ait ürünlerle rekabet edebilecek seviyeye getirilmesine çalışılırken, diğer taraftan da AET müktesebatına uyumu gerektiren yasal düzenlemeler yerli yerine getirilmeye çalışılmıştır (Aslan, 2000: 11).

Yapılan anlaşma gereğince Topluluk, Türkiye'den gelen sanayi ürünlere karşı ticareti kısıtlayıcı önlemleri kaldırmış, ancak pamuk ipliği ve rafine petrol ürünlerini bu kapsamın dışında tutmuştur. Katma Protokol uyarınca Türkiye'de, AET menşeli sanayi ürünlerindeki ticareti kısıtlayıcı kota, tarife gibi önlemlerini 12 yıllık bir süre içerisinde kademeli olarak kaldıracaktı. Türkiye'nin ekonomisi için çok önemli olan ve bu nedenle koruması gereken hassas ürünlerde bu süre 22 yıl olarak belirlenmiştir (Uysal, 2001: 143).

Son dönem ise Ankara Anlaşması uyarınca geçiş döneminin tamamlanıp, Gümrük Birliği'nin (1 Ocak 1996) sağlanmasının ardından başlamıştır. Bu dönemin kapsamı, kurulan Gümrük Birliği'nin de ötesinde tam üyelik için ülkenin ekonomi politikalarının AB politikalarına uyumlaştırılmasını içermektedir. Üç aşamalı planın ikinci aşaması olan Geçiş Dönemi'nde bazı ürünlerde 12, bazı ürünlerde ise 22 yıl olarak belirlenen kota ve tarife gibi ticareti kısıtlayıcı önlemlerin kaldırılması konusunda, 1988 itibarıyla önemli gelişmeler yaşanmış ve Türkiye 12 yıllık listede bulunan ürünlerde % 95 oranında, 22 yıllık listede bulunan ürünlere yönelik olarak da % 90 oranında yükümlülüklerini gerçekleştirmiştir. İmzalanan Geçici Anlaşma'nın yürürlüğe girmesinin ardından AT'de Türkiye'den ithal ettiği sanayi ürünlerine karşı kota ve tarifelerini kaldırmakla beraber, Türkiye'nin ihracatta önemli bir gücü olan tekstil alanında anti-damping vergileri gibi önlemlere dönemsel olarak başvurmuştur. Son dönem, tam üyeliğe geçilmesi ile nihayete erecek olmasına karşın tam üyelik için net bir tarih bulunmamaktadır (Demiral, 2015: 33).

Üç aşamalı planın incelenmesinin ardından ikinci aşamayı oluşturan Geçiş Dönemi'nde yaşanan gelişmeler daha kapsamlı olarak ele alınacak olursa, Türkiye ve AT arasındaki Ankara Anlaşması'na dayanan Geçiş Dönemi için başlangıçta olumlu esen havanın özellikle 1977'ye geldiğinde tersine döndüğü ve ilişkilerin donma noktasına geldiği görülebilmektedir. Yaşanan bu gelişmenin arkasındaki

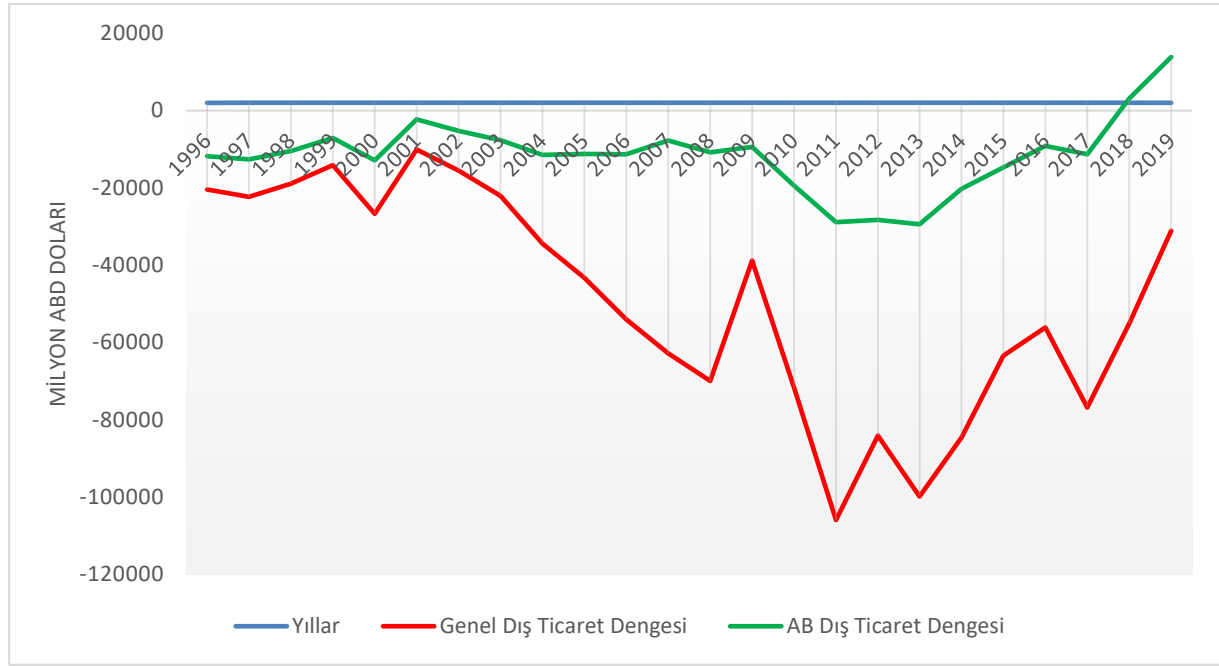
temel nedenlerden bazıları Topluluğun, Akdeniz ülkelerine yönelik uyguladığı politikaları gereği esnek tutulan tarım ürünlerindeki tarife ve benzeri önlemlerin Türkiye'ye karşı esnetilmemiş olması ile Türk işçilerine yönelik 1 Aralık 1986 itibariyle başlaması planlanan serbest dolaşım hakkının, Avrupa'da var olan mevcut işsizliği artıracığı gerekçesiyle hayata geçirilememiş olmasıdır (Seyidoğlu, 2003: 272).

Türkiye ile AET arasında var olan anlaşmazlıkları, ülkede yaşanan 12 Eylül 1980 askeri darbesinin takip etmesi ile ilişkiler kesilmiştir. Türkiye'de darbe yönetiminin son bulup demokratikleşme ortamının sağlanması sonrasında ilişkiler yeniden başlayarak, 1987 yılında tam üyelik başvurusunun yapılabilmesi seviyesine gelmiştir (Ermağan, 2012: 75). Sanayi yapısı olarak benzer özellikler gösteren Yunanistan'ın 1981 ve İspanya ile Portekiz'in 1986 yılında AT'ye üye olması ile birlikte, bölgedeki etkinliğini kaybetmek istemeyen Türkiye de 1987 yılında Topluluğa katılmak için tam üyelik başvurusu yapmıştır.

Türkiye yaptığı tam üyelik başvurusunu 1963 tarihli Ankara Anlaşması'na değil Roma Antlaşması'nın hükümleri içinde yer alan, Avrupalı ülkelerin Topluluğa katılmayı talep edebilme hakkına dayandırmıştır. Türkiye'nin yapmış olduğu 1987 tarihli tam üyelik başvurusu, Kıbrıs meselesi, azınlık hakları, ülke enflasyonunun yüksek olması gibi nedenler öne sürülerek Aralık 1989 tarihinde reddedilmiştir (Uysal, 2001: 146). Türkiye'nin Ankara Anlaşması'ndan bağımsız şekilde doğrudan Roma Antlaşması'na dayanarak tam üyelik başvurusu yapmasının temel nedeni olarak AT'nin, Türkiye'de darbe sürecinin sona ermiş ve seçim yapılmış olmasına karşın demokrasi ve insan hakları konularındaki yetersizliklere değinmesi gösterilebilmekte olup, dönemin başbakanı Turgut Özal tarafından böyle bir yol seçildiği söylenebilmektedir. Tam üyelik başvurusunun reddedilmesinin gerekçelerinden biri de "Tek Pazar" ilkesinin gerçekleştirilmesi adına çalışmaların sürdüğü ve bu kapsamda herhangi bir ülkenin üyelik başvurusunun işleme alınamayacağı şeklindeki söylemlerdir. 1986 tarihli İspanya ve Portekiz'in Topluluğa üyelikleri ise bu gerekçeyle çelişmektedir (Gencer, 2011: 5-6).

Tam üyelik başvurusunun olumsuz karşılık bulması sonrasında AT, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi için Komisyon'a yetki vermiştir. Komisyonun çalışmaları neticesinde 1993 yılında Gümrük Birliği Komisyonu'nun oluşturulmasına karar verilmiş olmasına karşın gerek Yunanistan'ın veto yetkisini kullanacağı yönündeki söylemler, gerekse de Avrupa Parlamentosu'nun engellerde bulunması neticesinde Gümrük Birliği için imzaların atılması 1995 yılına sarkmıştır. Gümrük Birliği kararı, Avrupa Parlamentosu'nda da onaylanmasının ardından 1 Ocak 1996 itibariyle başlamıştır (Aslan, 2000: 13-14). Türkiye, AB'ye girmeden AB ile Gümrük Birliği yapan ilk ülkedir.

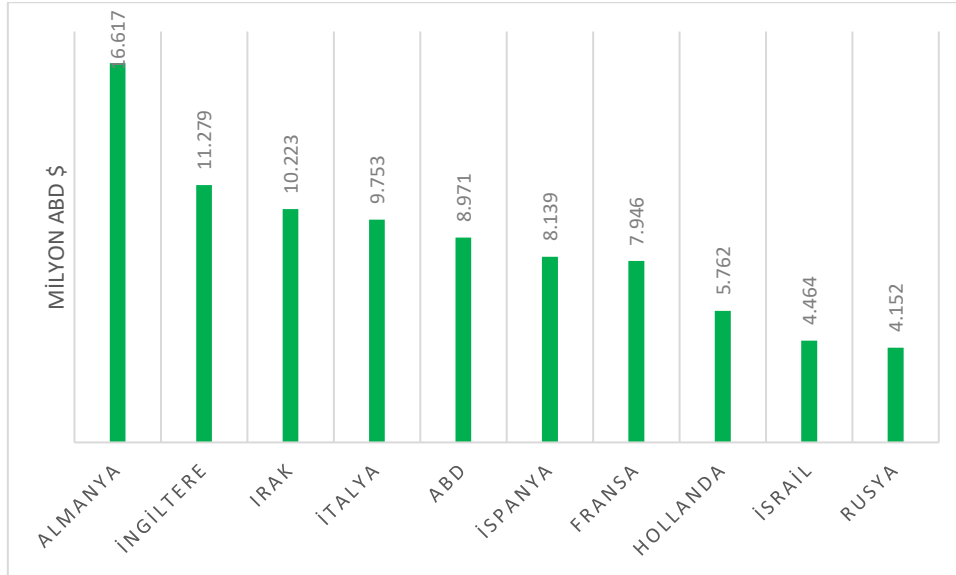
Türkiye ve AB arasında Gümrük Birliği'nin kurulduğu tarih olan 1996'da Türkiye'de ihracatın ithalatı karşılama oranı % 53,2 iken, AB ile olan ticari ilişkilerde ihracatın ithalatı karşılama oranı % 51,7 oranında gerçekleşmiştir. Türkiye'de ihracatın ithalatı % 64,8 oranında karşılayabildiği 2004 yılı ele alınacak olursa, aynı yıldaki AB ticareti kapsamında oluşan ihracatın ithalatı karşılama oranı % 76 oranında gerçekleşmiştir. 2005 ve 2006 yıllarında Türkiye'deki ihracatın ithalatı karşılama oranlarına bakılacak olursa, sırasıyla % 62,9 ve % 61,3 seviyelerinde gerçekleşen orana karşılık, AB ticaretindeki ihracatın ithalatı karşılama oranları 2005 yılında % 78,5 ve 2006 yılında % 80,7 seviyelerinde gerçekleşmiştir (Hatipler, 2012: 8). 2008 ve 2014 yılında Türkiye'de ihracatın ithalatı karşılama oranı sırasıyla % 65,4 ve % 65,1 gerçekleşmişken, AB ile ticari ilişkiler neticesindeki ihracatın ithalatı karşılama oranı 2008 yılında % 85,4, 2014 yılında ise % 77,1 oranında gerçekleşmiştir (Ağır & Metin, 2016: 17). Veriler yorumlanacak olursa, Türkiye'de genel itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranı, AB ile yapılan ticaret neticesinde oluşan ihracatın ithalatı karşılama oranına kıyasla daha düşük gerçekleşmiştir. Bu durumda, Türkiye'nin 1946 sonrasında kronik olarak dış ticaret açığı veren bir ülke olduğu göz önünde bulundurulursa, oluşan açıkların AB ile yapılan Gümrük Birliği'nden kaynaklandığını söylemek tek başına rasyonel olmamakta, enerji alanında yoğun şekilde ithalat bağımlısı olunmasının yanı sıra sermaye birikimi hususunda iç tasarruf seviyesinin yetersiz olması ve ihracatı ithalata bağımlı olarak büyüeyebilen ekonomik yapının bahse konu ticaret açıklarının oluşmasında önemli etkenler olabildiği söylenebilmektedir.



Şekil 1: Türkiye'nin Genel Dış Ticaret Dengesi ve AB Dış Ticaret Dengesi

Kaynak: <http://risk.gtb.gov.tr> adresinden elde edilen verilerle yazar tarafından düzenlenmiştir. (Erişim tarihi: 26.10.2020)

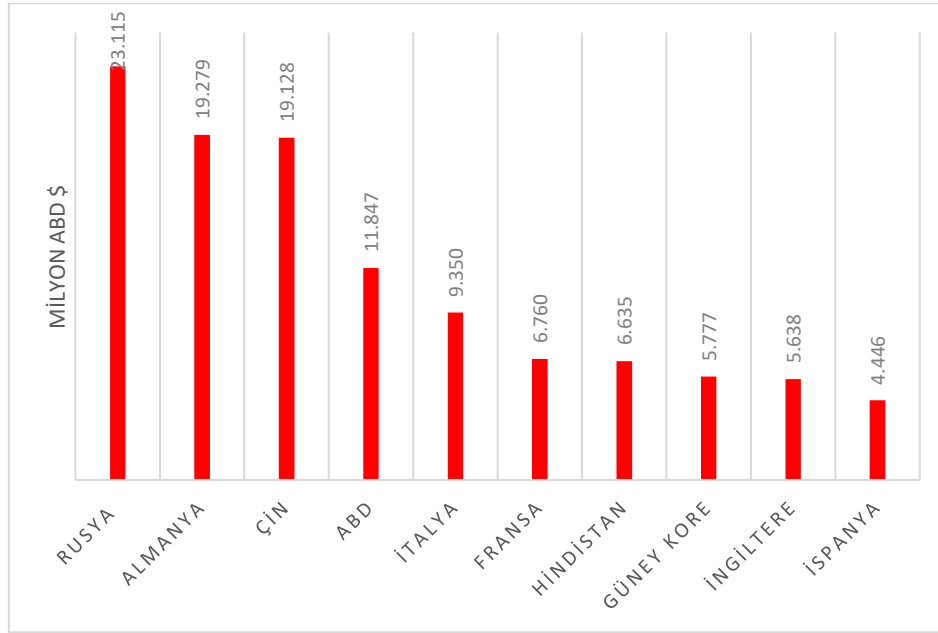
Şekil 1'de Türkiye'nin 1996-2019 yılları arasındaki genel dış ticaret dengesi ve AB ülkeleriyle olan ticareti sonucunda oluşan dış ticaret dengesi yer almaktadır. Şekil yorumlanacak olursa, Türkiye'nin AB ülkeleriyle olan ticaretinde genel itibariyle dış ticaret açığı verdiği, 2018 ve 2019 yıllarında ise dış ticaret fazlası verdiği gözlemlenmektedir. Türkiye'nin genel dış ticaretinde ise kronik bir dış ticaret açığı sorunuyla karşı karşıya olduğu söylenebilmektedir.



Şekil 2: 2019 Yılı Ocak-Aralık Dönemi İtibariyle Türkiye'nin En Fazla İhracat Yaptığı 10 Ülke

Kaynak: <https://ticaret.gov.tr> adresinden elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur. (Erişim tarihi: 26.10.2020)

Şekil 2, Türkiye'nin 2019 yılında en fazla ihracat yaptığı ülkeleri göstermekte olup, en fazla ihracat yapılan ülkeler arasında AB ülkelerinin çoğunlukta olması dikkat çekmektedir. En fazla ihracat yapılan ülke olan Almanya, AB'yi oluşturan en önemli ülkelerden biridir.



Şekil 3: 2019 Yılı Ocak-Aralık Dönemi İtibariyle Türkiye'nin En Fazla İthalat Yaptığı 10 Ülke

Kaynak: <https://ticaret.gov.tr> adresinden elde edilen verilerle yazar tarafından oluşturulmuştur. (Erişim tarihi: 26.10.2020)

Şekil 3'e bakıldığında, Türkiye'nin ithalatındaki Çin etkisi ve enerji alanındaki dışa bağımlılığın bir yansıması olan Rusya faktörü dikkat çekmektedir. Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler arasında olduğu gibi en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında da AB üyesi ülkelerin olması neticesinde, 1950'li yıllardaki önemli ticaret ortaklığının günümüzde de devam ettiği söylenebilmektedir.

Türkiye'nin AB ile kurmuş olduğu Gümrük Birliği ticaret hacmini önemli oranda arttırmış olup, söz konusu Gümrük Birliği'nin ülke ekonomisi üzerine etkileri konusunda hem olumlu hem de olumsuz açıdan pek çok görüş bulunmaktadır. Katma Protokol ile AB'nin ortak ticaret politikalarına uyum sağlanacak olunmasının kabulü neticesinde, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile olan ticari ilişkilerin AB kurallarına bağlı kalınarak yürütülecek olunması ve söz konusu ortak ticaret politikası ile dış ticaret uygulamalarındaki bağımsızlığın kaybedileceği düşünceleri Gümrük Birliği'ne yöneltilen eleştiriler arasında yer almaktadır.

AB Komisyonu Temmuz 1997'de "Gündem 2000" adı altında, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin katılım başvurularının da ele alındığı AB'nin genişlemesi ve derinleşmesi özelinde bir strateji yayınlamıştır. Rapor, Türkiye ve AB arasındaki Gümrük Birliği'nin olumlu ve tatminkâr seviyede ilerlediğine ve ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine, Türkiye'nin de katılım konusundaki şartlara dâhil olduğuna vurgu yapmaktaydı. Olumlu esen havaya rağmen Türkiye gerek siyasi gerekse de mevcut durumla ayrı bir yerde tutulmaktaydı. Bu kapsamda "Gündem 2000'den" tam olarak beklentilerine karşılık bulamayan Türkiye, yönünü Lüksemburg Zirvesi'ne çevirmiştir. 13 Aralık 1997 tarihinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nde Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin ve Kıbrıs'ın yer alacağı yeni katılım sürecinde, siyasi ve ekonomik koşulları istenilen seviyeye gelmeyen Türkiye'nin bulunmasının uygun olmadığına karar verilmiştir (Demiral, 2015: 37-38). Lüksemburg Zirvesi'nde hayal kırıklığı yaşayan Türkiye, bahse konu Zirve'den iki gün sonra Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ekonomik açıdan gelişme ivmesi yakalamaya çalışan Rusya ile Rus petrolünün dünya enerji piyasasına ulaşmasında iş birliğini öngören "Mavi Akım Boru Hattı" projesini imzalamıştır. Lüksemburg Zirvesi'ni hayal kırıklığı ve sert tepkilerle karşılayan Türkiye, yaptığı bu hamle ile AB'ye alternatifsiz olmadığını mesajını vermiştir (Denk, 2016: 71). Batı'yı iyi analiz

edebilen dönemin başbakanı Mesut Yılmaz, Lüksemburg Zirvesi'nde alınan karara tepki göstermiş ve Türkiye'nin AB ile siyasi ilişkilerini askıya aldığı bildirmiştir.

Türkiye'den gelen bu tepki sonrasında Avrupa'da Türkiye için lehte ve aleyhte birçok görüş dillendirilmiş olup, nihayetinde Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'ye haksızlık yapıldığı görüşü ağır basmıştır. Bu görüşe varılmasının en önemli sebebi olarak, Bosna-Hersek ve Kosova krizlerinde Türkiye'nin net bir şekilde AB'nin yanında olması gösterilebilmekte olup, özellikle Kosova krizi sonrasında Türkiye'nin balkanlarda istikrarın korunmasında önemli bir ülke olduğu açık şekilde anlaşılmıştır. Türkiye'ye Lüksemburg Zirvesi'nde yapılan haksızlığın ardından 1999'da Köln Zirvesi'nde AB liderleri Türkiye'ye yönelik olumlu mesajlar göndermiş olup, Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'yi AB'ye aday ülkeler arasında göstermişlerdir (Aslan, 2000: 15). AB tarafından alınan bu karar, Birliğin Türkiye gibi önemli bir ülke ile ilişkilerini kalıcı şekilde koparabilmeyi göze alamadığını göstermektedir. Türkiye'nin Kosova Krizi'nde üstlendiği aktif rolün yanı sıra 1999 Marmara Depremi, ilişkileri gergin ilerleyen Türkiye ve Yunanistan arasında yumuşama ikliminin ortaya çıkmasında etkili olmuş ve bu durum Helsinki Zirvesi'ne giden süreci olumlu hâle getirmiştir. Marmara depremi sonrası ilk yardım elini uzatan yabancı devletlerin başında Yunanistan'ın gelmesi, Marmara depreminin etkileri tazeleyen Yunanistan'da yaşanan depreme de ilk yardım elini Türkiye'nin uzatması ile iki ülke halkı arasındaki dayanışma artmış ve bu durum da siyasi ilişkilere öncülük etmiştir. Helsinki Zirvesi'ne giden süreçte olumlu esen havanın bir diğer temel nedeni de Türkiye'nin AB tam üyeliğine karşıtlığıyla bilinen Hristiyan Demokratlar'ın, Avrupa'da iktidar gücünü kaybetmeleridir.

Helsinki Zirvesi'nin ardından 2002 yılında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde aday ülkelerde demokrasi, hukukun üstünlüğü, azınlık haklarının korunması ve insan haklarına saygının temin edilmesi gibi konulara vurgu yapılmıştır. Bunların yanı sıra aday ülkelerde, işleyen bir piyasa ekonomisi ve uluslararası piyasayla rekabet edebilecek yerli üretimin temini ile Birliğin parasal veya siyasal gibi ortak politikalarına uyumun sağlanmasının gerekliliği de vurgulanan diğer önemli konular olmuştur (<https://www.ombudsman.gov.tr>, 1993).

Türkiye'nin AB'ye üyelik hedefinde önemli bir mesafe kat ettiği tarih olarak 3 Ekim 2005 gösterilebilir. 16-17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde, AB Komisyonu tarafından 6 Ekim 2004 tarihinde yayınlanan ilerleme raporu doğrultusunda Kopenhag Zirvesi'ndeki siyasi kriterlerin yeterince karşılandığı göz önünde bulundurularak tam üyelik müzakereleri için 3 Ekim 2005 tarihi uygun görülmüştür (Erhan & Akdemir, 2016: 9-10).

Tam üyelik müzakerelerinin başlangıç tarihi olan 2005 yılından günümüze gelinen süreçte üyelik için gerçekleşmesi gereken fasılların birçoğunda kayda değer ilerleme sağlanamamış ve tam üyelik sürecinde çok fazla yol kat edilememiştir. Bu durumun temel sebepleri arasında Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin "Annan Planı'na" destek vermesine karşın, plana destek vermeyen GKRY'nin tam üye yapılması neticesinde oluşan güven kaybı gösterilebilir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizin batılı gelişmiş ülkeleri derinden etkilemesine karşın Türkiye'nin yaşadığı Kasım 2000, Şubat 2001 krizlerinden sonra güçlendirdiği bankacılık sistemi sayesinde, krizi nispeten daha az etkiyle atlattığı hızlı bir toparlanma sürecine girmesi de AB-Türkiye ilişkilerine etki eden bir diğer durum olarak gösterilebilir. Ekonomik açıdan performansı artan Türkiye'nin AB'den bağımsız dış politikaya yönelmesi, en ileri entegrasyon örneği olan AB açısından tepkiyle karşılanmıştır. AB tarafından Türkiye'ye yönelik hukukun üstünlüğü, insan hakları konularındaki ihlaller gibi konularda yapılan eleştiriler de ilişkilerin gelişmesindeki temel engeller arasındadır. Türkiye ve AB arasında ilişkilerin gelişmesini sağlayabilecek temel etkenlerden biri olan vizesiz AB seyahati konusunda da 72 maddeden 65'inin yerine getirilmesine karşın henüz vizesiz seyahatin ne zaman gerçekleşebileceği bilinmemektedir. Yakın zamanda yaşanan Suriyeli mülteci konusu ise Türkiye'nin AB açısından stratejik öneminin bir kez daha anlaşılmasında etkili olduğu söylenebilir. Türkiye'nin mültecilere ev sahipliği yapmaması durumunda, Avrupa'nın yoğun bir mülteci akınıyla karşı karşıya kalacağı görülebilmektedir. Türkiye coğrafi konumu açısından Suriyeli mültecilerin Avrupa'ya ulaşmasında en önemli engel durumundadır. AB'ye katılabilmek için tam üyelik müzakerelerinin başlayacak olmasının, gerek devlet kademesi gerekse de halk arasında yarattığı heyecanın günümüz itibarıyla devam ettiği söylenememektedir.

Uzun yıllardır süregelen Türkiye-AB ilişkilerinin yakın gelecekte tam üyelik ile neticeleneceği söylenememekle birlikte, ekonomik açıdan Birlik ve Türkiye arasındaki ilişkilerin boyutu göz önüne alındığında ilişkilerin kopacağını söylemek de rasyonel olmayacaktır. Türkiye sahip olduğu coğrafi konumun avantajlarını daha iyi kullanabilirse, AB ile olan ticaretinde bugünkü seviyesinin üzerine kolaylıkla çıkabilecek potansiyele sahiptir. Örnek verilecek olursa, AB ile kurulan Gümrük Birliği kapsamında sanayi ürünlerinin ihracatında karşılıklı olarak ticareti kısıtlayıcı önlemlerin kaldırılmasından faydalanılarak, Doğu'daki yarı mamulün Türkiye'ye getirilerek işlenmesi ve buradan Avrupa ülkelerine gümrük vergisiz ihraç edilebilmesi, ekonomik açıdan önemli kazanımlar sağlayabilecektir. Avrupa ise Doğu pazarına ulaşmada Türkiye'nin coğrafi konumuna ihtiyaç duymaktadır. Avrupa'da üretilen bir ürünün Türkiye üzerinden demir yolu ağı ile Doğu'ya rahatlıkla erişiminin sağlanabilecek olması, Türkiye'nin AB gözündeki değerini artırıcı bir etki yapmaktadır. Türkiye, AB'nin ekonomik açıdan önemli bir ortağı olmakta ve coğrafi konumu açısından AB'nin doğuya açılabilmesinin ön koşulu durumundadır. Türkiye'de, gerek teknolojik atılımlar elde edebilmek gerekse de verimliliğini artırabilmek gibi ekonomik kazanımlara erişebilmek adına, AB ile olan ilişkilerini geliştirmek durumundadır.

3. Entegrasyon Teorilerinin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Bakışı

Türkiye ve AB ilişkilerini entegrasyon teorileri kapsamında ele alan yaklaşımlardan bazılarının göre, Birlik üyesi pek çok ülkenin Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine muhalif olmalarına rağmen ilişkilerin bugüne değin devam etmesini açıklamakta hükümetlerarasıcılık teorisi yetersiz kalmakta, öne sürdüğü yayılma etkisi kavramı ile yeni-işlevselcilik yaklaşımı bu konuyu açıklamakta daha etkin rol oynamaktadır. Literatürde bu görüşün aksine olup, yeni-işlevselci teorinin ilişkileri açıklamakta yetersiz kaldığı görüşünü savanan yaklaşımlar da mevcuttur. Bu görüşü savunanların temel dayanak noktası, AB ve Türkiye arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş döneminde güvenlik alanında başlamış olup daha sonra ekonomik alana yayılması ve bu durumun yeni-işlevselci teorinin tam tersi olmasıdır. Yeni-işlevselci teoriye göre, entegrasyon ekonomik alanda başlayıp diğer alanlara yayılmaktadır. Literatürde Türkiye-AB ilişkilerini liberal hükümetlerarasıcılık yaklaşımı ile ele alan çalışmaların temel dayanağı ise Lüksemburg Zirvesi'nde aday ülkeler listesinde yer verilmeyen Türkiye'ye, iki yıl sonra Helsinki Zirvesi'nde aday ülke olarak yer verilmesi ve bu durumun Almanya ile Yunanistan'ın politik tutumundaki değişimden kaynaklanmasıdır. Türkiye'ye karşı olan bu tutum değişiminin devlet merkezli bir yaklaşımdan ileri geldiği görüşü, liberal hükümetlerarasıcılık kavramını ön plana çıkarmaktadır (Uzgören, 2012: 146).

AB-Türkiye ilişkilerini iki açıdan ele alan sosyal inşacı yaklaşıma göre, birinci yaklaşım Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde AB kurallarını ne kadar benimsediği ile ilgili olmakta, ikincisi ise kimlik sorunu üzerinde eğilmektedir. Kimlik sorunu üzerinden Türkiye'nin üyelik sürecine olumsuz yaklaşanların yanı sıra Türkiye'nin üyeliğinin Birlik içinde çok kültürlülük yaratarak, AB'nin kapsayıcılığına olumlu katkı yapacağını ve medeniyetler arası köprü oluşturacağını savunan görüşler de mevcuttur (Uzgören, 2012: 151-152).

Makroekonomik birtakım göstergeler öne sürülerek Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkılmasına karşın Yunanistan'ın geçmişten bugüne sahip olduğu ekonomik yapısıyla AB üyesi bir ülke olması, sosyal inşacı yaklaşımın ortak normlara sahip olma görüşü ile açıklanabilmektedir. AB üyesi ülkelerin, sahip oldukları ortak değerlere Yunanistan'ın Türkiye'ye kıyasla daha uygun olduğunu düşündükleri söylenebilir. Bu söylem, yakın tarihlerde üyelik başvurusu yapan iki ülkeden birinin 1981'de üye olması, diğerinin ise henüz ne zaman üye olabileceğinin net şekilde bilinmemesi üzerinden açıklanabilir. Tam üyelik müzakerelerine Türkiye ile aynı tarihte başlayan Hırvatistan'ın 2013 yılında tam üye olması da yine ortak normlara sahip olma özelinde açıklanabilmektedir.

2002 yılı bahar ayı ile 2006 yılı güz ayı arasında yapılan ankete göre Fransızların % 64 ile % 69 arasındaki bir oranda Türkiye'nin AB üyeliğine olumsuz yaklaşan tavrı, 2008 yılına gelindiğinde % 71 oranına yükselmiştir. Aynı dönemler içinde Türkiye'nin AB üyeliğine olumlu yaklaşan Fransızların oranı ise % 19'dan % 22'ye yükselmiş, kararsızların oranı ise düşüş göstermiştir (Monceau, 2009: 13). Almanya'da 2005-2009 yılları arasında hükümeti oluşturan iki partinin, Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik yaklaşımı ele alınacak olursa, Angela Merkel'in partisi olan Hristiyan Demokrat Parti (CDU),

Türkiye'nin tam üyeliği yerine imtiyazlı ortaklık fikri üzerinde dururken, Sosyal Demokrat Parti (SPD) ise Türkiye'nin tam üyeliği fikrini desteklemektedir. CDU'nun temel dayanağını AB'nin kendi iç yapısı ile kimlik sorunu oluştururken, SPD'nin temel dayanağını ise AB üyeliğinin Türk demokrasisini istikrara kavuşturabileceği ve var olan medeniyetler çatışması tezinin bu yolla çürütülebileceği düşüncesi oluşturmaktadır (Böttger & Maggi, 2009: 29).

Alman sivil toplumunun Türkiye'nin AB üyeliğine yaklaşımlarında, Alman Hristiyan cemaatleri açısından eleştirel bir bakış hâkimdir. Bu görüşte olanların temel dayanak noktası, AB ve Türkiye arasında mevcut olduğunu savundukları kültürel farklılıklardır. Almanya'daki Türk toplumu ise Türkiye'nin AB'ye üyeliğinin, Müslüman ve Hristiyan halklar arasında bir köprü kuracağı görüşünden hareket etmektedir (Böttger & Maggi, 2009: 36). AB üyesi ülkelerin çoğunluğunun tam olarak farkında olmadığı Türkiye'nin AB'ye yapacağı katkılardan söz edilecek olursa, Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konumu ve ekonomik büyüklüğünden bahsedilebilir. Ayrıca Türkiye'nin zengin bir kültürel yapıya sahip olması da yine AB'ye yapacağı katkılar arasında sayılabilmektedir (Barchard, 2005: 5).

2013 yılında sunulan ve Türkiye'deki AB algısını ortaya koymayı amaçlayan çalışmalardan birinin bulguları örnek verilecek olursa, Türkiye'deki 14 üniversite ve 1000 kişiden oluşan lisans ve yüksek lisans öğrencileri üzerinde yapılan bir anket sonucuna göre, AB'ye katılımı destekleyen üniversite öğrencilerinin oranı % 45,4 iken, üyeliğe olumsuz görüş bildirenlerin oranı % 42,4 seviyelerindedir (Alkan, 2013: 14). 2015 tarihli, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde eğitim gören 745 öğrenci üzerine yapılmış olan ve öğrencilerdeki AB algısını ölçmeyi hedefleyen çalışmanın bulgularına göre, Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyenlerin oranı % 61 iken, desteklemeyenlerin oranı % 39 olarak gerçekleşmiştir (Akdemir, 2017: 31). Türkiye Avrupa Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı (TAVAK) tarafından yapılan bir araştırmanın sonuçlarına değinilecek olursa da Türkiye'nin AB'ye üye olamayacağını düşünen Türk halkının oranı 2015 yılında % 48 iken, 2016 yılında bu oran % 64'e yükselmiştir (<https://tr.sputniknews.com>, 2016). Söz konusu örnekler üzerinden hareket edilecek olursa, üniversite öğrencilerinin AB üyeliğine bakışının genele göre daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Türkiye'nin AB'ye üye olmasına olumsuz yaklaşanların tutumu sosyal inşacılık yaklaşımı üzerinden açıklanabilmektedir. AB ile Türkiye arasındaki inanç farklılığının Türkiye'deki bazı çevreler tarafından üyeliğe bir engel olarak görülmesi, ortak normlar üzerinden hareket eden sosyal inşacılık yaklaşımı ile örtüşmektedir.

AB'nin Türkiye ile ilgili yaklaşımlarında ülke nüfusu önemli etkenlerden biridir. Türkiye'nin AB'ye katılması neticesinde AB'nin Parlamento, Konsey ve Komisyon gibi kurumlarında ciddi bir temsiliyete sahip olacağı ve ilerleyen yıllarda düşmesi beklenen Avrupalı ülke nüfusları dikkate alındığında, Birliğin liderliğini elde edebileceği yönünde endişeler bulunmaktadır. Nüfusun yanı sıra Türkiye'de siyasi istikrarsızlıkların ekonomide ciddi sorunlar yaratması, tasarruf oranlarının düşük seyretmesi, cari açığın yüksekliği ve işsizliğin yüksek olması gibi sebepler de AB'nin Türkiye'ye karşı olumsuz tavır takınmasına sebebiyet veren önemli etkenlerdir (İnaç, 2016: 230-231).

Türkiye için tasarruf oranlarının yeterli olmadığı, cari açığın ve işsizliğin yüksek olduğu gibi söylemlerin doğru olduğunu belirtmekle birlikte, Maastricht Antlaşması'nın önemli hükümlerinden olan bütçe açığının Gayri Safi Yurt içi Hasıla'ya (GSYH) oranının % 3'ü, devlet borçlarının GSYH'ye oranının ise % 60'ı geçmemesi gibi koşulların pek çok AB üyesi ülkede sağlanamamasına karşın, Türkiye'nin bu koşulları sağlayabildiğini de belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin Kıta Avrupası'nın dışında kaldığı şeklindeki söylemler göz önüne alındığında, GKRY'nin AB üyeliği ile bu tarz söylemlerin çeliştiği ifade edilebilir.

Kıbrıs'ın haritadaki yeri kadar bir diğer somut örnek de 30 Mart 1856 tarihinden bu yana Türkiye'nin hukuki olarak Kıta Avrupası'nda olduğudur. İngiltere, Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan Paris Barış Antlaşması'nda Osmanlı'nın, Avrupa Devletler Topluluğu'nun üyesi olduğu yer almaktadır (Karlık, 2014: 8). Ayrıca, Türkiye 1949 tarihi itibarıyla Avrupa Konseyi üyesi bir ülke olmakla birlikte Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın da (AGİT) kurucu üyeleri arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin bir Avrupa devleti olduğuna yönelik kanıtların belirtilmesinin ardından Türkiye'nin AB üyeliği için gerekli ekonomik koşulları sağlayamadığı şeklindeki eleştirilere gelinecek olunursa, pek çok AB üyesi ülkenin tam olarak karşılayamadığı bütçe açığı ve devlet borçlarının GSYH'ye oranına yönelik Maastricht Kriterleri'ni, Türkiye'nin karşılayabildiği söylenebilmektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin Bütçe Açıklarının GSYH'ye Oranı

Yıllar	Bütçe Açığı/GSYH (%)	Yıllar	Bütçe Açığı/GSYH (%)
1998	-5,1	2009	-5,3
1999	-8,4	2010	-3,5
2000	-7,5	2011	-1,4
2001	-11,6	2012	-1,9
2002	-10,8	2013	-1,1
2003	-8,4	2014	-1,1
2004	-5,2	2015	-1,1
2005	-1	2016	-1,3
2006	-0,7	2017	-1,6
2007	-1,6	2018	-1,9
2008	-1,8	2019	-2,9

Kaynak: <https://evds2.tcmb.gov.tr>, <https://data.worldbank.org> ve <https://muhasabat.hmb.gov.tr> adreslerinden elde edilen verilerle yazar tarafından düzenlenmiştir. (Erişim tarihi: 27.11.2020)

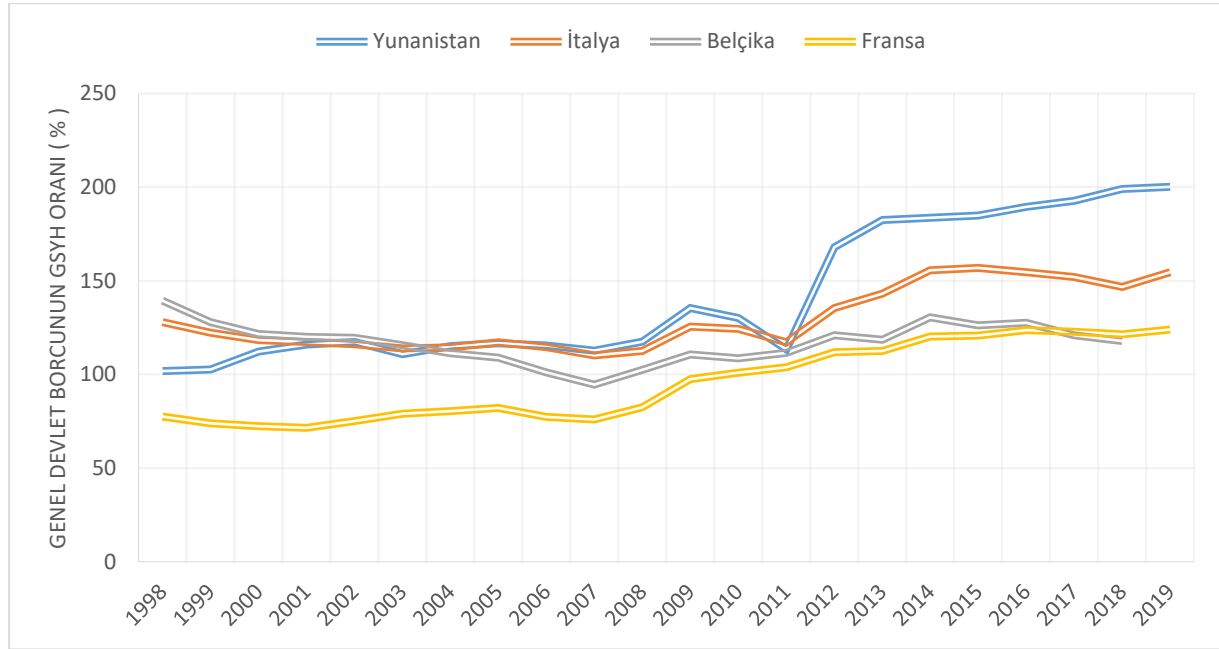
Tablo 1'deki verilere göre, Türkiye'de bütçe açıklarının GSYH'ye oranları genel itibariyle Maastricht Kriterleri olan % 3 seviyesinin altında gerçekleşmektedir. Özellikle 2005 ve 2019 arasına dikkat edildiğinde küresel ekonomik krizinin etkilediği 2009 ve 2010 yılı hariç tutulmak üzere, bütçe açığının GSYH'ye oranı istikrarlı olarak % 3 seviyesinin altında gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin Dış Borçlarının GSYH'ye Oranı

Yıllar	Dış Borç/GSYH (%)	Yıllar	Dış Borç/GSYH (%)
1998	35	2009	41,6
1999	40,3	2010	37,7
2000	43,4	2011	36,6
2001	56,7	2012	39,1
2002	54,4	2013	41,5
2003	46,2	2014	43,6
2004	39,8	2015	46,4
2005	34,1	2016	47,2
2006	37,6	2017	53,2
2007	37	2018	57,4
2008	36,7	2019	57,6

Kaynak: <https://evds2.tcmb.gov.tr>, <https://data.worldbank.org> ve <https://muhasabat.hmb.gov.tr> adreslerinden elde edilen verilerle yazar tarafından düzenlenmiştir. (Erişim tarihi: 27.11.2020)

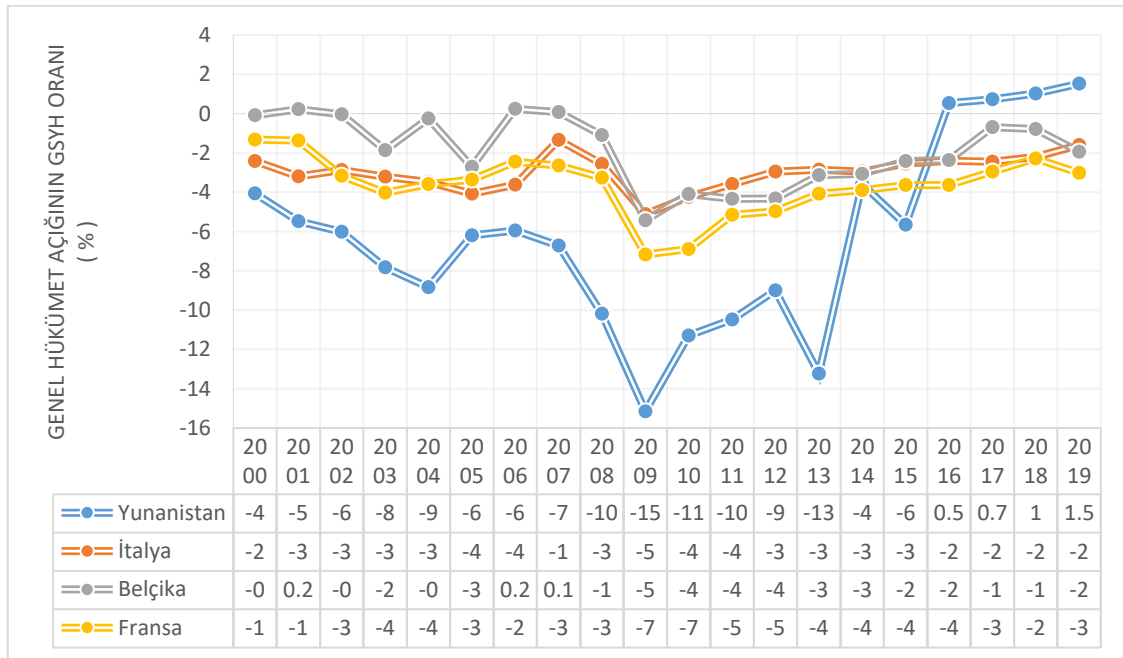
Tablo 2, Türkiye’de 1998-2019 yılları arasında dış borçların GSYH’ye oranını ifade etmektedir. Maastricht Kriterleri’ne göre bu oran % 60’ı geçmemelidir. Tablodaki veriler dikkate alınırsa Türkiye’nin bu koşulu da sağlayabildiği söylenebilmektedir.



Şekil 4: 1998-2019 Yılları Arasında Genel Devlet Borçlarının GSYH İçindeki Payı

Kaynak: <https://data.oecd.org> (Erişim tarihi: 29.11.2020)

Şekil 4’de, AB üyesi ülkelerden Yunanistan, İtalya, Belçika ve Fransa’ya ait olan devlet borçlarının GSYH’ye oranı gösterilmekte olup, söz konusu ülkelerin Maastricht Kriterleri’nin bir gereği olan % 60 koşulunu sağlamadıkları gözlemlenmektedir. Bu dört ülke arasında devlet borçlarının GSYH içindeki payı bakımından durumu en iyi olan ülke Fransa iken, durumu en kötü olan ülke Yunanistan’dır. Buna rağmen Fransa’nın da söz konusu Maastricht Kriterleri’nin uzağında olduğunu belirtmek gerekir.



Şekil 5: 1998-2019 Yılları Arasında Genel Hükümet Açığının GSYH İçindeki Payı

Kaynak: <https://data.oecd.org> (Erişim tarihi: 29.11.2020)

Şekil 5’de AB üyesi ülkelerden Fransa, Belçika, İtalya ve Yunanistan’a ait genel hükümet açıklarının GSYH’ye oranı gösterilmektedir. Maastricht Kriterleri doğrultusunda bu oranın en fazla % 3 olması gerekmektedir. Şekil 5’e göre 2000-2015 arasında, genel hükümet açıklarının GSYH’ye oranının % 3’ün üzerinde gerçekleşmesi neticesinde Yunanistan için, Maastricht Kriteri’ni genel olarak sağlayamadığı gözlemlenmektedir. Şekil 5’den yapılabilecek çıkarımlardan biri de İtalya, Belçika ve Fransa’nın Maastricht Kriteri konusunda dalgalı bir seyir izledikleri, belirli dönemlerde Maastricht Kriterleri’ni sağlayabilirken belirli dönemlerde de bu kriterleri sağlayamadıklarıdır.

Maastricht Kriterleri’nden ikisini oluşturan devlet borçlarının GSYH’ye oranının % 60’ı geçmemesi ile bütçe açığının GSYH’ye oranının % 3’ü aşmaması koşulları değerlendirildiğinde Türkiye’nin bazı AB üyesi ülkelere göre daha başarılı olmasına rağmen, gerek Türkiye’nin Avrupa’da toprağının olup olmaması, gerek inanç farklılığı gerekse de makroekonomik birtakım koşullar öne sürülerek 1959 itibariyle başlayan üyelik pazarlıklarının hâlen daha nihayete erememiş olmasında, sosyal inşacı yaklaşımın etkilerinin olduğu söylenebilmektedir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı’nın ağır yıkımlara sebebiyet verdiği Kıta Avrupası’nda, ekonomik açıdan ABD’nin güdümüne girilebilme tehlikesinin fark edilmesinin yanı sıra kömür ve çelik gibi hammadde kaynaklarının Kıta’da yeni savaşlara yol açmaması gibi sebeplerle, savaşı sonlandırıp barışı temin edecek ve ekonomik açıdan ülkelerin tek başlarına elde edemeyeceği kazanımların entegrasyon ile kazanılabileceği fikirlerinin bir sonucu olarak, bugünkü ismiyle Avrupa Birliği (AB) ortaya çıkmıştır. AB, günümüz itibariyle en ileri bölgesel entegrasyon örneği olarak gösterilebilir. Kurulduğu andan itibaren uyguladığı politikalarla genişleme eğiliminde olan AB’nin, söz konusu genişleme hareketlerini açıklayabilmek amacıyla pek çok teori ortaya atılmıştır.

Bu kapsamda çalışmada, farklı entegrasyon teorilerinin AB genişlemesini açıklayabilme süreçlerine yer verilmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan federalizm, işlevselcilik, yeni-işlevselcilik, hükümetlerarasıcılık ve sosyal inşacılık teorileri için literatürdeki bulgularla uyumlu olarak tek başlarına AB’nin genişleme dalgalarını açıklayabilme kabiliyetine haiz olmamakla birlikte, tamamlayıcı özellik göstermekte oldukları söylenebilir.

Türkiye ve AB ilişkileri, uzun süredir devam eden zaman zaman kopma noktasına gelmiş zaman zaman da tam üyeliğe çok yaklaşmış dalgalı bir süreç olarak ifade edilebilir. Günümüz itibariyle AB üyeliğinin gerek devlet kademesi gerekse de halk arasında yarattığı heyecanın, tam üyelik müzakerelerinin başladığı 2005 yılına kıyasla oldukça azaldığı gözlemlenmektedir. Kıbrıs meselesi, güven ortamının tam olarak sağlanamaması, demokrasi, insan hakları ve azınlık haklarına yönelik eleştirilerin bulunması, ortak normların mevcut üye ülkelere kıyasla daha az olması gibi temel sebepler üyeliğin önündeki önemli engeller olarak görünmektedir. Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı yetersiz tasarruf sorunu, kronik dış ticaret açığı ve yüksek enflasyon oranları da üyeliğin önündeki önemli ekonomik engeller arasında sayılabilir. Ekonomideki olumsuz göstergelerin yanı sıra Türkiye’nin Maastricht Kriterleri’ni sağlamada mevcut AB üyesi Yunanistan, Belçika, İtalya ve Fransa gibi ülkelere kıyasla daha başarılı performans gösterdiğini de belirtmek gerekir.

Türkiye AB için, AB’de Türkiye için çok önemli ortaklardır. Ekonomik göstergeler incelendiğinde bu söylemin kuvvetlendiği görülecektir. Türkiye, AB’ye üye olmadan Gümrük Birliği kurulan ilk ülkedir. Kurulan Gümrük Birliği sonrasında aradaki ticaret hacmi oldukça gelişmiş, bugün itibariyle Türkiye’nin ihracatının ve ithalatının yaklaşık olarak yarısının AB üyesi ülkelerle yapıldığı bir noktaya gelmiştir. Türkiye’nin ihracatında daha çok katma değeri yüksek ürünlere yönelmesinin hem kronik dış ticaret açığı yarasına merhem olabileceği hem de AB ülkeleriyle olan ticaretinde dengenin Türkiye lehine değişmesinde oldukça önemli olacağı düşünülmektedir. Katma değeri yüksek ürün üretmenin yolunun ise araştırma ve geliştirme faaliyetlerinden, dolayısıyla bilime yapılabilecek katkılardan geçtiği düşünülmektedir. Türkiye sahip olduğu stratejik konumu daha etkin kullanabilmesi halinde, Kıta Avrupası’na yönelik ekonomik ilişkilerde daha kazançlı bir duruma gelebilecek potansiyele sahip bir ülkedir. Doğu’dan alınacak yarı mamulün işlenerek sanayi alandaki ticareti

kısıtlayıcı engellerin kaldırıldığı Gümrük Birliği koşulunun, lehte gelişim göstermesinin sağlanabileceği düşünölmektedir. Elbette bu gibi hamlelerin teknolojik ve bilimsel atılımlarla desteklenmesi neticesinde, ekonomik açıdan ciddi kazanımlar sağlanabilecektir. Türkiye AB için, doğuya açılmasında bir ön koşul ve Balkanlar'daki istikrar konularında çok önemli bir ortak iken, AB'de Türkiye için ekonomik kazanımlar elde etmek açısından oldukça önemli bir ortaktır.

Kaynakça

- Açıkmeşe, S. A. (2004). Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi, Cilt:1, Sayı:1*, 1-32.
- Ağır, H., & Metin, M. (2016). Türkiye-Avrupa Birliği Dış Ticaret Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1*, 11-26.
- Akçay, E. Y., Argun, Ç., & Akman, E. (2011). AB'nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, C. 3, S. 4*, 117-131.
- Akdemir, E. (2017). Anadolu üniversitesi iktisat fakültesi uluslararası ilişkiler bölümü öğrencilerinin Avrupa Birliği algısı. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 1*, 9-38.
- Alakel, M. (2015). Avrupa Birliği Bütünleşmesi Sürecinde: Hukuk, Devlet ve Egemenlik Tartışmaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:5, Sayı:10*, 59-99.
- Alkan, M. N. (2013, Ekim 4). Türkiye'deki Üniversite Öğrencilerinin Avrupa Birliği Algısı. *Konrad-Adenauer-Stiftung e.V. , s. 1-30*
- Aslan, R. (2000). Türkiye-Avrupa Birliği: Sancılı Gelişen İlişki. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 55-3*, 9-28.
- Aytuğ, H. K. (2008). Bütünleşme Kuramlarının Avrupa Birliği Genişlemesine Bakışı. *Yönetim ve Ekonomi, Cilt:15, Sayı:1*, 149-161.
- Barchard, D. (2005). *Güçlü Bir Ortaklığa Doğru: Türkiye ve Avrupa Birliği*. (M. C. Yalçın, & O. Bilgin, Çev.)
- Böttger, K., & Maggi, E. M. (2009, Kasım). Avrupa Birliği Ülkelerinden Türkiye'nin Üyeliğine Bakış. (S. Akşit, Ö. Şenyuva, & Ç. Üstün, Dü) *Avrupa Çalışmaları Merkezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını*, s. 25-36.
- Checkel, J. T. (1998). The Constructivist Turn in International Relations Theory. *World Politics, Vol. 50, No. 2*, 324-348.
- Çimen, A. (2012). Avrupa Birliği (AB) Bölgesel Kalkınma Politikalarının Avrupalılaşması. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:12, 20. Yıl, Özel Sayı, 12*, 47-79.
- Demiral, N. (2015). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinde 2002-2012 Dönemi ve Müzakerelerin Geleceğe Etkisi. *Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*.
- Denk, E. (2016, Aralık). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri. *Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları No: 6263, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi No: 1601*.
- Ercan, B., & Ercan, A. (2015). Avrupa Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Avrupa Vatandaşlığı İlişkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:8, Sayı:41*, 407-420.
- Eren, T. M. (2014). Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası ve Yumuşak Gücünün Geleceği. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16, Sayı: 1*, 359-374.
- Erhan, Ç. (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 51, Sayı 1*, 275-287.
- Erhan, Ç., & Akdemir, E. (2016). Türkiye-Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde İlk On Yılım Muhasebesi. *Bilgi, Sayı: 78*, 7-35.
- Eрмаğan, İ. (2012). Avrupa Birliği Bağlamında Türkiye-Almanya İlişkileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 20*, 73-91.
- Gencer, E. A. (2011). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Temel Bakışlar: Dün, Bugün ve Yarın. *Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 25*, 1-16.
- Hatipler, M. (2012). Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 29*, 1-14.

- Hooghe, L., & Marks, G. (2019). Grand theories of European integration in the twenty-first century. *Journal of European Public Policy*, 26(8), 1113-1133.
- İnaç, H. (2016). Türkiye-AB İlişkileri: Entegrasyonu Zora Sokan Saikler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 25, 229-246.
- Jovanovic, M. N. (2004). Eastern Enlargement of the EU: a Topsy-Turvy Endgame or Permanent Disillusionment. *Journal of Economic Integration*, Vol. 19, Issue 4, December, 830-868.
- Karluk, R. (2014). Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri Çıkmaz Sokakta mı? *Akademik Perspektif*, 7-12.
- Kavalalı, M. (2005, Ekim). Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri İle İlişkileri. *Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü)*.
- Kuhn, T. (2019). Grand theories of European integration revisited: does identity politics shape the course of European integration? *Journal of European Public Policy*, 26(8), 1213-1230.
- Laursen, F. (2005). The Eastern Enlargements of the EU: Why and How Far? Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series, Vol. 5, No. 29, August, 1-28.
- Magalhaes, D. (2019, May). European Integration Theory And The Future Of The European Union After Brexit. *A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Cornell University In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of the Science of Law*, s. 1-279.
- Mercan, S. S. (2011). SİYASAL Bütünleşme Kuramları Işığında AB Genişlemesi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 10, No: 1, 67-83.
- Monceau, N. (2009, Kasım). Avrupa Birliği Ülkelerinden Türkiye'nin Üyeliğine Bakış. (S. Akşit, Ö. Şenyuva, & Ç. Üstün, Dü) *Avrupa Çalışmaları Merkezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını*, s. 11-24.
- Mor, H. (2010). Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci Ve Sorunları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIV, Y. Sa. 1*, 499-541.
- Moravcsik, A., & Vachudova, M. A. (2002). Bargaining Among Unequals: Enlargement and the Future of European Integratio. *European Union Studies Association, Vol. 15, No. 4*, 1-3.
- OECD Data. (tarih yok). Kasım 29, 2020 tarihinde <https://data.oecd.org/https://data.oecd.org/gga/general-government-debt.htm> adresinden alındı
- OECD Data. (tarih yok). Kasım 29, 2020 tarihinde <https://data.oecd.org/https://data.oecd.org/gga/general-government-deficit.htm#indicator-chart> adresinden alındı
- Özer, M. A. (2009). Avrupa Birliğine Tam Üyeliğin Eşiğinde Türkiye. *Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 16, Sayı: 1*, 89-105.
- Özgöker, C. U., & Batı, G. F. (2017). Avrupa Birliği'nin Balkanlar Genişlemesi ve Balkan Ülkelerinde "Barış ve Refaha" Katkıları. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 28-36.
- Reid, T. R. (2007). Avrupa Birleşik Devletleri: Yeni Süper Güç ve Amerikan Üstünlüğü'nün Sonu. (N. Küçük, Çev.) Salyangoz Yayınları.
- Rosamond, B. (2000). *Theories Of European Integration*. St. Martin's Press.
- Saygın, D., & Ultan, M. Ö. (2016). Ekonomi ve Siyaset Bağlamında İngiltere-Avrupa Birliği İlişkileri: Tarihsel Bir Analiz. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl 12, Sayı 23, 71-102.
- Schimmelfennig, F. (2001). The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union. *International Organization*, Volume 55, Issue 1, Winter, 47-80.
- Schmitter, P. C. (2004). Neo-Neofunctionalism. A. Wiener, & T. Diez (der.), *European Integration Theory içinde. Oxford University Press*, 45-74.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem yayınları.
- Tatoğlu, E. (2006). Avrupa Birliği'nin Tarihsel Gelişimi (1951-1995). *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*.

- T.C. *Hazine ve Maliye Bakanlığı*. Kasım 27, 2020 tarihinde <https://muhasebat.hmb.gov.tr/>:
<https://muhasebat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri> adresinden alındı
- T.C. *Ticaret Bakanlığı*. Ekim 26, 2020 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/>:
<https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri> adresinden alındı
- T.C. *Ticaret Bakanlığı*. Ekim 26, 2020 tarihinde Avrupa Birliği ile Dış Ticaret.pdf:
<http://risk.gtb.gov.tr/data/572b3a8a1a79f50cd8a22b1a/11-Avrupa%20Birli%C4%9Fi%20ile%20Dis%20Ticaret.pdf> adresinden alındı
- TCMB. Kasım 27, 2020 tarihinde <https://evds2.tcmb.gov.tr/>:
<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> adresinden alındı
- The World Bank*. Kasım 27, 2020 tarihinde <https://data.worldbank.org/>:
<https://data.worldbank.org/country/turkey?locale=tr> adresinden alındı
- Uysal, C. (2001). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (1), 140-153.
- Uzgören, E. (2012). Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Ve Entegrasyon Teorileri: Gramscı'ci Tarihsel Materlalizmin Literatüre Katkıları. *Ankara Avrupa Çalışma Dergisi*, Cilt: 11, No: 2, 141-166.
- Yapıcı, M. İ. (2007). Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:9, Sayı:3, 130-157.
- Yiğit, D. (2006). Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri. *Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*.
- Wiener, A., & Diez, T. (2009). *European Integration Theory*. Oxford University Press.
- Woyke, W. (1995). *Europäische Organisationen: eine Einführung*. München; Wien: De Gruyter.
- <https://tr.sputniknews.com>. (2016, Eylül 16). Temmuz 24, 2020 tarihinde TAVAK araştırma raporu: Türk halkının AB'ye üyeliğine inancı düşüştü: <https://tr.sputniknews.com/analiz/201609161024852795-tavak-arastirma-turkiye-ab-uyelik/> adresinden alındı
- <https://www.ab.gov.tr>. (2013, Temmuz 1). Temmuz 16, 2020 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: https://www.ab.gov.tr/_105.html adresinden alındı
- <https://www.avrupa.info.tr>. (2016). Temmuz 26, 2020 tarihinde Avrupa Birliği Yasal Çerçeve: <https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-yasal-cerceve-109> adresinden alındı
- <https://www.ombudsman.gov.tr>. (1993). Temmuz 10, 2020 tarihinde Kopenhag Kriterleri: <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/752d1--Kopenhag-Kriterleri.pdf> adresinden alındı

Mâtürîdî'ye Göre Gayba İman

Osman ORAL¹

Araştırma Makalesi

Öz

Gayb, akıl ve duyuların alanına girmeyen, bilgi edinilemeyen varlık alanı olarak tanımlanır, iman ile arasında sıkı bir ilişki kurulur. İma konuları gayb alanı olarak ifade edilir. Türk düşünürü Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye göre asıl iman gaybî konulardaki gerçeklere yönelik olur. İman etmek görünen âlemden hareketle gaybî âleme delil getirmekle gerçekleşir. Gerek onaylama (tasdik) gerekse yalanlama (tekzip) verilen habere yönelik bulunur. Gaybın bir kısmını insanların bilebilmesi mümkün iken diğer kısmını Allah'tan başka kimsenin bilmesi mümkün değildir. Birinci tür göreceli gayb, zamana, şartlara ve şahıslara göre gayb olmaktan çıkar. Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği mutlak gayb ise beşerî bilginin dışındadır. Allah'a göre gayb olmaz. O, insanlara gizli kalan her şeyi bilir. Peygamberler ve melekler, Allah'ın kendilerine bildirdiğinden başka bir şey bilmezler. Allah duyulur âlem aracılığı ile duyulmayan gayb âlemini anlamayı gerekli kılmış, düşünmeyi ve akıl yürütmeyi emretmiştir. Gayb konularına inanmak ise kulluk görevi, mü'min kişinin özelliği ve aklın kabul ettiği bir ilkedir. Gayb inancını şekillendiren görünen duyulur âlemdir. Metafiziksel ontoloji alanı kafadaki göz ve kulakla değil kalp gözü ve kulağı denilen akıl ve basîretle görülür, işitilir, anlaşılır. Mü'min kişinin önemli bir niteliği gaybî haberlere iman etmesidir. O halde gayba iman; salt teorik tasdiki bir bilgi değil, duyu, duygular ve aklın yardımıyla görünen âlemden görünmeyen âlemi anlama sürecidir.

Anahtar Kelimeler

Gayb
İman
Allâmü'l-Guyüb
Mugayyebât
Mâtürîdî

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
31.10.2020
Kabul Tarihi:
01.01.2021

The Faith in The Unseen According to Maturidi

Abstract

The unseen (Gayb) is defined as the realm of being that does not fall into the realm of reason and senses, and knowledge cannot be acquired, and a close relationship is established between faith and it. Matters of faith are expressed as areas of the unseen. According to the Turkish thinker Abu Mansur al-Maturidi, the real faith is aimed at the facts of the unseen. Believing occurs by bringing evidence to the unseen world, based on the visible world. Both affirmation (tasdiq) and refutation (takzib) are related to the given news. While it is possible for people to know some of the unseen, it is not possible for anyone other than Allah to know the other. The first kind of relative unseen ceases to be unseen according to time, circumstances and individuals. And the unseen, which no one knows except Allah, is beyond human knowledge. For Allah, there is no unseen. He knows all that is hidden to mankind. Even the prophets and the angels know nothing but what Allah has revealed to them. Allah has made it necessary to understand the unseen world, which is not heard through the audible world, and has ordered thinking and reasoning. Believing in matters of the unseen is the duty of servitude, the characteristic of the believer and a principle accepted by the mind. It is the visible, audible realm that shapes faith in the unseen. The field of metaphysical ontology is seen, heard and understood not with the eye and ear in the head, but with reason and clairvoyance called the eye and ear of the heart. An important attribute of a believer is his belief in the news of the unseen. So the faith in the unseen is not just theoretical confirmation of knowledge, but the process of understanding the unseen realm from the visible realm with the help of sense, emotions and reason.

Keywords

Unseen
Faith
Allam al-Guyub
Mugayyabat (Unknown)
Al-Maturidi

Article Info

Received: 31.10.2020
Accepted: 01.01.2021

¹ Dr. Öğr. Üyesi. Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilimdalı Emekli Öğretim Üyesi. osman-oral@hotmail.com. Orcid ID: 0000-0002-6403-5144.

Giriş

Gayb gizlilik, görünmezlik bilinmezlik ile insanın duyu yetileri ve bilgiye erişim yollarının uzağında olan her şeydir. Akıllı varlıklara özgü bir değer iman ile gayb arasında sıkı bir ilişki kurulur. Evrende bulunan tüm varlıklar insanı gaybın varlığına inanmaya ileten delil ve belgelerdir. Görünür âlemdeki her şeyin insan açısından düşünme ve akıl yürütme ile hakikatı bulma ve gerçeğe vâkıf olmada ontolojik bir değere sahip olmasıdır (Yavuz, 2003: 176). Kur'an'ın gaybî geleceğe ilişkin verdiği haberlere inanılması sürecinde akıl duyulur âlem aracılığı ile "Kıyasu/İstidlâlu bi's-Şâhid ale'l-Gâib" ilkesiyle gayb âlemini delillendirir (Abdülcebâr, 2013: 158). İman, *şahidden/görünürden gâibe/görünmeze* ilişkin tanıklık getirmek suretiyle mümkündür. Görünürden görünüre ilişkin tanıklığa (istidlâl biş-şâhid aleş-şâhid) dayanan tasdik, iman değil inançtır (Topaloğlu-Çelebi, 2010: 188; Karagöz, 2015: 68; Türker, 2016: 766). Aslolan empirik doğrulamaya dayanan değil gayba olan imandır. Eğer Tanrı'nın varlığı, herhangi bir empirik ya da soyut objenin varlığı gibi kanıtlanabilseydi iman yok olurdu. İnanma bilerek, düşünerek inanma, bir özgürlük, bir seçim ve bir karar verme işidir. Görünmeyene yani gayba imanın önemi ve değeri buradan gelir. Eğer Allah varlığını şu önümde duran masanın varlığı gibi insana dıştan empoze etseydi yani Allah bila-hicab tecelli etseydi o zaman tek alternatif inanmak olurdu. Bu ise insan özgürlüğünün sonu demektir (Aydın, 1990: 103-4, 182). Hakikatı arayan insan değerlidir. Gayba iman da değerli kabul edilir. Mü'min kişinin özelliği olan gayba inanmak (Bakara 2/2-3, 55), diyalektik bir sürecin sonunda insanın gaybî iç âleminde zihnin kararı, iradesiyle kalbin de teslimiyetidir. İnanıcı değerli kılan da şüphesiz bu çabadır. Gayba inanmak akıllı varlık insana verilmiş bir özelliktir. İnsan bir değerler varlığı, hakikat ve değer birbiriyle yakından bağlantılı olduğundan değer yükleme olmadan bireysel ve toplumsal hayat gelişemez (Evkuran, 2015: 566; Düzgün, 2015: 585; Gülverdi, 2019a: 2). Gayba imanın ontolojisi, onun varolma sürecindeki ilke ve temellerinin bir çeşit incelenmesidir (Akarsu, 1974: Yavuz, 2003: 190). Tarihte ve günümüzde inanç bağlamında gayb bilgisi insanların merak duygusuyla ilgilendiği ve aynı zamanda istismar edilebilen bir konudur (Balcı, 2016: 7). Örneğin kâhin ve astrologların diğer gezegen ve yıldızların hareketlerinden gayb ve gelecekle ilgili çeşitli bilgiler vermeleri insanın inançlarını yönlendirmiştir. Şîa kültüründe ehl-beyt ve imamların gaybî bildikleri iddiasıyla halkın yöneticilere itaati akâid esası yapılmıştır (Kummî, 2014: II/313). Tasuvvuf'ta ricâlü'l-gayb/Allah dostları gaybî idrâk ettikleri tezi ileri sürülür (Tirmizi, 1992: 95-6). Hızla ilerleyen bilimsel ve teknolojik gelişmeler sonucu gaybî bazı konuların bilindir hale gelmesiyle gaybî alanın konum ve statüsü de tartışılır. Gayba imanın ontolojisiyle ilgili tartışma ve problemlerin çözümünde farklı tezler öne sürülür. İmanın derûnî, duygusal ve psikolojik varoluşsallığı üzerine farklı görüş ve yaklaşımlar vardır. Gayba iman yeteneğinin tüm ilmî disiplinlerin temelinde yatan ilk neden ve dinamizmi sağlayan hareket ettirici en önemli faktörlerden biri, görünür âlemin anlam arayışı ontolojisi denilir (Bilgili, 2018: 681). Akıl her ne kadar mutlak gaybî idrâk edemese de kalbin müşâhede âleminde deliller ile iman etmek için gerekçelerin varlığı, görünür âlemdeki deliller aracılığıyla varlığı ispatlanan gaybın akıl üstü yapısı, aklın tefekkürüne değil kalbin imanına uygun olduğu söylenir (Pişgin, 2012: 121).

İmanın varoluşsal önemli bir özelliğinin gaybîlik olduğunu belirten Türk-İslâm dünyasının önemli âlimi İmam Mâtürîdî (ö. 333/944), asıl imanın gaybî gerçeklere olduğu tezini ileri sürer. Duyularla bilgi edinilemeyen varlık alanı gayb, yok olan hayali değil ontolojik olarak metafizik bir âlemdir. İman bir şeyin doğru veya gerçek olduğunu gönülden tasdik şeklinde gerçekleşir. Bunun zıddı ise tekzip yani red ve yalanlamaktır. Gerek tasdik gerekse tekzip verilen habere yönelik bulunur, haber ise zaten müşâhede edilenden değil duyu ile algılanamayan gaybî hususlara ilişkin olur. Bir haberin doğruluğu hem psikolojik ve analitik hem de sentetik açıdan olmalıdır. Allah, melekler, âhiret hayatı gibi itikadi esasların çoğu peygamber ve vahiy bilgisi gayb haberleridir, denilir. Gaybî haberler de kafadaki gözle değil kalp gözü basîret ile görülür, kafadaki kulakla değil kalp kulağı ile idrâk edilir, duyulur. Mü'min kişinin önemli bir niteliği gaybî haberlere iman etmesidir. Dolayısıyla asıl iman gaybî haber ve gerçeklere olur (Mâtürîdî, 2005a: 16; 2005b: I/31-2, V/238, VII/154, XIV/238).

İman esasların çoğu müşâhede alanının dışında kabul edilir (Cürcanî, 2015: I/128; Polat, 1989: 261; 175). Dini hakikatlerin delil ve akıl yoluyla değil, iman yoluyla kavranabileceği tezini savunan felsefi-teolojik düşünce biçimi *İmaniyye* veya *Fideizm* ile akli geri plana iten Selefiyye gibi geleneksel dini akımların (Selâme, 1983:11; Köse, 2000: 22/214-6; Parlatır, 2006: 732-3) aksine Mâtürîdî'ye göre gayb âlemini müşâhede dünyası ile akletmek iman sürecinde olur. İnsan en aziz şey akılla olayları ve hikmetleri fark eder, hisleri tanır, bunları en güzel şekilde kullanır. Ama aynı akıl, deist ve dualist türü akımların yaptığı gibi vahiy dışlanır her şeyden üstün ve yeterli görülür tek ölçü ve hâkim kabul edilirse

yanlırlara meyledebilir, en büyük musibet haline de gelebilir. Peygamberi ve vahyi inkâr eden kibirli, nankör bir akıl, hem kendine işkence, eziyet çektirir, başkalarına da musibet verir. Fakat akıl, usûlü ve yaratılış hikmetine uygun vahyin kılavuzluğunda kullanılırsa o zaman sahibini hakikati keşfetmeye, hem kendini hem de çevresini huzur ve mutluluklara iletebilir. Duyulur âlemdeki ilahî hikmetler aracılığı ile duyulmayan gaybî âlemi anlama çabası, imanın her vakit yenilenme özelliğinden dolayı mü'min bazı olayların akışı sırasında tekrar iman eder. Mü'min her vakit inkâr türü eylemlerden kaçınmakla yükümlü olduğundan inkârdan kaçınıncı zıddını yapıyor demek olur ki bu da imandır. İmanın artması (Enfâl 8/2; Tövbe 9/124-125), bireyin kalp eylemi tasdik hallerinin artması, bazı olayların akışı sırasında tekraren gayba iman etmesidir. Dolayısıyla gayba iman sadece müşahede âleminden akıl yürütme ile değil insanın gaybî, duyu, duygular ve psikolojik dini tecrübe ile yakın ilgisi bulunmaktadır (Mâtürîdî, 2005a: 4, 5, 160, 223, 254, 356; 2005b: II/23-7, 377, IV/227, VI/477-8, VII/169; Oral, 2018: 7 vd).

Bu çalışmanın amacı; farklı inanç ve ahlâkî problemlerin çözümünde işlevsel akıl önceleyen metoduyla Ehl-i Sünnet'in "Mâtürîdiyye" adlı itikadî ekolün kurulmasına öncülük eden İmam Mâtürîdî'ye göre gayb ontolojisini ve gayba imanı deskriptif tarzda incelemektir. "Kitabu't-tevhid" ve "Te'vilâtü'l-Kur'ân" adlı eserleri çerçevesinde 'gayb ve gaybîlik', 'imanın gaybîliği', 'Âlimü'l-gaybi ve's-şehâdeh ve Allâmü'l-guyûb Allah tasavvuru', 'gaybî yardım ve bilgiler', 'gayba taş atmak', 'insanın gaybî âlemi' ve 'muğayyebât-ı hamse' ana başlıkları ile konu incelenip değerlendirilmektedir.

1. Gayb ve Gaybîlik

Gizlilik, gizlenmek, görünmemek ve gözden kaybolmak anlamında olan gayb; isim ve sıfat konumunda gizlenen, görünmeyen, hazır olmayan, bulunmayandır. Terim olarak ise akıl ve duyular yoluyla bilgi edinilemeyen varlık alanı, duyuların kapsamına girmeyen akıl ile de bilinmeyen, görünür âlemde gizlenen, hazırda olmayan, aklın zarûri ve duyuların alanına girmeyendir (Isfehanî, 1992: 767; İbn Manzûr, 2012: I/654 vd). Şehâdet âlemi duyular ve akılla kavranılabilen müşahhas alan, gayb ise şehadet âlemindeki görünen olguların fizik ötesi illet ve boyutlarını da kapsayan akledilen hissedilen alanın üstü demektir (Albayrak, 1996: 174). Kur'ân'da altmış yerde geçen gayb kavramının ortak anlamı; *bilinmezlik* ve *gizlilik*dir. Tarihin geçmiş olayları, peygamber kıssaları, ibretlik hayat hikayeleri (Âl-i İmrân 3/44; Hûd 11/49), göklerde ve yerdeki gaybleri Allah'ın bildiği, beşerin bilemediği Allah'ın ilminde olan şeyler (Bakara 2/330; Yûnus 10/20; Hûd 11/123), insanın görüp duymadığı gıyabî yerler ile insanın kalbinden geçirdiği şeyler, canı, nefsi, ruhu, iç dünyası gibi hep gayb kavramı ile ifade edilir (Yûsuf 12/52, 81). *Şâhit*, *zâhir*, *aleniyet*, *cehr* ve *beda* gibi bazı kelimeler de gaybın zıd anlamını ifade ederler. Gayba yakın anlamlarda geçen bazı kelimeler de şöyledir: Sır/gizli (Nahl 16/19), hafi/gizlenmiş, saklı (Neml 27/25), ketm/gizli saklı (Bakara 2/33, 235), kin/gönüldeki gizlilik (Neml 27/74; Kasas, 28/69), Azb/gizli (Yûnus 10/61), cen ve batn/gizli ve saklı (En'âm 6/76, 151), haft/ gizli fısıldaşma (Taha 20/103), setr/gizleme, örtme (Fussilet 41/22). Bu kelimeler gayb ile yakın anlam alanındadır. Dolayısıyla Kur'ân'da, farklı kelimelerle aynı anlam alanı içinde gayb kavramı insanın kavrayış alanının ötesinde bulunan, duyu ve ilimde veya varlık âleminde hazır olmayan, onu aşan hakikatin tüm safhalarını ifade etmek için kullanıldığı anlaşılabilir (Esed, 1999: I/4).

Mâtürîdî gaybı, mutlak ve izafi/göreceli olmak üzere ikiye ayrılarak inceler. Zamana, şartlara ve şahıslara göre gaybın izafi kısmın insanlarca bilebilmesi mümkün iken mutlak gayb kısmını ise Allah'tan başka kimsenin bilmesi, beşerî bilginin hiçbir şekilde ulaşması mümkün değildir. Geçmişte olmuş ve gelecekte ebediyete kadar olacak şeyleri bilmek gibi (Mâtürîdî, 2005b: X/403). Kişinin kalbinden geçen kendisi için malum olurken muhabatı için gaybî olabilir. Zamana, şartlara, eğitim, tecrübe ve şahıslara göre gayb olmaktan çıkabilen izafi konulardaki gayb da vardır (Topaloğlu-Çelebi, 2010: 100; Alper, 2013: 46-7). Âlimü'l-gaybi ve's-şehâdeh, allâmü'l-guyûb, âlimü gaybi's-semâvâti ve'l-arz gibi kelime ve terkiplerde Allah'ın evrende görünen ve görünmeyen her şeyi ince ayrıntısına kadar bildiği anlatılır. Mevcut şartlar açısından insanların bilemedikleri gaybı, her şeyin içyüzü, arka planını mutlak ilmiyle Allah bilir. Mugayyeb; gizli tutulmuş, mugayyebât; duyu ve akıl yoluyla mahiyeti bilinmeyen, Allah'tan başka kimsenin bilemediği varlık ve olaylar demektir (Çelebi, 1996b: XIII/404).

Mâtürîdî'nin gayb ontolojisinde somuttan soyuta gitme vardır. Kur'ân'ın ve evrenin hikmetlerini anlamak suretiyle dünya ve âhireti anlamdırmaya çalışır, tabiatüstü metafizik âlem hakkında bir fikir edinebilmek için, önce bu dünyanın hikmetlerinin bilinmesini ister. Dikkatini bu dünya üzerinde toplaması, hem bu dünyanın önemini hem de âhireti inşa ve ihya etmesi onun metodunun genel geçerliliğini ve kabulünü sağlamıştır (Özcan, 2012: 70; Oral, 2018: 33 vd). İmanın varoluşsal özellikleri arasında gaybîlik vasfı inanılacak konulara âit olduğundan gaybîlik imanın kendisi değil

imanın konusu unsurlardır, denilir. Gayb kavramı sosyal hayatla da ilişkilendirilir. Bir insanın şahsiyet ve onurunu kendisi gayb iken yani orada yokken savunanı, onun izzet-i nefsinin koruyanı Allah da korur (Buharî, 1981: “Edeb” 57). Gaybî kişide olmayanı söylemek iftira, hoşlanmadığı olan şeyin söylenilmesi de ölü kardeşinin etinin yenilmesi gibi tiksindirici büyük günah çeşidi gıybet’tir (Hucurât 49/12).

Dini literatürde en genel tasnifi ile kesif/görünen/mülk ve latif/duyular ötesi/melekût şeklinde taksim yapılır. Duyular ötesi gaybî varlıklar kendi içinde *ulvî* ve *süflî* diye ayrılır. Melekler *ülvî* olana şeytan da *süflî* olana örnek gösterilir. Allah’ın zâtı, yaratılışın başlangıcı, ölüm sonrası hayat, ruh, melek, cin ve şeytan gibi duyuların idrâki dışında kalan varlıklar da mugayyebât alanına giren şeylerden bazılarıdır (Çelebi, 2015: 524). ‘Havass-ı bâtine’ ile gaybî duyular, iç algı güçleri, ‘zâhirî duyular’ diye de iştme, görme, koklama, tatma, dokunma gibi beş duyu organları ‘havass-ı hamse’ kastedilir. Filozoflar bilgi vasıtalarına havâss-ı bâtinenin bulunduğunu kabul ederler. Bunlar hiss-i müşterek (*ortak duyu*), hayal (*aslı olmayan bir şeyi zihinde kurma*), kuvve-i mutassıfî (*kullanma, idare etme gücü*), kuvve-i vahime (*zihinde kurma, vehmetme gücü*) ve kuvve-i hafıza (*hafıza gücü, bellek*)’dan oluşur. Kelâmcılara göre gaybî duyular sabit olmayıp hepsinin kaynağı akıldır (Topaloğlu-Çelebi, 2010: 121).

Mâtürîdî’ye göre bilgi edinme yolları; duyular, akıl ve doğru haberden oluşur. Duyular müşahedelere, akıl da zihin dünyasına konu olan hususlarda bilgi üretir. Haber ise ya duyulur âlemle ilgili bir husustan ya da duyulur ötesi gaybî metafizik âlemden haber verir (Mâtürîdî, 2005a: 7-8). İslam’da gayba açılan pencerenin tek yolu vahiydir (Çelebi, 2015: 528-9). Mutlak gaybı Allah’ın dilediği meleklerle ve elçilere bildirmesine *vahiy*, diğer canlılara bildirme şekline de *ledün* ve *ilham* denilir. Mu’cize ile desteklenen peygamberin gayb bilgisi vahiy bağlayıcılığı ve inanılması gereken bilgi kabul edilirken diğer canlıların gayb bilgisi ledün ilim ve ilhamın ise tasavvufi anlayışta değeri olmasına rağmen bu bilgiyi alanın dışında bağlayıcılığı yoktur (Kuşeyrî, 1981: II/407-8). Göreceli/izâfî gayb bazı kişilerin bilip bazılarının bilemediği, zamana, şartlara, ilim, eğitim, tecrübe ve şahıslara göre gaybîlikten çıkabilen konular olduğundan Mâtürîdî başta olmak üzere âlimlerin çoğunluğu vahiy dışında gaybi bilgi kaynakları olarak ileri sürülen ilham, rüya ve ledün ilminin genel geçer ve bağlayıcı olamayacağını savunurlar. Subjektif olan ilham yerine objektif olan hikmet ile gaybı anlamaya çalışmak daha uygun ve akıldır, denilir (Nesefî, 2004: I/24; Cürcanî, 2015: 149; Özten, 2009: 98, 146). Mâtürîdî’nin bilgi sisteminde ne *süfler* gibi aleme bakarken akıl dışlanır, ne de filozoflar gibi nakil geri planda bırakılır. Akıl ve duyuların dışındaki gaybe duyular vasıtasıyla duyulur âlemden aklın işlevselliğinde delille iman edilir (Gülverdi, 2019b: 118). Mâtürîdî’ye göre Allah, melekler, mahşer, mizân, cennet, cehennem ve diğer bilinmeyenlerin varlığı dünyada gayb iken âhirette ise onların var olduğunu herkes yakinen bilecektir (Kaf 50/22; İnfitar 82/11-12). Gayb perdesi kaldırılınca ayne’l-yakîn herşeyin arka planını insan yapıp ettiklerini en ince ayrıntısına kadar görecek ve bilecektir (Mâtürîdî, 2005b: XIV/106).

2. İmanın Gaybîliği

Mâtürîdî, duyulur âlemde bütün bilgi vasıtalarını kullanarak cevher ve araz dışında bir varlığı bilme imkânı yok ama bunun dışında gayba dâir bilgi mümkün olabilir, ontolojik olarak Allah’ın varlığı ve birliği konusu da gayba dâir bilgi olduğu için görünür âlemden delillendirme yapılabilir, der. Tabiatıta hâkim olan zurett ve ihtiyaçlar kaçınılmaz bir şekilde tabiat ötesi bir varlığa kılavuzluk ederler. Kâinatın yaratıcısını ispat konusunda evrende bulunan ilgi çekici olay ve nesnelere istidlâlde bulunmak gerekir. Bu olay ve nesnelere her sözü ve fiili isabetli Hakîm her şeyi hakkıyla bilen Alîm varlık sayesinde vücut bulur ama Allah’ın keyfiyet ve mahiyetinin bilinmesini gerektirmez. Kur’ân’da bildirilen gaybî gerçekleri onaylamanın mü’minin özelliği olduğu kanaatini taşıyan Mâtürîdî’ye göre görünür âlemden hareketle görünmeyen âlemi idrâk zor bir iştir, asıl iman da gaybî gerçeklere olur. İman bir şeyin doğru ve gerçek olduğunu tasdik olup gerek onaylama gerekse yalanlama verilen habere yönelik bulunur. Haber ise zaten müşahede edilenden değil duyu ile algılanamayan hususlara ilişkin olur. Böylece imana kulun özgür irâdesi ve ilahi lütufla ulaşılmış olur (Mâtürîdî, 2005a: 49; 2005b: I/31-2, II/390).

Gayba iman, Kur’ân’ın haber verdiği geçmişe veya geleceğe ilişkin olaylar, kıyamet, ölümden sonra dirilme, cennet, cehennem gibi şeylere inanmaktır. İnanılan konuların bilgi edinme yolları ile bilinmemesine rağmen aynen görülen, duyulan ve bilinen bir şeyin varlığı gibi hatta daha kuvvetli bir şekilde kabul etmektir (Abdülcebbar, trs: 12). Duyularla şahit olunmayan gayba ilişkin haberin onaylanmasına iman, duyularla şahit olunana ilişkin duyu yargılarının onaylanmasına ise inanç/’itikad denir. Hem iman hem de inanç bir onaylamadır (Türker, 2016: 772). Bununla imanın ontolojisinin gaybî zemin üzerine binâ edildiği söylenebilir. Diğer bir yönüyle de insanın farklı konumlarda olması, imanın gaybîlik niteliğini yok etmez (Alper, 2013: 48). Yahûdilerin “İştittik ama isyan ettik, reddettik”; “İştitez

olasıca, dinle!” (Nisâ 4/46) derlerken mü’minler ise “Rabbimiz! Çağrını duyduk ve derhal uyduk” (Bakara 2/285) derler. Mâtürîdî, bu ifadeye “buyruğunu ve çağrını işittik, olumlu cevap vererek boyun eğdik ve gayba iman ettik”; “Kur’ân’ı işittik ve onun içerdiği gaybî ve görünen hükümlerde sana itaat ettik” denilebileceğini söyler. “Mü’minler gayba iman ederler” (Bakara 2/2-3) ifadesinin te’vilinde Mâtürîdî, “*asil iman gaybî gerçeklere olur, çünkü iman bir şeyin doğru ve gerçek olduğunu tasdikdir, gerek onaylama gerekse yalanlama (tekzip) verilen habere yönelik bulunur, haber ise zaten müşahede edilenden değil duyu ile algılanamayan hususlara ilişkin olur*” demektedir (Mâtürîdî, 2005a: 283, 353; 2005b: I/31-2, 56, II/225, III/252-3, IV/110, VI/169).

Görünmeyene inanmak, insanın gelişmişlik düzeyini de gösterir. İnsan “el-Kıyasü/el-İstidlâlü bi’ş-Şâhid ale’l-Gâib” ilkesi ile gayb âlemini akletmeye çalışması değerli görülür. Yani gayb âlemine duyular vasıtasıyla duyulur âlemden aklın işlevselliğinde kıyas ve istidlâl ile delil getirmek suretiyle gayba iman değerlidir (Tarhan, 2010: 197; Topaloğlu-Çelebi, 2010: 188; Karagöz, 2015: 68). İtikâdî gelenek ve oluşumlardan Eşarî ve Mâtürîdîler’e göre iman kalb ile tasdik dil ile ikrâr, Hâricîler ve Mu’tezile’ye göre iman; kalb ile tasdik, dil ile ikrâr, farzları ifa etmek ve haramlardan kaçınmaktır. Kerramiye mezhebine göre dil ile ikrâr iman iken Mürcie ise imanı ‘marifet’ olarak anlar. Selefiyye imanı, kalb ile tasdik, dil ile ikrâr ve rükünlerle amel olarak tanımlar (Sâbûnî, 1995; 87-8; 2015: 351 vd). İman hüküm bakımından zihnî, teslimiyet ve boyun eğme yönüyle hissî, bir değer davranışı olması cihetiyle de iradî özelliğe sahiptir (Hökelekli, 2003: 268-9). Mâtürîdî’ye göre iman ve İslâm nefsi Allah’a teslim etmek, ilahi buyruklar karşısında nefsi tutmak, şehvet ve zevklerinden onu dizgilemektir. İman etmek görünen âlemden hareketle gayb âlemine delil getirmekle oluşur. Bu da duyu ve duygu ile nefsi ikna etmenin adıdır. Kişi nefsin arzu ve duyguları ile mücadele halinde olduğundan insan yaşadığı her zaman diliminde küfür ve inkâr hallerinden nefsinin uzaklaştırırsa imanını bir nevi yenilemiş olur. İman, gaybî kalbin tasdikinden ibaret ve kalbin fiilidir (Mâtürîdî, 2005b: III/286, IV/227, VII/105). Kalpte olan tasdik hakikatte kelâm nefsi/içsel konuşma kabul edilir (Cüveynî, 2010: 319). Duyularla bilgi edinilemeyen gayb, yokluk değil ontolojik olarak metafizik bir âlem olduğundan gayba iman, insanın biyoloji ve fizik ile belirlenen hayatın üstünde fizik ötesi hayat kurmasını sağlayarak görünen dünyayı iyi ve anlamlı yapabilmektir. “Ben üstü” ve “ben ötesi” bilinmez gizemlerinden korkanlara “hiçbir gaybî şeyden korkmayın, görünen ve görünmeyen her şeyin yaratıcısı Allah’a güvenin” demektir (Kocak, 2015:259; Bilgili, 2018: 679).

Peygamberlerin ellerinde gerçekleşen olağanüstü insan iradesini aşan mu’cizelere inanmak da bir çeşit gayba iman denilebilir. İnsan türünden olan elçilerin toplum içinde yaşamaları, bir iş, meslek sahibi, alın teriyle geçinmeleri ile daha çok kendi kavimlerinden seçilmesinin hikmeti Mâtürîdî’ye göre insanlarca hâl ve durumlarının yakından izlenmesi, kudret ve yeteneklerinin en iyi bir şekilde bilinmesidir. Çok iyi bildikleri bir kimsenin ortaya çıkıp, kendi gücünü ve yeteneğini aşan mu’cize ve gaybî birtakım olağanüstü olayları göstermesi, gaybî haberleri bildirmesi onların bu tür olay ve haberlerin kendisinden olmayıp Allah’tan olduğu, varlığı ve nübüvvete, peygamberlerin söylediklerinin doğruluğuna imanı sağlamak için olmalıdır. Nübüvveti ve mu’cizeyi ilahî nimet ve lütuf olarak gören Mâtürîdî, iman sahipleri için imanlarının kemâle ermesi ve devamı ile Hz. İbrahim’in ölüleri diriltmeyi istemesi, Hz. İsa’nın havarilerinin mu’cize istemesi gibi kalplerin şüphe ve vesvelerden arınması, tam kanaat ve sağlam bir şekilde tasdikte mutmain, sakinle nimet ve lütuf olmasıdır (Bakara 2/260; Mâide 5/112). Elçiler akılları hayrette bırakan gaybî olay ve haberlerin onların ellerinde olma gücüne sahip olmadıklarını insanların bilmeleri hakikati, hem elçileri hem de onları gönderen gaybî alanda olan Allah’ı ontolojik olarak ispatlamasına yönelik olmalıdır. Buna göre gayba iman Kur’ân’ın bildirdiği kesin/muhkem gaybî haberleri onaylamakla gerçekleşir. Gayba inanan yalnız bu dünyanın gözlemlenebilir görüntüleriyle sınırlı kalmaz, metafizik gerçeklikleri de kuşatacak şekilde geniş, kapsamlı bir mahiyetle bireysel ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirme bilinç ve karakterini de kazanır. Dünyayı hikmetli görür, akıl, duyu, duygu, irade ve kalbî yetileriyle uzuv ve yeteneklerini işlevsel hale getirir. Hayatı anlamlandırmaya çalışır. Böylece görünür âlemden işlevsel akıl ve duyularıyla insanın gaybî hakikati bulma ve anlamada gayret ve çabasının değerlidir. Gaybî alana âit inancın ontolojisi de Allah-kul-nebi iletişiminde vahyi getiren gaybî varlık melege iman ile gerçekleştiği de söylenebilir (Mâtürîdî, 2005a: 271-2; 2005b: VI/80-1).

2.1. Gaybî Varlıklardan Meleklerle İman

Gayba imanda bilgiyi aktaran gaybî varlık meleğin ontolojisi önemli kabul edilir. Melek bilgisinin ancak vahiyle öğrenilebileceği tezini ileri süren Mâtürîdî'ye göre peygamber haberi, vahiyle meleklerden alır ve dinin temelini oluşturan gaybî varlıklara inanmak da esastır. Bu inancın önemine binâen Allah inancından sonra ikinci sırada yer alır (Bakara 2/177; 285; Nisâ 4/136). Meleği inkâr, peygamberi inkâra götüreceği gibi melek aracılığı ile gelen vahiy, kitapları, onların içindeki bütün hüküm, hikmet ve hakikatları da inkâra iletir. Allah'a itaat sevgisi üzere nurdan yaratılan melekler, itaat ve teslimiyetin sembolü görülür. Melek, bir an bile kulluktan geri durmayan, asla Rabbine isyan etmeyen, yaşamak için gerekli birtakım külfetlere ihtiyaç duymayan nurânî varlıktır. Oruç tutmanın hikmetini anlatırken Mâtürîdî, alışkanlıklardan uzaklaşmak büyük bir sabır işi olup akıl, oruçluların övgüye değer olduğunu anlar, der. Oruç, insanı yeme-içmeden uzak melekler gibi övgüye değer, Allah'a yaklaşmayı idrâkle azm, sabır ve irade eğitimiyle en güzel ahlâkî davranışları kazandırır, âdeta melekleştirir, hatta onlardan da üstün, faziletli yapabilir. Mâtürîdî, “*yemeden içmeden el çekmiş zümre yani melekler gönüllerde yüksek mevkededirler*” diyerek gaybî varlık meleğe inanmanın gayba imanının ontolojisini açıklar (Mâtürîdî, 2005a: 254, 329; 2005b: I/83, 103, III/232-3, IV/123, V/309).

Meleklerle inanmak, onların ma'sum, temiz, birçok hikmet gereği Allah ile kul arasında vasıta olup asıl yaratıcının ise Allah olduğuna, kutsal kitapların peygamberlere ancak melekler vasıtasıyla ulaştığına da iman etmektir (Râzî, 1987: VIII/81 vd). Kur'ân'da cin ve şeytanın ateşten, insanın topraktan yaratıldığı açıkça belirtilmekle beraber meleklerin neyden yaratıldığı hakkında bir bilgi verilmez ama hadis rivâyetlerinde meleklerin nurdan yaratıldıkları açıklanır (Müslim, 1981: “Zühd” 10). Meleklerin özellikleri Kur'ân'da özetle şöyledir: Melekler insanların yapıp ettiklerini kaydederler (Kâf 50/17-18). İnsanları çeşitli tehlikelerden Allah'ın izniyle korurlar (Ra'd 13/11). Gözle görülmezler, günah işlemezler, Allah'ın emirlerini tereddütsüz yerine getirirler (Tahrim 66/6). Ölüm vaktinde nefislerin canını alırlar (Nisâ 4/97; En'âm 6/61; Nahl 16/28, 32; Muhammed 47/27). Allah'ı hamd ve senâ ederler (Mü'min 40/7; Fussilet 41/38). İman edenlere mağfiret, istiğfar dileğinde bulunurlar (Mü'min 40/7; Fussilet 41/38). Peygamberlere gayb âleminden vahiy getirirler. Allah'ın gayb olan arşını taşırlar vb. (Mü'min 40/7; Şurâ 42/51). Gaybî varlık ismet sahibi melekler; arşı taşıyanlar (Hakka 69/17), arşın etrafını kuşatanlar, Cebrâil, İsrâfil ve Mikâil gibi büyükler, cennette ve cehennemde görevliler (Zümer 39/73, 75; Tahrim 66/6; Alak 96/17-18), insanlar için görevli gözcü ve muakibler, amelleri yazanlar (Ra'd 13/11-12; İnfitar 82/11-12), bu dünyanın işleyişiyle görevlendirilen melekler gibi sekiz (8) kategori olarak incelenebilir (Râzî, 1981: II/236-9). Meleklerle âit Kur'ân'da sayılan bu ve benzeri nitelikler hep gaybî haberlerden sayılabilir (Cebeci, 1989: 13-8).

Mâtürîdî, insanın sinama unsuru olarak kalbe atılan iyilikse melekten ilham, kötülük ise şeytanın telkini ve vesvesesi olduğunu belirtir. İnsanın yanında bulunan Kirâmen Kâtibin gibi meleklerin her amelini yazmasının hikmeti, yapılanların sağlam kayıt altına alınmasının psikososyal idrâki için olmalıdır. Yazıcı melekler insanın bütün fiillerini ve sözlerini görüp işitirler. İnançların merkezi olan kalpte olanı ne melek ne şeytan sadece Allah bilir. Duâların kulağın duyacağı kadar sesli okunmasının hikmeti; meleğin duâyı duyup ‘âmin’ demesi için olmalıdır. Sayısız meleklerin yaratılması, Allah'ın hikmetinin ve rahmetinin gereğidir. Melekler yaratılışa aracı olsa da bütün âlemlerde gerçek fâil Allah'tır (Mâtürîdî, 2005a: 401; 2005b: V/182-3, VI/54).

Müsebbibü'l-Esbâb, sebeplerin mutlak yaratıcısının tek ve bir Allah olduğu tevhid temelinde gayba imanının ontolojik değeri olmalıdır (Taftazanî, 1998: III/367). Peygamberlerin vahiy ve gaybî haberleri melekten alması, kutsal kitapların da melek vasıtasıyla Allah'ın gönderdiği elçilere verilmesi, gaybî imanda melek ontolojisinin önemini gösterdiğini söyleyen Mâtürîdî, “*peygamberler vahiy yoluyla sundukları bilgileri kerim ve emin meleklerin dillerinden alırlar; bunların dillerinde de doğru ve gerçek olandan başkası bulunmaz. Bu husus tecrübe ve sinama ile de uyum halinde olduğundan vahiy bilgisi gerçekliğini kaybetmeden sabit kalır*”, der. Mâtürîdî, gaybî haberde aracı meleğin önemli işlevini ve gayba imanı anlatmaktadır (Mâtürîdî, 2005a: 292, 329; 2005b: V/38, XIII/97, 306-7, XVII/225).

2.2. Cin ve Şeytanın Gayb Bilgisi

Varlıklar şehâdet âlemi ve gayb âlemi şeklinde tasnifle incelenirken gaybî varlıklara ruh, melek, cin ve şeytan gibi varlıklar örnek verilir. Kur'ân'da gaybî âlemdeki bu tür varlıklardan bahsedilir. Mutlak gaybı bilmek Allah'a ve O'nun bildirdiği elçilere (melek veya peygambere) âit bir ayrıcalık olduğu da bildirilir (Âl-i İmrân 3/179; Cin 72/26). Cin kelimesinin etimolojisinde gaybilik yani görünmezlik, gizlilik, bilinmemelik ve yabancılık anlamı belirgin olduğundan cahiliye döneminde

araplar herşeyi cinlerin bileceğine inanırlardı. Kur'ân bu bâtil inancı reddetmişti (Sebe 34/14). Çünkü gaybî varlıklardan cinler mutlak gaybî bilmezler (Mâtürîdî, 2005b: XI/413-4; Zemahşerî, 2018: V/436).

Yıldızların insanları ve yeryüzündeki olayları etkilediğini iddia eden ilm-i nücum/astroloji, gelecekle ilgili gaybî haberler anlamında tutarlı görülmemiş, beşerî imkânlarla mutlak gaybî bilme mümkün olmadığından büyü, tılsım, kâhinlik ve fal çeşitleri daha çok aldatma amaçlı olduğu için yasaklanmıştır. Gaybî varlıkların da insanlar gibi mutlak gaybî hiçbir şekilde bilmedikleri gerçeğidir. Varlığı sadece vahiy yoluyla bilinebilen, duyularla idrâk edilemeyen, yakıcı ve her şeye nüfuz edici ateşten yani nâr-ı semum ve meâricten yaratılan gaybî âlemi varlığı olan cin, insan gibi şuur ve irâdeli varlık kabul edilir (Topaloğlu - Çelebi, 2010: 63, 220; Çelebi, 2015: 527-531). Gaybî varlıkların ontolojisine ulaşma yolu ancak melek aracılığıyla gelen peygamber haberi vahiydir. Allah'ın huzurunda varlıkların isimlerini Âdem söyleyip melekler durunca: “*Subhanallah! Seni tenzih ederiz. Senin öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yok!*” dediler. Allah meleklerle “*Size demedim mi göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ben bilirim diye*” (Bakara 2/31-33) buyurdu. Bununla meleklerin izafi gayb konusunda farklı konumda olabileceği düşünülse bile mutlak gayb konusunda insanlardan farklı olmadığı, gaybî Allah'tan başka hiçbir varlığın bilmediğidir. Mâtürîdî, kullar için bilgisi olmadığı gaybî konularda meleklerin bu tavrı gibi susulması esastır, der. İnsanlardan farklı yeteneklere sahip olduğu söylenen cinler de gaybî bilmezler (Sebe 34/14). Gözlerinin önünde Hz. Süleyman'ın vefat ettiğinin (devletin çöküşünün) farkına varamayacak kadar bilgisizlik içindedirler. Mâtürîdî, “*Süleyman'ın cesedi yere yıkılınca insanlar anladı ki eğer cinler gaybî bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı. Çünkü onlar gayb bilgisine sahip olduklarını iddia ediyorlardı. Dolayısıyla bununla imtihan edildiler*” der (Mâtürîdî, 2005b: I/31-2, 80-1, V/238, XI/413, XIV/238).

Herhangi bir alet yardımı olmadan gözle görülmeyen binlerce gaybî mikroorganizmalar insanda faaliyet gösterirler. Bunlar yararlı türde olabileceği gibi zararlı türde de olabilir. Binlerce zararlı virüs (şeytan) kanın damarda dolaştığı gibi insanın içinde dolaşır denilir (Müslim, 1981: “Selam” 23-24). Mikro organizmaların zararlı türüne insan aklına yaklaştırıp anlaşılabilmesi için naslarda cin veya şeytan denildiği de söylenebilir. Mikroorganizmalar yeryüzüne, havaya ve suya bırakılan atıkları temizler, toprağın verimini sağlar; lavabo ve tuvaletlerde kireç ve organik kirlerin oluşmasını önler; bağırsaklarda vitamin, enzim ve protein üretir; cilt, saç, kıl, tırnak ve ağız dokularının sağlığını korur. Ekolojik dengeyi sağlayan her bir çeşit mikro organizmaların görevi o kadar farklı, net ve incedir ki insanlar bunları asla başaramaz (Salih, 2008: 28; Selim, 2020: 88 vd). Bütün bu gaybî görünmez varlıkları hikmetiyle yaratan, yaşatan her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen Allah olduğundan cinlerin mutlak gaybî bildiği iddiası tutarsız Kur'ân bilgisine zıd kabul edilir. Gerçekte onlar görmediklerini değil, gördükleri bazı şeyleri bilebilirler (Turan, 2016: 136). Gayb bilgisini yalnız Allah'a âit olduğundan; kâhin, büyücü ve cinler gibi yaratılmış varlıklar mutlak gaybî bilmezler, birtakım sözlerle etkiledikleri insanları aldatabilirler. Onların bilgi kaynakları güvenilir değildir (Özten, 2009: 164; Güneş, 2015: 80).

İnsan, cin ve canlılardan zarar veren her şeyin ortak adı, insanı saptırmaya çalışan gaybî varlık İblis/şeytan mutlak gaybî bilmez. Kur'ân'da gökyüzünün itaatten çıkan şeytanlardan korunduğu, meleklerin konuşmalarını dinleyemedikleri, her taraftan kovulup atıldıkları, ancak kulak hırsızlığı yaparak meleklerin sözlerini çalan şeytanların bulunduğu (Hicr 15/18; Saffât 37/6-10), aldıkları haberleri kâhinlere ve yandaşlarına ilettikleri, bu haberlerin çoğunun yalanla karışık bilgiler olduğu, haber çalmalarına engel olmak üzere üzerlerine alev topları ve ateş şuleleri gönderildiği, gökyüzündeki haberleri dinlemekten engellendikleri bildirilir (Hicr 15/18; Şuara 26/212, 223; Saffât 37/10; Cin 72/8-9). Bütün bunlar gaybî varlık İblis ve şeytanların mutlak gaybî bilmediklerinin anlatımıdır. Kur'ân'ın gelişinden önce gaybdan cinler aracılığıyla haber aldığı söyleyerek insanları kendine bağlayan ve onlara tahakküm edenlerin cinlerle iletişim kurdukları iddiaları yalanlanır (Cin 72/8-9). Kur'ân bu tür şâir ve kâhinlerin beyanlarının yalan uydurma olduğunu ilan eder (Düzgün, 2012:22-3).

İçyüzünü bilemediğimiz ancak vahiyle bildirilenler hakkında Mâtürîdî gaybî varlıklar melek, cin ve şeytanın insanlarca bilinmeyen mahiyette bilgi sahibi olabilecekleri ama mutlak gaybî asla bilmedikleri anlaşılır, der. Gaybî varlıklar insanlarca bilinmeyen mahiyette bilgi sahibi olabilirler ama hiç biri mutlak gaybî bilemezler. *Âlimü'l-Gaybi ve 'ş-Şehâdeh* ve *Allâmü'l-Guyüb* Allah ise her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilmekte ve haberdâr olmaktadır (Mâtürîdî, 2005b: XII/124 vd).

3. Âlimü'l-Gaybi ve'ş-Şehâdeh ve Allâmü'l-Guyûb Allah Tasavvuru

Gayba imanın ontolojisinde tüm gaybleri bilen Allah tasavvuru ile inanç önem arzeder. *Âlimü'l-Gaybi ve'ş-Şehâdeh*; İnsanlara gizli kalan ve gördükleri şeyleri en ince ayrıntısına kadar Allah'ın bilmesini anlatır. Gayb ile yaratılanların hepsinden gizlenen varlıklar ve olaylar, şehâdet ile de halkın gördükleri varlıklar ve olaylar anlaşılabilir. Gayb ileride olacak olayları bilinmesi, şehâdet de olmuşların bilinmesidir. Mâtürîdî, “*gizliyi ve aşikârı bilene döndürüleceksiniz*” (Tövbe 9/94, 105) ifadesinin te'vilinde Allah'a göre görülen âlem ile görünmeyen âlem arasında fark olmayıp, herşeyi mutlak ilmiyle bildiğini söyler. “*Âlimü'l-Gaybi ve'ş-Şehâdeh*” (En'âm 6/73; Secde 32/6; Fatır 35/38; Zümer 39/46; Haşr 59/22; Cin 72/26) denilerek Allah'ın tümelleri de tikelleri de bildiğini Allah'ın mutlak ilmiyle gaybı ve görünenleri yani herşeyi bilen 'Âlim' ismi ve ilim niteliğinin düzgün bir şekilde tasavvuru, öğrenilmesi ve idrâki istenir (Mâtürîdî, 2005b: II/157, VI/435, XII/347).

Âlim, ilm kökünden ‘*hakkıyla ve iyi bilen*’, ‘*her şeyi bilen, hiçbir şey kendisine gizli kalmayan*’ anlamıyla Allah'a nisbet edildiğinde, zaman ve mekân kaydı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikâr her şeyi her bir olayı hakkıyla bilen mânasındadır (Topaloğlu - Çelebi, 2010: 25). Allah'ın mutlak ilmi anlatılırken bunun hiçbir sınır getirmeksizin her şeyi kuşattığını ifade edilir, her şeyi ince ayrıntısına kadar bildiğini, hem cüz'i hem küllî herşeyi bildiği anlatılır (Âl-i İmrân 3/120; Nisâ 4/108,126; Talâk 65/12). İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (ö. 150/767) kulların bilgisiyle ilahi ilmi karşılaştırır ve şöyle der:

“Kendi ilmiyle ezelden beri âlim olan Allah, yok olan şeyi yokluk halinde yok olarak bilir. Ve o şeyi var ettiği zaman nasıl olacağını da bilir. Var olanı varlık halinde mevcut olarak bilir. Var olan şeyin nasıl yok olacağını bilir. Ayakta olanı ayakta bilir, oturduğunda oturma halinde bilir. Allah'ın bilgisinde bir değişiklik olmaz. Allah için sonradan bir bilgi de hâsıl olmaz. Kulların durumlarında değişiklik meydana gelir” (Ebû Hanîfe, 1992: 52).

Bu bakış açısını Mâtürîdî akâid ve kelâm ilmi çerçevesinde temellendirmiş Allah'ın isim ve sıfatları çerçevesinde tüm olumsuzluklardan uzak tenzihî ilah tasavvuru olmasını istemiştir. “*Allah'ın bildirdiklerinin dışında insanlar onun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler*” (Bakara 2/255) âyetindeki ilim ‘mutlak gayb ilmi’ olarak te'vil edilebilir. Mâtürîdî bunun, Allah'ın “*beşerin kavrayış sınırlarını aşan şeyleri bilir, elçilerinden dilediği kimseler hariç, gayb alanını kimseye bildirmez*” (Cin 72/25-26) beyanına uyum sağladığını belirtir. Bazıları her şeyin bilgisi yani ma'lumat da olabilir, dediklerini söyleyen Mâtürîdî, bu tıpkı meleklerin “*Senin öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur*” (Bakara 2/32) deyişi gibi insanlar nesne ve olayların içyüzü ve arka planı hakkında Allah'ın bildirdiğinden başka hiçbir şey asla bilememezler, demektir. Hz. Lokmân öğütünde “*Evladım! Dünyada yaptığın bir iyilik veya kötülük bir hardal tanesi gibi küçücük de olsa, üstelik bir kayanın içinde saklı bulursa yahut göklerin veya yerin derinliklerinde de olsa Allah onu kıyamet ve hesap günü senin karşına çıkarıp amel terazisine koyar. Hiç şüphe yok ki Allah Latîf; akıl sır ermez bilgisiyile her şeyi kuşatır, Habîr; en ince ayrıntısına kadar her şeyden haberdârdır*” (Lokmân 31/14-17), der. Bu, tüm gaybleri ve kulların tüm yaptıklarını Allah'ın bildiğini anlatır (Mâtürîdî, 2005b: II/157, XI/232-3). Allah'ın peygamberleri toplayıp da onlara “*Size ne cevap verildi?*” diye soracağı gün onlar: *Bizim bir bilgimiz yok! Allâmü'l-Guyûb yalnız sensin!* diyecekler (Mâide 5/109) ifadesine göre Peygamberler, “*gaybı bilenler*” değil, “*gaybten haber alan*” insanlardır. Onların gayb bilgisi, Allah'ın vahiy yoluyla bildirdiği kadardır (Akbulut, 1992: 9 vd). “*Allah elçilerinden dilediği kimseler hariç, gayb alanını kimseye bildirmez*” (Cin 72/26). Hz. İsa gibi birçok peygamber gaybı bilmediklerini onu sadece Allah'ın bildiğini söylemişlerdi. Onlar Allah'ın bildirdiği kadar gayb bilgisine sahiptirler (Çelebi, 1996a: 143-4). Mâtürîdî'ye göre “*Allah size gaybı bildirecek değildir*” (Âl-i İmrân 3/179) ifadesi, Allah peygamberi ve vahiy, gayb haberlerini istediği ve dilediği kişiye verir anlamındadır. Peygamberlere verilen bu gayb ilmi ise nübüvvet mu'cizelerinden biridir. “*Âlimü'l-Gaybi ve'ş-Şehâdeh*” gaybı ve zâhiri bilen Allah'tır. Görünmez gayb niteliği ile varlıklar statüsünde her gaybı Allah yaratır ve en ince ayrıntısına kadar yalnız O bilir (Mâtürîdî, 2005b: II/490; III/361).

Mâtürîdî'ye göre herşeyi detaylı bir şekilde en ince ayrıntısına kadar bilen anlamında “*Allâmü'l-guyûb Allah; bütün gaybleri eksiksiz bilir*” (Mâide 5/109, 116; Tövbe 9/78) şeklinde ifade edilir. Yani insanların bilgi ve duyu sınırlarını dışında olan gizliliklerini bilir. Göklerde ve yerde zerre ağırlığına hiçbir şey Allah'tan uzakta kalmadığı gibi hiçbir şey de O'na gizli kalmaz. Gelecek bütün vakitlerde olan gaybleri ve gizlilikleri mutlak ilmiyle bilir. Çünkü gayb ilmi mevcutun bilinmesi değil daha çok geleceğin bilinmesidir. Mutlak ilim sahibi *Allâmü'l-guyûb*; gayb âlemini hakkıyla bilen Allah hakkı ortaya çıkarır (Sebe 34/48). Gaybı bilmek Allah'a mahsustur (Yûnus 10/20). Mâtürîdî'ye göre “*Göklerin*

ve yerin gaybı Allah'ın" (Nahl 16/77) ifadesindeki gayb üç anlama gelebilir. 1-Kıyamet vakti. 2-Yer gökte gizlenenlerin gayb bilgisi. 3-Evrenin içyüzü ve eşyanın hakikat bilgisi. Bunlar insanın bilgi sınırını aşan evrenle ilgili konulardır. Özellikle kıyametin Allah'tan başkası tarafından bilinmeyen vakti ve saatini anlatır. Bununla Allah'ın Allâmü'l-guyûb ismi ve sıfatlarının O'nun ezeli ve ebedî oluşuna işaret eder. İnsanın iç psikolojik gaybî dünyası ve hiçbir varlığın bilmesine imkân olmadan yaptığı her eylemi en ince ayrıntısına kadar mutlak ilmiyle bilen ilah tasavvuru anlatılır. Böylece Mâtürîdî zamana ve süreye bağlı olmayan Allah'ın ilmi ile zamana bağlı insanların ilminin ontolojik olarak birbirinden ayrıldığını isbata çalışır. Yaratılanlara gizli kalan şeyleri sadece Allah bilir (Mâtürîdî, 2005b: IV/368, VI/418, VII/35, VIII/158-9, XI/152).

Gayba imânda Allah'ın İlim, İrâde ve Kudret sıfatlarının doğru ve düzgün olarak bilinmesi önemlidir (Taftazanî, 2013: 187, 244; Akseki, 1977: 96). Allâmü'l-Guyûb; olmuş, olmakta ve gelecekte olabilecek; ezelden ebede kadar meydana gelmiş ve gelecek bütün gaypleri ve her şeyi en ince ayrıntısına kadar en iyi bilen Allah'tır (Isfehanî, 1992: 767). Mâtürîdî'ye göre Allah insanların bilgi sınırları dışındaki gizlilikleri, içlerindeki sevgi, kin, nefret gibi duygular ile iman, küfür, nifâk, şirk gibi gaybî kalbî halleri de bilendir. Tüm canlıların yapıp ettiklerinin gizli açık en ince ayrıntısına kadar bilen ilah tasavvurunda *Âlimü'l-Gaybi ve 'ş-Şehâdeh ve Allâmü'l-Guyûb* niteliği ile gayba imanın eylemlere etkisi ve sorumluluk bilinci takvânın önemli işlevi olmasıdır (Mâtürîdî, 2005b: IV/368, VI/418).

4. Gaybî Yardım ve Bilgiler

“Gaybın mefatihi”ni (En'âm 6/59) yani *gaybî yardım ve bilgiler* Allah'ın yanında olup onları kendisinden başkası da bilemez diyen Mâtürîdî'ye göre gaybî bilginin bir kısmını insanların bilebilmesi mümkün iken diğer kısmını ise Allah'tan başka kimsenin bilmesi mümkün değildir. Göreceli gaybî bilgi, zamana, şartlara ve şahıslara göre gayb olmaktan çıkar. Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği mutlak gaybî bilgi ise beşer gücünün dışındadır. “Gaybın mefatihi” ifadesi anahtar olabileceği gibi “gaybtan gelen yardım ve destek” anlamında da olabilir. Bununla her türlü yardım, hazine, lütuf ve nimet kapılarının açılması Allah'tan ve O'nun yaratması ve izniyle olduğu hikmeti anlatılır (Zemahşerî, 2018: II/662). Mâtürîdî, gayb Allah katından elde edilir. Başkasında yardım eden biri ancak Allah'ın sayesinde yardım etmiş, birine bir ilim öğreten öğretmen de ancak onun sayesinde öğretmiştir. Başkasına bol rızık veren cömert biri de Allah sayesinde bol rızık verir, der. Bunun hikmeti, sünnetullah âdetullah denilen yaratılış kanunlarını sebepleri asıl yaratan/*müsebbibü'l-esbab* Allah olduğunu akletmek gönüle yerleştirmek olmalıdır. Bununla sebeplere sarılarak tevhid ve imân üzere kulun psikososyal eylemler yapmasıdır. Mâtürîdî, gaybın mefatihini En'âm sûresinin 50 ve 58. âyetleriyle bağlantılı te'vil eder. Hz. Peygamber'e Allah'ın hazinelerine sahip olmadığını, gaybı bilmediğini, dolayısıyla ilâhî rahmet ve azabın elinde bulunmadığını söylemesi istenir. Başlarına azap getirmesini, söz verdiği cömertliği, mertebeyi, rızıklarının çoğalması gibi farklı isteklerde bulunanlara Hz. Peygamber de “Gaybın bilgisi O'nun katında, ilâhî yardım ve lütuf O'nun hazinesinde” diye cevap vermektedir. Mâtürîdî, ‘mefâtilh’ kelimesi “anahtar” mânasındaki miftâhın değil “maddî ve mânevî yardım, hazine ve zafer” anlamındaki meftâhın (mifteh) çoğulu olabileceğini söyler. Buna göre Kur'ân'da yer alan mefâtilhü'l-gayb, “gaybın anahtarları” mânasında değil “gaybtan gelen zafer, yardım ve bilgiler” Allah'ın izni ve kudretiyle olur, demektir. Hz. Peygamber “eğer gaybı biliyor olsaydım elbet bundan çok faydalanırdım, başıma kötülük de gelmezdi” (A'râf 7/188) diyerek mutlak gaybı bilmediğini anlatır. “Eğer Allah, sana bir zarar dokundurursa; hiç kimse onu gideremez ve eğer sana bir hayır ihsân ederse, zaten Allah, herşeye Kadîrdir” (En'âm 6/17) ifadesine göre yardımın her türlü ve ihtiyaç duyulan güç ve kuvvet, yücelik, azamet ve münezzehlik, olmuş ve olacak görünen ve görünmeyen herşeyi bilme niteliklerine sahipliğin bir ve tek Allah olduğu inancının tevhidin aslı olduğu bildirilir. Gaybın mefatihi Allah'ın yanında olup onları kendisinden başkası da bilemez. Karada ve denizde ne varsa Allah bilir. İlahi bilgi dışında bir yaprak bile düşmez. Allah, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru olan herşey Allah'ın mutlak ilmi'ndedir (En'âm 6/59). Mâtürîdî, bu ifadelerle denizde ve karada yaşayan bütün canlıların rızıklarını ve ihtiyaçlarını, toprakta büyüyen tüm bitkilerin büyüme merhalelerini en ince ayrıntılarına kadar mutlak ilmiyle bilen kudretli ve hakîm tek ve bir olan Allah'ın idaresinin yönetiminde yani tevhid ilkesine işaret ettiğini belirtir. Göklerin ve yerin hazineleri Allah'ın, onları bilen de ancak rabbın kendisidir. Dolayısıyla Allah gaybî yardım ve bilgiler anlamında mutlak gaybın mutlak ilmi ile sadece kendi nezdinde olduğunu kulların iyice bilmesi, idrâki için “gaybın mefatihi” kelimesi ile ifade etmektedir (Mâtürîdî, 2005b: V/26-7, 82-3, VI/134-5).

5. Gayba Taş Atmak

Gayb hakkında delilsiz gelişigüzel konuşmak ve açıklamalarda bulunmaya “gayba taş atmak/recmen bi'l-gayb” (Kehf 16/22) ifadesi kullanılır. Buna bilmeden gaybı açıklamaya çalışmak, yalan, zan ile gaybı taşlamak, Allah’a iftira atmak şeklinde anlam veren Mâtürîdî, gaybî haber ve kıssalarla ilgili Kur’ân’daki açıklamalara bir şey eklenmemesi, der. Eğer gaybî haberlere gelişigüzel bir şeyler eklenirse Allah’a iftira atılmış yalan uydurulmuş olur, “Kur’ân’da açıklandığı kadarını anlatır ve ona başka bir şey eklemeyiz” diyerek kıssalara eklemelere “recmen/zannen/kazfen bi'l-gayb” yani gayba zanla taş, yalan, iftira denildiğini söyler. Zan, hakikatın yerini tumaz (Yûnus 10/36; Necm 53/28). Gaybın ontolojisine uymaz. Zannî bilgi ile hakikate ulaşılmaz. Kur’ân beyanları dışında sahih olmayan rivayetleri kesinmiş gibi sunularak gayb haberleri ve kıssaların açıklanması, eklemeler yapılması uygun görülmez. Mâtürîdî, ahad zayıf rivayetler ile gaybı açıklamaz. Hz. Âdem’in eşine “Havva” demez, Hz. Mûsa ile arkadaşlık yapan kulun ismini Kur’ân’da geçmediği gerekçesiyle “Hızır” veya “Yûşa”, Yûsuf’a meyleden Aziz’in karısına isim zikredilmediği için “Züleyha” demez. “Kur’ân’da zikredilmeyen şeyleri eklemek hikmete aykırıdır ve Allah’ın sözlerine iftira ve yalan katmaktır” diye de uyarır (Mâtürîdî, 2005b: VII/55, 184, IX/35, 38, 85, 96, 104).

Kur’ân yorumunun tefsir ve te’vil şeklinde ikiye ayrılmasını bu temele dayandırdığı da söylenebilir. Mâtürîdî bakış açısına göre tefsiri vahiy sürecini bizzat gören sahabeler yaparlar. Onların doğru yorumda isabet ihtimalleri yüksektir. Diğerleri ise te’vil yani değişik anlamlardan birini tercih ederler. Tefsirde ihtimaller yok, te’vilde ise ihtimaller var, tefsir tek, te’vil ise çok yönlüdür. Kalplerinde zeyğ (yani istikametten sapmış, içi kötü niyet, şek ve şüphelerle dolu, psiko sosyal hayatta fitne ve ayrılık niyetli, yaratılış hikmetlerini bilinçli kavramayan eğri kalp hali) bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu kişisel arzularına göre te’vil için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler (Âl-i İmrân 3/7), yalan ve iftira ile hakikatleri karıştırırlar. Peygamber bile Kur’ân’a eklemeye yapamaz. Kur’ân’da olmayan bazı sözler uydurmuş iftira atmış olsaydı Allah onun can damarının koparır, hiç kimse de engel olamazdı (Hakka 69/44-48). Bu, peygamber dâhil Kur’ân’ın hiçbir kelimesinin değiştirmemesi, yalan, iftira zan türü yorumlarla fazlalıklar katmama ikazıdır. Yıldızları bahane ederek akıldışı bir takım efsânevi şeylerle insanlara gaybten haber vermeyi gelecekte gazeller okumayı Hz. Peygamber şeytanın ayak oyunları olarak tarif eder, falcılık, kehanet, rûh çağırma vs. gibi gaybten haber vermeğe yönelik her çeşit uğraşmayı insanları aldatan sihir ve hikmet ve hakikatleri inatla inkâr eden nankörlük ve küfürden bir şu’be, bölüm sayar (Buhârî, 1981: “Tıp” 46). Mâtürîdî, kulların bilmediği konularda “*Seni tenzih ederiz, öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur!*” sözü iman eden kişinin de bilmediği konularda gayba taş atmamasını gerektiğini anlatır, der. Allah meleklerle “*Size demedim mi ki göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ben bilirim*” (Bakara 2/31-33) ifadesi melekler gibi acziyet ve Allah’ın mutlak gaybı bildiğinin itiraf edilmesi kul için esas, “*hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme!*” (İsrâ 17/36) ilâhî emri gereğidir. Allah kullarını biri mutlak gaybı irdilemeden benimseme, diğeri de izafi gaybı araştırmakla sınırlar (Mâtürîdî, 2005a: 352, 488, 496, 503; 2005b: I/3, 4, 80-1, II/242, VIII/274-5, XVI/81).

İnsanın gayb karşısında âcizliğinin ortaya çıktığında imtihanın gerçekleştiğini bu durumda durması (tevakkuf) yani kendine göre gaybî meselelerde iman etmekle yetinilmesi uygun ve isabetlidir. Çünkü delilsiz ve tutarsız yapılacak inancı da etkileyebilecek yorumlar kültür ve sosyal hayatta tefrika ve ayrışmaya dolayısıyla toplumu iç çatışmalara da götürebilecektir. Günümüz İslâm âleminin ayrışma, ötekileştirme gibi problemlerin belki de önemli bir sebebi gaybî konuların gelişigüzel yorumlanması, inançların cehâlet, taassup ve gaflet temeline oturtulmak istenmesidir. Gayba imân eden birey bilmediği konularda susabilme, bildiği konularda da eğitici ve öğretici iyi niyet ve ihlasla çağdaş metodlarla konuşabilmelidir. Doğru güzel konuşması imânî bir nitelik olduğundan Hz. Peygamber “*Allah’a ve âhiret gününe iman eden ya hayır konuşsun ya da sussun!*” (Buhârî, 1981: “Rikâk” 23) der. Mâtürîdî zan ile gaybî konularda konuşmak kişiyi sorumluluktan kurtarmaz, dünyada iken ileri sürdüğü zanları hem dünyada hem de âhirette cehâleti ve gafletinden dolayı başına gelecek azabı da engelleyemez, der. Gaybî haberlerin gerektiği gibi işlevinin oluşmasında ahâd, zayıf ve vahiy dışı rivayetler ve kanıtlar temelinde değil Kur’ân’ın öngördüğü aklın işlevselliğinde sağlam kesin delil şekil ve süreçte yorumlanması asıldır. Peygamberler “gerçek bilgiyi insanlara açıklayacaklarına ve gizlemeyeceklerine” (Âl-i İmrân 3/187) dâir insanlardan söz almışlardı. Toplumları cehâlete sürüklemek, gaybî gerçekleri gizlemeyi ısrarla sürdürmek azab ve lâneti de gerektiren zulüm ve küfür eylemi de sayılır (Kâf 50/16; A’râf 7/20; Tâhâ 20/120). Hak bilginin tamamını değil de bir kısmını bile gizlenmesi yerilir (Bakara 2/174). Gerçek haberin ketmedilmesi aklen ve dinen uygun görülmez. Hakiki iman ile de bağdaşmaz (Abdülcebbar, 1957: 15/409-410). Bireyin her iş ve haberde aklî yöntemlerle araştırması ve gerçeği

sorgulaması da istenir (Hucurât 49/6; İsrâ 17/36). Hakkı batılla karıştırmak, bilerek gerçek bilgiyi ketmetmek, büyük bir vebal ve sorumluluğu da gerektirir. Allah, melekler, âhiret halleri gibi hakikatler ve gelecekle ilgili haberler de gayb türünden olduğundan gayba taş atmak/recmen bi'l-gayb kelimesi ile Allah'a yalan iftiradan uzaklaşmak hikmetiyle kullar dünyada ve âhirette zarar görmemesi için uyarılır. Mâtürîdî'ye göre gayba imanda en güvenilir bilgi Kur'an'ın muhkem âyetlerinde olduğundan bununla gayba iman edilmesi istenilir. İnsanın gaybî iç âlemi; kalbî, nefsi psikolojik dünyası gaybî türden de sayılabilir (Mâtürîdî, 2005b: VII/55, XIV/205).

6. İnsanın Gaybî Âlemi

İnsanın iç dünyası yani kalbi, nefsi, ruh hayatı bir yönüyle öğrendikçe, bildikçe ve yaşadıkça tecrübe edinilen izafi gayb türünden sayılabilir. Kişi gaybî iç âlemi nefisini tanıdıkça Rabbini tanır ve iman eder diyen Mâtürîdî'ye göre küçük âlem insanın kulluk görevi; kalp, akıl, duyu, his, sezgi, nefis gibi tüm özellikleriyle doğruyu ve hakikati, iyi ve güzel olanı araştırması, keşfetmesi, yorumlaması, iyiyi, güzeli ve doğruyu tercihi yani iman etmesidir. Bu eylemler hep insanın iç âleminde gerçekleşir. *“Nefislerinde bulunan kanıtlarımızı göstereceğiz”* (Fussilet 41/53); *“Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için nefsinizde kanıtlar vardır”* (Zâriyât 51/20-21) gibi ifadeleri insanın kendi iç gayb âleminde imana dâir kanıtlar olduğu şeklinde yorumlayan Mâtürîdî'ye göre bunlar, fitrat gibi ilk yaratılışta Allah'ın insan tabiatına bahşettiği psikolojik, fizyolojik ve biyolojik eğilimler, duygular, yetkinlikler ve yetenekler olabilir. İlim, tecrübe ve eğitimle geliştirilen fitrata, insanın yaratılış hikmetini özgür irâdesiyle değerlendirmesi de denilebilir. Anne baba ve çevresiyle şekillenen fitrat ile kişi kendi gaybî iç dünyasını tanıyıp değerlendirebildiği ölçüde imana kapı açabilir. Gaybî ve aşkın varlık yaratıcının zâtını kavrama zorluğunu belirten Mâtürîdî *“Allah'ın yarattıkları hakkında düşünün, fakat yaratıcının zâtı hakkında düşünmeyin!”* ilkesini hatırlatır, *“Allah'ın zâtı idrâk edilemez, idrâk edilemeyen hakkında düşünmek, ancak körlük, şaşkınlık ve hayreti artırır. İdrâk edilebilen ve akledilen ilahi sıfat ve bilgilere dalmak ise yasak değildir”* der. İnsanda varlıkların sadece açıkça görünen bilgisinin olduğunu, ruhun ne olduğunu ancak Rabbin bildiğini insana ise çok az bilgi verildiğini (İsrâ 17/85), varlıkların içyüzü ve hakikati bilgisinin verilmediğini söyleyen Mâtürîdî, *“biz gözün gördüğünü, kulağın işittiğini, dilin konuştuğunu, elin tuttuğunu ve yakaladığını, ayağın yürüdüğünü ve aklın idrâk ettiğini biliriz, bunların iç yüzüne dâir olan görmeyi, işitmeyi, konuşmayı, yürümeyi ve idrâke etmeyi sağlayan özelliğin mahiyetini bilemeyiz”* der (Mâtürîdî, 2005a: 6, 16, 114; 2005b: VI/182, VII/105, VIII/349-350, XI/346).

İnsanın gaybî dünyası, idrâk ve anlayışın gerçekleştiği merkez, iman ile küfrün, tasdik ile inkârın, sevgi ile nefretin, sevinç ile hüznün, ihlâs ile riyanın, doğruluk ile yalancılığın yani iyilikler ve kötülüklerin mücadele yeridir. Kur'an'ın verdiği bilgiye göre kulak ve göz aracılığıyla gelen batıl, yanlış bilgiler akledilmeden kalbe gelirse orası kirlenir, içi şek, şüphe, korku, ümitsizlik, nifakla dolar ve kalp hastalanır, katılaştır, perdelenir, körleşir, ısrarla bu halini sürdürürse sonunda mühürlenir (Bakara 2/10; Âl-i İmrân 3/151; Tövbe 9/45, 77, 125). Melek ve iyi karakterlilerin görevi hayır ve hikmet telkini, şeytanın ve kötü karakterlilerin işlevi de kötülük vesvesesi olduğunu belirten Mâtürîdî, bedeninin her yerine kanın ulaşması damar ve kalbin kan pompalaması ile olduğu gibi melek ve şeytanın da görevini gaybî iç dünyasındaki hucumünü kalple yapar, der, kalbî hal ve eylemlerde sorumluluğu şöyle vurgular:

“Vesvese kalbi meşgul eden ve dini konularda şaşkınlık doğuran bazı fikirlerin telkiniyle oluşur. Bizler Allah'ın lütfuyla şeytandan gelen tahrikleri farketme imkânına sahip kılınmışızdır. Bize düşen görev; sorumluluk yönünden şeytanların vesveseleri ile meleklerin önerdiği telkinleri, kalbî fiilleri bilmemiz ve mane'î hayatımızı etkileyebilecek fiil ve vesveseler konusunda dikkatli olmamızdır” (Mâtürîdî, 2005b: XVII/404-5).

Mâtürîdî bununla gaybî âlem ruh dünyasını araştırmak ve bilmekle gaybîliğin bilinebilen izafi çeşidine işaret ettiği söylenebilir. Allah insanı elinden kötülük veya iyilik gelmeyen şeytan yahut iyilik simgesi melek gibi değil her ikisini de temayülü bulunan bir fitratta yaratmış, ona iyiyi kötüyü ayırt edebilecek akıl, vicdan ve ibret alması için hidâyet örnekleri göstermekle lütfetmiştir. Mâtürîdî'ye göre kalp yetileri; akıl, zihin, şuur, nefis ve gönül gibi duyu ve duyguları zararlı pozisyonlardan korumak ve yararlı yollarda kullanmak kul için yerine getirilmesi gereken kulluk ve insanî bir ödevdir. Sorumluluk açısından iç âleminin yetileri bu anlamda kendine gaybî olarak nitelendirilemez. Heva ve heveslere uyan, dünya güzelliklerine gaflet halinde takılıp yaratılış hikmetlerini ve âhireti unutan gâfil kalp hem dünyada hem de âhirette zarar içindedir (Mâtürîdî, 2005a: 159, 208-9; 2005b: VI/8-9, IX/50, XII/240).

Gayba imana engel etkenlerden nefsin arzuları ve kalbin olumsuz duyguları olduğu dile getirilir. Kalp iman ile ulviyete yöneldiğinde *gönül*, inkâra ve küfre yöneldiğinde ise *süflî nefis* denilir (Tirmizi,

1958: 70 vd). Mâtürîdî'ye göre nefsin arzularına uyan akıl, yıkıcı fikrî ve şeytanî vesveselerden kurtulmanın yollarını bilmeyince zararlı olur. Nefis, dünya şehvetlerini ve lezzetlerini idrak eder. Akıl ile de işlerin akibetini ve sonuçlarını düşünür. Akıl bazen nefsi kendine çeker ve akıbet olarak beklediği karşılığı almak için onu yanına alır. Bazen de nefis akılı yanına çeker, dünyadaki şehvet duygularından lezzet alabileceği hususlarda akılı yanında sürükler. İlahi teklifin temeli akıl, beş sağlam duyudan gelen bilgileri kendi süzgecinden geçirir, yoğurur ve kalbe gönderir. Kalp onaylarsa bunlar ilme, doğru bilgi ve inanca dönüşür (Mâtürîdî, 2005a: 9, 11; 2005b: I/182, II/173, 230).

Bu süreçte akıl, meseleyi analiz edip bütün yönleriyle ortaya koyarken, irâde duygusu da evet ya da hayır hükmünü verir; yap veya yapma der. Yani akılı uygulamaya geçiren irâde duygusudur. Dolayısıyla insanın iyi yada kötü diyerek son kararı vermesini sağlayan meleke irâde melekesi, ruh yapısının en önemli karar mekanizması denilebilir (Tarhan, 2010: 174). İster hakiki ister mecazî anlatımlarla olsun insanın gaybî iç âleminde gerçekleşen galiz, zeyğ, gafil, taş, perdeli, maraz, kilitli ve mühürlü kalp halleri insanın kötü eylemleri sonucudur. Gulf, ekinne, sedd ve işğâ terimleriyle ifade edilen kilitli kalp, tefekkür ve istidlâli iradî olarak terketmesinin bir sonucu olarak kalbin siyah bir kılıf ve perde ile örtülmesidir (Bakara 2/88; Fussilet 41/5). Bir yönüyle kulak, göz ve aklın yaratılış özelliklerinden istifadeyi reddetmesi yani duyma, görme ve akıl yoluyla elde edilen kesin bilgileri ve delilleri reddedip akletmeyi, düşünmeyi ve istidlâli kabul etmeyen kalptir. Mâtürîdî, arzu ve hevesler nefsi perdelediği gibi, ilahî hikmetlerin gayrısını düşünme de kalbi perdelediğini (Mutaffifin 83/14) söyler. Kalbin yaratılış hikmetinden tefekkür, sevgi, merhamet gibi manevî arınmadan uzak, bir anlamda aklın işlevini yitirmesi sonucu ortaya çıkan bir pasif eylem “râne” kalp mühürlenmesine giden süreçtir. Ölümsüz bir dünya hayatı içgüdüğü ve âhireti düşünmeme gibi fitratta olan meyil ve arzulara kalbin gafleti irâdeyi iyi yönde kullanabilmeyi engeller. Taassup, cehâlet, batılı körü körüne taklit, küfür, nifâk, zulüm, kibir ve zorbalık gibi fiillerin de kalbe etkisi sonucu iradenin kötü eylemlere kalbi meyletmesi onu mühürlenme sürecine iletmesidir. Kılıflı, örtülü kalp; ilâhî hikmet ve hakikatleri bilmelerine rağmen, sırf inat, kibir ve makam-mevki endişesiyle bilinçli hidayeti reddeden, kabul etmeyen kalp halidir. İnsanın iç gaybî âlemi kalp hayatında olanlar gizlense de açığa vurulsa da Allah gaybleri en ince detayına kadar bilir (Âl-i İmrân 3/29). Mâtürîdî, kendi öz yapısı gayb âlemini, kalp hallerini tanıyan kişi iç yapısının psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarını tam mânasıyla kavrayamadığını, bunun yaratıcının yardımı, yol göstermesiyle olduğunu farkeder, böylece rabbisini de tanımış olur, der. Gaybî âlemini kendisinden daha iyi bilen, şah damarından daha yakın olan, cehle düşmeyen bir *Âlim*, herşeyi hikmetle yaratan bir *Hakîm*, yönetişinde alternatif ve rakibi bulunmayan *Cebbâr*, her haline acıyan yaşatan *Rahmân Rahîm* ve *Hayyü'l-Kayyûm* Allah sayesinde gerçekleştiğinin şuuruna varabilir (Mâtürîdî, 2005a: 160-1, 236, 271-342; 2005b: I/174-5, II/245, V/33-4, IX/50, X/309, XIII/105).

Gayba iman, iç dünyasında zorlama ve baskı ile oluşacak bir süreç olmadığını belirten Mâtürîdî, dinde zorlama altında benimsenecek bir din yoktur, böyle bir benimseyiş de din değildir, der. Böylece insan fiillerinden sorumlu tutulabilmesinde özgürlüğün, farklı alternatifler karşısında tercih hakkının farkındalığını özgür eylemleriyle ortaya koyar. Cüz'î ihtiyarî Mâtürîdî'nin deyişiyile “cüz'î irâde” yani özgür olma bilinci, doğrudan insanın sorumluluğu ile de ilgilidir denilebilir. Mâtürîdî, kalbin ameli ile irâdeye verilen önemini, kalbe baskı ve hakimiyet kurulamayacağını vurgular ve şöyle der:

“İnançlar düşünce ve duygu alanına özgü davranışlar olduklarından hiçbir yaratık başkasının inancına buyruk olma veya ona engel olma gücüne sahip değildir. Başkasının gaybi kalbi üzerinde hakimiyet kurmak imkansızdır. İman da küfür de baskı olmadan özgürce gaybî alem kalpte gerçekleşir (Mâtürîdî, 2005a: 293-4, 594; 2005b: II/184)”

İnkâr/küfrün de tasdik/imanın da bir kalp işi olduğunu, zorlamayla kalbî eylem olamayacağını, insanın en özgür organının kalp olduğunu belirtirten Mâtürîdî, kalp küfre zorlansa dil ile küfrü ifade etse içi imanla olsa kâfir olmaz, ancak kalbi küfrü seçer ve tatmin olursa kâfir sayılır, kalbin görme, konuşma ve içsel duyma yetilerinin elde edilmesinin kendi kazanımları ile oluştuğunu vurgular. İnsanın iç dünyası izafi gayb türü olması ile kişinin gaflet ve cehâletle bilmemesi kişiyi sorumluluktan da çıkarmaz (Mâtürîdî, 2005a: 623; 2005b: II/161, III/28, IV/164, VI/193. VII/114, VI/193).

Riyâ, kibir, nifâk, küfür, haset gibi olumsuz tavır, duygu ve eylemler kalpte ortaya çıktığı gibi, ihlâs, niyet, tevazu, takvâ, tövbe, sabır, şükür, sevgi ve rıza vb. duygu ve haller de kalpte oluşur. İnsan, melek, şeytan da dâhil hiç kimsenin bilmediği sadece Allah'ın bildiği kalp alanındaki inançlar, insan ile Allah arasındadır. Yaratıcının râzı olduğu psikososyal eylemler yapmasıyla imanın dışı vurumu mümkündür. Küfür karanlığı, kalbin nurunu örter ve perdeler. Küfür insanı hakkı görmez eder, ibretli

şeylere bakmaz ve üzerinde tefekkür etmez. İmanın bir nuru, ışığı vardır. Hakkın tecelli etmesi, her güzelin güzelliğini, her çirkinin çirkinliğini anlayabilmesi için iman ile görür, işitir. Her şeyin perdesi karanlığı imanla kaldırılır. İhlâs ve niyeti Allah'tan başkasının bilmesi mümkün olmadığından imanlı kalp, münib, temiz, selim, ürperen ve mutmain kalp halleriyle sınama dünyasını yaşar, âhiret hayatını da inşa eder (Oral, 2020: 501 vd). İnsanların ve meleklerin dahi bilmediği gaybî kalbî halleri *Âlimü'l-Gaybi ve's-Şehâdeh* ve *Allâmü'l-Guyûb* Allah mutlak ilmiyle bilir, kalbî isteklere cevaben imana yönelenlere Allah sekîne verir (Fetih 48/4, 18, 26). Allah'ın insana şah damarından daha yakın olması (Kâf 50/16), Allah'ın ilminin insanın iç dünyası gayb dahil her şeyi kendisinden daha çok bilmesi denilebilir. İnsan gaybî bilgilere ulaşır, işitir, görür. Kalbin adâlet terazisi vicdan bu hisleri yaşayarak bilir, arzu ve meyillerin, fikir ve düşüncelerin, hal ve hareketlerin hayır-şer, fayda-zarar, iyi-kötü yönlerini tartar. Kalp hislerle sever, korkar, endişe eder, kızar, üzülür, ağlar. Hafıza ile bilgileri ezberler ve depolar. Kalp nefis yetisi ile vücudun biyolojik canlılığını muhafaza eder, hayat verir. Kalp öz yapısı fitratıyla Allah'ı tanır, kendi gayb âlemi iç dünyasını idrâk ettikçe Rabbine de iman eder. Mâtürîdî, insanı iman nuru her şeyi görür hale getirir, bu sayede hakkı batıldan ayırır. İnsan nelerin gerçeğe işaret eden kanıt, nelerin sahte delil olduğu iman nuru ile anlar hale gelir, demektedir. “Rabbimiz! Hidayetten sonra kalplerimizi zeyğ'e (içi kötü niyet, şek ve şüphelerle dolu, fitne ve ayrılık eğri kalp haline) eğriltme!” (Âl-i İmrân 3/8) diye de Allah'a duâ etmesi gerekir. İman konusu haberin gayb değeri ne kadar yüksekse kalpte tasdikle gerçekleşen iman o derece değerli sayılır. Gaybî iç âlemini tanıma ve Rabbini tanıma sürecinde gayba imanın ontolojisi ve önemi de anlaşılabilir (Mâtürîdî, 2005b: VIII/427, IX/106, XVII/254).

7. Muğayyebât-ı Hamse

Gayb bilgisinin bilinip bilinmemesi konusunda Lokmân sûresi 34.âyette geçen muğayyebât-ı hamse/beş gaybî bilinmeyenler tartışılır. Gizlilik, görünmemek, duyuların algı alanı dışında gizli olan gayb kökünden türeyen mahiyeti bilinmeyen gizli şeyler olan “muğayyebât” kelimesi ile hamse/beş sayısından türetilen bu kelime hakkında Mâtürîdî, konu hakkında eğer sahihse diyerek bir hadis rivâyetini nakleder. Buna göre Hz. Peygamber: “Gaybın anahtarı beş tanedir ki bunları Allah'tan başkası bilemez dedikten sonra bu âyeti (Lokmân 31/34) okumuştur (Buhârî, 1981: “İman” 37; Müslim, 1981: “İman” 5). Geleneksel rivâyete dayalı tefsirlerin aksine Mâtürîdî, âyetteki gaybî konuların mutlak olarak değil ama çoğunun nisbi, göreceli, izâfî gayb türünden sayılabileceğini de belirtir. Bu âyetin nüzül sebebiyle ilgili bir olay nakleder. Muharibi adlı biri Hz. Peygamber'e sorar: Bizim topraklarımız kurudu, yağmur ne zaman yağacak? Eşim hamile ne zaman doğuracak? Ben doğduğumu biliyorum ama nerede ne zaman öleceğimi bilmiyorum? Bugün ne yaptığımı biliyorum ama yarın ne iş yapacağım. Ve kıyamet ne zaman kopacak? Allah Muharibi'nin bu soruları hakkında bu âyeti indirmiştir: “*Kıyamet saatinin ilmi Allah katındadır. Yağmuru yağdırır; rahimlerdekini bilir. Hiçbir nefis yarın ne kazanacağını idrâk edemez, hiçbir nefis de nerede öleceğini bilemez? Muhakkak ki Allah Âlîm; her şeyi bilir, Habîr; her şeyden haberdârdır*” (Lokmân 31/34). Muğayyebât-ı Hamse denilen bu âyet nâzil olduktan sonra Hz. Peygamber âyeti Muharibi'ye okumuştur (Mâtürîdî, 2005b: XI/232-3, 260-1).

7.1. Kıyamet Bilgisinin Gaybiligi

Muğayyebât-ı Hamse'nin ilki kıyamet saatinin gaybiligidir. Kıyamet bilgisi de dahil sûr, ba's, haşir, hesap, cennet ve cehennem gibi bunların mahiyetlerini sadece Allah bilir. Bir çok âyetin (Nahl 16/77; Rûm 30/25) kıyametin kopması keyfiyetini ayrıntılı bir şekilde anlattığını söyleyen Mâtürîdî, kıyametin ilmi ile kastedilenin kıyamet saati olmasıdır, der. Bunu peygambere sorduklarında kıyamet bilgisini sadece Allah'ın bildiğini söylemesi istenir (A'râf 7/187; Ahzâb 33/63; Fussilet 41/47; Naziât 79/42-44). Gayba imân, kıyametin ilminin Allah katında olmasıdır (Lokmân 31/34). Kıyametin keyfiyeti insanların idrâki açısından ayrıntılı bir şekilde anlatıldığından Mâtürîdî'nin “kıyametin saati” ile kıyametin zamanının yalnız Allah'ın bileceği te'vili tutarlı ve uygundur. Müşâhede âleminden tabiat olaylarında deprem, sel gibi durumlarından kıyametin sahneleri hakkında çıkarım yapılabilir. Ama kıyametin kopuş saatinin akıl ve duyular yoluyla çıkarım yapılması neredeyse imkânsızdır. Kıyametin saatinin Allah'ın ilmi'nde olması bir yönden Allah'ın ilmi, kudreti ve hikmetini anlattığı gibi diğer yönden de kendisine iman eden kulun hem dünyada hem de kıyamet sonrası güvende, huzur ve mutluluk içinde olmasını yani Allah'ın el-Mü'min (*güvenlikte kılan*), es-Selâm (*sekînet ve huzur veren*) isim ve sıfatları ile iman edenleri hem dünyada hem de âhirette güven ve huzur içinde bırakacağı anlatılmaktadır. Mâtürîdî'ye göre bunun hikmeti, kulun kıyametin saatine değil sonraki ebedî hayatını inşa ve ihyâ için hikmet ve sınama dünyasında yapması gerekenlere asıl odaklanmasıdır. Evrenin yaratılış hikmeti, Hakîm bir ve tek yaratıcı Allah'ın imtihan için yarattığı insanın âhiret hayatını ihyası için lütuf olmasıdır.

Bununla Allah'ın her şeyi bildiği inancıyla ölümü her an hatırlayarak takvâ ile kulluğun bilinçli yapılması ve gayba iman olmasıdır (Mâtürîdî, 2005b: XI/259-260).

7.2. Yağmurun Gaybılığı

Mugayyebât-ı Hamse'nin ikincisi yağmurun yağdırılma gaybılığıdır. “Gays/yağmur” kelimesini Mâtürîdî, canlıların hayatta kalmalarına dayanak teşkil eden gıdalarda yağmurun bereket ve rahmet kaynağı (Rûm 30/50; Kâf 50/9) olmasıdır, der. Allah'ın engin hikmeti ve kudreti eşsiz lütuf ve ihsanı ile yarattığı bulutu ve nereye yağmasını istiyorsa onu oraya göndermeyi takdiri, bütün bunların bulutun kendi fiili sonucu olmadığı anlatımıdır. Yeryüzündeki kullar aynı yağmurun falanca yerde suyunu boşaltmayıp da filanca yerde yağdırmasının hikmetini anlamaya çalışsa bile mutlak anlamda gerçek mahiyetini bilmesi zordur. İnsanlar kendilerine verilen ilim ve bilim çerçevesinde olanları bilebilir diyen Mâtürîdî, bu âyetle Allah'ın engin hikmetinin anlatımı, hikmetleri tüm ayrıntılarıyla Allah'tan başkası bilemez, demektir. Gökler, yeryüzünün yönetim ve düzenlenmesinin nihaî olarak Ehad, Kakhâr ve Hayyü'l-Kayyûm Allah'a âit olmasıdır (Mâtürîdî, 2005b: XVII/12).

Teknolojik imkânlar ve bilimsel bilgilerle yağmurun nereye ve ne kadar yağabileceği önceden tesbit edilebilir. Mâtürîdî'nin bakış açısına göre bu âyette vurgulanmak istenen bütün bunları hikmeti ve kudretiyle en ince ayrıntısına kadar yaratanın Allah olduğunun idrâki olmalıdır. Allah'ın rüzgârları rahmetinin müjdecisi olarak gönderip bulutları sevkettiği ve onlardan su indirdiği (A'râf 7/57; Hicr 15/22), uygun bir ölçüde yağdırdığı, bu yağmurla (Mü'minûn 23/18; Zuhrûf 43/11) ölü topraklara yeniden hayat verdiği (Nahl 16/65; Ankebût 29/63; Rûm 30/24), suyun çekilmesi halinde hiç kimsenin gücünün onu geri getirmeye yetmeyeceği (Kehf 18/41; Mülk 67/30) belirtilir. Allah gökten indirdiği yağmurlarla yeryüzünde yaşayan canlılar için çeşitli gıda maddeleri olur. “Allah, yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır. Allah gerçek dost ve hamde lâayık olandır” (Şûrâ 42/28) denilerek yağmur nimetine hamd ve şükür istenir. Mâtürîdî'ye göre yağmurun bereket ve rahmet olarak nitelenmesi Allah'ın sonsuz rahmân ve merhamet niteliği ile ilah tasavvurunu anlattığı gibi Allah'tan başka suyu canlılara temiz ve güzel bir nimet şekilde getirebilecek bir güç olmadığı idrâki için olmalıdır. Yeryüzü yağmur yağmadığı dönemde kurur. Yeryüzünün canlanması yaratıcının göndereceği yağmura bağlıdır. Yağmuru “Allah'ın yağdırması”, bir yönüyle Allah'ın birliği, “Hayy” yani diri ve canlı, her şeyin varlığı kendisine bağlı, kâinatı idare eden yüce varlık yani “Kayyûm” niteliğinin anlatımıdır. Bir diğer yönüyle kulların suya muhtaç olduğu, Ganî ve Samed Allah'ın ise hiçbir şeye muhtaç olmadığı ilah tasavvurunun akledilmesidir. Gökler ve yerde olan herşey Allah'ındır, Mâlikü'l-Mülk, görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi ve yöneticisi Allah hamde yegâne lâayık, yağmurları belirli ölçü ile yağdırır, bütün canlılara rahmet ve bereketiyle her çeşit rızıkları da verir. Yağmurun çeşitli sebepler aracılığıyla kulların menfaati için yağdırılması Allah'ın mutlak ilmi, kudreti, hikmeti ve varlıklara karşı sınırsız rahmeti ve bereketini de gösterir. Bütün ilimler Allah'ın ilmini, kudretini ve hikmetini incelerler. Kâinat kitabının okunmasını, araştırılmasını ve idrâkini isteyen Mâtürîdî, “bereket, çalışma olmaksızın gelişen ve artan her hayrın ismidir” der. Ancak kulların tedbirsizliği ile biri yağmurdan zarar görse “yağmurun gelmesi rahmet değil, yaratılması şerdir” diyemez. Bu rahmetin ekinlere ve canlılara zarar vermesini aklını kullanarak tedbir ve çalışmayla önlemenin insanın irâdesi ve sorumluluğunda sınaama unsuru olduğunu da özellikle vurgular. Bununla dere yatağına mesken yapmanın ve sel olduğunda âfet diye ilahi adaletsizlik düşüncesinin yersizliği anlatılabilir. Düşünmeyen ve tedbir almayan her türlü sorumluluğun kula ait olmasıdır. Mâtürîdî'ye göre yağmurun yağdırılmasının gaybılığı, kâinatın tek yaratıcısının Allah olduğu, hangi canlıya ve bitkiye su ihtiyacını ulaştırmada gücünün her şeye yettiği, ilmi, irâdesi ve kudretiyle her şeyi kuşatan, bulutları, yağmurları, bitkileri ve canlıları kurallar, kaideler ve ilim çerçevesinde yaratan ve bütün canlıları sınırsız rahmeti ve kudretiyle yaşatan irâde, kudret ve hikmet sahibi ilah tasavvuru ile Allah'a iman edilmesidir. Cahiliyye döneminde insanlar yağmurun yağmasını Allah'tan başkasına yani putlara veya yıldızlara atfederlerdi. “Suyunuz çekilirse size akarsuyu veya kaynak sularını Allah'tan başka kim getirebilir?” (Mülk 67/30) diye sorgulanmasını da bu hikmete yönelik olmalıdır. Yağmurun Allah tarafından rahmet ve bereket olarak yağdırılması inancı ile gayba imanın sebepleri yaratan Allah'a kulluğun sorumluluk bilinci takvâ ile yapılmasıdır (Mâtürîdî, 2005a: 40; 2005b: XI/204, 210-3, 260).

7.3. Rahimlerdekilerin Gaybılığı

Mugayyebât-ı Hamse'nin üçüncüsü rahimlerdekilerin gaybılığıdır. Rahimde canlının oluşumu, dünyaya gelip gelmeyeceği, kabiliyetleri, karakterleri, cinsiyeti ve hayat serüveni kula göre gayb olan her şeyin Allah'ın önceden mutlak ilmiyle bilmesi olduğu te'vilini yapan Mâtürîdî'ye göre insanlar ise

müşahede alanına çıkanları ilimleri kadar bilebilirler. Allah ise rahimlerdekinin nutfeden (sperm) alaka (emriyo); alakadan mudga (bir parçacık et) haline gelme ve bir halden diğerine değişmesini, her bir vakitte ve anda meydana gelen gelişmeyi ve benzeri durumları en ince ayrıntısına kadar bilir. Mâtürîdî dışa yansımaları ve işaretleriyle izafi gaybın rahimdeki çocuğun canlı mı cansız mı, erkek mi kız mı olduğunu ise Allah'tan başkasının bilmesi mümkündür, der. Allah kendi kudretinin, ilminin ve tedbirinin üstünlüğünü “rahimlerdekini bilir” ifadesiyle haber verir. Göklerin ve yerin hükümrânlığı Allah'a âit olduğundan dilediğini yaratır; dilediğine kız, dilediğine de erkek çocuk bahşeder. Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır (Şûra 49-50). Bu ifadeler istenilen ve arzu edilen her şeyi bilen ve her şeye gücü yeten ilah inancı ile eylem yapılmasına yönelik olmalıdır. İnsanın oluşumu, rahimlerdekinin bilinmesinin anlatımı Allah'ın kudreti, saltanatı, adâleti, hikmeti, ilmini ve evreni tedbir ve idare etmesini bildirmesi, kulun eşsiz kudretini tanımasıdır. İnsanın rahimde “üç karanlık safha” (Zümer 39/6) içinde yaratılması Allah'ın zâtı ile âlim, ilminin sonradan başka birinden öğrenilen bir ilim olmadığını, kudretinin de yine sonradan elde edilmiş bir kudret olmadığını, aksine hem ilminin hem de kudretinin zâtı olduğunu gösterir. Üreme ve ilk oluşum Allah'ı insanlığa has kıldığı neslin bekasını sağlama konusunda geçerli kanununda hiçbir değişikliğin bulunmadığını da sunumudur. İnsanın sevinç ve mutluluğunu anlatan sevgi, rızâ ve gönül huzuru anlamındaki göz aydınlığı (Furkân 25/74; Kasas 28/13), gözü serinleten yani gönlü sevindiren ve mutluluğuna vesile olan âilede eş ve çocukların herşeyi ile Allah'ın yaratması ve bilmesidir (Mâtürîdî, 2005b: IX/132, 197, X/13, 280, XI/13, 18, 179, 260, 282, 371-2, XIII/157-8, XIV/138-9).

Bebeğin rahimdeki embriyolojik gelişiminin üç farklı devrede gerçekleşmesi teknolojik gelişmelerle gaybiliklikten çıkabilir. Mâtürîdî'ye göre bütün filozoflar bir araya gelseler rahimlerdeki bir damla nutfeden organların, nefsin oluşması, takdiri ve onların yaratılmasını yapamazlar. ‘Allah rahimlerdekini bilir’ ifadesinin hikmeti; Allah'ın herşeyi yaratmaya kâdir olduğunun bilinmesidir. “Sizi annelerinin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirecek yaratır” (Zümer 39/6) ifadesi, ‘canlıları takdir etmeye ve karanlıklar içinde onlara şekil vermeye muktedir olana hiçbir şey gizli kalmaz ve Onu hiçbir şey âciz bırakmaz’ demektir. Allah, insanın organlarını meselâ kulağın birisini diğerinden, ayağın birisini ötekinden, elin birisini diğerinden uzun olacak şekilde farklı değil ahenkli yaratır. Yine gözlerden birini daha geniş, organlardan birini beyaz ötekini siyah, saçların bir kısmını kömür gibi bir kısmını kumral yapmayıp uyumlu yapar. Ne kemiklerde ne de kemiklerin şekillerinde, ne ana ve kılcal damarlarda ne de aralarındaki sinirlerde en ufak bir dengesizlik vardır. Vücudun bir yanında olan organlar, diğer yanında da eşit şekilde vardır. Herkese iki el, iki ayak, iki göz, iki kulak, iki işitme duyusu ve iki görme duyusu vermiş ve diğerinden fazla hiçbir tarafı yoktur. Yaratıldığı rahimlerdeki canlılara maddî açıdan şekil verip hacim kazandıran el-Bari’, yaratmanın en son kademesini teşkil eden el-Musavvir Allah canlıların fizikî ve ruhî yapısını belirleyip yaratmayı da mükemmel yapar (Mâtürîdî, 2005b: XII/303; Râzî, 1981: XXXI/80).

İnsanın ana rahminde gaybî iç âlemi psikolojik, fizyolojik ve biyolojik yapısı da izafi gayb türü sayılabilir, bilimsel ve teknolojik imkânlarla öğrenilebildiği oranda gaybiliklikten çıkabilir. Erkek çocuğa hamile kadın ağırlığı ve ceninin hareketlerini sağ tarafta hisseder; sağ göğsünün ucu daha büyük olur ve rengi daha erken değişir, yürümeye sağ ayakta başlar, yerden kalkarken sağ ele dayanır. Bebek kız ise bu belirtiler tam tersine hep sol tarafta olur, denilir (Salih, 2008: 373). İlmin verileri ışığında kız veya erkek olduğu da anlaşılabilir. Sadece Allah bilir diye bir sınırlama yoktur (Gezer, 2015:18). Burada daha nutfe oluşmadan Allah'ın mutlak ilmiyle kız veya erkek olduğunu bütün karakter yapılarıyla bildiği yani mutlak ilmi anlatılır. İnsanın iç dünyası nefislerde bulunan kanıtların gösterilmesi (Fussilet 41/53; Zâriyât 51/20-21), Mâtürîdî'ye göre ilk yaratılışta Allah'ın insan tabiatına bahşettiği psikolojik, fizyolojik ve biyolojik eğilimler, duygular, yetkinlikler ve yetenekler olabilir. Tüm bunları Allah mutlak ilmiyle daha ana rahminde oluşmadan öncesi ve sonrası ile ayrıntılı bir şekilde bilmesidir. Rahimlerdeki canlıları özel şekilleriyle yaratan Hâlık, Bari’ ve Musavvir isim ve sıfatları temelinde Allah tasavvuru anlatılır. Teknolojik gelişmelerle varlığın mahiyetini yani Allah'ın kadim ilmini kuşatamayacağını ancak şehâdet âlemine taalluk ettiği kadarıyla Allah'ın ilmini insanların bilebilmesidir. Kulun çocuk oluşumu için yapması gereken, bilgi ve tecrübe temelinde gözü aydınlığı, gönülhuzuru iyi bir nesil vermesi için önce fiil-i duâ yani sünnetullah denilen sebepleri yerine getirmesi, -Kur’ân’da elçilerin duâları gibi- kavli duâ ile Allah'tan hayırlı bir evlat ve nesil için duâ ve yardım dilemesidir. Rahimlerdekini bilen hiçbir şey ondan gizli kalmayan, bütün gaybleri en ince ayrıntısına kadar bilen, sebepleri kudret ve hikmetiyle yaratan Allah tasavvuruyla gayba iman olmasıdır (Mâtürîdî, 2005a: 16; 2005b: VII/105; XIII/157, XIV/138-9).

7.4. Kazancın Gaybîliği

Muğayyebât-ı Hamse'nin dördüncüsü yarınki kazancın gaybîliğidir. Kesb, kalbin akd, azm, sa'y gibi eylemleri ile amel, iş, ticaret gibi soyut, somut, maddî manevî her türlü kazancın gerçek anlamda kulun bilmemesi diyen Mâtürîdî'ye göre bu âyet "Allah izin verirse" demeden hiçbir şey için "şu işi yarın yapacağım" (Kehf 18/23) denilmemesi emri gibi işlerin Allah'ın izni, hikmeti ve kudretiyle olduğunun anlatımıdır. Eyleminde kulun sadece seçmede hür olduğunu gerçekte her türlü işlerin en ince ayrıntısına kadar mâlik olmadığını, tüm fiilleri yaratanın Allah olduğu, onun dilemesi olmaksızın kulların işlerinin vücuda gelmeyeceğinin akledilmesine yönelik olmalıdır. "Olur ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur. Sevip arzu ettiğiniz bir şey sizin için şerli olur. Gerçeği Allah bilir siz bilemezsiniz" (Bakara 2/216) ilkesi gereği kesbin mahiyetinin gerçek yüzü insanlarca bilinemez. Kul için gelecekle ilgili kesinlik olmadığı tezini ileri süren Mâtürîdî, din ve dünya işlerinin omurgasını rızık oluşturduğundan gecenin dinlenme gündüzün de rızık arama ve çalışma için yaratıldığı, yaşayabilmesi için canlıların muhtaç, Allah'ın hiçbir şeye muhtaç olmadığını da anlatımındadır, der. Ticarî kazanç, sebeplerle izafi gayb hallerinde tecrübî bilgilerle tahmin edilebilir. Bilimsel ekonomik verilerle kazanılabilir. Rızıkını helâl ve meşru yollardan aramak isteyen için bütün dünya ticaret alanı, insanlar da dünya-âhîret ticareti yapan bir nevi tüccar görülür. Gayba iman eden kul için fâiz, kumar, rüşvet, gasb, hile, aldatma ve zulüm gibi haram bâtil yolları ticâret ve helâl kazanç yolları olmadığından "Haksızlık yapmamak ve haksızlığa uğramamak" (Bakara 2/279) için haksız işlemlerden kaçınır. Haksız kazanç türü eylemlerin sebep ve sonuçlarını en ince ayrıntısına kadar bilen ilah tasavvuru temelinde yarın için ticaret ve rızık aranmasının gereğini belirten Mâtürîdî'ye göre yenilecek, içilecek, giyilecek vb. gibi beşeri ihtiyaçları gideren nimet türlerinin helâl yollardan temini, şükürü ve hesap verilebilirlik sorumluluğu vardır. Gelecekte gaybî kesbin gerçek anlamda bilinmesi Rab Allah'a âittir. Kişi kazancın zekâtını verme, faziletlenme ve bereketlenme, nefis tezkiyesi sonucunu bilme imkânına sahip değildir. İnsana gayb olan bu tür bilgi Allah katındadır. Dolayısıyla hiç kimse yarın yani gelecekte ne elde edeceğini –cennete girmek de dahil- kesin olarak bilemezken Allamü'l-Guyûb; bütün gaypleri bilen Allah ise kullarının nasıl ve ne şekilde kazanacağını en ince ayrıntısına kadar mutlak ilmiyle bilir. Mâtürîdî, insan nerede nasıl ve ne şekilde kazanacağını önceden bilseydi nefsin suflî arzuları onu daha çok kazanmaya itebilecek, sınananın hikmeti de muhtemelen bozulacaktı, der. Hz. Peygamber "eğer gaybı bilseydim elbet bundan çok faydalanırdım, başıma kötülük de gelmezdi" (A'râf 7/188) demektedir. Kulun tecrübî bilgilerle gelecek kazancını tahmin etmesi izafi gayb türünden sayılabilir. Dolayısıyla gaybî gerçek anlamıyla bilemeyen insan, Allah'ın rızasına uygun eylemlere, hamdetmeye ve şükretmeye dünya ve âhîret ticaretine yönlenebilir. Âlemlerin Rabbi Allah tüm canlıların çeşitli ihtiyaçlarını bilir ve yaşatır. Hayrû'r-râzikin; rızık verenlerin en hayırlısı bütün canlıların rızıkını veren Rezzâk (*kullarına sınırsız rızık veren*) Allah olduğu ilah tasavvuru ile akledilmesi, inanılması temelinde gayba iman olmasıdır (Mâtürîdî, 2005a: 160; 2005b: I/401-2, II/197, 419-423, III/174, IV/139, 175, V/83).

7.5. Nefsin Nerede Öleceğinin Gaybîliği

Muğayyebât-ı hamse'nin beşincisi nefislerin nerede öleceğinin gaybîliğidir. Ölümün nerede olacağını gizliliği yani ecelin her an her yerde gelebilmesi istek ve arzuları ile eceli arasında kulun sınanmasıdır (Buhâri, 1981: "Rikâk" 4). Bir kimsenin hangi kıt'a, ülke, bölge, belde, yerleşim biriminde veya hangi noktada öleceğinin gaybî oluşunun hikmeti Mâtürîdî'ye göre insanın her durumda tedbir, ihtiyat, korku ve dikkat eğitimidir. Eğer bütün bunları ayrıntılı şekilde insanın bilmesine Allah müsaade etseydi sözkonusu zamana kadar kendisini güvende görerek istediği her şeyi yapması mümkün olabilecek eğitim, tedbir vb. gibi zamanın gerektirdiği sebeplere yapışma gibi sünnetullah kuralları altüst olabilecekti. Eğer ölüm yeri ve zamanı gizli olmasaydı dünya yaşanmaz bir çile olur, imtihan ortadan kalkardı. Allah bunu kulları için gizledi ki devamlı bir şekilde her zaman ve her durumda ihtiyat, korku ve dikkat halinde hayatlarını sürdürebilsinler. Her varlık için ecelin vakti saati Allah'ın mutlak ilminde belli ama insana bu bilgi gaybtir. Onun yapısı gereği aceleci ve tartışmaya açık olduğundan ecelin gizlenmesi de dünyanın huzurlu yaşanmasına yönelik olmalıdır. 'Rabbimiz! Dönüşümüz Sanadır!' (Bakara 2/285) duâsı ile ölümü her an düşünme, pişmanlığı, istiğfâr ve tövbeyi unutmama, kul haklarıyla helâlleşmeyi zihin ve aklından çıkarmamanın iman ehlinin niteliği olmasıdır. Boş yere yaratılmadığı bir gün mutlaka Allah'a döneceği ve hesap vereceği takvâ bilinci ve şuuruyla kul dünyasını saadatlere çevirdiği gibi ebedî âhîret hayatını da cennetlere dönüştürebilir. Bu şuurda olan mü'min engin rahmetini umduğu Allah'a dönmeyi ister (Mü'minûn 23/99-100, 115; Buhâri, 1981; "Rikâk" 41). Mâtürîdî'ye göre

görünür âlemde gaybî olan tüm fiillerin hikmetini yani içyüzünü ve arka planını anlayabilmek için ecel ve ölüm gereklidir (Mâtürîdî, 2005b: II/225, 503, XI/260).

Hiçbir nefis nerede öleceğini bilememesi ile ölüm vakti ecelin gaybiliği kastedilebilir. “Yanımızda kalsalardı, ölmezlerdi” (Âl-i İmrân 3/156) iddiası gaybî bilme adına yerilir. Nefsin nerede, ne zaman öleceğini Allah’tan başkası asla bilemez. Nefis nerede olursa olsun, sarp ve sağlam kaleler içinde olsa bile ölüm mutlaka ona ulaşır (Nisâ 4/77-78). Yaratıcı, canlıların başlarına nelerin geleceğini ve nasıl bir ömür yaşayarak ömürlerini nerede ve nasıl bir şekilde bitireceklerini geleceğe dâima umutla bakabilmeleri için gizlemiştir. Kulun görevi, Allah’ın takdiri olan evrenin yasalarını iyice öğrendikten sonra aklını kullanarak tedbirli bir hayatı yaşamak, verilen nimetlere iyi ve güzel yerlerde kullanmakla şükretmek, bütün tedbir ve gayretle korunmaya rağmen başa gelenlerin olumsuz sonuçlarına karşı da sabretmektir. Kimin nerede öleceğini gerçek anlamda Allah’ın bilmesinin hikmeti, dünyada ölüm sebebi olarak bilinen bir takım şeylerden korunmanın ilâhî bir emir olmasıdır. Bütün tedbir ve sakınma fiillerine rağmen kazâ ve musibet okları bazılarında isâbet edebilir. Bu, tedbirlerin hiçbir anlam ifade etmediği anlamına da gelmez. Elden gelen tedbiri bırakıp Allah’ın ilminde olan gayb hakkında tahmin ve yorumlarda bulunmak ve bilinmesi imkânsız mutlak gaybı tartışmak insanları sağlıklı bir sonuca ulaştırmayacaktır (Karadeniz, 2015: 634-5). Nefislerin nerede öleceği ve ecelin gaybiliğinin hikmeti her gün yaşama sevinci ve ümidiyle kulun hayata sarılması gerekli tedbirleri alması, kulluğu gönül huzuru ile yapmasına yönelik sorumluluk sahibi, kötülüklerden uzaklaştırıp âhirete hazırlığı sağlamak olmalıdır. Ölümün vakti ve yerinin bilinmesinin pratikte hiçbir faydası da yoktur. Hayatı gafletten uzak değerlendirmek, imanını küfür, şirk, nifak türü tehlikelerden son nefese kadar korumak, ‘*Rabbimiz hidayeti lütfettikten sonra kalplerimizi hak ve hakikatten saptırma!*’ (Âl-i İmrân 3/8) diye duâ ile aklı zihni ve kalbi bilinçlendirmek, ‘*Müslüman olarak can vermek*’ (Bakara 2/132; Âl-i İmrân 3/102) önemlidir. Nefsin nerede öleceğinin gaybiliği, kulluğun hikmet, nimet ve rahmet olarak yapılmasına yönelik psikososyal işlevi olmalıdır. Mâtürîdî’ye göre muğayyebât-ı hamse konuları mahiyet, mutlak olarak değil ama nisbi, göreceli, izafi olarak bilinebilir (Mâtürîdî, 2005b: XI/258-260).

Sonuç

Türk İslâm dünyasının önemli âlimi Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’ye göre asıl iman gaybî habere yönelik olur. Habere yönelik onaylama (tasdik/iman) veya yalanlama (tekzip/inkâr) müşahede edilenden değil duyularla algılanamayan konularda olduğundan akâid/inanç esasların çoğu gayb içeriklidir. Zihni, aklı, duygusal ve irâdî unsurlarından oluşan psikolojik ve sosyolojik bir hal olarak iman, insanın gaybî âleminde gerçekleşir. Allah duyulur âlem aracılığı ile duyulmayan gayb âlemini akletmeyi gerekli kılmış, düşünmeyi ve akıl yürütmeyi (nazâr ve istidlâl) emretmiş, insan için bu yöntemin gerçeğe, hakikat ve hikmete ulaştırdığını göstermiştir. İnanmak, diyalektik bir sürecin sonunda gaybî dünyasında gelgitler yaşayan bir zihnin karar vermesi, bağlanıp bağlanmama arasında bocalayan kalbin de yetileriyle hakka, doğruya, hikmete teslimiyetidir. İnanıcı değerli kılan da şüphesiz özgür iradeyle yapılan bu çabadır. Mâtürîdî’nin gayb ontolojisinde somuttan soyuta gitme vardır. Gaybî âlemin anlaşılabilmesinde istidlâl ve nazarı öne çıkartır. Mutlak gayb konularına inanmayı kulluk görevi, mü’min kişinin özelliği ve akılların da kabul ettiği bir ilke kabul eder. Zamana ve şartlara göre gaybın izafi/göreceli kısmını beşerin ilim ve bilim çabalarıyla bilebilmesi mümkün iken Allah’tan başka kimsenin bilmesi mümkün olmayan mutlak gayb kısmına ise iman gerektiğini belirtir. İlim ve bilim alanlarında araştırmak, hakikakı soruşturmak ve akletmek esas olduğundan iman konularında taklid geçerli kabul edilmez. Mutlak gaybı gerçek doğru bir şekilde bilen *Âlimü’l-Gaybi* ve *Şehâdeh/görülme-yeni* ve görüleni, gizliyi ve açığı bilen, *Habîr*/her şeyden en ince ayrıntısına kadar haberdar, *Allâmü’l-Guyûb*/bütün gaybleri en iyi bilen Allah’tır, insanlara gizli kalan her şeyi Allah bilir. Peygamberler ve melekler bile gaybın ancak Allah’ın kendilerine bildirdiği kadarını bilebilirler.

Gaybî konularda Kur’ân’da verilen muhkem/kesin beyanlar dışında bilgisi olmadan gelişigüzel açıklamalar ve yorumlar *recmen bi’l gayb* yani zan, yalan ve iftira ile gaybı taşlamak, Allah’a iftira atmaktır. Lokmân sûresi 34.âyette geçen *muğayyebât-ı hamse*/beş gaybî bilinmeyenler; kıyamet saati, yağmurun yağdırılması, rahimdekilerin, gelecek kesb/kazancın ve kişinin nerede öleceğinin gaybiliği gibi unsurların izafi kısmı ilim ve teknoloji yardımıyla bilinebilirken, mutlak gayb kısmını ise Allah’tan başkası bilemez. Kur’ân’da gayb bilgisinin örneklerle tekraren anlatmasının hikmeti; Allah kendisinin (zâtının) mutlak ilim, kudret ve hikmet niteliğinin kul tarafından iyi bir şekilde bilinmesi, akledilmesi, delillendirmesi, tevhid, ihlâs, takvâ temelinde kulun gayba iman etmesidir. Allah’ın azâmet ve kudretini hatırlamasına yönelik kulların yapıp ettiği her şeyin kayıt altına alındığının iyice bilinmesine yönelik suur, bilinç olmalıdır. Bu bireyin yaşadığı dünyayı psikososyal eylemlerle iyi bir şekilde

değerlendirmeye yöneltebilir. Diğer bir yönüyle görüleni ve görülmeyeni bilen *Âlimü'l-Gaybi ve 'ş-Şehâdeh*; insanın iç ve dış âlemindeki gaybleri en ince ayrıntısına kadar bilen *Allâmü'l-Guyûb* Allah tasavvuru temelinde imanı ve takva halinde yaşamayı da anlatır.

Gayba iman; yalnız tasdiki bir bilgi değil, görünen duyulur âlemden görünmeyen duyulmayan âlemi duyular ve aklın yardımıyla anlamlandırmada gerçeğin, hakikat ve hikmetin doğruluğunu kalben onaylama/tasdik/iman ve itaat/teslimiyettir. İmân; güven, benimseme, sevgi, rızâ ve tasdik anlamına gelirken İslâm ise boyun eğme, tam teslimiyet, inancını Allah'a özgü kılıp ortak kabul etmemek, ilahî hükümleri kabul ve rızâ anlamına gelir. Mâtürîdî'ye göre İslâm ve imân, bütün duygu ve davranışlarını Allah'ın rızâsına yöneltmek, kötülöklere girmekten kendini tutmaktır. Allah'ın emir ve hükümlerini gönülden râzılık duygusu ile imân gerçekleşir. İmân, sadece dil ile söylemekle oluşan bir olgu değil kalbin akıl, duyu ve duygularla sabır temelinde oluşan, gelişen, her an yenilenen, irade, rızâ, sevgi ve benimseme duyguları ile baskı olmadan son nefese kadar tevhid, takvâ temelinde sabırla devam eden süreç olmasıdır. O halde gayba iman; salt teorik tasdiki bir bilgi değil, duyu, duygular ve aklın yardımıyla görünen âlemden görünmeyen âlemi anlama, anlamlandırma ve delillendirme sürecidir.

Kaynakça

- Abdülcebbar, K. (1957). *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhîd*. İ. Medkur – T. Hüseyin. (Thk). Kahire: y.y.
- Abdülcebbar, K. (2013). *Şerhu'l-Usulî'l-Hamse*. İ. Çelebi. (Çev). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Abdülcebbar, K. (trs). *Tenzihu'l-Kur'ân Ani'l-Metâin*. Beyrut: Darü'n-Nahda el-Hadise.
- Akarsu, B. (1974). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Akbulut, A. (1992). *Nübüvvet Meselesi Üzerine*. Ankara: Birleşik Yayıncılık.
- Akseki, A. H. (1977). *İslâm Dini*. Ankara: DİB Yayınları.
- Albayrak, H. (1996). *Kur'ân'da İnsan - Gayb İlişkisi*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Alper, H. (2013). *İmanın Psikolojik Yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Aydın, M. (1990). *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Balcı, İ. (2016). *H. Peygamber ve Gayb*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Bilgili, F. M. (2018). *Din Eğitiminde Gaybın Anlaşılmasında Semiyotik İlmin Bileşenlerinden olan Pragmatik Yapının Önemi*. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12):663-688.
- Buhârî, E. İ. (1981). *el-Camiu's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Cebeci, L. (1989). *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Melekler*, Konya: İstışare Yayınları.
- Cürcanî, S. Ş. (2015). *Şerhu'l-Mevakif*. Ö. Türker (Trc). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Cüveynî, İ. H. (2010). *Kitabu'l-İrşâd*. A. B. Baloğlu vdğrl. (Trc). Ankara: TDV Yayınları.
- Çelebi, İ. (1996a). *İslâm İnancında Gayb Problemi*. İstanbul: MÜİFV. Yayınları.
- Çelebi, İ. (1996b). *Gayb, Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA), (XIII):404-409*.
- Çelebi, İ. (2015). *Gayb Âlemi ve Gaybî Varlıklar*. Ş. A. Düzgün (Ed). *Kelâm El Kitabı*. (523-534 ss), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2012). *Dinsel ve Mitolojik Yönleriyle Cin ve Şeytan Algımız*. *Kelâm Araştırmaları*, 10(2):19-29.
- Düzgün, Ş. A. (2015). *İnançta Kriz Alanları*. Ş. A. Düzgün (Ed). *Kelâm El Kitabı*. (583-592 ss), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ebû Hanife, İ. A. (1992). *el-Fıkhu'l-Ekber*. M. Öz (Trc). İstanbul: MÜİFV. Yayınları.

- Esed, M. (1999). Kur'ân Mesajı. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Evkuran, M. (2015). Nihilizm ve Değer Tanımsızlık Sorunu. Ş. A. Düzgün (Ed), Kelâm El Kitabı, (523-534 ss), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gezer, S. (2015). Lokmân Suresi'nin 34. Âyeti Çerçevesinde Tefsirde Bir Mahiyet Sorgulaması. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14(27):5-21.
- Gülverdi, S. (2019a). İmam Mâtürîdî'ye Göre Gayb Meselesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Gülverdi, S. (2019b). Mâtürîdî'nin Gayb Meselesine Bakışı. Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, 3(2): 98-121.
- Güneş, K. (2015). Meleklerle İman, Ankara: DİB Yayınları.
- Hökelekli, H. (2003). Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları. B. Çetiner (Ed). İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-1, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V(265-288 ss), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- İsfahanî, R. (2012). el-Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü. A. Güneş – M. Yolcu (Trc). İstanbul: Çıra Yayınları.
- İbn Manzûr, E. F. C. (1992). Lisânu'l-Arab. Beyrut: Darü's-sadr.
- Karadeniz, O. (2015). Ecel ve Ömür. Ş. A. Düzgün (Ed). Kelâm El Kitabı (627-640 ss), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Karagöz, N. (2015). Hanefî-Mâtürîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl. Ankara: Serüven Yayınları.
- Kocak, M. (2015). İslâm Düşüncesinde Varlık ve Yaşam Değeri Açısından İnsan. (Yayımlanmamış doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Köse, A. (2000). İman, Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA), (XXII):214-216.
- Kuşeyri, A. (1981). Letâifü'l-İşârât. Kahire: Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab.
- Kummî, E. H. İ. (2014). Tefsîrü'l-Kummî. Kum: Müessesetü Mehdî.
- Mâtürîdî, E. M. (2005a). Kitabu't-Tevhid. B. Topaloğlu - M. Aruçi (Thk). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. (2005b). Te'vilâtü'l-Kur'ân. B. Topaloğlu (Ed). İstanbul: Mizan Yayınları.
- Müslim, E. H. (1981). es-Sahih. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesai, E. A. (1981). es-Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesefî, E. M. (2004). Tebsiratü'l-Edille. H. Atay - Ş. A. Düzgün (Thk). Ankara: DİB Yayınları.
- Oral, O. (2018). Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı. Mauritius: Lap Lambert Academic Publishing.
- Oral, O. (2020). Mâtürîdî'ye Göre Kalp Mühürlenmesinin Psikososyal Sebepleri. Turkish Studies, 15(1), 499-517.
- Özcan, H. (2012). Mâtürîdî'de Bilgi Problemi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Özten, E. (2009). Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, M. (2003). Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslâm Kültüründe Hızır Mitosu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14(14-15):245-281.
- Parlatır, İ. (2006). Osmanlıca Türkçe Sözlüğü. Ankara: Yargı Yayınları.
- Pişgin, Y. (2012). Kur'ân'a Göre Akıl-Gayb İlişkisi Bağlamında Mâna Yönünden Müteşabih Âyetlerin Tevili Meselesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2(29):105-136.
- Polat, S. (1989). Gayb Meselesi ve İmam Mâtürîdî. Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi, (3):261-280.
- Râzî, F. (1981). Mefâtihu'l-Gayb. Beyrut: Darü'l-Fikr.

- Râzî, F. (1987). el-Metâlibü'l-Âliye mine'l İlmi'l-İlahi. A. H. Sekka (Ed). Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-Arabi.
- Sâbûnî, N. (1995). el-Bidâyetü fi Usûli'd-Din. B.Topaloğlu (Thk). Ankara: DİB Yayınları.
- Sâbûnî, N. (2015). el-Kifâye fi'l-Hidâye. M. Arûçi (Thk). İstanbul: İSAM Yayınları.
- Salih, A. (2008). Gerçek Tıp. İstanbul: Yeni Şifa Yayınları.
- Selim, O. (2020). 100 Soruda Şeytan. Cin ve Ruh Tasavvuru, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Selâme, B. (1983). el-İman bi'l-Gayb. Ürdün: el-Ürdünü'z-Zerka.
- Taftazânî, S. (1998). Şerhu'l-Makâsîd. A. Umeyre - S. M. Şeref (Thk). Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
- Taftazânî, S. (2013). Şerhu'l-Akâid. S. Uludağ (Çev). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tarhan, N. (2010). İnanç Psikolojisi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tirmizî, H. (1958). Beyânu'l-Fark beyne's-Sadri ve'l-Kalp ve'l-Fuad ve'l-Lübb. Nicholas Heer (Neşr). Kahire: Darül-İhya el-Kütübü'l-Arabiyye.
- Tirmizî, H. (1992). Hâtmü'l-Evliyâ. Beyrut: Darü'l-Hâdaratü'l-İslâmiyye.
- Topaloğlu, B. - Çelebi, İ. (2010). Kelâm Terimleri Sözlüğü. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Turan, M. (2016). Gayb İlminin Yorumlanmasındaki Tutarsızlıklar Muhammed Ali Sâbûnî Örneği. e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 8 (1):130-153.
- Türker, S. (2016). Onaylamanın (İnanç/İman) Fenomenolojisi Üzerine Analitik Bir İnceleme. A. Ç. Yıldız (Ed). M. Cemal Sofuoğlu'na Armağan, (757-802 ss). İzmir: Tibyan Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2003). Gayba İmanın Dini Temelleri. B. Çetiner (Ed). İslâm Düşüncesinde Gayb Problemi-1, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-V, (171-179 ss), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Zemahşerî, E. K. (2018). el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

İnşacı Yaklaşım Bağlamında Avrupa Birliği Bütünleşmesinin Serencamı (Koronavirüs Pandemi Dönemi)

Yunus Emre GÜNEY¹

Araştırma Makalesi

Öz

İkinci Dünya Savaşı sonrası, temelleri atılan ve tarihsel süreç içerisinde birçok farklı isimle anılan Avrupa bütünleşmesi, ulus-devletlerin ulusal çıkarlarından dolayı Soğuk Savaş sonuna kadar iktisadi alanla sınırlı kalabilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan yeni uluslararası konjonktürde bütünleşme; sosyo-kültürel ve siyasal alana yayılmaya başlamıştır. Bu bağlamda, farklı ulusal kimliklere sahip Avrupalı milletlerin, ortak bir 'Avrupalı kimliği' çatısı altında birleştirilmesi adına da girişimlerde bulunulmuştur. Tarihsel süreçte çeşitli kurumsal ve iktisadi krizlerle karşı karşıya kalan bütünleşme, 2020 yılı itibarıyla tüm dünyada etkili olan koronavirüs salgınıyla daha farklı bir şekilde yeniden sınanmıştır. Bütünleşmede, bir 'dayanışma krizi' ortaya çıkaran bu salgın, inşa edilen Avrupalı kimliğinin doğrudan merkezine sorgulanmasına neden olmuştur. Avrupa Birliği'nin yaşadığı bu dönüşüm ve içerisinden geçtiği süreç; uluslararası ilişkileri açıklarken kimlik, kültür ve norm gibi fikirsel unsurların önemine vurgu yapan inşacı kuramı ön plana çıkarmaktadır. Materyal unsurlara odaklanan rasyonel teoriler ise uluslararası yapıda yaşanan dönüşümleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Avrupa Birliği'nin hem dünya siyasetindeki konumu, hem üzerinde kurulu olduğu temel ilkeleri, hem de kimlik oluşturma sürecinin inşacı yaklaşım çerçevesinde analiz edilmesi önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler

İnşacı Yaklaşım
Avrupa Bütünleşmesi
Avrupa Birliği
Covid-19
Pandemi

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
09.12.2020

Kabul Tarihi:
27.03.2021

The State of European Union Integration in The Context of Constructivist Approach (Coronavirus Pandemic Period)

Abstract

After the Second World War, European integration, whose foundations were laid and referred to by many different names in the historical process, was limited to the economic field until the end of the Cold War due to the national interests of the nation-states. In the new international conjuncture that emerged with the end of the Cold War, integration began to spread into the socio-cultural and political sphere. In this context, attempts have also been made to unite European nations with different national identities under the umbrella of a common 'European identity'. Integration, which has faced various institutional and economic crises in the historical process, has been re-tested in a different way with the coronavirus epidemic, which is effective all over the world as of 2020. In integration, this epidemic, which created a 'crisis of solidarity', led to the question of the direct center of the European identity that was built. This transformation of the European Union and the process it has going through; while explaining international relations, the constructivist approach emphasizes the importance of ideational factors such as identity, culture and norms. Rational theories focusing on material elements are insufficient to explain the transformations in the international structure. For this reason, it is important to analyze both the position of the European Union in world politics, the basic principles on which it is based, and the identity creation process within the framework of a constructivist approach.

Keywords

Constructivist Approach
European Integration
European Union
Covid-19
Pandemic

Article Info

Received:
09.12.2020

Accepted:
27.03.2021

¹ emreIguney@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5062-9937

Giriş

16. yüzyıl ile birlikte uluslararası sistemde, en temel aktörler olarak öne çıkan ulus-devletler, kendi egemenliğine sıkı sıkıya bağlı yapılar olarak dikkat çekmiştir (Erkiş, 2013: 62). İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ulus-devletlerin hayati önemde gördüğü egemenlik haklarının üst bir uluslararası otoriteye devri konusunda ise dönüşümler meydana gelmiştir. Bu süreçte, ulus-devletler; ekonomik, sosyal ve siyasal alanda ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Böyle bir uluslararası ortamda ise Avrupalı devletler, kıtada kalıcı barışı sağlamak amacıyla hâlihazırda yüzyıllardır bir fikir olarak varlığını sürdüren uluslar-üstü bir birlik (bütünleşme) inşa etmeye yönelik ilk somut adımı atmıştır (Karluk, 2014: 4).

1951 yılında, altı² Avrupalı devlet arasında, ekonomik amaçlarla Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. Devletlerin, bu örgütten ekonomik ve güvenlik gibi önemli konularda fayda elde etmesi ise Avrupa bütünleşmesinde, yeni eğilimleri beraberinde getirmiştir. Nitekim üye devletler, 1957’de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu’nu (EURATOM) kurmuştur. 1965 yılında ise üç bütünleşmenin (AKÇT, AET ve EURATOM) birbirlerine ‘paralel’ ama ‘ayrı’ olma durumları ortadan kaldırılmıştır. Akabinde bütünleşme, Avrupa Topluluğu (AT) adıyla anılmaya başlamıştır. 1992’de imzalanan Maastricht Antlaşması’yla ise AT, günümüz Avrupa Birliği’ne (AB) dönüşmüştür (European Union, 2020a).

1990’lı yılların hemen başında, Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve küreselleşme sürecinin ivme kazanmasıyla ulus-devlet yapısının varlığı ve egemenliği tartışılmaya başlanmıştır. Söz konusu bu yıllarda; ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda yeni gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim ulus-devletlerin birlikte hareket etme ihtiyacının artmasından dolayı da uluslararası örgütler güçlenmeye başlamıştır (Bakan ve Tuncel, 2012: 60). Bu kapsamda AB, kuruluş amacı olan ekonomik konulara ek olarak sosyal ve siyasal alanda da bütünleşmeye (AB vatandaşlığının oluşturulması gibi) ciddi düzeyde çaba göstermiştir.

Avrupa bütünleşmesi devam ederken, diğer taraftan da bütünleşme sürecinin çeşitli kurumsal ve ekonomik krizlerle sınındığı dikkat çekmektedir. 2008 yılındaki ekonomik kriz döneminde yaşanan Avro bölgesi sorunu; Arap Baharı sonrasında artan göç ve mülteci konusu; Ocak 2020’de İngiltere’nin örgütten ayrılması gibi daha birçok gelişmenin AB bütünleşmesinde, özellikle de üye devletler arası ‘dayanışma’ hususunda tartışmalar ortaya çıkardığı görülmektedir. Son olarak da Aralık 2019’da Çin’in Hubei eyaletinin Vuhan kentinde ortaya çıkan ve kısa bir süre içinde pandemi hâline dönüşen yeni tip koronavirüs (Covid-19) salgınıyla birlikte AB bütünleşmesi, bir ciddi krizle daha sınanmaya başlamıştır.

Uluslar-üstü bir birlik olma iddiasıyla hareket eden AB’de; üye devletler, pandemi krizinin başlangıcında, öncelikle kendi vatandaşlarını korumaya yönelik politikalar (sınırların kapatılması gibi) izlemiştir. Uluslararası sistemde yaşanan bu gibi gelişmelerden yola çıkan bazı uluslararası ilişkiler uzmanları ise yeni dönemle beraber ulus-devlet ve ulusçuluk hareketlerinin ivme kazanacağına dikkat çekmiştir (Milliyet, 2020). Nitekim bu çalışmada da ‘devletler, ulusal güvenliğine yönelik tehdit algıladığında, ulus-devletçi politikalara yönelebilir’ varsayımı üzerinden bir değerlendirme yapılması hedeflenmektedir. Koronavirüs pandemi dönemi bağlamında, Avrupa bütünleşmesinin akıbetinin analiz edilmesi, çalışmanın temel amacı olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda uluslararası ilişkileri açıklamakta kullanılan diğer teorilerin aksine, temel kuramsal yapıların normatif etkileri ile aktörlerin (devlet) kimlikleri, çıkarları ve bu olgular arasındaki normatif dönüşümleri inceleyen inşacı yaklaşımdan faydalanılacaktır (Griffiths, O’Callaghan ve Roach, 2013: 160).

Üç bölümden oluşan araştırmanın birinci kısmında, çalışmanın kuramsal çerçevesi olan inşacı yaklaşımın temel dinamikleri ortaya konulacaktır. İkinci bölümde ise Avrupa bütünleşmesinin tarihsel süreçteki gelişimi incelenecektir. Bu bağlamda bütünleşmenin iktisadi bir yapıdan; sosyal ve siyasal alana yayılma süreci ele alınacaktır. Son olarak üçüncü bölümde, koronavirüs pandemi dönemindeki Avrupa bütünleşmesinin durumunun analiz edilmesi hedeflenmektedir.

² Altı devlet ile başlayan Avrupa bütünleşmesinde, 2021 yılı itibarıyla (İngiltere’nin AB’den ayrılmasıyla) yirmi yedi devlet yer almaktadır.

1. İnşacı Yaklaşım ve Varsayımları

20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan İkinci Dünya Savaşı sonrasında, devletlerin hem yapısını hem de işlevlerini yeniden şekillendiren, iki kutuplu bir uluslararası sistem ortaya çıkmıştır (Bakan ve Tuncel, 2012: 57-58). Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu dönemde, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) liderliğindeki Batı Bloku ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) başını çektiği Doğu Bloku arasında, tüm küreyi etkileyen ideoloji ve çıkar çatışmaları yaşanmıştır. Bu süreç, 1991'de SSCB ve Doğu Bloku'nun dağılmasıyla sona ermiştir (Keyman, 2006: 2).

Neo-liberalizm ve neo-realizm gibi rasyonel teorilerin, Soğuk Savaş'ın 'savaşız' bir şekilde bitmesini öngörememesi, bu kuramların uluslararası sistemde gerçekleşen değişimleri açıklamakta yetersiz kaldığı tartışmalarını beraberinde getirmiştir. İnşacı yaklaşım ise 'değişim' konusuna getirdiği etkili açılımlarla öne çıkmış ve mevcut temel teorilere alternatif olmaya başlamıştır (Rumelili, 2014: 151). 1990'lı yıllarda özellikle Alexander Wendt³ ve Nicholas Onuf tarafından geliştirilen inşacı kuram; John Locke, Thomas Hobbes, Immanuel Kant ve Max Weber gibi daha birçok düşünürün; dünya, devlet, anarşi, insan ve doğa gibi konularla ilgili ortaya koyduğu düşüncelerden beslenmiştir (Viotti ve Kauppi, 2016: 279-281). Ayrıca inşacılık; İngiliz Ekolü kuramından, sosyoloji ve sosyal teoriye kadar birçok bilim dalından da büyük ölçüde etkilenmiştir (Rumelili, 2014: 152).

İnşacı yaklaşım; anarşi ve güç dengesi, kimlik-çıkarcı ilişkisi ve dünya siyasetindeki değişim beklentilerini içeren bir dizi temaya alternatif anlayışlar sunmaya çalışmaktadır (Hopf, 1998: 172). İnşacılığın, uluslararası ilişkiler disiplinine yaptığı en önemli katkıların başında kuşkusuz; özellikle kimlik, kültür ve dil gibi normatif unsurları öne çıkararak, bu yapıların uluslararası alandaki belirleyiciliğine yaptığı vurgu gelmektedir. Bu kapsamda inşacı kuram, uluslararası sistemin sosyo-kültürel yapısına dikkat çekmiştir. Söz konusu yapıda ortaya çıkan değişimlerle beraber de devletlerin kimlikleri ve çıkarlarında dönüşümler ortaya çıkabileceğini iddia etmiştir (Rumelili, 2014: 151). İnşacı yaklaşımın temellerini oluşturan başlıca varsayımlar ise özetle şu şekilde sıralanabilir (Wendt, 1987: 337-338; Reus-Smit, 2005: 196-197; Rumelili, 2014: 159-160):

- İnsanlar ve sahip olduğu kurumlar, içerisinde yaşanan dünyayı (toplumu) şekillendirme gibi amaçları olan aktörlerdir.
- Uluslararası yapı, aktörlerin davranışlarını şekillendirmekte; 'aktör ve yapı'⁴ birbirlerini karşılıklı olarak inşa etmektedir.
- Aktörlerin kimliğinin şekillenmesinde materyalist unsurlar kadar normatif ve fikrî yapılar da etkilidir.
- Sabit bir yapıda olmayan aktör kimlikleri, içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle birlikte değişim içerisine girebilir.
- Aktörlerin ulusal çıkarları, kimlik temelinde oluşturulan sosyal inşalardır.
- Ulusal çıkarlar ve tehdit algısı; aktörlerin eylemleri ve tercihlerini belirler.

Yukarıda ortaya konulan varsayımlardan faydalanarak, çalışmanın gelecek bölümlerinde analizler yapılması hedeflenmektedir. Fakat bu varsayımlardan yola çıkarak, kısa bir değerlendirmede bulunmak gerekirse: inşacılıkta dünyanın, her zaman değişime açık görüldüğü ve yapım aşaması süren bir 'proje' gibi algılandığı sonucuna ulaşılabilir (Viotti ve Kauppi, 2016: 279). Bu bağlamda Hopf da (1998: 180) uluslararası sistemde farklılıklar olduğu sürece 'değişim' potansiyeline vurgu yapmıştır.

Rasyonel teoriler, uluslararası siyasette yer alan tüm aktörlerin sadece tek bir anlamlı kimliğe sahip olduğunu varsaymaktadır. Öte yandan inşacı yaklaşım ise aktör kimliklerini; tarihi, siyasi ve

³ Özellikle Wendt'in inşacılığı, birçok düşünür tarafından eleştirilmiştir. Wendt'in değişimden ziyade değişimin gerçekleşme olasılığını öne çıkarması, kimlik olgusunun karmaşıklığını hesaba katmaması ve devlet-merkezli, bilişsel, materyalist, liberal yönlerinden dolayı bazı düşünürler tarafından problemli olarak yorumlanmıştır (Rumelili, 2014). Ayrıca bkz. Zehfuss, M. (2001). Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison. *European Journal of International Relations*, 7(3), 315-348.

⁴ Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde ortaya çıkan aktör-yapı tartışması, ontolojik olarak inşacı yaklaşımın temellerinin oluşmasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. İnşacılar, aktör ve yapıların ortaya çıkmasında rasyonalistlerden farklı olarak normatif unsurlara yer vermekte; sosyal gerçekliğin açıklanmasında hem aktörün hem de yapının ontolojik eşitliğini savunmaktadır. Nitekim bunu yaparken de özne (sübjektif) olarak değerlendirmekte; toplumsal düşünceleri ve kolektif kimlikleri öne çıkarmaktadır. Bilgi için bkz. Küçük, M. (2009). Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak. *Ege Akademik Bakış*, 9(2), 771-795.

sosyo-kültürel yapılarla ele alarak, bir 'değişken' olarak kabul etmektedir. (Hopf, 1998: 176). Kimlik; insanı, herhangi bir topluluk içerisinde tanımlayan veya kategorize eden duygusal bileşenleri ve fikirleri içermektedir. Avrupalılık (biz) kavramı da bu bağlamda değerlendirilebilir. Yine kimlik kavramıyla 'biz' yapısına karşılık, diğer toplulukların farklılıkları da (öteki) vurgulanmaktadır (Risse, 2009: 152). Dolayısıyla kimlik inşa süreci, başkalarıyla birlikte gelişebileceği gibi, başkalarına karşı da oluşturulabilir (Akdemir, 2012: 36). Zira kolektif bir Avrupalı kimliği de daima 'Avrupalıları', 'ötekilerden' ayırmaya ihtiyaç duymuştur. Soğuk Savaş döneminde söz konusu öteki, Sovyet Komünizmi iken özellikle 21. yüzyıla gelindiğinde İslamofobinin öne çıkması bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Risse, 2009: 152).

Thomas Risse, aktör ve yapının karşılıklı inşasına vurgu yaparak, inşacı yaklaşımın; AB'nin daha iyi bir şekilde anlaşılmasına üç açıdan katkı sağladığına dikkat çekmiştir. Risse'nin (2009: 151) ifade ettiği bu katkılar ise şu şekildedir:

- Avrupa bütünleşmesinin, devletler üzerindeki etkisi daha derin bir şekilde anlaşılabilir.
- Avrupa hukukunun, kurallar ve ortak politikaların; aktörlerin kimlik ve çıkarlarını nasıl şekillendirdiği daha rahat gözlemlenebilir.
- Aktörlerin, Avrupa bütünleşmesini nasıl algıladığı ve AB'nin söylemsel olarak nasıl inşa edildiği daha verimli bir şekilde değerlendirilebilir.

Devletlerin sahip olduğu kimliği, onların kim olduklarını tanımlamakta ve hedeflerinin yönünü belirlemektedir. Yine kimlikler, devletlerin diğer aktörleri dost ya da düşman olarak tanımasına olanak sağlamaktadır (Ekici, 2018: 35). Ayrıca inşacı yaklaşıma göre devletler, yalnızca siyasi aktörler olarak görülmemekte; toplumun kültür, değer ve inançlarının beraberinde getirdiği normlara bağlı olan sosyal yapılar olarak da kabul edilmektedir. Devletler, büyük ölçüde normları göz önünde bulundurmaya tercih etmektedir; çünkü bu davranış standartlarına uygun hareket etmeyen devletler, parçası olduğu hem ulusal hem de uluslararası toplumdaki iç ve dış muhataplarına karşı kendini savunmak mecburiyetinde kalmaktadır (Rumelili, 2014: 155).

Her aktörün, anarşi durumunda kendi ulusal güvenliğini sağlamak adına, kendi kendine yeterli (öz-yeterlilik) olması gerektiğini savunan rasyonel teorilerin aksine inşacı kuram, öz-yeterliliğin anarşi durumundan ortaya çıktığını kabul etmemektedir (Arı ve Kıran, 2011: 60). İnşacı yaklaşım, anarşiye bakış açısıyla değişimin 'nasıl' ve 'nerede' olabileceğine yönelik açıklamalar sunmaktadır (Hopf, 1998: 180). Nitekim Wendt (1992: 394-395), öz-yeterliliğin anarşiden değil, süreçten kaynaklandığını ileri sürmüştür. Söz konusu bu durum da her aktör için anarşinin farklı bir şekilde anlaşılmasını beraberinde getirmektedir (Wendt, 1992: 391). Ayrıca inşacı kuramın, özneler-arası bir yaklaşım sergilediğini de eklemek gerekmektedir; yani olgular sadece 'objektif' ya da 'sübjektif' değildir. Burada önemli olan husus ise devletlerin; anarşi ve tehdit gibi durumlarda birbirleriyle geliştirdikleri (ihtilaf-işbirliği) ortak anlayışların belirlenmesidir (Rumelili, 2014: 162-163). Hopf'a göre (1998: 199) güç dağılımı ve anarşi ortamındaki aktör davranışı, bu yapılar ve aktörlerin özneler-arası anlamının yeniden inşası dikkate alınmaksızın, değerlendirilemez. Öte yandan uluslararası ortamda, aktörler arasında 'güvenlik ikilemi' de ortaya çıkabilmektedir. Güvenlik ikilemi; ülkelerin, diğer ülkelere ve onların amaçlarına duyduğu güvensizlikten kaynaklanmaktadır. Bu kavram, ülkelerin ulusal çıkarları doğrultusunda öz-yeterlilik anlayışına yöneldiği, özneler-arası bir sosyal yapı olarak tanımlanabilir (Baylis, 2008: 79).

Gelinen noktada inşacı kuramın yukarıdaki tüm varsayımları göz önünde bulundurulduğunda; özellikle kuramın, değişim konusunu açıklamakta kimlik-çıkâr ilişkisini öne çıkarması ve aktör ile yapının birbirini karşılıklı bir şekilde oluşturmasına yaptığı vurgudan dolayı, AB bütünleşmesinin bu kuramsal çerçeveye değerlendirilmesinin faydalı olacağı iddia edilebilir.

2. Tarihsel Süreç İçerisinde Avrupa Birliği

İnşacı yaklaşım, insanları ve insanların oluşturduğu kurumları, dünyayı şekillendirme gibi çeşitli hedefleri olan aktörler olarak görmektedir. Bu bağlamda Avrupa'da, hem içerisinde yaşanan dünyayı çıkarlar çerçevesinde şekillendirmek hem de kitada kalıcı barışı tesis etmek amacıyla bir kurum oluşturma fikri, 13. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Dante Alighieri, Pierre Dubois, Abbede Saint

Pierre, Jean Jacques Rousseau ve Victor Hugo gibi daha birçok düşünür tarafından da savunulan bu fikir; ancak İkinci Dünya Savaşı akabinde gerçekleştirilebilmiştir (Karluk, 2014: 1). Avrupalı devletler, daha önceki dönemlerde ulusal çıkarlarını önceleyerek bir birlik oluşturma konusunda hemfikir olamamıştır; ancak ulusal çıkarların belirli bir noktada (ortak tehditler) kesişmesiyle bütünleşmeye yönelik adımlar atılabilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Almanya'nın askeri ve ekonomik gücünün bir birlik çatısı altında kontrol altında tutulmak istenmesi, Avrupa bütünleşmesine ivme kazandırmıştır. Öte yandan SSCB ile komünizmden algılanan tehdit de söz konusu bütünleşmeyi tetikleyen bir başka gelişme olmuştur (Akşemsettinoglu, 2011: 4). 1950 yılında ortaya konulan 'Schuman Planı'⁵ ile beraber de Avrupa'da siyasal bütünleşmeye yönelik ilk somut adım atılmıştır (Şöhret, 2012: 291). 1951 yılına gelindiğinde ise bu plan doğrultusunda bir araya gelen Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg imzaladıkları Paris Antlaşması'yla birlikte AKÇT'yi kurmuştur (Glockner and Rittberger, 2012: 16). İnşacı yaklaşımın da öne sürdüğü gibi bu dönemdeki mevcut uluslararası yapı, aktörlerin davranışlarını şekillendirmiş; aktör ve yapı karşılıklı olarak birbirini inşa etmiştir.

AKÇT, Batı Avrupa bölgesinin temel endüstriyel kaynağı olan kömür ve çelik üretiminin uluslar-üstü bir yapıyla yönetilmesini hedeflemiştir. Bu bağlamda, iktisadi alanda geliştirilecek işbirliğiyle Almanya ile Fransa arasında çıkabilecek herhangi bir çatışmanın önlenmesi amaçlanmıştır. Nitekim AKÇT'nin uluslararası ortamda (Saar Havzası meselesi gibi) başarılı sonuçlar elde etmesi de örgüt içerisindeki devletleri, daha geniş kapsamlı bir siyasi bütünleşmeye teşvik etmiştir (Roberts, 2015: 716). Bu kapsamda, 1952 yılında 'Pleven Planı' adıyla da bilinen, Avrupa'nın güvenliğini sağlamak için ortak bir ordu kurmayı amaçlayan düşünce (Avrupa Savunma Topluluğu) gündeme gelmiş; ancak Fransa'nın güvenlik endişelerinden (ulus-devletin güvenliğinin, yetki devriyle zafiyete uğraması) dolayı hayata geçirilememiştir (Akgül, 2007: 213-214). Söz konusu bu kriz, bütünleşmeyi olumsuz etkileyen ilk somut gelişme olarak dikkat çekmektedir.

1957 yılında AKÇT üyesi altı devlet, AET ve EURATOM'u kuran Roma Antlaşması'nı imzalamıştır (Lee, 2004: 116). EURATOM aracılığıyla nükleer enerjinin barışçıl ve güvenli bir şekilde kullanılmasının sağlanması hedeflenmiştir. AET ile birlikte ise üye ülkeler arasında, kömür ve çeliğe ek olarak başka sektörlerde de ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır; işgücü, mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaştığı ortak bir pazar oluşturulması amaçlanmıştır (Keyman, 2013: 305-306). Diğer taraftan 1960 yılında, bazı Avrupalı devletler, AET'ye nispeten daha sınırlı bir yapıda olan Avrupa Serbest Ticaret Birliği'ni (EFTA) kurmuştur. Fakat EFTA üyesi devletler de bir süre sonra, AET'ye katılmaya başlamıştır (Roberts, 2015: 717). Dolayısıyla Pleven Planı'nın başarısız, AET'nin ise başarılı olmasıyla ulus-devletlerin yetki devri meselesinde, daha çok ekonomik alanı tercih ettikleri ifade edilebilir (Akgül, 2007: 191-192).

Öte yandan İngiltere de AET'nin bir parçası olması için davet edilmiş; fakat bu dönemde, ABD ile ekonomik alandaki ilişkisine ve özellikle kendi sanayisine güvenmesinden dolayı, topluluğa sıcak bakmamıştır. Sonrasında, kararını değiştirerek topluluğa katılmak isteyen İngiltere'nin üyeliği iki kez (1963 ve 1967 yılında) Fransa tarafından reddedilmiştir. Fransa, bu tutumuna gerekçe olarak ise Avrupa ile İngiltere'nin ekonomik çıkarlarının uyuşmamasını göstermiştir. Bütünleşmede yaşanan bu kriz, İngiltere'nin 1973 yılında AET'ye kabul edilmesiyle aşılmış; ancak İngiltere, bu süreç sonrasında da bütünleşmeye karşı daima mesafeli bir yaklaşım⁶ benimsemiştir (Aktan, 2020).

1965 yılında imzalanan ve 1967'de yürürlüğe giren Birleşme Antlaşması'yla (Füzyon Antlaşması) AKÇT, AET ve EURATOM'un birbirlerine 'paralel'; fakat 'ayrı' olma durumları ortadan kaldırılmıştır. Nitekim bu üç bütünleşme, AT adıyla tek bir Konsey ve Komisyon çatısı altında birleştirilmiştir (Gürsoy ve Beşgül, 2013: 26). 1970'li yıllardan, 1980'lerin ortalarına kadar yaşanan küresel ekonomik krizler, Avrupa'nın bütünleşme sürecinde duraklama meydana getirmiştir. Ancak 1986'da Avrupa Tek Senedi'nin imzalanmasıyla bütünleşme, yeniden ivme kazanmıştır. Bu senet ile

⁵ AKÇT'nin temellerini atan bu planı, Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, Jean Monnet ile birlikte hazırlamıştır. Bkz. European Union. (2020b). *EU pioneers*. Retrieved from https://europa.eu/european-union/about-eu/history/eu-pioneers_en#robert_schuman on May 10, 2020.

⁶ İngiltere'nin Avrupa bütünleşmesine ve Birlik'in politikalarına kuşkuyla yaklaşmasına gelecek başlıklarda yeniden değinilecektir.

topluluk, 1993 yılına kadar, üye devletler arasında tek pazar oluşturmayı amaçlamıştır. Söz konusu hedef ise sosyal politika, çevre ve teknoloji gibi daha birçok alanda bütünleşmeyi tetiklemiştir (Gürsoy ve Beşgül, 2013: 27-28).

1992 yılında imzalanan, Avrupa Birliği Antlaşması olarak da bilinen Maastricht Antlaşması⁷ ile AB kurulmuştur. Bu antlaşmayla birlikte 1999 yılına kadar, parasal birliğin sağlanması ve Avrupa vatandaşlığının inşa edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca üye devletler arasında, ortak dış ve güvenlik politikalarında; yine adalet ve içişleri alanında işbirliği oluşturulması hedeflenmiştir. Nitekim bu antlaşmayla beraber üç sütunlu bir AB oluşturulmuştur. Bu sütunları ise ‘Avrupa Toplulukları’, ‘Ortak Dış ve Güvenlik Politikası’ ve ‘Adalet ve İçişleri’ temsil etmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020). Kısacası Maastricht Antlaşması sonrasında topluluk, kuruluş nedeni olan iktisadi hedeflere ek olarak, sosyal ve siyasal bütünleşmeye de ciddi düzeyde yönelmeye başlamıştır.

2.1. İktisadi Birlikten Sosyal Bütünleşmeye

1951 yılında oluşturulan AKÇT’yle üye ülkelerin kömür ve çelik endüstrilerinde işgücü maliyetlerinden kaynaklanan rekabet eşitsizliğinin önüne geçmek; teknolojik gelişmelerden dolayı işsiz kalanlara, işsizlik yardımları sağlamak; yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmek; istihdamı arttırmak amacıyla işverenleri teşvik etmek gibi bazı sosyal konularda sınırlı düzenlemeler getirilmiştir (Özşuca, 2003: 326-327). AKÇT’nin oluşturulmasını takip eden ilk yirmi yıllık süreçte, sosyal alanda yaşanan gelişmeler, genel hatlarıyla Avrupa Sosyal Fonu’nun kurulması; sosyal güvenlik sistemlerinin koordinasyonunun sağlanması; işçilerin serbest dolaşımı ve yerleşme serbestliği gibi bazı konularla sınırlı kalmıştır (Tezcan, 2013: 135). 1969 yılı sonrasında, bir taraftan ekonomik ve parasal birliğin tartışılması, diğer taraftan ise topluluğun genişlemesi, sosyal konulardaki sorunların öne çıkmasını sağlamıştır. Nitekim 1974 yılında da ilk sosyal eylem planı ortaya konulmuştur (Özşuca, 2003: 329). 1986 tarihli Avrupa Tek Senedi’yle ise sosyal politikalar daha da önem kazanmaya başlamıştır. Bu senet sonrasında oluşturulan bazı sağlık ve güvenlik yönergeleri de dikkat çekmektedir. 1989 yılında ise İngiltere haricindeki on bir devlet, işçi hakları açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilen, Topluluk Şartı’nı imzalamıştır (Semerci, 2013: 177). Maastricht Antlaşması’yla da İngiltere, yine sosyal politikada diğer üye devletlerle ortak bir tutumu tercih etmemiştir. Diğer on bir devlet ise sağlık ve çalışma gibi alanlarda ortak bir sosyal protokol üzerinde birleşmiştir (Karlık, 2014: 173). Bu protokol, 1997 yılında imzalanan Amsterdam Antlaşması’nın da bir parçası hâline getirilmiştir. İngiltere’nin bu antlaşmayı imzalamasıyla AB’de ortak bir sosyal politikadan söz edebilmek, mümkün hâle gelmiştir (Semerci, 2013: 177).

Avrupa’da tek bir pazarın oluşturulmasıyla mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımı söz konusu olmuştur. Topluluk üyesi devletler arasında artan ticari ilişkiler ise sosyal bütünleşmenin ve yeni düzenlemelerin ortaya çıkmasını tetiklemiştir (Altınbaş, 2009: 97). Bu bağlamda 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması’yla ‘AB vatandaşlığı’nın inşası hedeflenmiştir (Kochenov and Plender, 2012: 372-373). 1970’li yıllarda vatandaşlık statüsü, ortak bir Avrupa kimliğine vurgu yaparken, 1980’lerde daha çok ‘eşitlik’ ve ‘dayanışma’ gibi ilkelere dayandırılmıştır. 1990’lı yıllardan itibaren ise bu statü, AB siyasal bütünleşmesine doğrudan etki edecek en temel unsurlardan biri olarak görülmeye başlanmıştır (Yekeler, 2016: 55). AB’nin, ortak bir Avrupalı kimliği oluşturma amacını, inşacı yaklaşımla değerlendirmek gerekirse: bu durum, kimliklerin sabit bir yapıda olmadığını ve içsel-dışsal faktörlerle sosyal olarak inşa edilebilen kavramlar olduğuna işaret etmektedir.

Gürsoy ve Beşgül (2013: 31) Maastricht Antlaşması çerçevesinde, AB vatandaşlığını şu şekilde tanımlamıştır:

“AB’ye meşruiyet kazandırmak ve onu ‘halka yakınlaştırmak’ için Maastricht Antlaşması’yla beraber AB vatandaşlığı kavramı yaratılmıştır. AB vatandaşlığı statüsü ile birlikte her üye devletin vatandaşı, AB vatandaşı olarak tanımlanmıştır. AB vatandaşlığı, ulusal vatandaşlığa bir alternatif değildir, onu tamamlayıcı bir niteliktedir.

⁷ Maastricht Antlaşması’yla ekonomik ve siyasal bütünleşmenin derinleştirilmesine yönelik birçok alanda yenilikler getirilmiştir. Ekonomik ve parasal birlik; eğitim; kültür; tüketicinin korunması; Trans-Avrupa ulaşım, haberleşme ve enerji ağları; adalet ve içişleri alanında işbirliği; Avrupa vatandaşlığı; ekonomik ve toplumsal uyumun güçlendirilmesi gibi birçok alanda önemli adımlar atılmıştır. Bkz. Tapan, M. N. (1998). Avrupa Birliği (AB) Hukukunun Kaynakları ve Ulusal Hukuka Etkileri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S.3, 971-1020.

AB vatandaşlığı, tüm üye devletlerin vatandaşlarına AB içinde serbest dolaşım ve ikamet etme hakkı tanımaktadır. AB vatandaşlarının, kendi ulusal sınırları ötesinde yerel seviyede seçme ve seçilme hakları vardır. Talep eden her AB vatandaşının AB üyesi olmayan ülkelerde, bir üye devletin diplomatik misyonuna sığınma hakkı mevcuttur.”

Yukarıdaki yorum bağlamında, AB vatandaşlığıyla ulusal vatandaşlıktan bir şey kaybedilmediği söylenebilmekle birlikte kazanılan yeni haklar dolayısıyla yeni bir statünün ortaya çıktığı da ifade edilebilir (Gürsoy ve Beşgül, 2013: 31). Maastricht Antlaşması sonrasında, Avrupa vatandaşlığı konusunda ikinci önemli adım, Amsterdam Antlaşması'yla atılmıştır. Bu antlaşmayla birlikte herhangi bir Avrupa ülkesi, kendi resmi diliyle AB kurumlarına başvurması hâlinde, başvurduğu resmi dil ile cevap almaya başlamıştır. Dolayısıyla önceki dönemlerde göz ardı edilmiş olan ve ortak bir kimliğin oluşturulma sürecinde, inşacı kuramın da öne çıkardığı ‘dil’ unsuru, Amsterdam Antlaşması'yla Avrupa vatandaşlığı statüsüne eklenmiştir. Yine Amsterdam Antlaşması'yla AB vatandaşları arasında, kişilerin uyruklarından dolayı ayrımcılığa maruz kalmaması için de düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda, AB vatandaşlığında ‘eşitlik’ ilkesinin öne çıkarıldığı dikkat çekmektedir (Altınbaş, 2009: 99). Ayrıca Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un 1985 yılında imzaladığı ve üyeler arasında sınır kontrollerinin kaldırılmasını hedefleyen Schengen Anlaşması'nın da Amsterdam Antlaşması'yla beraber birlik hukukunun bir parçası hâline getirildiği göze çarpmaktadır (Schengen Visa Info, 2020).

2007'de imzalanan ve 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ise Roma ve Maastricht Antlaşması'nın yerini almıştır. Bu antlaşmayla oluşturulan ‘vatandaş girişimi’ ile de AB vatandaşlığının kurumsallaştırılmasına yönelik adımlar atılmıştır (Militaru, 2011: 74-75). AB vatandaşlarını, Birlik'in karar alma süreçlerinde daha etkin birer katılımcı hâline getirmeyi hedefleyen bu girişime göre, belirli koşullarda⁸ vatandaşlar, Komisyon'u önerge sunmaya davet edebilecektir (Karluk, 2014: 285). Yine Lizbon Antlaşması'nda sivil korunma, kamu sağlığı ve insani yardım gibi konularda ortaya konulan yeni hükümlerle birlikte de AB, vatandaşlarının güvenliğini tehlikeye sokacak durumlarda, hareket kapasitesini arttırmayı amaçlamıştır (Karluk, 2014: 285).

1990'lı yıllardan itibaren Avrupa bütünleşme süreci kapsamında, dört antlaşma (Maastricht, Amsterdam, Nice ve Lizbon Antlaşması) yürürlüğe girmiştir. AB'nin kurumsal yapısında dönüşümü yapan bu antlaşmalarla AB vatandaşlığı oluşturulmaya çalışılmıştır (Graziatti, 2018: 108-109). Ancak AB'nin, ‘vatandaşlık’ inşa etme sürecinde başarısız olduğu ifade edilebilir. Oluşturulması hedeflenen vatandaşlığın; siyasi ve sosyo-kültürel temelini hazırlamadan Maastricht Antlaşması'yla yürürlüğe girmesi, daha sonra ‘kimlik ve bilincin’⁹ inşa edilmeye çalışılması, bu başarısızlığın nedenlerinden biri olarak gösterilebilir (Altınbaş, 2009: 104). Öte yandan vatandaşlık olgusu, genellikle ‘bir devletin mensubu olunması’ şeklinde bilinmektedir; fakat AB vatandaşlığı, böyle bir durumu ifade etmemektedir. AB vatandaşlığı, toprak parçasıyla sınırlandırılmış bir vatandaşlıktan ötesini amaçlamaktadır. ‘Vatandaşlık’ unsuru, heterojen yapıya sahip toplumlarda sosyal bütünleşmeyi büyük ölçüde sağlayabilecek bir faktördür; ancak AB üyesi devletlerin, zaten hâlihazırda vatandaşlık bağları bulunmaktadır. Bu durum da toplumların zihninde soru işaretlerine neden olmaktadır. Ayrıca Maastricht ve Amsterdam Antlaşması'yla inşa edilmeye çalışılan AB vatandaşlığı statüsüne, yine bu iki anlaşma çerçevesinde bakıldığında, federalizm veya devleti çağrıştırdığı da dikkat çekmektedir. Bu düşünce ise statüye, tartışmalı bir nitelik kazandırmaktadır (Altınbaş, 2009: 100-102). Nitekim AB de Lizbon Antlaşması'nda bayrak, marş, yasa ve ulusal gün gibi federalizmi akıllara getiren tartışmalı kavramlara ya da sembollere yer vermeyerek, tartışmaları önlemeyi hedeflemiştir (Karluk, 2014: 278).

Özetle AKÇT'nin kuruluşundan, Soğuk Savaş'ın sonuna kadar geçen süreçte topluluğun; sosyal bütünleşmeyi göz ardı ettiği görülmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren ise özellikle ortak bir ‘vatandaşlık’ oluşturarak, sosyal bütünleşmeyi sağlamak isteyen AB'nin, ‘kimlik inşasını’ siyasal bütünleşmenin de önemli bir ön şartı olarak gördüğü göze çarpmaktadır.

⁸ Yedi farklı AB üyesi ülkeden en az bir milyon vatandaşın imzası, en temel koşuldur. Sürecin nasıl işlediğine dair bilgi için bkz. European Union. (2020c). *European citizens initiative*. Retrieved from https://europa.eu/citizens-initiative/how-it-works_en on May 14, 2020.

⁹ Kimlik ve bilinç oluşturmaya, ‘anayasa’ örnek olarak gösterilebilir. Sade, anlaşılır bir dille hazırlanan anayasa ve bu anayasanın eğitim alanında ders olarak verilmesiyle insanların anayasaya ilgilerinin artırılması hedeflenmiştir. Fakat anayasa, devletin en temel öğelerinden birisidir. Dolayısıyla, Avrupa anayasası da devletleşme yolundaki bir adım olarak görülmüştür (Altınbaş, 2009: 100-102).

2.2. Avrupa Birliği'nde Bütünleşme Tartışmaları

Ulus-devletler, kendi sınırları içerisinde yaşayan insanların üzerinde egemen olan ve yine kendi egemenliği üzerinde başka bir güç tanımayan yapılar olarak tanımlanabilir. Yani ulus-devlet yapısının; 'egemenlik', 'ülke' ve 'ulus' olmak üzere üç temel unsurdan oluştuğu söylenebilir. Yaygın görüşe göre ulus-devlet, Orta Çağ'ın son dönemlerinde meydana gelmiştir. Fransız İhtilali'yle beraber ise ulus ve ulusçuluk hareketleri ivme kazanmıştır (Uğuz ve Saygılı, 2016: 142).

Egemenlik, ulus-devlet yapısını ortaya çıkaran en önemli faktörlerden biri olmakla beraber; sınırsız, vazgeçilmez veya daha üst bir otoriteye devredilemez olarak da görülmüştür. Ancak Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanmasıyla Avrupa'da, 'ulus-devlet' ve 'egemenlik' anlayışında önemli değişimler yaşanmıştır. Söz konusu değişimler, 'bütünleşme' kavramıyla ifade edilmiştir. Öncesinde de değinildiği üzere Avrupa bütünleşmesi, ilk olarak ekonomik alanda ortaya çıkmıştır (Özeler, 2016: 809-810).

Paris Antlaşması'ndan itibaren bütünleşmenin her aşamasında, 'daha gevşek bir Avrupa' veya 'daha derin bir Avrupa' olması gerektiğini öne süren konfederalist ve federalist yaklaşım, birbirleriyle mücadele içerisinde olmuştur (Sunay, 2006: 186). Bir kısım Avrupalı devlet ve siyasetçi, ulusal egemenlik ilkesine bağlı kalmayı benimsemiştir. 1960'lı yıllarda Fransa'da başkanlık görevini yürüten Charles de Gaulle ile 1980'li yıllardaki İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'in; topluluğu, federal bir Avrupa olarak değil, ulus-devletlerin konfederasyonu şeklinde görmesi, söz konusu bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Heywood, 2014: 140-141). Diğer bir kesim ise özellikle ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı federal bir Avrupa'yı desteklemiştir. Bu görüşe göre daha fazla bütünleşme; ticaretteki engellerin sınırlı olduğu, büyük bir pazarı ortaya çıkararak, devletlere daha fazla ekonomik yarar sağlayacaktır. Yine federalist yaklaşım, daha fazla bütünleşmeyle farklı ulusal kimliklere sahip halklar arasındaki kültürel ayrılıkların yerine, hoşgörü geleceğini savunmakta; uluslar-üstü siyasal bir kültürün ortaya çıkacağını öne sürmektedir (Heywood, 2014: 141).

1970'lerden 1990'lara kadar Avrupa'da özellikle ihracatın büyümesi ve ekonomik faydanın sağlanması, Avrupa bütünleşmesi üzerinde ciddi düzeyde olumlu etki yaratmıştır (Ermağan, 2012: 149). Bu süreçte, her ne kadar bütünleşme derinleşse de, 'Avrupa kuşkuculuğu' kavramı da aynı oranda ivme kazanmıştır. İlk kez 1980'li yıllarda İngiltere Başbakanı Thatcher tarafından kullanılan Avrupa kuşkuculuğu kavramı; devletlerin AB ve AB'nin politikalarına duyduğu memnuniyetsizliği veya şüpheyi ifade etmektedir. Avrupa kuşkuculuğu, çoğunlukla AB'nin yaşadığı kriz dönemlerinde ve genişleme süreçlerinde yükselmiştir. Zira AB'ye üye olmak isteyen devletlerin, ulusal çıkarlarını gözeterek; egemenlik devri hususuna ve Birlik'in politikalarına çekince ile yaklaşması bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Boztürk, 2020: 523). Avrupa kuşkuculuğu, özellikle İngiltere'nin AB içerisindeki genel tutumu hâline de gelmiştir. Söz konusu tutum, İngiltere'nin; 1985 yılında imzalanan Schengen Anlaşması ve 1995 sonrası dönemde Avro bölgesinin dışarısında kalmayı tercih etmesinde kendisini göstermiştir. Yine İngiltere, bütünleşme karşıtı bir ülke olarak da görülmüştür. Birlik içerisinde bu devlet, 'Atlantikçi' cephede konumlandırılırken; Fransa ve Almanya gibi Avrupa'nın daha otonom ve savunma alanında kendi kendine yetmesini isteyen ülkeler, 'Avrupacı' tarafa yerleştirilmiştir (Gölçek ve Gölçek, 2018, 517). Ayrıca Fransa ve Almanya arasında fikir ayrılıklarının bulunduğunu da eklemek gerekmektedir; zira Fransa, AB bütünleşmesini 'Devletler Avrupası' olarak görürken, Almanya daha çok 'siyasi birleşme' üzerine vurgu yapmaktadır (Ülger, 2019).

Soğuk Savaş sonuna gelindiğinde, AB'nin; AET ve AT'de olduğu gibi hükümetler arasında faaliyet gösteren niteliği, büyük ölçüde dönüşüm içerisine girmiştir. Nitekim AB adı altında topluluk, 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşmenin de etkisiyle beraber siyasal bir birlik olma iddiasıyla dikkat çekmeye başlamıştır (Heywood, 2014: 140). Ancak Avrupa siyasal bütünleşmesinin, mümkün olup olmadığı da tartışmalı bir meseledir (Özeler, 2016: 800). Zira AB, sınıflandırması oldukça güç bir organizasyondur; bu bağlamda Karadut (2013: 16) AB'yi şu şekilde ifade etmiştir:

“Uluslararası bir antlaşmaya dayanan, egemen ve bağımsız devletlerin kurduğu birlik, konfederal bir yapılanma olarak görülse de; doğrudan seçimle belirlenen temsilcilerden oluşan meclisi, üye ülkelerin üzerinde bir hukuku, ortak para birimi, ortak dış politikası,

askerî yetisi vs. özellikleriyle federal bir devletin özelliklerini de sergilemektedir. Birleşik bir devlet gibi hükümeti olmamakla birlikte Avrupa Birliği; kamu kuruluşlarına, özel işletmelere ve sivil toplum kuruluşlarına açık olan etkileşimli bir yönetim süreci olarak değerlendirilen yönetime dayanan, gevşek bir federal yapılanma görünümü sergilemektedir.”

AB'nin tam anlamıyla merkezileşmiş bir federasyon olduğunu savunmak ya da konfederasyon niteliğini tamamen kaybettiğini ifade etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Her ne kadar AB'nin kurucu antlaşmalarında; daha yakın bir ortaklığın kurulması ve işbirliğinin geliştirilmesi temel alınsa da üye devletler arasında, bütünleşmenin federasyona dönüşmesi konusunda herhangi bir fikir birliği bulunmamaktadır. Üye devletler ile Birlik arasında egemenlik yetkisinin kullanımına ilişkin paylaşım bulunmasına rağmen AB, klasik bir federasyonun unsurlarını ve anayasal niteliklerini de tamamen bünyesinde barındırmamaktadır (Sunay, 2006: 218). Geline nokta itibarıyla AB'nin, federalizmden daha 'az', konfederalizmden ise daha 'çok' olduğu iddia edilebilir. Bu bağlamda AB, ulus-devletler arasında işbirliğini öne çıkaran, uluslar-üstü olma iddiasıyla hareket eden, 'kendine özgü' (sui generis) bir yapı olarak da ifade edilebilir (Karadut, 2013: 16).

Üye devletlerin yetkilerinin 'bir kısmını' Birlik'e devretmesi, bütünleşmeyi özel kılmaktadır (Şöhret, 2012: 292). Yani burada devletler, egemenliğini tamamen AB'ye devretmemekle beraber (yetki devri sınırsız değil) Birlik ile paylaşmaktadır (Özkan, 2003: 247). Fakat üye devletlerin özellikle dış ve güvenlik politikalarında, egemenliklerini paylaşmamayı tercih ettiği dikkat çekmektedir. Çünkü ekonomik bağlamdaki yetki devri, tüm üye devletlerin çıkarılmayken ortak bir dış politika veya içişlerine yönelik konular, büyük ölçüde ülkelerin ulusal güvenlikleri içerisine girmektedir (Akgül, 2007: 192). Nitekim AB de yetkilerin devredilip devredilmediği durumlarda, uluslar-üstü veya uluslararası örgüt olarak hareket etmektedir (Doğan, 2013: 221). Bu durumu belirleyen hususu, Doğan (2013: 221) şu şekilde ifade etmiştir:

“Bir uluslararası organizasyonunun, uluslar-üstü ya da uluslararası örgüt niteliğine sahip olmasını belirleyen en önemli ayırıcı özellik kararların alınma biçimlerindeki farklılıklardır. Uluslararası örgütlerde kararlar oybirliği ile alınır ve teker teker tüm üye ülkelerin rızası gerekir. Yani her bir üye ülkenin veto hakkı mevcuttur ve istemediği kararların alınmasını engelleyebilir. Uluslar-üstü bir organizasyonda ise kararlar oy çokluğu ile alınır. Yani üye ülkelerden bazıları kendilerinin arzu etmedikleri istikamette alınan kararlara uymayı kabul ederler.”

Geline nokta itibarıyla Avrupalı devletlerin, egemenlik haklarından kolay vazgeçememeleri dolayısıyla ilk olarak ekonomik konularda başlayan işbirliklerinin, Soğuk Savaş sonrasında ancak 'sınırlı' bir düzeyde de olsa siyasal alana yayılmaya¹⁰ başladığı dikkat çekmektedir (Cerrah, 2018: 163-164). Devletlerin ekonomik birlikteliği daha çok yakınsaması; siyasal bir birliği ise tercih etmemesi, kendi ulusal çıkarlarıyla ilgili bir konudur. Zira uluslararası sistemde, inşacı yaklaşımın da üzerinde durduğu gibi kimlik temelli ulusal çıkarlar ön planda olmasaydı; AB'nin siyasal bütünleşmesinin gerçekleşmesi daha olası olabilirdi. Dolayısıyla burada devletlerin, özellikle siyasal bütünleşmeye karşı kuşkucu bir yaklaşım benimsediği söylenebilir. Gelecek paragraflarda ise AB'de bütünleşme yanlıları ve kuşkucularının önemli bir mücadele alanı olan Avrupa Parlamentosu'ndan (AP)¹¹ söz edilerek, bütünleşme tartışmaları incelenmeye devam edilecektir.

11 Eylül saldırılarından günümüze gelen süreçte, AB ülkelerinde yabancı karşıtlığı (özellikle İslamofobi) ve milliyetçi hareketler yükselmiştir. İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya ve İtalya gibi Batı Avrupa devletlerinde aşırı sağcı partilerin (Avrupa kuşkucusu) ivme kazanması bu duruma örnek

¹⁰ Avrupa bütünleşme sürecinin, yeni işlevselci (neo-fonksiyonalist) bir nitelik taşıdığı da ifade edilebilir.

¹¹ AP seçimleri beş yılda bir gerçekleştirilmektedir. Bu organdaki, üye devletlerin parlamenter sayısı, ülkelerin nüfusları nispetinde belirlenmekte ve parlamenterler ülkelere göre değil, siyasal görüşlerine göre gruplar oluşturmaktadır. Yani AP'deki temsilciler devletlerini değil, kendisini seçen halkı temsil etmektedir. Konsey ile beraber AB bütçesini yapan AP'nin, Birlik'in diğer organları üzerinde siyasal denetim yetkisi de bulunmaktadır. Dokuz üye devletin bulunduğu 1979 yılındaki ilk AP seçimlerinde 410 temsilci seçilmiştir (Karluk, 2014). 28 üye devletin yer aldığı 2019 seçimlerinde ise temsilci sayısı 751'e çıkmıştır; fakat 2021 yılı itibarıyla AP'de (İngiltere'nin Birlik'ten ayrılmasıyla) 27 üye ülkeden toplamda 705 parlamenter yer almaktadır. Bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2021). *Avrupa Parlamentosu*. Erişim Tarihi: 18 Şubat 2021, https://www.ab.gov.tr/_45628.html

olarak gösterilebilir (Boyras, Güngörmez ve Kavukçu, 2019: 7). Öte yandan 2007 yılında ABD’de likidite fazlalığı ve konut kredilerinin verilmesiyle başlayan ve 2008 yılında Avrupa’da kendisini gösteren küresel ekonomik kriz, AB toplumundaki hoşnutsuzluğun daha da artmasına neden olmuştur. AB’nin bu dönemde uyguladığı kemer sıkma politikalarıyla işsizlik yükselmiş; bu durum da Avrupalı halk arasında, AB’ye ve siyasi partilere karşı güvensizliği beraberinde getirmiştir. Bir taraftan Avrupalı halkın ‘güvenlik’, ‘kimlik’ ve ‘refah’ kaygıları; diğer taraftan ise İngiltere’nin Birlik’ten ayrılmasının konuşulduğu dönemde (Mayıs 2019), AB organları içerisinde halk tarafından seçilen tek kurum olan AP seçimleri gerçekleştirilmiştir (Akşemsettinoglu, 2020: 176-177).

2019 seçimlerinde¹², çoğunlukla merkez sağ partilerin yer aldığı Avrupa Halk Partisi (EPP) ve merkez sol partilerin bulunduğu Sosyalist ve Demokratlar (S&D) büyük oranda güç kaybetmiştir. Zira seçimlerde her ne kadar birinci parti olsa da seçim öncesinde 216 temsilcisi bulunan EPP’de bu sayı 182’e düşmüştü; S&D ise 33 parlamenter kaybederek 154 sayısına gerilemiş ve ikinci parti olmuştur (European Parliament, 2019). Merkez sağ ve merkez solun kaybettiği oyların, liberal ve yeşil partilere kaydığı yönünde yorumlar yapılmıştır (Vatandaş, 2019: 1). Öte yandan yine bu seçimlerde, ilk kez Avrupa kuşucusu aşırı sağ bir grup ortaya çıkmıştır. Söz konusu grup, Kimlik ve Demokrasi Grubu (IDG) adı altında, Fransa’dan Ulusal Cephe (FN) ile İtalya’dan Kuzey Ligi’nin (Lega) bir araya gelmesiyle (73 temsilci) oluşturulmuştur. Ayrıca IDG içerisinde; Almanya, Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya ve Hollanda gibi devletlerden de Avrupa kuşucusu temsilciler bulunmaktadır (Boztürk, 2020: 521-522). Gelinek noktada Avrupa kuşucusu partilerin, AB’ye bakış açısına da değinmek faydalı olabilir. Bazı aşırı sağ partiler veya temsilciler, AB’ye tamamen karşıt ve Birlik’ten ayrılma yanlısı bir tutum sergilerken; bazıları daha ılımlı bir şekilde davranmaktadır. Hollanda’daki Özgürlük Partisi’nin, kuruluşundan itibaren daima AB’den ayrılmayı istemesi; Fransa’daki FN’nin ise özellikle son dönemlerde AB’den ayrılmaktan ziyade, Schengen serbest dolaşımı gibi bazı düzenlemelerin kaldırılmasını talep etmesi bu kapsamda değerlendirilebilir. Fakat Avrupa kuşucusu aşırı sağcı partilerin bazı konulardaki tutum ve talepleri benzeşmektedir. Arap Baharı ile birlikte artan göçmen sorununda, AB’nin başarısız bir süreç yönettiği konusunda hemfikir olmaları da bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca sınır kontrollerinin geri getirilmesi veya arttırılması hususunda ortak bir düşünceye sahiptirler. Yine Avrupa kuşucuları, Euro para biriminin terk edilmesi ve kendi ulusal paralarına geçilmesi meselesinde aynı düşünceye sahiptir. Son olarak ise ekonomik bütünleşmeden ziyade; ortak savunma ile dış politika gibi devletlerin ulusal güvenlik ve çıkarlarında olumsuz etki yaratabilecek alanlarda bütünleşme karşıtı bir yaklaşım benimsemektedirler (DW, 2019).

Özetle 2019’da gerçekleştirilen AP seçimlerinde, merkez sağ ve merkez sol, parlamentodaki çoğunluğu kaybetmiştir; ancak AB’ye bakışı çoğunlukla pozitif olan liberal ve yeşil partilerin güç kazanmasıyla (eğer birlikte hareket edilirse) merkez partilerin, yine yasama organının baskın gücü olduğu ifade edilebilir (Vatandaş, 2019: 3). Dolayısıyla AB yanlısı partiler her ne kadar güç kaybetmiş olsa da parlamentodaki koltukların üçte ikisini almasıyla gelenek bozulmamıştır; fakat bu seçimlerde AB kuşucusu aşırı sağ partilerinin de büyük kazanım elde ettiği unutulmamalıdır (Sputnik Türkiye, 2019). 2020 yılının başında İngiltere’nin Birlik’ten ayrılması ve bir sonraki başlıkta ele alınacak olan koronavirüs pandemi döneminde yaşanan krizler akabindeki ilk AP seçimi 2024 yılında yapılacaktır. Bu seçimlerde ortaya çıkacak sonuçları; dolayısıyla parlamentodaki yeni durumu, kuşkusuz pandemi döneminde yaşanan gelişmeler belirleyecektir.

Sonuç olarak AB bütünleşmesinin, ulus-devletlerin egemenlik anlayışında değişimler ortaya çıkardığını inkâr etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır; fakat buradaki değişimin ‘sınırlı’ olduğunu da söylemek gerekmektedir. Günümüz itibarıyla AB’ye bakıldığında, ulus-devletlerin egemenliğini sona erdirecek siyasal bir bütünleşmenin mevcut olmadığı göze çarpmakla beraber; öngörülebilir gelecekte de böyle bir bütünleşmenin gerçekleşmesi pek mümkün görünmemektedir.

¹² 2019 AP seçimleri sonuçlarıyla ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bkz. European Parliament. (2019). *2019 European Election Results*. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en> on February 18, 2021.

3. Bütünleşmenin Sınırları: Koronavirüs Pandemi

21. yüzyılda AB, bütünleşmesini tehdit eden birçok gelişmeyle karşı karşıya kalmıştır. Bu kapsamda öne çıkan bazı gelişmelere değinmek önem arz etmektedir. İlk olarak, Aralık 2003'te AB üyesi devletlerin, anayasal bir anlaşma yapmak için görüştüğü; fakat anlaşamadığı dikkat çekmektedir. Haziran 2004'te üzerinde anlaşılan AB Anayasası ise Fransa ve Hollanda gibi iki kurucu ülkede; 2005 yılında yapılan referandumlarda, ulusal çıkarların zedeleneceği kaygısını taşıyan halk tarafından reddedilmiştir (Hürriyet, 2005). AB'ye karşı kuşkuculuğu yükselten ve bütünleşmeyi sınayan bu kriz, 2007'de imzalanan Lizbon Antlaşması¹³ ile aşılmıştır. Bütünleşme sürecini olumsuz etkileyen bir diğer gelişme ise 2008 ekonomik kriziyle birlikte yaşanmıştır. Avro bölgesi dışarısında kalan AB ülkeleri, ekonomik alanda bağımsız politikalar izlemiş, Avro bölgesinde yer alan ülkelere göre de krizden daha az etkilenmiştir. Dolayısıyla AB üyesi devletler; bu krizde, ekonomi politikalarında ortak bir şekilde hareket edememiştir. Öte yandan Arap Baharı sonrası dönemde ivme kazanan göç ve mülteci sorununda da AB üyesi ülkelerinin uzlaşmadığı dikkat çekmektedir. Nitekim ülkelerin; sınır ve güvenlik konularında, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket ettiği görülmektedir (Alkan, 2020). Fransa, İspanya, Yunanistan, Macaristan ve Avusturya gibi bazı ülkelerin sınır kontrollerini arttırması ve göçmen akınını önlemek için yeni duvarlar inşa etmesi, bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Hatip, 2019). Yaşanan sosyal ve ekonomik krizler, AB'nin 'refah', 'güvenlik' ve 'istikrar' sağlamakta zorlandığı tartışmalarını ortaya çıkarırken (Connelly, 2015: 60); 2020 yılının hemen başında İngiltere'nin Birlik'ten ayrılması, bütünleşmeyi derinden etkileyen bir başka gelişme olmuştur. Zira kuruluşundan günümüze gelen süreçte ilk kez bir ülke, AB'den ayrılmıştır. Söz konusu durum da diğer üye devletlerde, özellikle Avrupa kuşkucusu aşırı sağ partilerin, AB'den ayrılma taleplerine ivme kazandırmıştır. İtalya'da üyelikten ayrılma tartışmalarının gündeme gelmesi ve AB'den çıkmayı hedefleyen 'Italexit' adlı bir parti kurulması, bu duruma örnek teşkil etmektedir (Pınar, 2020).

AB'de yukarıda bahsedilen gelişmelerin bütünleşmeye etkisi sürerken bir zorlu süreç de Aralık 2019'da Çin'in Vuhan kentinden dünyaya yayılan ve pandemi hâline gelen yeni tip koronavirüs salgınıyla başlamıştır. Bu salgında; Çin'in yanı sıra ABD, İtalya, İspanya, İngiltere ve Fransa gibi Batılı ülkeler de en fazla etkilenen devletler arasında yer almıştır (Worldometer, 2020). Koronavirüs salgınıyla birlikte AB bütünleşmesinde, 'birlik olma' fikrinin ve inşa edilen Avrupalı kimliğinin doğrudan merkezine sorgulandığı bir durum ortaya çıkmıştır. AB, ilk zamanlarda, salgının Çin ile sınırlı kalacağını düşünmüştür; fakat bu düşünce, İtalya ve İspanya'da ölümlerin artmasıyla değişmeye başlamıştır (Butakin, 2020).

İtalya ve İspanya'nın mevcut sağlık sisteminin ve ekipman kapasitesinin salgın karşısında yetersiz kalması, AB'de 'dayanışma krizi'nin başladığı ilk adımı teşkil etmektedir. İtalya, Şubat 2020'de koruyucu ekipman ihtiyacına yönelik, üye devletlerin gönüllü yardımı esasına dayanan AB'nin sivil koruma mekanizmasına başvurmuştur. Fakat İtalya, ihtiyaçları doğrultusunda talep ettiği yardımı, AB ve üye ülkelerden sağlayamamıştır. Bu aşamada devletler, kendi ulusal güvenlikleri ve çıkarlarını öne çıkararak, birbirlerinden uyumsuz bir süreç (eğitime ara verilmesi, sokağa çıkma yasağı ve hava ulaşımının sınırlandırılması gibi) yönetmeye başlamıştır (Butakin, 2020). Burada, inşacı yaklaşımın da öne sürdüğü gibi süreçten kaynaklanan bir öz-yeterlilik durumu meydana gelmiştir.

Almanya ve Fransa, akabinde ise İspanya, ulusal bir refleks doğrultusunda aldıkları kararlarla Brüksel'e danışmadan, sınırlarını kapatmıştır. Salgının yayılacağından endişe eden diğer Schengen devletleri de kısa bir süre içinde kısmen ya da tamamen sınırlarını kapatmaya karar vermiştir (Haber7com, 2020). Yani üye devletler, 'öncelikle' kendi vatandaşlarını korumak¹⁴ amacıyla politikalar geliştirmeye başlamıştır. İtalyan tarihçi Marco Gervasoni de Schengen'in askıya alınmasına

¹³ AB'nin kurumsal yapısında ve işleyişinde ciddi değişiklikler yapan Lizbon Anlaşması, İrlanda'daki ilk seçimlerde reddedilirken; ikinci referandumda onaylanmıştır. Bilgi için bkz. Cnn Türk. (2019). *İrlanda Lizbon Anlaşması'na "evet" dedi*. Erişim Tarihi: 18 Şubat 2021, <https://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/03/irlanda.lizbon.anlasmasina.evet.dedi/545759.0/index.html>

¹⁴ Almanya'nın koruyucu maske ihracatını yasaklaması, Fransa'nın ise ülke içerisindeki mevcut maske stoklarına el koyması ve sadece reçeteye verilmesine yönelik karar vermesi, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Salgını ulusal güvenlik algısı kapsamında değerlendiren AB üyelerinin ise ulusal güvenliklerine ilişkin yetkilerini Birlik'e devretmediği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aksan, S. (2020). *AB'nin geleceğini konuşmak için henüz erken*. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abnin-gelecegini-konusmak-icin-henuz-erken-474241.html>

atıfta bulunarak (Sputnik Türkiye, 2020): ‘*bu, hayatı tehdit eden durumlarda, tek korunma şeklinin uluslar-üstü varlıklar değil, ulus olduğunu gösteriyor*’ şeklinde bir yorum ortaya koymuştur. Dolayısıyla AB’nin, 1990’lı yıllardan itibaren farklı ülkelerin vatandaşları arasındaki bağları geliştirmek amacıyla inşa etmeyi hedeflediği ‘AB vatandaşlığı’ tartışmalı bir hâle gelmiştir.

Avrupa’daki önlemlerin geç alındığını da eklemek gerekmektedir; çünkü ülkeler, salgın kıtaya yayılmaya başladıktan sonra girişimlerine hız kazandırmıştır (Sudagezer, 2020). AB üyesi devletlerin, koronavirüs salgınının yayılmayacağını düşünmesi, gecikmenin önemli bir nedeni olarak görülebilir. Salgın yayılmaya başladığında ise tehdit algısı artan ülkeler, ulus-devletçi bir anlayışla politikalarını yeniden inşa etmiştir.

AB üyesi devletlerin, pandeminin henüz başlarında İtalya’ya yardım göndermekte olumsuz bir yaklaşım benimsemesi, AB ile İtalya arasında gergin bir süreç ortaya çıkarmıştır (Sözcü, 2020). Ayrıca Çek Cumhuriyeti’nin, Çin’den İtalya’ya yardım olarak gönderilen koruyucu ekipmanlara ‘yanlılıkla’ el koyması da İtalya’nın AB ülkelerine karşı güvenini sarsmıştır (Uren, 2020). Üstelik yine pandeminin başlangıç döneminde, İtalya ve İspanya başta olmak üzere birçok AB ülkesine, çoğunlukla Batı’nın ‘öteki’ olarak gördüğü Çin ve Rusya’dan tıbbi malzeme, uzman ekip ve koruyucu ekipman desteği gelmiştir (Braw, 2020). Dolayısıyla Avrupalı devletler üyesi oldukları Birlik (biz) içerisinden değil; ‘öteki’ olarak gördükleri Çin ve Rusya’dan destek bulabilmiştir.¹⁵ Bu devletlerin, AB üyesi ülkelere sağladığı desteğin arkasında elbette siyasi nedenler aranabilir; fakat bu meseleye Batı kamuoyu perspektifinden bakıldığında, bütünleşmenin sorgulanması da kaçınılmazdır.

Hem AB hem de üye devletlerin; bu süreç içerisinde kültür, değer ve inançlarının gerektirdiği normlara uygun hareket etmemesi, Avrupalı halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır. İtalyan halkının, Birlik’i protesto etmek amacıyla AB bayraklarını yakması da söz konusu tepkiye örnek olarak gösterilebilir (Barnes, 2020). Bu durumda, Avrupa bütünleşmesini; ekonomik, sosyal ve siyasal alanda sınayan pandemi sürecinin, birlik olma ruhunda, bir ‘dayanışma krizi’ ortaya çıkarmadığını söylemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Nihayetinde, AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen de; hem itiraf niteliğinde hem de özür mahiyetinde bir yaklaşım sergilemiştir. Leyen, La Repubblica isimli bir İtalyan gazetesinde kaleme aldığı yazısında; AB’nin, salgının başlangıç döneminde yeterli düzeyde dayanışma sergileyemediğine dikkat çekmiştir (von der Leyen, 2020).

Haziran 2020’ye gelindiğinde, Avrupalı devletler, ‘yeni normal’ olarak da ifade edilen sürece geçerek, pandemiyle mücadele kapsamında aldıkları tedbirleri (sınır kontrolleri dâhil olmak üzere)¹⁶ kaldırmaya başlamıştır (Anadolu Ajansı, 2020). Bu dönemle birlikte de AB içerisindeki en önemli tartışma konusunu; pandeminin ekonomik etkilerine karşı hayata geçirilmesi hedeflenen ekonomik kurtarma programı (750 milyar €) ve 2021-2027 yılları arasında AB bütçesini belirleyecek olan ‘Çok Yıllı Mali Çerçeve’ (1 trilyon €) müzakereleri oluşturmuştur. Müzakerelerde üye devletler, kurtarma programının boyutu, hibe ve kredi miktarıyla bunların denetiminin sağlanması konusunda ‘oybirliği’ gerektiren ciddi görüşmeler gerçekleştirmiştir. Avusturya, Danimarka, Hollanda ve İsveç gibi ülkeler, hibelere olumlu bir yaklaşım sergilememiş; hibelerin verilmesi durumunda, sıkı bir denetim talep etmiştir. Polonya ve Macaristan ise fonların hukukun üstünlüğü koşuluna bağlanmasının üye ülkelerin egemenliklerine zarar vereceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır (Hürriyet, 2020). Bazı AB üyesi ülkelerin; Polonya ve Macaristan’ı sıklıkla demokratik değerler yönünden eleştirmesi, söz konusu iki ülkenin bu koşula kuşkuyla bakmasını tetiklemiştir. Zira koşulun, kendileri aleyhine de kullanılabileceğini düşünmüşlerdir. Parlamento ise hukukun üstünlüğü şartıyla; AB ölçütlerinin dışına çıkan ülkelerin, bütçeden pay almasını sınırlandırmayı hedeflemiştir (Habertürk, 2020). AB üyesi devletler, Temmuz 2020’deki uzun müzakereler akabinde ekonomik kurtarma programı ve AB bütçesi üzerinde anlaşmaya varmıştır (Hürriyet, 2020). Fakat bu gelişme de yeni bir krizi beraberinde getirmiştir; çünkü Polonya ve Macaristan, uzun bir süre kararı veto etmiştir. Aralık 2020’deki Liderler Zirvesi’nde ise bu

¹⁵ Yardımlarla ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bkz. DW. (2020). *İtalya’ya koronavirüs yardımı: Çin’den maske, Vietnam’dan test kiti*. Erişim Tarihi: 30 Eylül 2020, <https://www.dw.com/tr/italyaya-koronavir%C3%BCs-yard%C4%B1m%C4%B1-%C3%A7inden-maske-vietnamdan-test-kiti/a-52918159>

¹⁶ AB ülkeleri, düzenli aralıklarla seyahat kısıtlamalarının kaldırıldığı ülkelerin listesini yayınlamaktadır. Söz konusu bu liste, ülkelerin koronavirüs ile mücadeledeki durumu ve vaka sayısına göre iki haftada bir güncellenmektedir. Bkz. Çetin, Ş. (2020). *AB seyahat listesini güncelledi*. Erişim Tarihi: 30 Eylül 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-seyahat-listesini-guncelledi/1935043>

iki devletle uzlaşma sağlanarak kriz aşılmış ve AB bütçesi ile kurtarma programı üzerinde oybirliğiyle anlaşma sağlanmıştır (Çam ve Şeker, 2020).

2020 yılının sonbaharında, koronavirüs salgınının ikinci dalgasının yükselmesiyle beraber AB üyesi devletler, virüsle mücadele için uyguladıkları tedbirleri yeniden arttırmaya başlamıştır. Öte yandan ise sağlık sistemi yetersizliği ve yavaş karar alma mekanizmalarıyla salgınla mücadelede sorunlar yaşayan AB, virüse karşı geliştirilen aşılarca¹⁷ doz temin ederek, kamuoyu nezdinde gün yüzüne çıkan başarısızlığını düzeltmeyi hedeflemiştir. Fakat bu kez de Birlik'in yürütme organı olan AB Komisyonu'na eleştiriler yöneltilmeye başlanmıştır. Çünkü aşıların uygulanması için gereken onayın Komisyon tarafından geç verildiği öne sürülmüştür. AB'den önce aşırıya onay veren ABD (Temmuz) ve Birlik'ten ayrılan İngiltere'nin, aşılama çalışmalarına başlaması da bu eleştirileri tetiklemiştir (Trt Haber, 2021). AB üyesi ülkeler ise 2020'nin son günlerinde aşılama çalışmalarına başlayabilmiştir. AB Komisyonu, aşı tedarikinin ve aşılama programının yavaş ilerlemesinden dolayı da tartışmaların merkezinde yer almıştır (Cumhuriyet, 2021). Bu bağlamda AB Komisyonu Başkanı Leyen, AB yönetimi olarak hem aşıların üretimi hem de dağıtımında meydana gelebilecek problemleri hafife aldıklarını ifade ederek, özelleştirilme bulunmuştur (Habertürk, 2021). Bu ifadeden yola çıkarak, AB yönetiminin özellikle aşı tartışmaları sürecinde, neden etkin bir süreç yönetemediğinin cevabına ulaşılabilir.

AB Komisyonu'nun aşı temin sürecinde; hem ulus-devletlerin korumacı reflekslerini gözden kaçırarak, hem de finansal açıdan rasyonel bir tutum benimseyerek, Avrupa'daki dayanışma ruhunu yeniden tesis etmek amacıyla hareket ettiği dikkat çekmektedir. Nitekim Komisyon, aşı tedarik sürecinin tek elden yönetilmesini amaçlamış ve üye devletlerin ilaç şirketleriyle AB'den bağımsız anlaşmalar yapmasının önüne geçmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda, 450 milyon nüfusa sahip Avrupa coğrafyasının getirdiği pazarlık gücüyle beraber ilaç şirketleriyle uygun fiyatlara anlaşılabilirdiği düşünülmüştür. Öte yandan da dayanışmaya vurgu yapılarak, hem düşük gelirli AB ülkelerinin, hem de güçlü merkez üyelerin aşılarla aynı anda ulaşabilmesi için bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat ilaç şirketlerinin yaşadığı hammadde eksikliği, zaten tedarikte geciken AB'nin aşı programını daha da yavaşlatmış; Birlik ve organlarının dayanışmayı tesis etme amacı ise sekteye uğramıştır. Ardından, aşılama sürecinde geride kalan Almanya, Fransa, Macaristan ve Danimarka gibi AB üyesi ülkeler, aşı konusunda başka seçeneklere (Rusya ve Çin gibi) yönelmeye başlamıştır (Ünay, 2021).

2021'in ilk çeyreği itibariyle hâlen yoğun bir şekilde devam etmekte olan pandemi sürecinde; AB'nin ortak bir sağlık politikasının yoksunluğu dikkat çekmektedir. AB ve organlarının ise bu krizi, etkin bir şekilde yönetemediği göze çarpmaktadır. Her aşamasında ulusal korumacılık refleksinin öne çıktığı pandemi döneminde, AB bütünleşmesinin hem ekonomik hem sosyal hem de siyasal açıdan ciddi düzeyde tartışılmaya başlandığı görülmektedir. Sonuç olarak, AB'nin içerisinden geçtiği süreç göz önüne alındığında, salgının gelecekteki seyrinde, bütünleşmeyi sınıyacak yeni gelişmelerin yaşanacağı da öngörülebilmektedir.

Sonuç

AB'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde ağırlık verdiği sosyo-kültürel ve siyasal bütünleşmenin, koronavirüs pandemi süreciyle birlikte ciddi düzeyde sorgulanmaya başladığı dikkat çekmektedir. Söz konusu süreçte, her iki bütünleşmede de merkezi öneme sahip olan 'dayanışma' hususu, hem üye devletler hem de AB ve organları tarafından yeterince ortaya konulamamıştır. Salgının başlangıcında üye ülkelerin ulusal refleksleriyle aldığı korumacı kararlar, sonrasında yaşanan bütçe ile kurtarma paketi tartışmaları, son olarak da AB'nin aşı programında başarısız bir süreç yönetmesi, bu bağlamda değerlendirilebilir. Dolayısıyla gerek AB'nin üzerinde kurulu olduğu birlik olma fikrinin, gerekse de inşa edildiği düşünülen ortak Avrupalı kimliğinin tartışmalı bir hâle dönüştüğü görülmektedir. Çünkü farklı Avrupalı toplumları birleştiren AB'nin, bu süreçte; kültür, değer ve inançlarının çerçevesini oluşturan normlara ve kurallara uygun hareket etmediği göze çarpmaktadır.

¹⁷ AB, Şubat 2021 itibariyle opsiyonlar da dâhil olmak üzere BioNTech-Pfizer ile 600 milyon, AstraZeneca ile 400 milyon, Sanofi-GSK ile 300 milyon, Johnson and Johnson şirketiyle 400 milyon, CureVac ile 405 milyon, Moderna ile 460 milyon doz aşı almak için sözleşme imzalamıştır. Bkz. Sputnik Türkiye. (2021). *Pfizer, 2021 aşı satışlarından 15 milyar dolar gelir bekliyor*. Erişim Tarihi: 19 Şubat 2021, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/202102021043717805-pfizer-2021-asi-satislarindan-15-milyar-dolar-gelir-bekliyor/>

AB ve organları, pandemi döneminde büyük ölçüde etkisiz kalmıştır. AB'nin ortak bir sağlık politikasının bulunmaması; Birlik'in karar alma mekanizmalarının (Komisyon örneği gibi) yavaş ilerlemesi; en önemlisi de AB'nin salgın gibi bir tehdit ortamında ulus-devletlerin göstereceği ulusal refleksleri öngörememesi, AB yönetiminin etkin olamamasının nedenleri arasında gösterilebilir. Salgının başlangıcında, kendi ulusal güvenliğini gözeterek, salgından etkilenen ülkelere yardım göndermeyen, birbirinden bağımsız süreç yöneten, Brüksel'e danışmadan sınırlarını kapatan üye devletler, AB vatandaşlarından önce kendi halkını korumaya çalışmıştır. Bu durum da AB'nin kurucularından biri olarak görülen Jean Monnet'in "*Biz devletler koalisyonu kurmuyoruz, insanları birleştiriyoruz*" sözünü akıllara getirmektedir (Schneider, 2017). Hem Monnet'in bu görüşüne, hem AB'nin temel değerlerine, hem de sosyo-kültürel ve siyasal bütünleşme fikrine tezat olan gelişmelerin yaşanmasıyla beraber salgın krizi; 'ulusal çıkarların', 'ortak AB çıkarından' daha önce geldiğini ortaya koymuştur.

Ulus-devletler, ortaya çıktığı tarihten itibaren bazı dönemlerde (1990'lı yıllarda küreselleşme sürecinin ivme kazanması gibi) güç kaybetmiş olsa da uluslararası sistemin en temel aktörleri olarak günümüze kadar gelmiştir. Aktör ve yapının karşılıklı olarak birbirini inşa ettiği pandemi krizinde de AB üyesi devletlerin gösterdiği ulusal refleks ve izlediği politikalar; ulus-devletlerin egemenliğine, ulusal çıkarları ve güvenliğine hâlâ sıkı sıkıya bağlı olduğuna işaret etmiştir. Dolayısıyla 'ulus-devlet' ve 'ulusçuluk' akımlarının da hız kazandığının saptandığı bu çalışmada; 'devletler, ulusal güvenliğine yönelik tehdit algıladığında ulus-devletçi politikalara yönelebilir' varsayımının geçerli olduğu kanısına ulaşılmıştır.

Geçmişten günümüze, AB'nin çok boyutlu olarak yaşadığı her kriz, Avrupa kuşkuculuğunun biraz daha artmasına etki etmiştir. Buna karşın AB, her krizden daha fazla işbirliği ve bütünleşmeyle çıkmayı başarabilmiştir. Fakat pandemi krizi, bütünleşmenin önceki dönemlerde sınırdığı konulardan ayrı tutulmalıdır; çünkü öncesinde de değinildiği üzere, bu krizle beraber ilk kez Avrupalı kimliğinin doğrudan merkezi sorgulanmıştır. AB'nin bu süreç karşısında; bütünleşmedeki 'dayanışma' fikrini merkeze alarak, kimlik inşasını yeniden tesis etmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, AB'nin temel vaatlerinden de olan; 'refah', 'istikrar' ve 'güvenlik' söylemleriyle söz konusu sürecin desteklenmesi faydalı olacaktır. Zira Avrupa'yı sosyal, politik ve ekonomik olarak inşa eden toplumun; hem AB ile organlarına, hem de kendi ülkeleri ile üye devletlere karşı olan güveninin güçlendirilmesi, dayanışma ortamına katkı sağlayacaktır. Ayrıca AB organlarının yavaş karar alma mekanizmalarının, krizleri tetikleme (Komisyon'un aşu politikasında görüldüğü gibi) dolayısıyla; bu yapıların, etkin bir konuma getirilmesi de önem teşkil etmektedir. Son olarak da; bütünleşmede, ortak bir dış ve güvenlik politikası oluşturulmasa bile (zira önceki dönemlerde de yapılamamış); AB yönetimi ile üye ülkeler arasında ortak sağlık politikası geliştirmenin gerekliliği öne çıkmaktadır. Birlik olarak ortak hareket edildiğinde ise her ne kadar zorlu bir süreç sonunda onaylanmış olsa da; kurtarma paketi ve bütçe meselesinde olduğu gibi yeni başarıların kazanılması kaçınılmaz olacaktır.

Sonuç olarak, tarihsel süreç içerisinde, uygarlıkların veya medeniyetleri temsil eden siyasal yapıların, yalnızca iç ve dış çatışmalarla yıkılmadığı bir durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Bu bağlamda pandemi ve doğal afet gibi çeşitli faktörlerin de medeniyetleri veya siyasal yapıları yıkması (maddi ya da fikirselsel olarak) mümkün olarak görülebilir (Silinir, 2016: 70). Özellikle pandemi kriziyle fikirselsel olarak yıkımın eşiğine gelen AB'nin tarihsel geçmişi ve güncel durumu göz önüne alındığında, yakın gelecekte; önceki dönemlerdeki gibi etkili bir derinleşme öngörülememekte; ancak Birlik'in, dünya siyasetindeki önemli konumunu yine koruyacağı sonucuna ulaşılabilmektedir.

Kaynakça

- Akdemir, E. (2012). *Kimlik ve Kültür Tartışmaları Bağlamında Avrupa Kimliğinin ve Kültürünün Oluşumu ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akgül, Ö. (2007). Avrupa Birliği Ülkelerinin Yetkilerini Güvenlik Gereğiyle Tümüyle Avrupa Birliği'ne Devretmedikleri Alanlar Üzerine Bir Çözümleme. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(6), 189-218.
- Aksan, S. (2020). *AB'nin geleceğini konuşmak için henüz erken*. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2020, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abnin-gelecegini-konusmak-icin-henuz-erken-474241.html>
- Akşemsettinoglu, G. (2011). Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 10(1), 1-18.
- Akşemsettinoglu, G. (2020). Avrupa Parlamentosu Seçimlerinde 40 Yıl: 1979-2019. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 163-185.
- Aktan, S. (2020). *1957'den günümüze İngilizlerin sancılı AB hikâyesi*. Erişim Tarihi: 17 Şubat 2021, <https://tr.euronews.com/2019/01/31/1957-den-2019-a-ingilizlerin-sancili-ab-hikayesi-zor-girdiler-zor-cikiyorlar-brexit>
- Alkan, N. (2020). *AB için tünelin sonunda ışık görünmüyor*. Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/ab-icin-tunelin-sonunda-isisik-gorunmuyor/1799672>
- Altınbaş, D. (2009). Avrupa Birliği'nin Başarısız Girişimi: Avrupa Yurttaşlığı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 93-112.
- Anadolu Ajansı. (2020). *Avrupa ülkeleri 'yeni normal' sürecinde son aşamaya giriyor*. Erişim Tarihi: 1 Ekim 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-ulkeleri-yeni-normal-surecinde-son-asamaya-giriyor/1876192>
- Arı, Ö. ve Kıran, A. (2011). Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık. *EKEV Akademi Dergisi*, S: 46, 49-64.
- Bakan, S. ve Tuncel, G. (2012). Küreselleşmenin Ulus Devlet Üzerindeki Etkisi. *Birey ve Toplum*, 2(3), 51-65.
- Barnes, J. (2020). *Brussels crumbling: EU flags burned by furious Italians as coronavirus divides bloc*. Retrieved from <https://www.express.co.uk/news/world/1271843/EU-coronavirus-news-Italy-EU-flag-burning-Josep-Borrell-latest> on May 27, 2020.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(18), 69-85.
- Boyras, H. M., Güngörmez, O. ve Kavukçu, F. O. (2019). *Aşırı Sağ ve Brexit'in Gölgesinde 2019 Avrupa Parlamentosu Seçimleri*. SETA Analiz.
- Boztürk, H. (2020). Avrupa Kuşkuçuluğunun Parlamento'daki Sesi Kimlik ve Demokrasi Grubu. *Journal of Awareness*, 5(4), 515-526.
- Braw, E. (2020). *Beware of bad samaritans*. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2020/03/30/russia-china-coronavirus-geopolitics/> on May 25, 2020.
- Butakin, K. (2020). *AB'nin kovid salgınıyla imtihanı*. Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2020, <https://www.karar.com/abnin-kovid-salginiyla-imtihani-1563550>
- Cerrah, U. (2018). *Avrupa Birliği'nin Yeniden İnşası: Avrupailik Kimliği Tartışmaları ve Avrupa Birliği'nin Geleceği*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Cnn Türk. (2019). *İrlanda Lizbon Anlaşması'na "evet" dedi*. Erişim Tarihi: 18 Şubat 2021, <https://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/03/irlanda.lizbon.anlasmatina.evet.dedi/545759.0/index.html>
- Connelly, R. İ. (2015). Avrupa Şüpheliği ve Türkiye: Nasıl Bir Avrupa?. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 59-78.

- Cumhuriyet. (2021). *Covid aşısı: Avrupa Birliği üyesi ülkelerde aşı programları neden yavaşladı, Avrupa Komisyonu niçin eleştiriliyor?*. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021, <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/covid-asisi-avrupa-birligi-uyesi-ulkelerde-asi-programlari-neden-yavasladı-avrupa-komisyonu-nicin-elestiriliyor-1809853>
- Çam, Ö. T. ve Şeker, A. U. (2020). *Avrupa Birliği 2020'yi krizlerle geçirdi*. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avrupa-birligi-2020yi-krizlerle-geçirdi/2089186>
- Çetin, Ş. (2020). *AB seyahat listesini güncelledi*. Erişim Tarihi: 30 Eylül 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-seyahat-listesini-guncelledi/1935043>
- Doğan, E. (2013). Avrupa Birliği'nin Adalet ve İçişleri Politikası. A. Kaya (ed.), *Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz* (ss.221-234). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- DW. (2019). *AB'ye şüpheyle yaklaşan partiler: Birlik yerine ulusalcılık*. Erişim Tarihi: 18 Şubat 2021, <https://www.dw.com/tr/ab-ye-%C5%9F%C3%BCpheyle-yakla%C5%9Fan-partiler-birlik-yerine-ulusalc%C4%B1%C4%B1k/a-47139144>
- DW. (2020). *İtalya'ya koronavirüs yardımı: Çin'den maske, Vietnam'dan test kiti*. Erişim Tarihi: 30 Eylül 2020, <https://www.dw.com/tr/italyaya-koronavir%C3%BCs-yard%C4%B1m%C4%B1-%C3%A7inden-maske-vietnamdan-test-kiti/a-52918159>
- Ekici, K. D. (2018). *Sosyal Konstrüktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Erkiş, İ. U. (2013). Ulus-Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(26), 54-76.
- Ermağan, İ. (2012). Avrupa Birliği Entegrasyonunda Şüphecilik. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 7(2), 145-168.
- European Parliament. (2019). *2019 European Election Results*. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/en> on February 18, 2021.
- European Union. (2020a). *The history of the European Union*. Retrieved from https://europa.eu/european-union/about-eu/history_en on May 1, 2020.
- European Union. (2020b). *EU pioneers*. Retrieved from https://europa.eu/european-union/about-eu/history/eu-pioneers_en#robert_schuman on May 10, 2020.
- European Union. (2020c). *European citizens initiative*. Retrieved from https://europa.eu/citizens-initiative/how-it-works_en on May 14, 2020.
- Glockner, I. and Rittberger, B. (2012). The European Coal and Steel Community (ECSC) and European Defence Community (EDC) Treaties. F. Laursen (ed.), *Designing the European Union: From Paris to Lisbon* (pp.16-47). London: Palgrave Macmillan.
- Gölçek, Ş. G. ve Gölçek A. G. (2018). AB'nin Geleceği: Brexit Sonrası Avrupa Şüpheciliğinin Yükselişi ve Muhtemel Etkileri. Quo Vadis Social Sciences Fiscaoconomia International Congress on Social Sciences (FSCONGRESS 2018) içinde (516-521 ss.). Ankara. https://www.researchgate.net/publication/330401432_AB'nin_Gelecegi_Brexit_Sonrasi_Avrupa_Supheciliginin_Yukselisi_ve_Muhtemel_Etkileri
- Graziatti, L. V. (2018). The Treaties of Maastricht, Amsterdam and Nice. *MEST Journal*, 6(1), 105-118.
- Griffiths, M. O'Callaghan, T. ve Roach, S. (2013). *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. (Cesran, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Gürsoy, Y. ve Beşgül, Ö. O. (2013). Avrupa Birliği'nin Tarihsel Gelişimi. A. Kaya (ed.), *Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz* (ss.21-35). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Haber7com. (2020). *İtalya'ya yardımı Çin yaptı, Avrupa Birliği paramparça! devlet başkanı patladı...* Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2020, <https://www.haber7.com/dunya/haber/2953578-italyaya-yardimi-cin-yapti-avrupa-birligi-paramparca-devlet-baskani-patladi>
- Habertürk. (2020). *Avrupa Birliği zirve programı bir gün uzatıldı*. Erişim Tarihi: 1 Ekim 2020 <https://www.haberturk.com/avrupa-birligi-zirve-programi-bir-gun-uzatildi-2748588>
- Hatip, Y. (2019). *AB'nin göçmen endişesi sürüyor*. Erişim Tarihi: 19 Şubat 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abnin-gocmen-endisesi-suruyor/1611922>
- Heywood, A. (2014). *Siyaset Teorisine Giriş*. (H. M. Köse, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.

- Hopf, T. (1998). The Promise of Constructivism in International Relations Theory. *International Security*, 23(1), 171-200.
- Hürriyet. (2005). *AB'nin yaşadığı krizler*. Erişim Tarihi: 18 Şubat 2021, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abnin-yasadigi-krizler-323390>
- Hürriyet. (2020). *AB liderleri, kurtarma programı ve bütçe konusunda anlaştı*. Erişim Tarihi: 1 Ekim 2020 <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/ab-liderleri-kurtarma-programi-ve-butce-konusunda-anlasti-41569062>
- Karadut, İ. C. (2013). Ulus-Ötesi Bir Siyasal Örgütlenme: Federalizm ve Konfederalizm Arasında Avrupa Birliği. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 13(25), 1-20.
- Karlık, R. (2014). *Avrupa Birliği*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Keyman, F. (2006). Küreselleşme, Uluslararası İlişkiler ve Hegemonya. *Uluslararası İlişkiler*, 3(9), 1-20.
- Keyman, F. (2013). Küreselleşme ve AB. A. Kaya (ed.), *Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz* (ss.304-315). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Kochenov, D. and Plender, R. (2012). EU Citizenship: From an Incipient Form to an Incipient Substance? The Discovery of the Treaty Text. *European Law Review*, 37(4), 369-396.
- Küçük, M. (2009). Uluslararası İlişkiler Kuramında 'Konstrüktivist Dönüşü' Anlamak. *Ege Akademik Bakış*, 9(2), 771-795.
- Lee, J. (2004). The French Road to European Community: From the ECSC to the EEC (1945-1957). *Journal of International and Area Studies*, 11(2), 107-123.
- Militaru, I. N. (2011). Citizenship of the European Union under the Treaty of Lisbon. *Juridical Tribune*, 1(1), 71-82.
- Milliyet. (2020). *Koronavirüs ile birlikte ulus devletler yeniden sahneye dönüyor*. Erişim Tarihi: 1 Mayıs 2020, <https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/merkez/koronavirus-ile-birlikte-ulus-devletler-yenide-6174533>
- Özeler, N. (2016). Siyasal Entegrasyon ve Avrupa Birliği Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 7(27), 793-814.
- Özkan, G. (2003). Avrupa Birliği Hukuku ve Milli Egemenliğin Devri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), 229-263.
- Özşuca, Ş. T. (2003). Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Sosyal Politikanın Avrupa Bütünleşme Teorisindeki Rolü: Tarihsel Gelişme ve Geleceğe İlişkin Beklentiler. *Mülkiye Dergisi*, 27(239), 325-343.
- Pınar, Ö. (2020). *İtalya'nın AB'den ayrılması için parti kuruldu: Italexit*. Erişim Tarihi: 19 Şubat 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53537422>
- Reus-Smit, C. (2005). Constructivism. S. Burchill, R. Devetak, A. Linklater, M. Paterson, C. Reus-Smit and J. True (ed.), *Theories of International Relations* (pp.188-212). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Risse, T. (2009). Social Constructivism and European Integration. A. Wiener and T. Diez (ed.), *European Integration Theory* (ss.144-160). Oxford: Oxford University Press.
- Roberts, J. M. (2015). Avrupa Tarihi. (F. Aytuna, Çev.) İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Rumelili, B. (2014). İnşacılık/Konstrüktivizm. E. Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Kavramlar, Teoriler ve Süreçler* (ss.151-173). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schengen Visa Info. (2020). *Schengen Agreement*. Retrieved from <https://www.schengenvisainfo.com/schengen-agreement/> on May 13, 2020.
- Schneider, B. (2017). Europeans of all nations unite!. Retrieved from <https://medium.com/asoulforeurope/europeans-of-all-nations-unite-68bb9b409d3f> on February 21, 2021.
- Semerci, P. (2013). Sosyal Politika ve AB. A. Kaya (ed.), *Avrupa Birliği Hakkında Merak Ettikleriniz* (ss.174-185). İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Silindir, M. (2016). Stratejik Bir İnşa Planı Olarak Medeniyetler Çatışması. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(1), 54-83.

- Sözcü. (2020). *AB, 1 trilyon euro'luk acil durum bütçesinde anlaştı*. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2020, <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/ab-1-0-trilyon-euro-luk-acil-durum-butcesinde-anlasti-5771548/>
- Sputnik Türkiye. (2019). *AB karşıtı partilerden Avrupa Parlamentosu'nda yeni cepheleşme*. Erişim Tarihi: 19 Şubat 2021, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201906131039360578-ab-karsiti-partilerden-avrupa-parlamentosunda-yeni-cephelesme/>
- Sputnik Türkiye. (2020). *Koronavirüs küreselleşmeyi bitirecek mi?*. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2020, <https://tr.sputniknews.com/koronavirus-salginini/202003271041696256-koronavirus-kuresellesmey-bitirecek-mi/>
- Sputnik Türkiye. (2021). *Pfizer, 2021 aşı satışlarından 15 milyar dolar gelir bekliyor*. Erişim Tarihi: 19 Şubat 2021, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/202102021043717805-pfizer-2021-asi-satislarindan-15-milyar-dolar-gelir-bekliyor/>
- Sudagezer, E. (2020). *Koronavirüs kriziyle boğuşan AB sona doğru gidiyor*. Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2020, <https://tr.sputniknews.com/columnists/202003241041676225-koronavirus-kriziyle-bogusan-ab-sona-dogru-gidiyor/>
- Sunay, R. (2006). AB Bütünleşmesinin Biçimi Üzerine Farklı Yaklaşımlar: Federal Yaklaşım (I). *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 185-222.
- Şöhret, M. (2012). Realizm Çerçevesinde Avrupa Birliğinin Bütünleşmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(4), 288-330.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2020). *Avrupa Birliği'nin tarihçesi*. Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2020, <https://www.ab.gov.tr/p.php?e=105>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2021). *Avrupa Parlamentosu*. Erişim Tarihi: 18 Şubat 2021, https://www.ab.gov.tr/_45628.html
- Tapan, M. N. (1998). Avrupa Birliği (AB) Hukukunun Kaynakları ve Ulusal Hukuka Etkileri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S.3, 971-1020.
- Tezcan, E. (2013). Avrupa Birliği'nin Ekonomik ve Sosyal Politikaları. R. Karluk ve B. Y. Dural (ed.), *Avrupa Birliği* (ss.118-148). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Trt Haber. (2021). *Avrupa Birliği, başarısızlığını asiyle gidermeye çalışıyor*. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupa-birligi-basarisizligini-asiyla-gidermeye-calisiyor-547107.html>
- Uğuz, H. E. ve Saygılı, R. (2016). Küresel Dünyada Ulus Devlet. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(32), 127-147.
- Uren, D. (2020). *How covid-19 infected global trade*. Retrieved from <https://www.aspistrategist.org.au/how-covid-19-infected-global-trade/> on May 27, 2020.
- Ülger, İ. K. (2019). *AB'nin iç sorunları derinleşiyor*. Erişim Tarihi: 18 Şubat 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abnin-ic-sorunlari-derinlesiyor-/1658118>
- Ünay, S. (2021). *Aşı savaşlarında son perde: Küresel ve yükselen güç stratejileri*. Erişim Tarihi: 20 Şubat 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/asi-savaslarinda-son-perde-kuresel-ve-yukselen-guc-stratejileri/2147716>
- Vatandaş, S. (2019). *2019 Yılı Avrupa Parlamentosu Seçimleri ve Türkiye*. İNSAMER.
- Viotti, P. ve Kauppi M. (2016). İnşacı Anlayışlar. M. Aksoy (ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorisi* (ss.277-301). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- von der Leyen, U. (2020). *Scusateci, ora la Ue è con voi*. Retrieved from https://rep.repubblica.it/pwa/commento/2020/04/01/news/europa_ursula_von_der_leyen_bruzelles_scusateci_ora_la_ue_e_con_voi-252912437/ on May 27, 2020.
- Wendt, A. (1987) The Agent-Structure Problem in International Relations Theory. *International Organization*, 41(3), 335-370.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Worldometer. (2020). *Covid-19 coronavirus pandemic*. Retrieved from <https://www.worldometers.info/coronavirus/> on May 25, 2020.

Yekeler, B. (2016). Avrupa Birliği Vatandaşlığı. *EURO Politika*, S.2, 48-57.

Zehfuss, M. (2001). Constructivism and Identity: A Dangerous Liaison. *European Journal of International Relations*, 7(3), 315-348.

Öğrencilerin Adli Muhasebe Kavramına Yönelik Farkındalık Düzeylerinin Salgın Hastalık Döneminde İncelenmesi

Başak ŞİTAK¹Petek ŞİTAK²*Araştırma Makalesi*

Öz

Muhasebeciler, Enron, Worldcom, Parmalat, Ahold, Kanebo, Tyco ve diğer büyük şirketlerin çöküşünün ardından birçok olumsuz itham ile karşılaşmıştır. Bu süreçte açılan birçok dava ile birlikte çok sayıda muhasebe hatası ve tahrif edilmiş kazançların olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada şirketlerin yeniden güvenini kazanmak ve yatırım yapabilmelerine imkân sağlayabilmek için yeni bir kavram ortaya atılmıştır. Yeni kavramın adı adli muhasebedir. Bu bağlamda çalışmada, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Düziçi Meslek Yüksekokulunda Muhasebe dersi alan öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerinin demografik özellikler ile ilişkisini ölçmektir. Elde edilen veriler incelendiğinde; öğrencilerin adli muhasebe kavramını daha önce duymadıkları, adli muhasebecilik mesleği hakkında bilgi sahibi olmadıkları ve üniversitede bu konuyla ilgili ders almadıkları tespit edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan analizler sonucunda öğrencilerin adli muhasebe farkındalık düzeylerinin yalnızca cinsiyet değişkeni açısından farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Çalışmanın ele alınan perspektiften daha önce incelenmiş bulunmaması önemini ve değerini arttırmaktadır. Çalışma sonuçlarının literatüre ışık tutması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Muhasebe
Alanı Muhasebe
Adli Muhasebe

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
01.03.2021

Kabul Tarihi:
11.03.2021

Examining The Awareness Levels of Students Regarding The Concept of Forensic Accounting in The Period of Pandemic Disease

Abstract

Accountants faced many negative accusations following the collapse of Enron, Worldcom, Parmalat, Ahold, Kanebo, Tyco and other major companies. It was identified that there were many accounting errors and falsified earnings along with many lawsuits filed during this period. At this point, a new concept has been introduced in order to regain the trust of companies and enable them to invest. The name of the new concept is forensic accounting. In this context, the aim of the study was to determine the level of awareness of the students taking accounting course in Osmaniye Korkut Ata University Düziçi Vocational School for the concept of forensic accounting. Another aim of the study is to investigate the relationship between the students awareness of the concept of forensic accounting and demographic characteristics. As a result of the analysis; it was determined that the students had not heard of the concept of forensic accounting before, did not know about the forensic accounting profession and did not take any courses on this subject at the university. Again according to the analysis results it was determined that the students' awareness of forensic accounting differed in terms of gender variable. The fact that the study has not been examined from the perspective at hand increases its importance and value. The results of the study are expected to shed light on the literature.

Keywords

Accounting
Field Accounting
Forensic Accounting

Article Info

Received: 01.03.2021

Accepted: 11.03.2021

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, basaksitak@outlook.com, ORCID: 0000-0001-7689-036X

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, petekstak@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4163-4849

Giriş

Muhasebe, işletmelerin para ile ifade edilen olaylarını tespit edip, kayıt eden, sınıflandıran, özetleyen, yorumlayan ve tüm bunlar doğrultusunda elde edilen bilgileri ilgili kişi ve kuruluşlara bilgi olarak aktaran bir sistem olarak tanımlanabilmektedir (Çonkar, 2016: 10).

Adli muhasebe ise çözüme kavuşturulamamış olayların belirli kurallar çerçevesinde finansal beceriler ve araştırmacı bir bakış açısı ile çözümlenmesi olarak tanımlanabilmektedir. Çeşitli kişi ve kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen büyük çaplı muhasebe hileleri, ekonomik kayıplara ve ticari uyumsuzluklara neden olmaktadır. Bu durum da mali tablo kullanıcılarını alacakları kararlarda yanıltmaktadır. Manipüle edilen rakamların işletmelere ciddi zararlar vermesi, yatırımcıları yanlış yönlendirmesi ve hileli işlemlerde yaşanan artış muhasebenin kapsamını genişletmiş ve adli muhasebe mesleğinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Adli muhasebenin amacı; işletme için ekonomik suçla ilgili delil toplamak, değerlendirmek ve analizlerle mali kayıpları tespit etmek olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte adli muhasebe, soruşturmalarda hem vaka ile ilgili sözel kanıtlar sunmakta hem de avukat desteği sağlamaktadır (Altınsoy, 2011: 79).

Adli muhasebe ile ilgili literatür incelendiğinde bu konunun ulusal ve uluslararası literatürde yer aldığı görülmektedir. Örneğin;

Rezaee vd., (2004) yaşanan muhasebe skandallarının yatırımcıların güvenini sarstığını belirtmişlerdir. Adli muhasebeciliğin ise skandallardan sonra önemli bir meslek dalı haline geldiğini vurgulamışlardır. Adli muhasebecilik mesleğinin ileride yaşanabilecek dolandırıcılık durumlarında engelleyici bir rol üstleneceğini ifade etmişlerdir.

Okunbor ve Osasumwen (2010) Adli Muhasebe üzerine yürüttükleri çalışmada Nijerya Bankacılık Sektörünü incelemişlerdir. Çalışma sonuçlarında Nijerya bankalarının yönetiminin etkin bir iç kontrol sistemi benimsemesi gerektiği, nakit yönetimi ve temel bankacılık işlemlerinin adli muhasebeye tabi tutulması gerektiği belirtmişlerdir.

Chukwunedu ve Okoye (2011) adli muhasebe üzerine yürüttükleri çalışmada Nijerya'daki 8 yükseköğretim kurumunda akademisyenlere anket çalışması uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, adli muhasebe tekniklerinin denetçinin sahtekârlıkları tespit etme yeteneğini artırabileceğini ve böylece Nijerya'daki denetim boşluğunu kapatmaya yardımcı olabileceğini bulmuşlardır.

Çabuk ve Yücel (2012) adli muhasebecilik mesleğinin Türkiye'deki gelişimini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda Türkiye'deki uygulamaların çok yetersiz kaldığını, bireysel çabalar ile çözüme ulaşamayacağını bulmuşlardır.

Rezaee vd., (2014) adli muhasebe hakkında yürüttükleri çalışmalarında uluslararası çerçevede adli muhasebe eğitiminin tüm müfredatlarda yer alması gerektiğini belirtmiştir.

Ozili (2015) adli muhasebenin literatürüne genel bir çerçevede ele aldığı çalışmada adli muhasebenin dolandırıcılık gibi durumlar ile ilgilendiği bu eylemi gerçekleştirenlerin bıraktıkları kanıtlar ile adli muhasebecilerin araştırmalarını yürüttüklerini belirtmiştir.

Pamukçu (2017) adli muhasebenin bağımsız denetim üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışmada adli muhasebenin gerekli incelemeler yaparak hileyi tespit ettiği ve ortaya çıkardığı bağımsız denetimden farklı olarak hileli eylemleri gerçekleştirenlerin yargı önüne çıkarılmasında adalete katkıda bulunduğunu belirtmiştir.

Osho (2017) adli muhasebenin Nijerya'daki üniversite mali sistemine etkisini incelediği çalışmada Nijerya'daki üniversite mali sisteminin tüm dışsal değişkenlerin etkisinden önemli ölçüde etkilendiğini ortaya koymuştur.

Erdoğan (2020) adli muhasebecilik mesleğinin alt boyutu olan hile denetçiliğini bir işletmedeki hile vakasını ele alarak incelemiştir. Çalışma sonucunda muhasebe profesyonellerinin hile denetimi konusunda yetersiz kaldığını belirtmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde, konuya duyulan ilginin hem ulusal hem de uluslararası boyutta oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. Adli muhasebe konu edinilerek birçok farklı çalışmanın yürütülmesi ileriye yönelik öneriler sunmak açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu açıdan konuya dair yapılan çalışmaların adli muhasebecilik literatüründeki boşlukların doldurulmasında etkili bir faktör olduğu görülmektedir. Tüm bunlar doğrultusunda araştırmanın amaçları belirlenmiştir.

Çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerini incelemektir. Bir diğer amacı ise adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerini demografik özellikler açısından incelemektir. Daha açık ifade etmek gerekirse, öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik oluşturulan önermelere verdikleri yanıtların demografik özellikler açısından farklılık gösterip göstermediğini araştırmaktır. Bu kapsamda çalışma, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Düziçi Meslek Yüksekokulunda yürütülmüştür. Alan çalışması anket yöntemi ile desteklenmiştir. Çalışmadan elde edilen verilerin analizleri SPSS (Statistical Package for Social Sciences) programında yapılmıştır. Analiz yöntemi olarak frekans, T testi ve ANOVA kullanılmıştır. Bulgular özetlenerek yorumlanmış, sonuçlar değerlendirilmiş ve ilerideki çalışmalara ışık tutabilmek açısından önerilere yer verilmiştir. Özellikle literatür incelendiğinde, çalışmanın ele alınan perspektiften daha önce incelenmiş bulunmaması önemini ve değerini artırmaktadır. Tüm bunlar, literatüre sağlayacağı katkıyı anlamak açısından dikkate değerdir.

Çalışmanın ilk bölümünde adli muhasebe kavramı ele alınmıştır. İkinci bölümde yöntem başlığı altında araştırmanın amacına, yöntemine, örnekleme, verilerin analizine ve hipotezlerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise bulgulardan bahsedilmiştir.

1. Adli Muhasebe

Muhasebe, verilen bilgiler ile işletme sahiplerine ve şirketlere temel finansal bilgileri sağlarken, devletin ihtiyaç duyduğu ve talep ettiği bilgi ve belgelerin belirli bir sırada hazırlanmasını sağlayan bir bilim dalıdır. Bu nedenle, muhasebe bilimi, bu tür finansal bilgileri kullanan ilgilenelelere doğru ve güvenilir bilgi sağlamalıdır. Doğru ve güvenilir bilgi elde etmek için iyi eğitilmiş profesyonellerin yetiştirilmesi gerekmektedir (Tazegül, 2011: 4).

TDK (Türk Dil Kurumu), adli kavramını adalet ile ilgili olan şekilde tanımlamıştır. Kavram, adalet ile ilişkili olay, nesne, olgu, husus gibi anlamlara gelmektedir. Adli kelimesi çok eski bir kavramdır. Örneğin, II Beyazıt şiirlerinde mahlas olarak kullanmıştır. Ancak günümüzde de hala sıklıkla kullanılmaktadır. Adli, mahkemede yargılamaya, hukuksal çatışmaya ve kamuya intikal eden tartışmalara yönelik olarak kullanılan daha çok hukuk bilimine ait bir kavramdır. Ancak adli bilim adamlarının yalnızca hukukçulardan oluştuğunu söylemek yanlış olacaktır. Bu bağlamda adli kelimesi geniş anlamda düşünülmelidir. Çünkü adli tıp uzmanlarını, grafoloji uzmanları, adli müşavirler gibi kişileri de kapsamaktadır (Gülten, 2010: 312).

Adli muhasebe ise yani “Forensic Accounting” kavramı, ilk olarak 1946 senesinde New York’ta bir muhasebecilik şirketinin ortağı olan Maurice E. Peloubet tarafından “Adli Muhasebe: Günümüz Ekonomisindeki Yeri” adlı çalışmada kullanılmıştır (Açık, 2016: 1074). Adli muhasebe, mahkemeye intikali gerçekleşmiş olan anlaşmazlıkların muhasebe ile ilgili durumlarını inceleme, gerekli kanıtları toplama ve tüm bunlar sonucunda elde edilen bulguları avukat ve hâkimlere sunma çalışmaları olarak ifade edilebilmektedir (Pamukçu, 2017: 228). Adli muhasebenin çalışma alanları dikkate alınarak bir tanımlama yapılması gerekirse, muhasebe analizleri ağırlıklı olmak üzere dava desteği, bilirkişi tanıklığı ve manipülasyon araştırmacılığı ile ilgili bilim dalı olarak ifade edilebilmektedir. Kavram, bu şekilde tanımlandığında muhasebe analizleri ve sentezleri ön plana çıkmaktadır (Balcı, 2014: 5).

Adli muhasebeciler ise bilinen geleneksel muhasebecilere göre olaylara daha farklı bakmaktadır. Daha çok sayıların arkasındaki durumları görebilen, şüpheli aynı zaman da sezgileri kuvvetli uzmanlardır (Pamukçu, 2017: 228). Bu bağlamda bir adli muhasebeci için muhasebeye dair bilgi ve deneyimler tek başına yeterli değildir. Dedektif gibi araştırma ve soruşturma tekniklerini de kullanabilmeli, hukuksal problemleri bütün yönleri ile aydınlayabilmelidir (Balcı, 2014: 5). Bu da iyi bir eğitim almaktan geçmektedir. Adli muhasebe mesleğinin temeli, üniversitelerde alınan eğitimin kalitesi

ile doğrudan bağlantılıdır. Adli muhasebeci olmak isteyen bir kişi, muhasebe eğitimini bitirmelidir. Bu eğitimden sonra ise adli muhasebe yüksek lisansı eğitimi almalı veya adli muhasebeci uzmanlık sertifikası almalıdır. Türkiye bu konuda henüz çok fazla ilerleme kaydetmese de, yurt dışında adli muhasebe eğitimini veren ve sertifikalandırma yapan kuruluşlar mevcuttur. Başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere bazı gelişmiş ülkelerdeki üniversitenin müfredatında adli muhasebe ile alakalı birçok ders bulunmaktadır. Verilen bu eğitimlerin sonunda adli muhasebeci adayları bazı yetenekler kazanmaktadır. Bunlar; inceleme, araştırma, analitik ve doğru yorumlamadır. Üniversitelerde verilen eğitimin amacı da adaylara bu yetenekleri kazandırmaktır (Çoban, 2013: 19). Gerekli eğitimleri alarak çalışmalarını yürüten meslek mensuplarına adli muhasebeci denilmektedir (Pamukçu, 2017: 228).

Günümüze gelindiğinde, şirket yöneticileri ve pay sahipleri artık adli muhasebecilere sadece sahtekârlık ile ilgili bir ihtimal söz konusu olduğunda başvurmamaktadır. Örneğin Amerikalı iş insanları çoğunlukla aktif hile denetçileri olarak adli muhasebecilere başvurmaktadır. Son yıllarda yaşanan ekonomi skandalları (Enron, Worldcom, Parmalat, Ahold, Kanebo, Tyco vb.) muhasebe denetiminin önemini arttırmış, denetçilerin sorumluluğu iki kat artmıştır. Yapılmış olan muhasebe manipülasyonları sadece şirket yöneticileri ve yatırımcılarının değil aynı zamanda çalışanların, kredi kurumlarının, devlet ve denetim firmalarının da zarar görmesine neden olmuştur. Muhasebeye dair olan bilanço çıkarma, muhasebe defterleri, faturalar gibi konularda uzmanlığı bulunan kötü niyetli kişiler hile ile rakamları manipüle ederek, binleri milyonlara, karları zararlara, dönüştürebilmektedir. Bu durum büyük kayıplara yol açmaktadır. Tüm bunlar adli muhasebecilere olan ihtiyacı gözler önüne sermektedir. AICPA (Uluslararası Yeminli Muhasebeciler Birliği), adli muhasebecilerin davalarda sunmuş olduğu desteği, hiçbir avukatın diğerine sağlayamayacağı profesyonel destek olarak ifade etmektedir (Pazarçeviren, 2005: 2).

Manipülasyonlar ile ilgili sorunlarının çözümünde profesyonel destek veren adli muhasebecilik mesleğine ihtiyaç duyulmasının temel nedenleri aşağıdaki şekilde açıklanmaktadır (Bozkurt, 2000: 56):

- Küreselleşmenin beraberinde getirdiği yenilikler ile birlikte ticari olan işlemlerin günden güne karmaşık bir hal alması,
- Günümüzde kurumların ve bireylerin giderek mahkemeye başvurma oranlarının oldukça artması,
- Bireylerin, kurumların ve devletin birbiriyle olan ilişkilerinde sorunların her geçen gün daha çok artması,
- Değişen ve gelişen yeni dünyada dijitalleşmenin getirdiği yenilikler ile birlikte hile ve yolsuzlukları önlemenin zor bir hal alması,
- Şirketlerin giderek artan büyük tutarlardaki işletme başarısızlıkları.

Tüm bunlar adli muhasebecilik mesleğinin sunduğu profesyonel desteğe neden ihtiyaç duyulduğunu açıklar niteliktedir.

2. Yöntem

Bu bölümde, çalışmanın amacına yer verilmiş, daha sonra ise çalışmanın yöntemi ve örneklemi, kullanılan veri analizleri son olarak da hipotezleri açıklanmıştır.

2.1. Çalışmanın Amacı

Çalışmada, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Düziçi Meslek Yüksekokulunda muhasebe dersi alan öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı ise öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik oluşturulan önermelere verdikleri yanıtların demografik özellikler açısından farklılık gösterip göstermediğini araştırmaktır. Araştırma sonunda elde edilecek bilgiler ışığında gelecekte yapılacak olan çalışmalara katkılar sağlayabilmek amaçlanmaktadır.

2.2. Çalışmanın Yöntemi ve Örneklemi

Araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden *Nedensel Karşılaştırma Yöntemi* kullanılmıştır. Nicel araştırmalar, olgu ve olayları nesnelleştirip gözlemlenebilir, ölçülebilir ve aynı zamanda sayısal olarak da ifade edilebilir bir şekilde ortaya koyan bir araştırma türü olarak tanımlanabilmektedir

(Akman, 2014). Nedensel karşılaştırma yöntemi ise ortaya çıkmış veya var olan bir durumun nedenlerini, bu nedenleri etkileyen unsurları ya da bir etkinin sonuçlarını tespit etmeye yönelik yapılan bir araştırma türüdür. Aynı zamanda bireyler üzerinde herhangi bir baskı ya da müdahale bulunmadan yapılan çalışmalardır (Büyüköztürk vd., 2018). Araştırmanın amaçlarına ulaşmak amacıyla veri toplama yöntemi olan anket formundan yararlanılmıştır. Araştırmanın evrenini Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Düziçi Meslek Yüksekokulunda muhasebe dersi alan Raylı Sistem İşletmeciliği ve Sosyal Güvenlik bölümlerinde eğitim gören 158 öğrenci oluşturmaktadır. Evren büyüklüğü dikkate alındığında minimum 108 kişiye ulaşılması gerektiği belirlenmiştir. Örneklem sayısının tespit edilmesinde Sekaran'ın (1999) tablosundan yararlanılmıştır. Anket formları öğrencilere COVID-19 pandemisinin yaygın olarak görüldüğü 01.05.2020 ile 01.10.2020 tarihleri arasında Google formlar üzerinden çevrimiçi olarak ulaştırılmış ve gönüllülük esasına göre toplanmıştır. Çalışma kapsamında 132 öğrenciye anket uygulaması yapılmıştır. Literatürde bu konuya dair geçerliliği ve güvenilirliği onaylanmış birçok ölçek yer almaktadır. Bu çalışmada (Akal, 2014; Kızıl vd., 2016)'ın çalışmalarında kullandıkları ölçekten yararlanılmıştır. Anketin ilk bölümü, demografik bilgilerini öğrenmeye yöneliktir. Diğer bölümlerde yer alan önermeler ise 5'li Likert ölçeği ile değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS programında analize tabi tutulmuştur. Araştırmanın amaçlarına ulaşabilmek için güvenilirlik, frekans, T testi ve ANOVA analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır.

2.3. Çalışmanın Hipotezleri

Çalışmanın amacı, öğrencilerin muhasebe eğitimine karşı tutumlarının demografik özellikleri ile ilişkisini ölçmektir. Bu doğrultuda oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri cinsiyetleri açısından farklılık göstermektedir.

H2: Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri yaşadıkları şehir açısından farklılık göstermektedir.

H3: Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri yaşları açısından farklılık göstermektedir.

H4: Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri gelir durumları açısından farklılık göstermektedir.

H5: Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri akademik ortalamaları açısından farklılık göstermektedir.

H6: Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri sınıfları açısından farklılık göstermektedir.

3. Bulgular

Bu bölümde çalışmanın verilerinin analizi neticesinde elde edilen sonuçlar sunulmaktadır.

3.1. Araştırmanın Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Anket formunda öğrencilere yöneltilen tüm önermelerin genel olarak güvenilirlik analizi yapılmıştır. Önermelerin güvenilirlik analizi sonucu aşağıda yer alan Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Ölçeğin Cronbach's Alpha Güvenilirlik Katsayıları

Ölçekler	Soru Sayısı	Cronbach's Alpha Katsayısı
Adli Muhasebe Kavramı Farkındalık Ölçeği	15	,959

Uygulanan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeğin Cronbach's Alpha değeri ,959 olarak bulunmuştur ve bu değer güvenilirliği kabul edilmiştir.

3.2. Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırma örnekleminin demografik değişkenlere göre dağılımları aşağıda yer alan Tablo 2’de sırasıyla sunulmuştur.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Değişkenlere Göre Dağılımları

Cinsiyet	Sayı	Yüzde (%)	Yaşadıkları Şehir	Sayı	Yüzde (%)
Kadın	58	43,9	Osmaniye	37	28,0
Erkek	74	56,1	Diğer iller	95	72,0
Toplam	132	100,0	Toplam	132	100,0
Yaş	Sayı	Yüzde (%)	Gelir Durumu	Sayı	Yüzde (%)
17-20	64	48,5	400 TL ve altı	63	47,7
21-24	38	28,8	401-700 TL	23	17,4
25-28	15	11,4	701-1000 TL	11	8,3
29-32	10	7,6	1001-1300 TL	13	9,8
33 ve üzeri	5	3,8	1301 TL ve üzeri	22	16,7
Toplam	132	100,0	Toplam	132	100,0
Not Ortalaması	Sayı	Yüzde (%)	Sınıf	Sayı	Yüzde (%)
1.00-1.80	10	7,6	1. Sınıf	70	53,0
1.81-2.60	82	62,1	2. Sınıf	62	47,0
2.61-3.40	35	26,5	Toplam	132	100,0
3.41-4.00	5	3,8			
Toplam	132	100,0			

Tablo 2’de, katılımcıların demografik değişkenlere göre dağılımları verilmektedir. Buna göre ankete katılanların %43,9’u (58 kişi) kadın, %56,1’i (74 kişi) erkek şeklindedir. Dolayısıyla öğrencilerin çoğunluğunun erkek bireylerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların yaşadıkları şehir incelendiğinde ise %28,0’i (37 kişi) Osmaniye, %72,0’i (95 kişi) Diğer iller şeklindedir. Bu bağlamda öğrencilerin çoğunluğunun Osmaniye dışındaki illerde yaşadığı belirlenmiştir. Katılımcıların yaş gruplarına göre dağılımlarına bakıldığında %48,5’inin (64 kişi) 17-20 yaş, %28,8’inin (38 kişi) 21-24 yaş, %11,4’ünün (15 kişi) 25-28 yaş, %7,6’sının (10 kişi) 29-32 yaş, %3,8’inin (5 kişi) 33 ve üzeri yaş grubunda yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin çoğunluğunun 17-20 yaş aralığındaki bireylerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların gelir durumları ile ilgili verdikleri yanıtlar incelendiğinde %47,7’sinin (63 kişi) 400 TL ve altı, %17,4’ünün (23 kişi) 401-700 TL, %8,3’ünün (11 kişi) 701-1000 TL, %9,8’i (13 kişi) 1001-1300 TL, %16,7’sinin (22 kişi) 1301 TL ve üzeri grubunda yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda öğrencilerin çoğunluğunun gelir durumunun 400 TL ve altı olduğu görülmektedir. Yine aynı tablodaki verilere bakıldığında ankete katılanların %7,6’sı (10 kişi) 1.00-1.80, %62,1’i (82 kişi) 1.81-2.60, %26,5’i (35 kişi) 2.61-3.40, %3,8’i (5 kişi) 3.41-4.00 genel not ortalamasına sahiptir. Dolayısıyla öğrencilerin çoğunluğunun genel not ortalamasının 1.00-1.80 olduğu belirlenmiştir. Son olarak ankete katılanların sınıf düzeylerine göre dağılımlarına bakıldığında %53,0’sının (70 kişi) 1. Sınıf, %47,0’sının (62 kişi) 2. Sınıf olduğu belirlenmiştir. Bu bağlamda öğrencilerin çoğunluğunun 1. Sınıf bireylerden oluştuğu görülmektedir.

3.3. Adli Muhasebe Kavramı Farkındalık Düzeyine İlişkin Yönelik Bulgular

Katılımcıların adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerini belirlemek amacıyla yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar aşağıda yer alan Tablo 3’de frekans ve yüzdeler ile birlikte sunulmuştur.

Adli muhasebe kavramını daha önce duydum (A1) önermesine öğrencilerin %34,1'inin katılmadığı belirlenmiştir. *Adli muhasebe, muhasebenin bir alt kavramıdır (A2)* önermesine öğrencilerin yine %39,4'ünün kararsız kaldığı belirlenmiştir. *Adli muhasebenin Türkiye'de hukuki bir alt yapısı mevcuttur (A3)* önermesine öğrencilerin %37,9'unun katıldığı belirlenmiştir. *Adli muhasebe eğitimi Türkiye'de birçok üniversitede verilmektedir (A4)* önermesine öğrencilerin %45,5'inin kararsız kaldığı belirlenmiştir. *Adli muhasebe Türkiye'deki hile ve yolsuzlukların önlenmesinde büyük rol oynar (A5)* önermesine öğrencilerin %34,1'inin katıldığı belirlenmiştir. *Adli muhasebecilik mesleği Türkiye'de önemli bir yere sahiptir (A6)* önermesine öğrencilerin %33,3'ünün katıldığı belirlenmiştir. *Adli muhasebecilik mesleğine gereken önem verilmektedir (A7)* önermesine öğrencilerin %37,9'unun kararsız kaldığı belirlenmiştir. *Adli muhasebecilik mesleği geleceği olan bir meslektir (A8)* önermesine öğrencilerin %34,1'ünün katıldığı belirlenmiştir.

Üniversite eğitimimde adli muhasebe ile ilgili yeterli eğitim aldım (A9) önermesine öğrencilerin %30,3'ünün katılmadığı belirlenmiştir. *Adli muhasebe eğitiminin ayrı bir eğitim konusu olması gerektiğini düşünüyorum (A10)* önermesine öğrencilerin %33,3'ünün kararsız kaldığı belirlenmiştir. *Adli muhasebe ve adli muhasebecilik mesleği hakkında geniş bilgi sahibiyim (A11)* önermesine öğrencilerin %39,4'ünün katılmadığı belirlenmiştir. *Adli muhasebe uygulama da yardımcı olabilecek ve kullanılacak düzeydedir (A12)* önermesine öğrencilerin %40,9'unun kararsız kaldığı belirlenmiştir. *Adli muhasebecilik muhasebe ve denetimde iş kolaylaştırıcı ve hatalar ile hileleri ortaya çıkarabilecek düzeydedir (A13)* önermesine öğrencilerin %35,6'sının kararsız kaldığı belirlenmiştir. *Adli muhasebenin, muhasebe ve denetim sektöründe kullanımının yaygınlaştırılması gerekmektedir (A14)* önermesine öğrencilerin %30,3'ünün katıldığı belirlenmiştir. *Adli muhasebecilik mesleğinin gelişime açık ve üzerinde durulması gereken bir alan olduğunu düşünüyorum (A15)* önermesine öğrencilerin %29,5'inin katıldığı belirlenmiştir.

Tablo 3: Adli Muhasebe Kavramı Farkındalık Düzeyine İlişkin Frekans Analizi Tablosu

	1*	2*	3*	4*	5*	A.O
	N	N	N	N	N	S
	%	%	%	%	%	
A1	23 17,4	45 34,1	22 16,7	31 23,5	11 8,3	2,712
A2	10 7,6	16 12,1	52 39,4	41 31,1	13 9,8	3,234
A3	12 9,1	14 10,6	45 34,1	50 37,9	11 8,3	3,257
A4	13 9,8	14 10,6	60 45,5	35 26,5	10 7,6	3,113
A5	13 9,8	18 13,6	37 28,0	45 34,1	19 14,4	3,295
A6	9 6,8	19 14,4	39 29,5	44 33,3	21 15,9	3,371
A7	12 9,1	30 22,7	50 37,9	31 23,5	9 6,8	2,962
A8	12 9,1	18 13,6	40 30,3	45 34,1	17 12,9	3,280
A9	31 23,5	40 30,3	32 24,2	20 15,2	9 6,8	2,515
A10	13	26	44	33	16	3,098

	9,8	19,7	33,3	25,0	12,1	1,151
A11	26	52	34	14	6	2,409
	19,7	39,4	25,8	10,6	4,5	1,062
A12	18	29	54	21	10	2,818
	13,6	22,0	40,9	15,9	7,6	1,096
A13	16	23	47	30	16	3,053
	12,1	17,4	35,6	22,7	12,1	1,174
A14	10	26	36	40	20	3,257
	7,6	19,7	27,3	30,3	15,2	1,163
A15	12	27	33	39	21	3,227
	9,1	20,5	25,0	29,5	15,9	1,208

1*Kesinlikle katılmıyorum, 2*Katılmıyorum, 3*Kararsızım, 4*Katılıyorum 5*Kesinlikle katılıyorum

3.4. Araştırmanın Hipotezlerini Test Etmeye Yönelik Yapılan Analiz Sonuçları

Bu bölümde araştırmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan hipotezlerin analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Araştırmanın birinci hipotezi, **H1: Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri cinsiyetleri açısından farklılık göstermektedir.** Bu hipotezi test etmek amacıyla T testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Cinsiyet Açısından Adli Muhasebe Farkındalık Düzeyinin Farklılaşması

Gruplar	N	A.O	S.S	T	p
Kadın	58	45,344	8,894	22,876	,000
Erkek	74	45,810	16,268		

Tablo 4 incelendiğinde, öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerinin cinsiyet değişkeni açısından anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($p < 0.05$).

Araştırmanın ikinci hipotezi, **H2: Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri yaşadıkları şehir açısından farklılık göstermektedir.** Bu hipotezi test etmek amacıyla T testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: Yaşadıkları Şehir Açısından Adli Muhasebe Farkındalık Düzeyinin Farklılaşması

Gruplar	N	A.O	S.S	T	p
Osmaniye	37	48,054	13,408	,038	,846
Diğer İller	95	44,652	13,465		

Tablo 5 incelendiğinde, öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerinin yaşadıkları şehir açısından herhangi bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p > 0.05$).

Araştırmanın üçüncü hipotezi, **H3: Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri yaşları açısından farklılık göstermektedir.** Bu hipotezi test etmek amacıyla Anova testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Yaş Açısından Adli Muhasebe Farkındalık Düzeyinin Farklılaşması

Gruplar	N	A.O	S.S	F	p
17-20	64	3,0270	,98616		
21-24	38	2,9947	,85366		
25-28	15	3,1511	,79541	,130	,971

29-32	10	3,1600	,77949
33 ve Üzeri	5	2,9867	,85036
Toplam	132	3,0404	,89903

Tablo 6 incelendiğinde, öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerinin yaşları açısından herhangi bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Araştırmanın dördüncü hipotezi, **H4**: *Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri gelir durumları açısından farklılık göstermektedir.* Bu hipotezi test etmek amacıyla Anova testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7: Gelir Durumları Açısından Adli Muhasebe Farkındalık Düzeyinin Farklılaşması

Gruplar	N	A.O	S.S	F	p
400 TL ve Altı	63	46,571	14,848		
401-700 TL	23	43,391	13,846		
701-1000 TL	11	39,818	15,289	,913	,458
1001-1300 TL	13	45,692	8,938		
1301 TL ve Üzeri	22	48,000	10,212		

Tablo 7 incelendiğinde, öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerinin gelir durumu değişkeni açısından anlamlı farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Araştırmanın beşinci hipotezi ise **H5**: *Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri akademik ortalamaları açısından farklılık göstermektedir.* Bu hipotezi test etmek amacıyla Anova testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8: Akademik Ortalama Açısından Adli Muhasebe Farkındalık Düzeyinin Farklılaşması

Gruplar	N	A.O	S.S	F	p
1.00-1.80	10	46,500	15,262		
1.81-2.60	82	45,622	13,705	,028	,994
2.61-3.40	35	45,485	13,419		
3.41-4.00	5	44,400	9,659		

Tablo 8 incelendiğinde, öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerinin akademik ortalama değişkeni açısından herhangi bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Araştırmanın altıncı hipotezi ise **H6**: *Öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeyleri sınıfları açısından farklılık göstermektedir.* Bu hipotezi test etmek amacıyla T testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9: Sınıf Düzeyleri Açısından Adli Muhasebe Farkındalık Düzeyinin Farklılaşması

Gruplar	N	A.O	S.S	T	p
1. Sınıf	70	46,928	13,346	,076	,784
2. Sınıf	62	44,112	13,593		

Tablo 9 incelendiğinde, öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerinin sınıfları açısından herhangi bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p>0.05$).

Sonuç

Türkiye’de adli muhasebe kavramı henüz gelişim aşamasındadır. Hem literatür taramasından elde edilen bilgiler doğrultusunda hem de çalışmadan elde edilen sonuçlar ışığında adli muhasebe kavramının bilinirliğinin günümüzde henüz yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Ancak literatüre kazandırılan çalışmalar konuya olan ilginin artmasına yardımcı olmaktadır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, öğrencilerin adli muhasebe kavramını daha önce duymadıkları, adli muhasebecilik mesleği hakkında bilgi sahibi olmadıkları, üniversitede bu konu ile ilgili eğitim almadıkları ancak üzerinde durulması ve yaygınlaştırılması gereken bir alan olduğunu belirten ifadeleri dikkat çekmektedir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan hipotez testi sonuçlarına göre ise öğrencilerin adli muhasebe kavramına yönelik farkındalık düzeylerinin cinsiyet değişkeni açısından farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Diğer hipotez sonuçları incelendiğinde ise öğrencilerin adli muhasebe kavramına karşı farkındalık düzeyleri yaşadıkları şehir, yaş, gelir durumu, akademik ortalama ve sınıf düzeyleri açısından farklılık göstermemektedir. Bu bağlamda **H1** hipotezi desteklenirken, **H2, H3, H4, H5, H6** hipotezleri desteklenmemiştir.

Çalışma özellikle adli muhasebe kavramına farkındalık düzeylerini ele almak ve bu tutumların demografik özellikler açısından farklılık gösterip göstermediğini araştırmak açısından literatüre büyük katkı sağlamıştır. Çalışmada ele alınmayan başka dinamiklerin ilerideki çalışmalarda dikkate alınması önem arz etmektedir. Diğer bir taraftan ileride yapılacak çalışmaların farklı il ve üniversiteleri kapsayacak şekilde örneklem grubunu genişletilerek yapılması tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

- Açık, S. (2016). Adli Muhasebecilik Mesleğinin Faaliyet Alanları ve Eğitim Boyutu Açısından İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 1071-1090.
- Akal, C. (2014). *Adli Muhasebe ve Adli Muhasebecilik Mesleğinin Ne Olduğu, Denetim Sektöründe Farkındalığı ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler Üzerine Bir Değerlendirme*. (Yüksek Lisans Tezi) Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Akman, G. (2014). *Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemleri*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Çay Meslek Yüksekokulu İşletme Yönetimi Programı Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersi. Erişim Adresi Efile:///C:/Users/Ba%C5%9Fak/Downloads/NICEL_VE_NITEL_ARASTIRMA_YONTEMLERI_pdf.pdf
- Altınsoy, M. (2011). *Adli Muhasebecilik ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Balcı, M. (2014). *Adli Muhasebe, Uygulamaları ve Günümüzdeki Durumu*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Bozkurt, N. (2000). Muhasebe ve Denetim Mesleğinde Yeni Bir Alan: Adli Muhasebecilik. *Yaklaşım Dergisi*, 8(94), 56-61.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2018). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: PEGEM Akademi.
- Chukwunedu, S. ve Okoye, I. (2011). *Forensic Accounting and Audit Expectation Gap The Perception of Accounting Academics*. Çalışma Raporu Serisi. Erişim Adresi https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1920865
- Çabuk, A. ve Yücel, E. (2012). Adli Muhasebecilik Mesleğinin Türkiye’deki Gelişme Potansiyeline Yönelik Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (56), 67-84.
- Çoban, Y. (2013). *Adli Muhasebede Uzman Tanıklık Mesleği, Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Trabzon.
- Çonkar, K. (2016). *Genel Muhasebe*. Ankara: Kocatepe Akademik Yayınevi.

- Erdoğan, M. (2020). Hile Denetçiliği ve Araştırmacı Muhasebecilik Çerçevesinde Adli Muhasebe: Örnek Olay İncelemesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3714-3726.
- Gülten, S. (2010). Adli Muhasebe Kavramı ve Adli Müşavirlik Mesleği. *Ankara Barosu Dergisi*, 68(3), 311-320.
- Kızıl, C., Çelik, İ., Akman, V. ve Okkaya, D. (2016). Adli Muhasebe Kavramının Önemi ve Farkındalık Düzeyi: Yalova Üniversitesi Öğrencileri İle Bir SMMM Meslek Mensubu Üzerinde İki Yönlü Uygulama. *Global Business Research Symposium, 1st Doctoral Conference* (1-24 ss.). İstanbul: Türkiye.
- Okunbor, A. ve Osasumwen O. (2010). Effectiveness of the Application of Forensic Accounting Services in Nigerian Corporate Organisations. *AAU Journal of Management Sciences*, 1(1), 171-184.
- Osho, A. (2017). Impact of Forensic Accounting on University Financial System in Nigeria. *European Scientific Journal*, 13(31), 571-590.
- Ozili, R. (2015). Forensic Accounting And Fraud A Review Of Literature And Policy İmplications. *International Journal of Accounting and Economics Studies*. 3(1), 63-68.
- Pamukçu, A. (2017). Adli Muhasebe ve Bağımsız Denetim Sürecine Etkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(48), 227-244.
- Pazarçeviren, S. (2005). Adli Muhasebecilik Mesleği. *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 1-9.
- Rezaee, Z., Crumbley, L., ve Elmore, R. (2004). *Forensic Accounting Education: A Survey of Academicians and Practitioners*. Social Science Research Network. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=518263
- Rezaee, Z., Lo, D. ve Ha, M. (2014). International Emergence of Forensic Accounting Education and Practice. *Open Journal of Social Sciences*, 2, 1-3.
- Sekaran, U. (1999). *Research Methods For Business*. New York: John Wiley & Sons Inc.
- Tazegül, A. (2011). *Muhasebe Öğretim Programının Öğretim Elemanı ve Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi: Meslek Yüksekokullarında Bir Uygulama*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Erzurum.

Farklılıkların Çatışması Bağlamında Sporda Ayrımcılığın Göstergibilimsel Analizi

Ece ÜNÜR¹Didem DOĞANYILMAZ DUMAN²*Araştırma Makalesi*

Öz

Spor yalnızca bedensel aktiviteler bütünü olarak değerlendirilmemelidir. Takımların varlığı ve bu takımlara taraftar olma durumu, sporun gruplar arası etkileşim kapsamında da ele alınabilmesine imkân sağlamaktadır. Öte yandan spordaki rekabet unsuru, onun bir güç mücadelesi olarak da incelenmesini beraberinde getirmektedir. Bir diğer ifadeyle spor hem bedensel aktiviteler bütünü hem gruplar arası etkileşim hem de güç mücadelesi olarak değerlendirilebilecek bütüncül bir olgudur. Bu anlamda spor sosyolojisi devreye girmektedir. Ancak, var olan süreçte sporu yalnızca sosyolojik açıdan değerlendirmek, onu yalnızca toplumsal bağlamda bir etkileyen/etkilenen olma durumuna indirgemek olacaktır ki bu da eksik bir yaklaşımdır. Zira spor, aynı zamanda, politik süreçler kapsamında da bir etkileyen/etkilenen olma özelliği taşımaktadır. Buna göre sporun var olan politik süreçlerle ve eğilimlerle ilişkili olması da dikkat çekmektedir. Gerek iç siyaset gerek uluslararası siyaset kapsamında değerlendirilsin, özellikle 20. yüzyıl, bu konuda oldukça farklı örneklerle dolu bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Bu durum 21. yüzyılda da değişmemiş ve farklı aktörler ve/veya odak noktaları ile kendisini göstermeye devam etmiştir. İçinde bulunulan dönem itibarıyla, sporun siyasallaşması sahalarda/stadyumlarda ayrımcılık içeren davranışların çıkış noktası olmuştur. Bu çalışma kapsamında, bu davranışlara odaklanılmış ve çatışmaya evrilen farklılıklar göstergibilimsel yöntem kullanılarak analiz edilmiştir. Rassal olarak oluşturulan örneklem incelemesi sonucunda; var olan ayrımcı tutumların kültür, ten rengi, Sosyal Darwinizm, Rastafaryanizm ve Nazizm bağlamlarında ayrımcılık içeren davranışlara dönüştüğü bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ayrımcılık,
Kamusal Alan,
Spor

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
09.02.2021Kabul Tarihi:
05.03.2021

Semiotic Analysis of Discrimination in Sports Within the Context of Conflict of Differences

Abstract

Sport should not be considered just a combination of physical activities. The existence of the teams and the status of being a supporter of them enable the sport to be considered within the scope of inter-group interaction. Besides, the sense of competition in sports brings about a possibility to examine it as a power struggle. In other words, sport is a holistic phenomenon that can be evaluated as a combination of physical activities, inter-group interaction and power struggle. In this sense, sports sociology comes into play; however, evaluating sports only sociologically would be reducing it to a state of affecting/being affected only in the social context, which is an incomplete approach, since it is visible in political processes as well. Accordingly, it is noteworthy that sports are related to existing political processes and trends, and the 20th century is a period full of different examples on this subject and this situation has not changed in the 21st century and has continued to show itself with different actors and/or focal points. Within the scope of this study, these behaviors were focused and the differences that evolved into conflict were analyzed by using the semiotic method. As a result of random sampling analysis, it has been found that existing discriminatory attitudes have turned into discriminatory behaviors in the context of culture, skin color, Social Darwinism, Rastafarianism and Nazism.

Keywords

Discrimination,
Public Sphere,
Sports

Article Info

Received:
09.02.2021Accepted:
05.03.2021

¹ Doç. Dr., Haliç Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, eceunur@halic.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6945-5677

² Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, didem.duman@idu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7785-4416

Giriş

Spor, en genel haliyle belirli bedensel hareketlerin sistematik bütünü şeklinde açıklanabilir. Sözlük anlamı ile incelenecek olursa spor; “Bedeni veya zihni geliştirmek amacıyla kişisel veya toplu olarak gerçekleştirilen, bazı kurallara göre uygulanan hareketlerin tümü”dür (“spor”, t.y.). Zaman içerisinde spora atfedilen anlam değişikliğe uğramış ve spor modern toplumlar için sağlıklı yaşam adına bir zorunluluk olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu kapsamda gerek bireysel aktif katılım gerek taraftar olma durumları şeklinde farklı anlamlar yüklense de spor, bireylerin boş zamanlarında gerçekleştirdikleri bir aktivite olmaktan öte, bir endüstri haline gelmiş ve özellikle zaman ayrılan bir yapıya bürünmüştür (Sarıkoca, 2020: 262-265).

Sporun insanlık tarihi kadar eski olduğu gerçeği ile birlikte, sporu yalnızca birey ve/veya grup etkinliği kapsamında bir bedensel aktivite olarak değil, medeniyetler arası egemenlik kurma, çatışmalarda üstünlük oluşturma ve hatta savaşlarda başarı sağlama amaçlarıyla da sıklıkla başvurulan bir aktivite bütünü şeklinde değerlendirmek gerekmektedir (Güzelipek, 2017:19). Sporun ilk dönemlerde sahip olduğu siyasi anlamın ilerleyen süreç içerisinde de yerini koruduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Zira sporun bünyesinde barındırdığı rekabet duygusunun gerek egemenlik kurma gerek gruplar arası çatışma dinamikleri kapsamında kendisini göstermesi; sporu, sosyo-politik bağlamdan koparılamayacak bir aktiviteler bütünü haline getirmektedir. Buna ek olarak, rekabet duygusunun farklı bir boyutta ele alınması da gerekmektedir. Gruplar arası etkileşim dinamikleri kapsamında çatışmaya dönüşme durumu söz konusu iken, iç-grup üyelerine sağladığı dayanışma duygusu ile sosyalleşme, kimlik inşa etme (Guschwan, 2013: 888), sosyal sermaye unsuruna katkıda bulunma (Putnam, 1993), göçmenlerin ilgili toplumlara aidiyet hissetmesi ve/veya entegrasyon sürecini etkileme (Rubio-Rico, Monserrate-Gómez ve Cousillas-Fernández, 2018) gibi olumlu süreçlerin de tetikleyicisi olabilmektedir. Bu kapsamda, kimi araştırmacılara göre sporun sahip olduğu tüm bu özellikler, onun siyaset gibi yönetilmeye muhtaç bir hale gelmesini beraberinde getirmiştir (Güzelipek, 2017).

Sporun siyasallaşması yalnızca siyasi çıkarlar için araçsallaştırılması şeklinde değerlendirilmemelidir. Kimi zaman yerel kimi zaman milli kimliklerle özdeşleştirilen spor, sınırları belirlenen alanlar ve karşılaşmalar kapsamında ortaya çıkan gruplar arası etkileşim dinamikleri doğrultusunda ilgili siyasi süreçlerin ve geçmiş sosyo-politik deneyimlerin tutumsal ve davranışsal düzeylerde karşılık bulduğu bir kamusal alan oluşturma özelliği de sergilemektedir. Kamusal alanda gerçekleştirilen politik tartışmalardan yola çıkılarak bu çalışmada ırk ve kültür temelli ayrımcılığın spor karşılaşmalarında hangi göstergeler üzerinden sergilendiği incelenmiştir. Teorik çerçevede; rekabetçi unsurlarla birlikte farklılıkların, iç ve dış grup dinamikleri doğrultusunda spora ve sportif faaliyetlerin gerçekleştirildiği sahalara kamusal alan olma özelliğini nasıl attığı incelenmiştir. Vaka incelemesi kapsamında ise, göstergibilimsel analiz yöntemiyle rassal örnekleme üzerinden sporda ayrımcılığa odaklanılarak ilgili tutumsal eğilimlerin hangi göstergeler aracılığıyla davranışlara dönüştüğü analiz edilmiş ve bulgulanmıştır.

1. Spor Sahalarının/Stadyumların Kamusal Alan Oluşturması ve Sporun Siyasallaşması

Bireylerin etkileşim içerisine girmesi, halkın fikirlerini iletebilmesi ve farklı fikirleri dinleyebilmesi demokratik sürecin bir gerekliliği olmakta ve kamusal alan demokratik söylemin oluşturulabilmesi için gerekli bir ortam olarak değerlendirilmektedir (Guschwan, 2013: 884). Spor karşılaşmalarının gerçekleştirildiği sahalar/stadyumlar da birer kamusal alan olma özelliği taşımaktadırlar (Karayılmazlar ve Çelikyay, 2018: 84). Zira gerek bireyler arası etkileşim gerek toplumsal konulara gösterilen hassasiyet kapsamında hazırlanan pankartlar, oluşturulan söylemler, tezahüratlar ve/veya sloganlar aracılığıyla farklı fikirler etkileşim içerisinde girmekte, demokratik sürece katkıda bulunmakta ve farklı iletişim platformları aracılığıyla farklı kitlelere ulaştırılmaktadır.

Kamusal alan kavramsallaştırması Habermas (1989) tarafından “kendi içinde bir anlamda kamuoyuna benzer bir alanın oluşturabileceği, toplumsal yaşamın bir parçası” olan bir alan şeklinde tanımlanmıştır. Kavram kapsamında işaret edilen, devlet etkisinden bağımsız, her bir vatandaşın özgürce katılım sağlayabileceği ve süregelen tartışmalarda fikir beyan edebileceği bir alandır. Spor sahaları/stadyumlar özelinde değerlendirildiğinde bu yaklaşıma eleştiriler getirilebilmektedir. Örneğin,

spor karşılaşmalarına taraftar olarak katılım sağlayabilme durumu ekonomik koşullarla *de facto* bir biçimde sınırlandırılabilir. Bununla birlikte yine sosyo-ekonomik yaklaşımlar kapsamında sınıflı bir yapı sergilemesi ve daha erkek egemen bir karakteristiğe sahip olması da benzer sınırlılıklar kapsamında değerlendirilebilir. Tüm bu sebeplerle, spor sahalarının/stadyumların özel alan ile etkileşim içerisinde olduğunu iddia eden yaklaşımlar bulunmaktadır (Guschwan, 2013: 895). Ancak belirtmek gerekir ki modern toplumlarda var olan akışkanlık kapsamında kamusal alanlar, özel alanın sömürgesi haline getirilmiş alanlar olarak da değerlendirilmekte (Bauman, 2019: 70) ve kamusal alanların özelleştirilmesi kapsamında kişi/kurum mülkiyetinde bulunan yerler yavaş yavaş şehir meydanlarının yerini almaktadır (Kohn, 2004: 4). Spor sahalarının/stadyumların da bu kapsamda modern dönem kamusal alanlarından biri olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Spor sahalarının/stadyumlarının bir kamusal alan özelliği sergilemesi durumu genel geçer anlamda kabul görmüş olmasına karşın, farklı tanımlamalara ve belirli nüanslara dikkat çekilmiştir. Örneğin Guschwan (2013: 884), Habermascı kamusal alan yaklaşımını seçkin bir nitelik taşıdığı yönünde eleştirmektedir. O'na göre Habermas'ın tanımladığı kamusal alan bir çeşit "salon" özelliği taşımakta, belirli bir sınıfa hitap etmekte ve hatta rasyonalite çerçevesinde tartışmaların yapılabileceği bir yer olarak nitelendirilmektedir. Guschwan, spor sahalarının/stadyumların yukarıda sözü edilen "salon" ile bir bağlantısının bulunmamasından ötürü, kamusal fikirler ile mekân ilişkisi bağlamında farklı yaklaşımlar incelemiştir. Bu farklı yaklaşımlar arasında Kohn'un tanımlaması dikkat çekmektedir. Kohn (2004), herhangi bir şekilde belirli sosyal statüleri sağlayamayanların, bir diğer deyişle farklı sosyal ve ekonomik sınıflardan insanların katılım sergileyebileceği bir "alan" tanımlaması yapmaktadır. Yine Kohn'un belirttiği üzere, bu alanın özel mülkiyet kapsamında varlığını devam ettirmesi durumu da spor sahalarının/stadyumlarının kamuya açık bir alan olarak değerlendirilmesini destekler niteliktedir.

Spor sahaları/stadyumlar yatay, bir diğer deyişle grup-içi ve gruplar arası düzeyde, iletişim dinamikleri sunmakla birlikte kitle iletişim araçlarının varlığıyla tekil mesajların dahi çok geniş kitlelere iletilmesine yani dikey iletişime de olanak sunmaktadır. Spor karşılaşmalarında ilgili döneme ait toplumsal hassasiyetlere, yerel, ulusal ve/veya küresel gündem maddelerine vurgu yapılabilmekte; çeşitli söylemler, tezahüratlar, sloganlar, göstergeler ve pankartlar aracılığıyla kamuoyu oluşturulabilmektedir. Tüm bu özelliklerle örtüşecek şekilde, Testa ve Armstrong'un (2010: 85) stadyumlar için yaptığı "agora" benzetmesi dikkat çekmektedir. Her ne kadar bu referans futbol stadyumları için özelleştirilmiş olsa da genel itibarıyla taraftar olma duygusunun ve rekabetin bulunduğu, kitle kültürünün net bir şekilde gözlemlenebildiği tüm sahalara genişletmek yanlış olmayacaktır.

Benzer özellikler kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer unsur, sporun ve/veya spor karşılaşmalarının birer propaganda aracı haline getirilmesi sürecidir. Sporun bu kapsamda araçsallaştırılması örnekleri, 20. yüzyılın totaliter yönetimlerinde oldukça net bir biçimde gözlemlenmektedir. Benito Mussolini döneminde İtalyan sporcuların, Mussolini'nin çocukları olarak addedilmesi; İspanyol milli takımının, maçlarda Francisco Franco'ya yapılan tezahüratlarla bağdaştırılması; Adolf Hitler döneminde Almanya'da sporun aryan ırkı oluşturabilmek adına kullanılması, en belirgin örneklerdendir (Dever, 2020). Bu kapsamda, başlı başına bir propaganda sürecine dönüştürülen 1936 Berlin Olimpiyatları (Sarıkoca, 2020: 268) birçok propaganda ve ayrımcılık unsurunu içinde barındırmaktadır. Fransız sporcuların geçiş töreni esnasında Hitler'e Nazi selamı durmaları, Afro-Amerikan Jesse Owens'in madalya kazanmasının ardından Hitler tarafından tebrik edilmemesi ve Hitler'in ileriki yıllar için katılımda siyahilerin ve Yahudilerin kapsam dışı bırakılması adına düzenlemeler yapmak istemesi de örnek olarak gösterilebilmektedir (Dever, 2020). Farklı aktörler tarafından gerçekleştirilmiş olmasına karşın, 1968 Mexico City Olimpiyat Oyunları da sporun propaganda unsuru olarak araçsallaştırılmasına bir örnektir. Birinci gelen Amerika Birleşik Devletleri vatandaşı atlet Tommie Smith ve üçüncü olan John Carlos madalya töreni sırasında ülkedeki ırk temelli ayrımcılığa dikkat çekmek için Siyah Güç Selamı (*Black Power Salute*) vermişlerdir (Sarıkoca, 2020: 269).

Zaman içerisinde yukarıda aktarılan ve/veya benzer özellikler sergileyen unsurlarla beslenen, kimlik çatışmaları kapsamında bir spor karşılaşması olmaktan çok daha öte sembolik özellikler de kazanan belirli karşılaşmalar bulunmaktadır. *El Clásico* olarak adlandırılan FC Barcelona – Real Madrid

karşılaşmaları, İskoçya’da dini kimlikler üzerinden önem kazanmış olan (Protestanlar tarafından desteklenen) Rangers FC ile (Katolikler tarafından desteklenen) Celtic FC karşılaşmaları ve Roma Derbisi olarak da adlandırılan ve gerek ideolojik gerek sınıfsal mücadeleler kapsamında sembolleşmiş S.S. Lazio – A.S. Roma karşılaşmaları günümüzün en net örneklerindedir.

İçinde bulunduğumuz dönem itibariyle, belirli olimpiyatların ve/veya spor karşılaşmalarının sahip oldukları sembolik anlamlara ek olarak, kitlesel farkındalık yaratabilmek adına sembolleşmiş belirli eylemler de ön plana çıkmaktadır. Bu şekilde sembolik önem taşıyan olayların başında 26 Ağustos 2016 tarihinde *National Football League* (NFL) sezon öncesi hazırlık karşılaşmaları sırasında Colin Kaepernick’in ırkçılık karşıtı tutumunu ifade etmek için milli marşın okunduğu sırada diz çökerek ön ayak olduğu “Diz Çökme Hareketi” gelmektedir. Kaepernick’in bu hareketi başlangıçta ciddi tepki almış olsa da Mayıs 2020 tarihinde George Floyd’un ölümünün ardından hız kazanan *Black Lives Matter* (BLM-Siyahilerin Hayatı Değerlidir) hareketi ile birlikte spor camiasına yayılmış ve birçok sporcu diz çökerek siyahilere yapılan ayrımcı tutum ve davranışlara tepkisini göstermeye başlamıştır.

2. Farklılıkların ve Rekabet Duygusunun Çatışmaya Evrilmesi: Ayrımcılık

Spor, gerek bireysel anlamda ve aktif katılım kapsamında gerek taraftar olma durumu kapsamında doğası gereği rekabet duygusunu beraberinde getirmektedir. Rekabet duygusu ve buna bağlı olarak tarafgirlik unsuru gruplar arası farklılıklara odaklanılmasına sebep olmuştur. Kimi zaman salt rekabet duygusuyla kimi zaman da farklılıklara atfedilen çeşitli psikolojik ve/veya sosyolojik dinamikler kapsamında bu durum çatışmaya evrilebilmektedir. 20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle sporun kathartik özelliği üzerinde durulmuş (Dunning, 2003: 904-905) ve bireylerin stres atmak, arınmak (*katharsis*) (Sachs, 2007), amacıyla spora başvurdukları gözlemlenmiştir. Rekabet duygusu ve sporun kathartik özelliği bir arada değerlendirildiğinde; bireylerin stres atma amacıyla sportif faaliyetlerle ilgilendikleri veya spor sahalarına /stadyumlara giderek destekledikleri veya rakip oldukları sporcuya/takıma tezahürat yaptıkları söylenebilmektedir. Gündelik yaşamın kendine has dinamikleri kapsamında bu bir yandan bireyler açısından arınma yani rahatlama sağlarken, diğer yandan da rekabet veya ayrımcılığa dayalı çatışmaları tetiklemektedir. Talimciler’in de belirttiği üzere, sporda gözlemlenen ayrımcılık temelli çatışma örnekleri, aslında toplumsal hayatın birer yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır (Dever, 2020).

Spor, yukarıda belirtildiği üzere, tarihsel süreç içerisinde yalnızca bedensel aktiviteler şeklinde varlığını devam ettirmemiş, farklılıklardan ve/veya rekabet duygusundan beslenerek mücadele sürecini de farklı boyutlara taşımıştır. İçinde bulunulan dönem itibariyle, spor karşılaşmalarında haksız rekabetin ve ayrımcı davranışların önüne geçebilmek adına ulusal ve/veya uluslararası federasyonlar, en eski spor karşılaşmaları olan Olimpiyatlar için komiteler oluşturulmuş, standartlar belirlenmiş ve eşitlikçi unsurlar benimsenmeye çalışılmıştır. Hatta çeşitli yasal düzenlemelerle bu süreçler garanti altına alınmıştır (Akıncılar Köseoğlu, 2020). Ancak tüm bu çabaya karşın–rekabet duygusu ve gruplar arası ilişki dinamikleri kapsamında var olan farklılıkların, ayrımcılık temelli tutum ve/veya davranışların ve bunlara bağlı olarak çatışmaların kitlesel boyutta önüne geçilememiştir.

Sosyal çatışmaların ortaya çıkması ve uzlaşmaya ulaşılması konusunda sunulan birbirinden farklı teorik yaklaşımlar bulunmaktadır (Eckert ve Willems, 2003). Bu farklı yaklaşımlardan Çatışmanın Evrilmesi Modeli’ne göre farklılıklar aşamalı bir şekilde zamanla aykırılığa, sonrasında kutuplaşmaya ve daha sonra şiddete evrilmektedir (Ramsbotham, Woodhouse ve Miall, 2016: 12-13). İlgili farklılıklar en basit haliyle takımlar arasındaki farklılıklar olarak değerlendirilebilecekken daha karmaşık şekilde sosyal çatışmaların da temel sebeplerinden olabilecek milliyetçilik duygusu, kültürel farklılıklar, ırkçı yaklaşımlar, etnik ayrımcılık ve toplumsal cinsiyet temelli olarak da gözlemlenebilmektedir. Bu çatışmalar, kimi zaman tekil eylemcilerin çeşitli göstergelere başvurarak sözlü ve/veya fiziksel şiddet eylemleri şeklinde, kimi zamansa kitlesel boyuttaki tepkilerle kendisini göstermektedir. Belirtilen sosyo-psikolojik unsurlara ek olarak Dever (2017: 126), sporun devletler ve/veya egemen sınıflar tarafından ilgili farklılıkların manipülasyonu kapsamında araçsallaştırılmasının, rekabetin kapitalist unsurlarla beslendiğinin ve sporun endüstrileştirilmesi ile birlikte bağımlılık durumunun da çatışma sebepleri arasında sayıldığını işaret etmektedir. Bu endüstrileşme süreci, farklılıklara ait farkındalığın da çeşitli yollarla beslenmesini beraberinde getirmiştir. Örneğin, belirli toplumlara ait kültürel değerler; endüstrileşmenin bir parçası haline gelmiş, metalaştırılmış ve değersizleştirilmiştir. Sıklıkla rastlanılan

bu durum, ilgili değerlerin sahibi olan toplumlara karşı kimi zaman bilinçli kimi zaman normalleşme süreci kapsamında bilinçsiz bir şekilde gerçekleştirilen ayrıştırıcı davranışlardır.

Ayrımcılık, bireylerin sahip oldukları önyargılar, bir diğer deyişle düşünceler, kapsamında “öteki”ne karşı gerçekleştirilen ve genel itibarıyla olumsuz olan davranışlardır (Erdoğan ve Vatandaş, 2020: 476). Kalıplaşmış bu önyargılar, etno-sentrik (etnik merkezli) yapısıyla birey davranışlarının saldırganlaşmasına neden olabilmekte ve benzer olmayanlara karşı olumsuz duygular geliştirilmesini beraberinde getirmektedir (Erdoğan ve Vatandaş, 2020: 478-479). Ayrımcılık unsuru spor karşılaşmaları kapsamında değerlendirildiğinde, rakip ekibin üyesi ve/veya taraftarı olan birey(ler)/grup(lar) hali hazırda bir “öteki” profili sergilemektedir. Kathartik amaçlarla doğru orantılı olarak, sporun aktif veya pasif katılımcısı olan birey(ler); rakip profilinin kendisinden ayrıştığı ırk, etnik köken, milliyet vb. özelliklerle birlikte ilgili dış-grup üyesinin farklılığına karşı farkındalık algısını kendisi için daha konsolide hale getirmektedir. Tüm bu süreç sonunda birey(ler)/grup(lar) kendilerinden farklı olana karşı oluşturdukları “öteki”lik algısını, çeşitli davranış kalıpları ile birlikte dışa vurmaktadırlar. Bu çalışma kapsamında kültürel farklılık ve ırkçılık temelli ayrımcılık üzerine odaklanılmış ve etnik köken, kültür ve ten rengi üzerinden bilinçli ve/veya bilinçsiz bir biçimde gerçekleştirilen eylemlerle örneklem sınırlandırması yapılmıştır.

3. Yöntem

Birey(ler)/grup(lar) ayrımcılık içeren önyargılarını kamusal alan görevi gören spor sahalarında/stadyumlarda; pankartlar, ikonlar, selamlamalar gibi görsel göstergeler ve/veya tezahüratlar, sloganlar gibi söylemler üzerinden ifade etmektedir. Göstergelerin incelenmesi semiyolojinin, söylem ve anlamların incelenmesi ise semantiğin konusudur. Anlamları sürekli olarak yeniden inşa eden sözlü veya sözsüz gösterge sistemlerinin sistematik olarak incelenmesine göstergebilim (semyoloji) denilmektedir (Mutlu, 2008: 116). Bir diğer ifade ile göstergebilim; içeriğin biçimine ve anlamı oluşturan unsurlara odaklanmaktadır (Rıfat, 2007: 8). Göstergeler bireylerin iletişim kurma süreçlerini kolaylaştıran; jest ve mimikler, ibadet biçimleri, fotoğraflar, sanat eserleri, ikonlar, dil gibi unsurlardır (Çakı, Zorlu ve Karaca, 2017: 77; Demir, 2009: 20). Göstergelerin anlamlandırılmasını inceleyen bir bilim dalı olan göstergebilim, herhangi bir göstergenin veya metnin açık anlamına odaklanmaktan ziyade, bunun arkasında yatan anlama, bu gösterge veya metnin aslında neyi çağrıştırmak istediğine odaklanmaktadır (Kırık ve Arvas, 2014: 50). Göstergebiliminin; (a) göstergenin kendisi, (b) göstergelerin düzenlendiği kod veya sistemler ve (c) göstergelerin içinde bulunduğu kültür olmak üzere 3 çalışma alanı bulunmaktadır (Fiske, 2003: 62).

Göstergebilimi *semiology* sözcüğü ile ifade eden dilbilimci Ferdinand de Saussure, en temel göstergenin dil olduğunu savunmuş ve geliştirdiği göstergebilimsel yöntemde göstergenin; (a) gösteren ile (b) gösterilen arasındaki bütüncül ilişkiden oluştuğunu savunmuştur (Mutlu, 2008: 116; Çakı ve diğerleri, 2017: 78; Güngör, 2011: 185). Gösteren, göstergeyi ifade eden sözcük dizimi; gösterilen ise bu göstergenin zihinde yarattığı anlamı ifade etmektedir (Çakı ve diğerleri, 2017: 78). Örneğin kedi kelimesini oluşturan k-e-d-i harfleri kedinin göstereni, bu sözcüğü duyan bireyin zihninde canlanan görsel ise kedinin gösterileni olmaktadır. Saussure’ün aksine göstergebilimi *semiotics* sözcüğü ile ifade eden ve göstergebilimin asıl kurucusu sayılan Charles S. Peirce, çalışmalarını gösteren ve gösterilen olarak değil; (a) gösterge, (b) nesne ve (c) yorumlayan olarak 3 başlıkta ele almıştır (Mutlu, 2008: 116; Çakı, 2018: 30; Güngör, 2011: 187). Buna göre göstergenin, kendisinden başka bir şeye göndermede bulunması nesne ögesini ifade ederken; bunun bir başkasının zihninde uyandırdığı etki ise yorumlayıcı ögesini oluşturmaktadır (Fiske, 2003: 65). Nesne ögesi; (a) nitel (duyularla algılanan gösterge, örneğin kedi sözcüğünü duymak), (b) tikel (“İçeri kedi girdi” cümlesindeki sözcük) ve (c) kavramsal (“Kediler çok tembel hayvanlardır.”) olmak üzere üçe ayrılır. Gösterge de kendi içinde (a) görüntüsel (temsil ettiğine benzeyen, “ceylan gözlü” gibi), (b) belirtisel (sebep-sonuç ilişkisi belirten, yangın ile duman gibi) ve simgesel (uzlaşmaya dayalı, dil gibi) olmak üzere 3 alt kategoriye ayrılmaktadır. Peirce’ın üzerinde durduğu son nokta olan gösterge ile yorumlayıcı ilişkisi ise, normalde nötr anlamı olan göstergelerin bireylerin yorumlaması sonucu başka anlamlar kazanmasıdır (Güngör, 2011: 188-189). Örneğin tek taş yüzük bir aksesuar olarak nötr bir anlama sahipken, ilişkilerde “sevginin göstergesi” sayılmaktadır.

Saussure ve Peirce’ın çalışmalarından etkilenen Roland Barthes; gösterenin boş, gösterilenin ise anlam yüklü olduğuna değinmiş (Barthes, 1991: 111-112’den akt. Bulut ve Dever, 2019: 5) ve göstergelerin anlamlandırılmasına odaklanarak; bunun düz anlam ile yan anlam olmak üzere 2 düzeyde yapılabileceğini savunmuştur. Düz anlam genel kabul görmüş, açık, tartışmasız ve evrensel bir anlamı ifade ederken; yan anlam doğrudan anlaşılmayan, mesajı alan kişinin kültürel değerlerine, duygu ve düşüncelerine referansla yorumlayarak ulaştığı anlamı ifade etmektedir (Barthes, 2017: 34; Özel, 2008: 13). Örneğin bir sokağın fotoğrafı çekildiğinde sokağın film üzerindeki yeniden üretimi yani neyin fotoğraflandığı düz anlamı ifade ederken; bu çekim sırasında kullanılan açı, ışık gibi unsurlar yani sokağın nasıl fotoğraflandığı yan anlamı oluşturmaktadır (Fiske, 2003: 117). Bu çalışma kapsamında Barthes’ın gösterenin boş; gösterilenin ise anlam yüklü olduğuna ilişkin görüşü temelinde düz anlam ile yan anlamlara odaklanılmıştır.

4. Bulgular

Çalışmanın uygulama kısmı kapsamında günümüzde göstergeler bazında ırkçılık karşıtı eylem ve protestoların kaynağı olarak değerlendirilebilmesinden ötürü Kaepernick’in “Diz Çökme Hareketi” başlangıç noktası kabul edilmiş ve bunun yapıldığı sezondan itibaren olan ayrımcılık olayları göstergibilimsel yöntem kullanılarak analiz edilmiştir. *Kick It Out* (t.y.) tarafından hazırlanan raporlara göre 2016-2017 sezonundan 2019-2020 sezonuna kadar geçen sürede 681’i ırkçı olmak üzere toplamda 1167 ayrımcılık olayı tespit edilmiştir. Ancak ayrımcılığın yeniden üretilmemesi, ayrımcı söylem ve eylemlere maruz kalanların daha fazla aşağılanmaması adına bu olayların medya temsiline, görsel içeriklere pek yer verilmemiştir. Çalışma kapsamında medyaya görsel olarak yansıyan ayrımcılık olaylarından rassal örnekleme yöntemiyle seçilenler (a) kültürel farklılığa dayalı ayrımcılık (b) ten rengine dayalı ayrımcılık ve buna bağlı olarak BLM ve ALM hareketleri, (c) Sosyal Darwinizm, (d) Rastafaryanizm ve (e) Nazizm kategorileri altında; gösteren (düz anlam) ve gösterilen (yan anlam) bağlamında incelemeye alınmıştır.

4.1. Kültürel Farklılığa Dayalı Ayrımcılık

Toplumlar arası farklılıklar konusunda en geniş perspektifi kültürel değerlerin oluşturduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. İnsanların doğaya ekledikleri maddi ve manevi tüm varlıkların toplamı olarak tanımlanabilecek olan kültür (Kongar, 1997: 12), toplumlar arası etkileşim sürecinde kimi zaman yeni sentez bir kültüre evrilebilmekte, kimi zaman ise baskın olan kültürel değerlerin etkisiyle diğer öğeler yavaş yavaş asimile olabilmekte veya metalaştırılarak değersizleştirilmektedir. Metalaştırılma durumu, Amerikan yerlileri özelinde sıklıkla gözlemlendiğinden dikkat çekmekte ve ilgili toplum nezdinde kültürel şiddet ve ayrımcılığın temelini oluşturmaktadır (Nelson, 2011). Amerikan yerlilerine karşı kültürel farklılığa dayalı ayrımcılık spor karşılaşmalarında da gerçekleştirilmiş ve kültürel değerlerin metalaştırıldığı gözlemlenmiştir.



Fotoğraf 1: Kansas City Chiefs – Davul

Kaynak: Barley, 2018.



Fotoğraf 2: Kansas City Chiefs Taraftarları

Kaynak: Fang, 2018.

Fotoğraf 1 Kasım 2018’de Kansas City Chiefs ile Arizona Cardinals maçı sırasında çekilmiş olup göstergibilimsel açıdan incelendiğinde gösterenler yani düz anlam; stadyum, taraftarlar, davullar ve davula tokmakla vuran bir erkektir. Kansas City Chiefs takımının bir sembolü olan davulun üzerinde aynı zamanda takımın logosu yer almaktadır. Gösterilen yani yan anlam olarak bakıldığında logodaki

ok başı (*arrowhead*) ve davullar aslında Amerikan yerlilerini sembolize etmektedir. Davul sesine saygı duyan ve alkollü ortamlarda asla davul kullanmayan Amerikan yerlileri, kendi kültürel değerlerinin stereotipik bir biçimde ve salt eğlence ile ticari amaçlarla kullanılmasına karşı çıkmakta ve bu tarz davranış ve göstergeleri saygısızca ve ayrıştırıcı bulmaktadırlar (LeValdo, 2020).

Fotoğraf 2 ise Kansas City Chiefs'in Aralık 2018'de Oakland Raiders ile yaptığı maç sırasında çekilmiştir. Gösterenler yani düz anlam; stadyumda yer alan 2 Kansas City Chiefs taraftarıdır. Taraftarların giyim tarzları gösterilene yani yan anlama göre incelendiğinde Amerikan yerlilerinin stereotipik bir temsilini yansıttığı ve onların maskotlaştırılarak ayrımcılığa maruz bırakıldıkları görülmektedir. Amerikan yerlilerine özgü yüz boyama şekillerinin ve tüylü başlıkların sadece futbol maçlarında, müzik festivallerinde ve Cadılar Bayramı temsillerinde göstergesel olarak kullanılması, onların kültürel değerlerinin metalaştırılarak değersizleştirilmesine yönelik bir aşağılama içermektedir (LeValdo, 2020; Asmelash, 2020).



Fotoğraf 3: Atlanta Braves – Taraftarlar

Kaynak: Torpy, 2019.



Fotoğraf 4: “Kızılderili” Baltası

Kaynak: CNN, t.y.

Fotoğraf 3 Atlanta Braves maçına ait bir görsel olup göstergebilimsel açıdan incelendiğinde gösterenler yani düz anlam; stadyum, taraftarlar ve taraftarların ellerinde tuttukları takım sembolleridir. Fotoğraf 4'te ise bu sembolün yakın plan görseli yer almaktadır. Düz anlam olarak basit bir baltaya benzeyen bu alet, Amerikan yerlileri açısından hem bir savaş aleti sayılmakta hem de ona kutsallık atfedilmektedir (Anderson, 2012). Bir diğer ifadeyle söz konusu balta (*tomahawk chop*) gösterilen yani yan anlam açısından ele alındığında Amerikan yerlilerinin kullandığı; onların kültürünü ve kutsal değerlerini sembolize eden bir göstergedir. Tıpkı ok başı, davul, yüz boyama ve tüylü başlıkların kullanımında olduğu gibi, söz konusu baltanın kullanımı da Amerikan yerlilerinin kendi kültürel değerlerini aşağılayan ve metalaştıran bir ayrımcılık unsurudur.

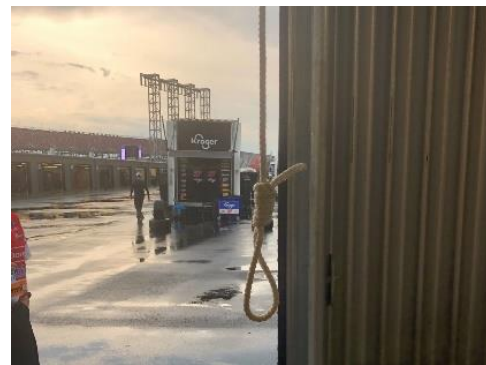
4.2. Ten Rengine Dayalı Ayrımcılık

Belirli toplum grupları, özellikle de siyahiler, ten renklerinden ötürü ayrımcı muameleye maruz kalmakta ve bu muameleler neticesinde birçok insani hak ve özgürlüklerden mahrum bırakılmaktadırlar.



Fotoğraf 5: Black Friday

Kaynak: Newsapi, t.y.



Fotoğraf 6: İlmik Olayı

Kaynak: Haislop, 2020.

İtalyan spor gazetesi *Corriere dello Sport*'un (Bkz. Fotoğraf 5) 5 Aralık 2019 tarihli ilk sayfası göstergebilimsel açıdan incelendiğinde “*Black Friday*” (kara cuma) manşeti ve manşetin her iki yanında siyahi futbolcuların görselleri göze çarpmaktadır. Gösteren olarak bakıldığında *black* kelime olarak yani düz anlam olarak bir rengi, *Black Friday* kelime öbeği olarak bir tüketim etkinliğini, kişilerse futbolcuları ifade etmektedir. Ancak gösterilene yani yan anlama bakıldığında gazetenin, *black* kelimesini renk, *black friday* ifadesini tüketim etkinliği ve kişileri salt birer futbolcu olarak kullanmadığı; Roma ve AC Milan arasındaki maçı anlatmak için Manchester United takımının eski oyuncularından olan Lukaku ile Smalling'e ait görselleri kullanarak ten rengine vurgu yaptığı ve siyahilere karşı ayrımcı bir tutum içine girdiği görülmektedir.

Fotoğraf 6, *National Association for Stock Car Auto Racing* (NASCAR)'ın tek tam zamanlı siyahi yarış pilotu olan ve konfederasyon bayrağında bulunan ırkçı sembolün kaldırılmasına ilişkin kampanyalarda başı çeken Bubba Wallace'ın takım garajının kapısına ait Haziran 2020 tarihli bir görseldir. Gösteren açısından ilk göze çarpan unsur bir ilmiştir. Gösterilen açısından bakıldığında ilmik ölümü ifade etmekte ve Wallace'a yönelik bir tehdit mesajı içermektedir. İlmiğin bu olaydaki yan anlamı sıradan bir ölüm veya idamı sembolize etmemektedir. Söz konusu gösterge ırkçı ve siyahi karşıtı bir örgüt olan Ku Klux Klan'ın silah zoru ile alıkoyduğu siyahileri ağaçlara asmasını ifade eden bir yan anlama da sahiptir (Hürriyet, 2020). Bu açıdan bakıldığında söz konusu gösterge ile siyahilere yönelik tutum, ayrımcılığın ötesine geçmiş; şiddet ve hatta ölüm tehdidine evrilmiştir.

4.2.1. Ten Rengine Dayalı Ayrımcılık Bağlamında BLM ve ALM Hareketleri

Ten rengine dayalı ayrıştırıcı tutum ve davranışlar neticesinde özellikle de siyahiler sistematik olarak ırkçı baskılara maruz kalmakta, polis şiddetinin hedefinde olmakta sağlık hizmetlerinden sosyal yardımlara kadar birçok alanda var olan eşitsiz uygulamalar nedeniyle mağdur edilmekte (Campbell, 2019: 288; Ince, Rojas ve Davis, 2017: 1815) ve birçok bağlamda dezavantajlı grup durumuna gelmektedirler. Araştırmalara göre polis şiddeti neticesinde meydana gelen ölümlerde, siyahilerin ölüm oranı beyazların 3 katı olarak belirtilmektedir (Baker, 2020). Örneğin, 2012 yılında Trayvon Martin, polis memuru George Zimmerman tarafından öldürülmüş; Zimmerman bu konuda yargılanmış ancak 2013 yılında beraat etmiştir. Bu beraat, BLM hareketinin sosyal medya üzerinden başlamasına ön ayak olmuştur (Ince ve diğerleri, 2017: 1814). Siyahilerin devlet şiddetine maruz kalarak *dehumanizasyona* uğramalarına karşı aktif bir direniş olan BLM hareketi (Kilgo, Mourao ve Sylvie, 2019: 415); Martin'in ölümü üzerine Alicia Garza'nın Facebook üzerinden yazdığı bir mektubu “*Black lives matter*” cümlesi ile bitirmesi ve akabinde arkadaşı Patrisse Cullors'ın bu sözü bir *hashtag* haline getirmesi ile başlamıştır (Ince ve diğerleri, 2017: 1818). Siyahilerin polis şiddetiyle öldürülmelerinin devam etmesi neticesinde (örn. Michael Brown 2014) hareket kısa süre içinde dünya geneline yayılmış, 2013 ortalarından Mart 2016 tarihine kadar *Twitter*'da 11,8 milyon defa #BLM *hashtag*'i kullanılmış (Campbell, 2019: 288) ve hareket bir nevi *hashtivism* veya *hashtactivism*'e dönüşmüştür (Ibahrine, 2017'den akt. Campbell, 2019: 288). *Hashtactivism*, sosyal medyada var olan *hashtag*'leri kullanarak yapılan aktivist hareketler anlamına gelmekte olup; BLM *hashtactivizm*'i özellikle de 2020 yılında George Floyd'un ve Ahmaud Arbery'nin polis tarafından öldürülmesinden sonra yeniden canlanmıştır. BLM, *hashtag*'ler dışında da birçok alanda kendini göstermiş ve yukarıda detaylı bir şekilde açıklandığı üzere, kamusal alan özelliği taşıyan spor sahalarında/stadyumlarda da çeşitli göstergeler aracılığıyla sıklıkla iletilmek istenilen mesajlardan birisi haline gelmiştir.



Fotoğraf 7: Formula 1-Avusturya Grand Prix

Kaynak: Cheesbrough, 2020.



Fotoğraf 8: NHL

Kaynak: The Guardian, 2020.

Fotoğraf 7 Ağustos 2020’de Formula 1 (F1) Avusturya Grand Prix’de çekilmiş olup göstergebilimsel açıdan incelendiğinde gösterenler yani düz anlam; 3 tanesi ayakta, 2 tanesi diz çökmekte olan 5 adet F1 pilotudur. Fotoğraf gösterilen yani yan anlam olarak incelendiğinde ilk göze çarpan unsur pilotların üzerindeki tişörtlerde yer alan “*End Racism*” ve “*Black Lives Matter*” yazıdır. Bunlar pilotların BLM hareketine destek verdiğinin göstergeleridir. Öte yandan 2 pilotun diz çökmesi ise Kaepernick’in başlattığı diz çökme hareketine verilen desteğin bir göstergesidir. Ağustos 2020 tarihinde *National Hockey League* (NHL)’de çekilen Fotoğraf 8 de yan anlam olarak Fotoğraf 7’ye benzemekte ve diz çökme göstergesi üzerinden siyahilere yönelik uygulanan ırkçı tavırlara bir tepki niteliği taşımaktadır. Ancak bunun genel bir tepki olmadığı ve bazı sporcuların diz çökme hareketine destek vermedikleri de görsellerde görülmektedir. Bu durum yukarıda da aktarıldığı üzere, ulusal ve uluslararası birçok kural getirilmiş ve yasal düzenlemeler yapılmış olmasına karşın, ayrımcılığa karşı farkındalığa ulaşma konusunda kitlesel bir başarıya ulaşamadığının göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.

Her hareketin olduğu gibi BLM hareketinin de bir karşıt hareketi bulunmaktadır: *All Lives Matter* (ALM-Tüm Hayatlar Değerlidir) ve bununla aynı anlamda kullanılan *White Lives Matter* (WLM-Beyazların Hayatları Değerlidir) hareketi. ALM hareketi beyaz ırkın üstünlüğünü ifade eden ve radikal sağ görüşe eğilimli bir harekettir (Campbell, 2019: 288). ALM hareketi bir yandan beyazların üstünlüğünü savunurken, diğer yandan da BLM hareketinin sadece siyahi haklarını savunan, beyazları görmezden gelen bir hareket olduğuna dair bir algı yaratmaya çalışmaktadır.



Fotoğraf 9: Uçak Afişi



Fotoğraf 10: Uçak Afişi (Yakın Plan)

Kaynak: Quinn&Waterson, 2020.

Kaynak: Kelly, 2020.

Uzak plan (Fotoğraf 9) ve yakın plan (Fotoğraf 10) olarak çekilen yukarıdaki fotoğraflar, Haziran 2020 tarihinde *Premier League*’de karşı karşıya gelen Manchester City ve Burnley maçı sırasında Etihad Stadı’nın üzerinden geçen bir uçağa aittir. İlgili fotoğraf göstergebilimsel açıdan incelendiğinde gösterenler yani düz anlam bir uçak ve uçağın kuyruğuna takılmış *White Lives Matter Burnley* yazılı bir afiştir. Gösterilen yani yan anlam açısından ise Burnleyli holiganların bunu BLM hareketine karşıt olarak; beyaz ırkın üstünlüğünü vurgulama amacıyla yaptıkları görülmektedir.



Fotoğraf 11: Goril kostümlü taraftar

Kaynak: Thee RANT, 2016.



Fotoğraf 12: *All Lives Matter* forması

Kaynak: Pierce, 2016.

NFL’de yer alan Chicago Bears ile Detroit Lions takımlarının karşılaşması esnasında çekilen Fotoğraf 11 ve 12 gösterenler yani düz anlam açısından incelendiğinde goril kostümlü ve *All Lives Matter* yazılı formalı bir kişinin sahaya girdiği ve başka bir kişinin ise onu durdurmaya çalıştığı görülmektedir. Gösterilen yani yan anlam açısından bakıldığında ise *All Lives Matter* yazısının kullanılması yukarıda da bahsedildiği üzere BLM hareketinin vurgulamaya çalıştığı eşitlik ilkesinin içini boşaltmaktadır. Goril göstergesi üzerinden ise siyahiler aşağılanarak ayrımcılığa maruz bırakılmaktadır ki, bu göstergenin kullanılma sebebi temelde Sosyal Darwinizm’e dayanmakta olup; aşağıda örnekleri ile detaylıca ele alınmıştır.

4.3. Sosyal Darwinizm

Siyahilere karşı yapılan ayrımcılığın başında goril, maymun, fıstık ve muz gibi göstergelerin yoğun bir biçimde kullanımı gelmektedir. Bu göstergelerin kullanım sebebi 19. yüzyılda Herbert Spencer tarafından geliştirilen Sosyal Darwinizm’e dayanmaktadır. Charles Darwin’in doğa temelli evrim teorisini sosyal alana uyarlayan Spencer; Darwin’in bahsettiği “doğal seleksiyon” görüşünün yerine “en uygunun hayatta kalması” görüşünü savunmuştur (Şahin, 2017: 520; Tosun, 2010: 87; Dursunoğlu, 2016: 214). Bu görüş altında bazı düşünürler; Afrika kökenli bireylerin, beyaz Avrupalı ırka kıyasla, kültürel ve biyolojik açıdan daha az gelişmiş olduklarını savunmuşlardır. Kültürel veya biyolojik olarak siyahilerin daha az gelişmiş olduklarının vurgulanması neticesinde Kıta Avrupası’nda siyahileri maymunlarla eş değer tutan bir yaklaşım yayılmış (Scott, 2015) ve uzun vadede bazı taraftarlar da siyahi oyuncuları aşağılamak için maymun sesleri çıkarmaya, maymun taklidi yapmaya ve maymunların sevdiği besinler olmalarından ötürü siyahi oyunculara muz veya fıstık atmaya başlamışlardır.



Fotoğraf 13: Muz Fırlatma



Fotoğraf 14: Maymun Sesi

Kaynak: Murphy, 2018.

Kaynak: Ziegler&Joyce, 2020.

2 Aralık 2018’de Tottenham ile Arsenal karşılaşmasında çekilen Fotoğraf 13, göstergebilimsel açıdan incelendiğinde gösterenler yani düz anlam; stadyum, taraftarlar, Arsenal takımı oyuncuları ve yerdeki muz kabuğudur. Gösterilen yani yan anlam olarak bakıldığında taraftarların Arsenal takımının kaptanı Pierre-Emerick Aubameyang’a muz kabuğu fırlattığı görülmekte olup; böylece onun aşağı ırktan geldiği muz göstergesi üzerinden vurgulanmaktadır.

8 Aralık 2018 tarihinde *Premier League* kapsamında Londra’da Manchester City ile Chelsea takımlarının karşılaşması sırasında çekilen Fotoğraf 14 incelendiğinde; gösteren, Chelsea takımının taraftarları ile Manchester City’de forma giyen siyahi oyuncu Raheem Sterling’dir. Düz anlam açısından bakıldığında taraftarın çığlıklar attığı, tezahüratta buldukları; Sterling’in ise topu oyuna sokmaya hazırlandığı görülmektedir. Gösterilen yani yan anlam açısından bakıldığında ise taraftarın attıkları çığlıkların aslında maymun sesinin bir taklidinden ibaret olduğu ve bunu yapmaktaki amaçlarının siyahi futbolcuyu aşağılamak olduğu görülmektedir.

Fotoğraf 15 ve 16, Sterling’e yapılan aşağılayıcı hareketten 1 yıl sonra Aralık 2019’da Manchester City ile Manchester United karşılaşmasında çekilmiştir. Göstergebilimsel olarak incelendiğinde her 2 fotoğrafta da gösteren taraftarlardır ve Fotoğraf 15’te ayrıca bir futbolcu görünmektedir. Düz anlam açısından bakıldığında taraftarların tıpkı Fotoğraf 14’te olduğu gibi çığlıklar attığı, tezahüratta buldukları görülmektedir. Ancak gösterilen yani yan anlam açısından bakıldığında ayrımcılık içeren mesajlar bulunmaktadır. Fotoğraf 15’te Manchester United’da forma giyen Frederico Rodrigues de Paula Santos’un (Fred) kendisine atılan bir cisim sonrasında öne doğru eğildiği (Wheeler,

Vaghela, Gant ve Middleton, 2019) ve boynunu tuttuğu görülmektedir. Fotoğraf 15'in sağ kenarında bulunan ve Fotoğraf 16'da daha yakın plan çekimine yer verilen Manchester City taraftarının ise Fred'in yere eğilmesi ile dalga geçtiği ve onun bu hareketini maymun göstergesi ile sembolize edip maymun taklidi yaptığı görülmektedir. Fred'in yere doğru eğilmesinin maymunların hareket biçimiyle özdeşleştirilerek bir taraftar tarafından temsil edilmesi göstergesel açıdan basit bir alay unsurunun ötesinde ciddi bir ayrımcılıktır.



Fotoğraf 15: Cisim Fırlatma

Kaynak: Wheeler vd., 2019.

4.4. Rastafaryanizm

Siyahilere yapılan ayrımcılık maymun/muz göstergelerinin dışında saç stilleri üzerinden de gerçekleştirilmektedir. Saç stili hem bireyin inançlarını sembolize eden hem de gerek bireysel gerek sosyal kimliği yansıtan bir göstergedir (Botchway, 2018: 20-23). Örneğin rasta (*dreadlocks*), Rastafaryanizmle özdeşleşmiş ve onun göstergesi haline gelmiş bir saç stildir. Köleliğe bir tepki olarak 1930'lu yıllarda ortaya çıkan Rastafaryan Hareketi kapsamında, siyahilerin kendi kültürel değerlerini korumaları amaçlanmakta, köleliğe ve baskıya bir tepki oluşturulmaktadır. Bu hareket neticesinde bireyler kendilerini rasta, marihuana kullanımı, kırmızı/sarı/yeşil renkler gibi belli başlı sembol sistemleri üzerinden ifade etmeye başlamışlardır (Chawane, 2014: 91-101). İlk kullanımıyla aslında hem dinsel bir göstergeyi hem de kölelik karşıtlığını sembolize eden rasta, günümüzde kültürel ve dinsel anlamını kısmen de olsa yitirmiş, metalaştırılarak popüler kültür ürünü haline gelmiş ve bunun yanı sıra bazı durumlarda siyahilere yapılan ayrımcı eylemlerde bir gösterge olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Rastanın metalaştırılarak endüstri haline gelmesi Amerikan yerlilerine ait ok başı, davul, tüylü başlık ve balta gibi kültürel değerlerin metalaştırılmasıyla benzer özellik göstermektedir.



Fotoğraf 17: Rasta Saç

Kaynak: abcnews, t.y.

Göstergebilimsel açıdan Fotoğraf 17 analiz edildiğinde gösteren olarak bir sporcu, onun saçını kesen bir kadın ve sporcuyla konuşan bir erkek göze çarpmaktadır. Fotoğraf Aralık 2018 tarihinde liselerarası bir güreş maçı öncesinde çekilmiştir. Siyah tişörtlü kişi maçın hakemi, sarı formalı kişi ise az sonra sahaya çıkacak olan güreşçi Andrew Johnson'dur. Maçın başlamasına dakikalar kala hakem, Johnson'a "Cut your dreadlocks or forfeit the match!" (Rastalarını kes ya da maçtan çekil!) demektedir

(Burney ve Anastasia, 2018). Gösterilen yani yan anlam açısından bakıldığında rastanın, kölelik karşıtlığını vurgulayan Rastafaryanist Hareketin bir sembolü olmasından ötürü hakemin sporcuya saçlarını kesmesi yönünde baskı yapması, ayrımcı bir tutum sergilendiğini göstermektedir.

4.5. Nazizm

Sosyalizm ile etno-sentrik milliyetçiliğin bir araya getirilmesinden meydana gelen nasyonal sosyalizm, daha kısa adı ile Nazizm; ana hatları ile totaliteryanizmle üstün (ari) ırk inancını savunan, Sosyal Darwinizm’den etkilenen ve antisemitik özelliği ağır basan bir ideolojidir (Çakı ve diğerleri, 2017: 71; Macit, 2007: 30; Aktaş, 2019: 292; Sherrat, 2014: 79’dan akt. Şahin, 2017: 577). Nazizm’de Alman ırkının üstünlüğüne inanılmakta, bu sebeple de makro düzeyde Sami ırk, mikro düzeyde ise Yahudiler başta olmak üzere diğer milletler ve ırklar ikinci sınıf insan olarak algılanmaktadır (Yavuzoğlu, 2003: 109). Alman ırkının saflaştırılması ve üstünlüğünün korunabilmesi içinse Yahudiler, siyahiler ve Çingeneler biyolojik ırkçılığa maruz bırakılmakta ve bu grupların etnik temizliğinin yapılması gerektiği savunulmaktadır (Çakı ve diğerleri, 2017: 72; Şahin, 2017: 580). Nazizm’in yayılması ve aryan ırktan olmayanlara yönelik dışlama politikalarının kolayca benimsetilmesi için kullanılmış propaganda amaçlı göstergelerin başında Nazi bayrakları, Gamalı haç ve Nazi selamı gelmektedir (Özkök, 1985’ten akt. Çankaya, 2008: 34). Günümüzde Nazi selamı hala diğer ırkları aşağılamak ve faşist eğilimleri ifade etmek için kullanılan bir göstergedir.



Fotoğraf 18: Nazi Selamı-I



Fotoğraf 19: Nazi Selamı-II

Kaynak: BBC Türkçe, 2019.

Kaynak: Independent Türkçe, 2019.

Fotoğraf 18 ile 19, Ekim 2019 tarihinde 2020 Avrupa Futbol Şampiyonası (EURO 2020) elemeleri kapsamında oynanan Bulgaristan-İngiltere maçında çekilmiştir. Her iki fotoğraf da göstergebilimsel açıdan incelendiğinde gösterenler yani düz anlam; Bulgar milli takımının taraftarları ve verdikleri selamdır. Ancak gösterilen yani yan anlam açısından bakıldığında taraftarların verdikleri selamın Nazi selamı olduğu görülmektedir. Bulgar taraftarların bu selamlama şekli ile faşist ideoloji ve aryan ırk görüşünü savundukları ve İngiliz takımında forma giyen siyahi oyunculara (Tyrone Ming ve Raheem Sterling) yönelik ayrımcılık yaptıkları görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Çok eski bir geçmişe sahip olan ayrımcılık, sporun siyasallaşmasından itibaren hemen hemen her spor dalında etkisini göstermeye başlamıştır. Belli dönemlerde hem sporcular hem de kamuoyu ayrımcı davranışlara karşı sert bir biçimde tepki verirken, kolektif belleğin zayıf olmasından ötürü bu tavırlar kısa soluklu ve anlık olmanın ötesine geçememektedir.

Sporla ırk temelli ayrımcılığa dikkat çekmek için sporcular tarafından yapılan protestoların başında yukarıda da belirtildiği üzere, 1968 Mexico City Olimpiyat Oyunları’nda üçüncülüğü kazanan atlet Carlos’un madalya töreni sırasında “Siyah Güç Selamı” vermesi ve 2016 NFL sezon öncesi hazırlık karşılaşmalarında Kaepernick’in “Diz Çökme Hareketi” yapması gelmektedir. Bu çalışmanın başlangıç noktası olarak Kaepernick’in protestosu baz alınmış ve bu tarihten itibaren medyaya görsel olarak yansıyan ayrımcılık olaylarından rassal örnekleme yöntemiyle seçilenler göstergebilimsel yöntemle analiz edilmiştir. Ortaya çıkan bulgulara göre ten rengine/ırka ve kültüre dayalı ayrımcılık içeren göstergeler sportif karşılaşmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Ten rengine/ırka dayalı ayrımcılık kapsamında ön plana çıkan göstergeler arasında (a) siyahilerin başlattığı BLM hareketi ve ona tepki

olarak görece daha ırkçı gruplar tarafından uygulanan WLM ile ALM hareketleri, (b) muz, fındık, fıstık gibi göstergebilimsel açıdan farklı anlamlara gelebilen yiyeceklerin sahaya fırlatılması, (c) maymun sesi çıkarmak veya maymun taklidi yapmak suretiyle siyahi oyuncuların aşağılanması ve (d) Nazi selamı vererek “üstün ırk” vurgusu yapmak gelmektedir. Kültüre dayalı ayrımcı faaliyet ve göstergeler ise daha ziyade Amerikan Yerlilerini hedef almakta olup, başlıcaları arasında Amerikan Yerlilerinin kullandığı davul, ok, balta, yüz boyama şekilleri ve tüylü başlıklar gibi kültürel anlam ifade eden göstergelerin metalaştırılması ve maskotlaştırılması gelmektedir.

Güncel dönem ve uluslararası gündem itibariyle, ayrımcılık karşıtlığı konusunda küresel farkındalığın arttığı bir gerçek olmakla birlikte, yukarıda adı geçen *Kick It Out* Raporları incelendiğinde ayrımcılık eylemlerinin sayısındaki artış da dikkat çekmektedir. Bu eylemlere karşı sergilenen reaksiyon, küçük gruplar tarafından gerçekleştirilmekte; kamuoyu tepkisine dönüşse dahi etkinliği sürdürülebilir bir sonuca ulaşabilmek açısından yeterli gelememektedir. Ancak tüm bunlara karşın, atılan belirli kurumsal adımlar ayrımcılığa karşı farkındalığın artması yönünde olumlu sinyaller vermektedir.

Söz konusu olumlu sinyallerin başında bazı takımların ayrımcı ifadeler içeren isim, logo veya göstergelerini kaldırmaya başlamaları gelmektedir. Örneğin, ABD’deki beyzbol takımlarından birisi olan The Cleveland Indians Amerikan yerlilerini sembolize eden *Chief Wahoo* (Şef Wahoo) adlı logoyu (Bkz. Fotoğraf 20) 2019 yılında formalarından kaldırmış (Domonoske, 2018) ve 2021 beyzbol sezonundan sonra ise isim değişikliğine gideceklerini ve isimlerindeki Amerikan yerlileri anlamına gelen *Indians* ifadesini kaldıracaklarını belirtmişlerdir (Elbaum ve Li, 2020). NFL’de yer alan Washington Redskins takımı ise isminin içinde geçen *redskins* (“Kızılderililer”) ifadesini kaldırarak ismini Washington Football Team olarak değiştirmiş ve buna bağlı olarak da logolarında bulunan “Kızılderili” görselini (Bkz. Fotoğraf 21) kaldırmışlardır (Bernstein, 2020).



Fotoğraf 20: The Cleveland Indians



Fotoğraf 21: Washington Football Team

Kaynak: Domonoske, 2018.

Kaynak: Loodibee Logos, t.y.

Logo, isim ve gösterge değişikliklerine ek olarak diz çökme hareketi ve “*Black Lives Matter*” ile “*End Racism*” yazılı formaların kullanımı da küresel ölçekte yaygınlaşmaya başlamıştır. Bulgular kısmında belirtilen Formula 1 pilotları ile NHL’deki buz hokeyi oyuncularına ek olarak; “*Black Lives Matter*” yazılı formaların kullanımına *National Basketball Association*’da (NBA-Amerika Birleşik Devletleri) ve Aston Villa (İngiltere) ile FC Bayern Munich (Almanya) gibi takımlarda bireysel veya bütün takım olarak rastlanılmaktadır. Diz çökme hareketine ise NBA’de, Australian Football League’de (AFL-Avusturalya kurallı futbol ligi), FC Dallas (ABD-Amerikan Futbolu), Harlequin (İngiltere-Rugby) ile Kilmarnock FC (İskoçya-Rugby) gibi takımlarda bireysel veya bütün takım olarak ve İskoç tenisçi Andy Murray’de olduğu gibi sadece bireysel destek verildiği göze çarpmaktadır (The Guardian, 2020).



Fotoğraf 22: Serie A'nın "İrkçılığa Hayır" Afişi

Kaynak: Bbcı, t.y.

Ayrımcılığa karşı protestoların bu kadar yaygınlaştığı bir dönemde yukarıda da belirtildiği gibi bazı etkinliklerde bu protestolara destek verilmek istenirken, desteğin kendisinin aslında ayrımcılık temelli olduğu görülmektedir. Bunun en belirgin örneği yakın bir zamanda *Serie A*'nın (İtalyan Futbol Ligi) düzenlediği ırkçılık karşıtı hareketlerde kullandıkları afişte görülmektedir (Bkz. Fotoğraf 22). Afişin tepesinde *No To Racism* (ırkçılığa hayır) yazılmakta, altta ise farklı renklerde 3 tane maymun kullanılmaktadır. Yetkililerin açıklamalarına göre farklı renkteki maymunlar Asya, Avrupa ve Afrika'yı temsil etmekte olup, bu afiş tasarımı ile "hepimiz aynı ırktanız" mesajı verilmek istenmiştir (Lane, 2019). Ancak afişte maymun görsellerinin kullanılması, mesajın anlamı ile tezatlık yaratmış ve *Serie A*'nın bu afişi ayrımcılık karşıtlığı yapılırken bile siyahilere yönelik ırkçı gösterge kullandığı için eleştirilmiştir. Bu durum, yukarıda da belirtildiği üzere, belirli ayrıştırıcı unsurların gündelik yaşamda normalleşmiş olmasının bir göstergesi olarak ve bilinçsizce gerçekleştirilen ayrımcılık eylemleri kapsamında değerlendirilebilmektedir.

Spor, siyaset ve toplum üçgeninde etkileme ve etkilenme dinamikleri oldukça iç içe geçmiş bir durumdadır. Çalışmanın ilk sayfalarında belirtildiği gibi sporu yalnızca toplumsal eğilimlerle ilişkisel bağlamda özdeşleştirmek, ilgili süreci analiz edebilmek açısından eksik bir yöntem olmaktadır. Buna göre, içinde bulunduğumuz dönem itibarıyla küresel politikalar incelendiğinde sporda var olan ayrımcılık eylemlerini besleyen, bir diğer deyişle sporu etkileyen, sosyo-politik eğilimlere denk gelmek mümkündür. Gerek Kıta Avrupası'nda gerek Amerika Birleşik Devletleri'nde yükselen sağ popülizm ve buna bağlı olarak artan farklılık siyaseti; bireylerin ve toplumların farklılıklar konusunda farkındalıklarını artırmış ve bu temelde çatışmaya evrilen süreçleri de beraberinde getirmiştir. Siyasi söylem ve göstergelerle beslenen toplumsal eğilimler yeniden üretilerek ayrımcı davranışlara dönüşmüş ve spor faaliyetlerinde yerini almıştır. Bu davranışlar, hem spor sahalarının/stadyumların kamuya açık/kamusal alan olması durumundan hem de kitle iletişim araçları yoluyla çok daha geniş kitlelere ulaşacak olmasından dolayı; gerçekleştirilen münferit bir olay dahi kitlesel tepki yaratmakta ve buna bağlı olarak kamuoyu oluşturabilmektedir. Kimi zaman kültürel, etnik kimi zaman ten rengine dayalı farklılıklar üzerinden devam ettirilen ayrıştırıcı eylemler bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde gerçekleştirilmiş ve ciddi reaksiyonlarla karşılaşmasına rağmen sıklıkla tekrarlanmıştır. Sınırlılığı ayrımcılığın çeşitleri kapsamında belirlenen bu çalışma ortaya koymuştur ki; yasal, kurumsal ve toplumsal farkındalık nezdinde devam ettirilen düzenlemelere karşı ayrımcılık, sosyo-politik bir gerçeklik olarak bireyler/toplumlar arası ilişki dinamiklerinde belirleyici olma özelliğini korumakta ve bunun bir yansıması olarak da farklılıkların ve rekabet duygusunun ön planda olduğu spor karşılaşmalarında kendisini göstermektedir. Umut verici gelişmeler bulunmasına karşı, henüz bu farkındalığın kitlesel boyuta ulaşamamış olması gerçeği söz konusudur. Bu kapsamda da ayrımcılık, kimi zaman sözlü olarak kimi zaman da bu çalışmada incelendiği üzere çeşitli göstergelere başvurularak yeniden üretilmekte ve spor sahaları/stadyumlar bu yeniden üretim süreci için bir platform haline gelmektedir.

Kaynakça

- ABC NEWS (t.y.). Erişim adresi https://s.abcnews.com/images/US/wrestler-dreadlocks-cut-01-ap-jc-181224_hpMain_16x9_1600.jpg
- Akıncılar Köseoğlu, N. (2020). The European Union's fight against discrimination in sports. S. Grima, E. Özen ve H. Boz (Ed.), Contemporary issues in business, economics and finance içinde (193-202. ss.). Bingley: Emerald.
- Aktaş, M. (2007). Antisemitizm ve Nazizm. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(68), 286-297.
- Anderson, L.V. (2012). When did people start doing the tomahawk chop? Slate. Erişim adresi <https://slate.com/news-and-politics/2012/09/origins-of-the-tomahawk-chop-scott-browns-staffers-mocking-elizabeth-warren-are-continuing-a-long-tradition.html>
- Asmelash, L. (2020). How the Kansas City Chiefs got their name, and why it's so controversial. Erişim adresi <https://edition.cnn.com/2020/02/01/us/kansas-city-chiefs-name-race-trnd/index.html>
- Baker, P.K. (2020). Why saying 'All Lives Matter' misses the big picture. Erişim adresi <https://edition.cnn.com/2020/06/23/opinions/all-lives-matter-misses-the-big-picture-baker/index.html>
- Barley, A.T. (2018). Kling pounds drum at Kansas City Chiefs game. Erişim adresi <https://www.dvidshub.net/image/4901866/kling-pounds-drum-kansas-city-chiefs-game>
- Barthes, R. (2017). Görüntünün retoriği, sanat ve müzik. (Çev. A. Koş ve Ö. Albayrak). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2006).
- Bauman, Z. (2019). Akışkan modernite. (Çev. S.O. Çavuş). İstanbul: Can Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 2000).
- BBC Türkçe (2019). İngiltere maçındaki ırkçı sataşma üzerine Bulgaristan futbol federasyonu başkanı istifa etti. Erişim adresi <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50054313>
- BBCi (t.y.). Erişim adresi https://ichef.bbci.co.uk/onesport/cps/624/cpsprodpb/150D5/production/_110192268_el7lvkpxsaequ0y.jpg
- Bernstein, D. (2020). Redskins name change timeline: How Daniel Snyder's 'never' gave way to Washington Football Team. Erişim adresi <https://www.sportingnews.com/us/nfl/news/redskins-name-timeline-washington-football-team/1uk394uouwi631k7poirtq1v1s>
- Botchway, D.N.Y.M. (2018). ...the hairs of your head are all numbered: Symbolisms of hair and dreadlocks in the boboshanti order of rastafari. Africology: The Journal of Pan African Studies, 12(8), 20-38.
- Bulut, E., ve Dever, A. (2019). Derbi futbol maçlarında açılan pankartların göstergebilimsel analizi. Mavi Atlas, 7(1), 1-15.
- Burney, M., ve Anastasia, P. (2018). Wrestler Andrew Johnson forced to cut dreadlocks to avoid losing N.J. High School match. Erişim adresi <https://www.inquirer.com/news/new-jersey/andrew-johnson-wrestler-cut-hair-rules-dreadlocks-alan-maloney-referee-buena-nj-20181221.html>
- Campbell, D.M. (2019). Black Lives Matter vs. All Lives Matter in the generation of 'Hashtivism': Constructing the paradigms of cyber-race. O. Özgen (Ed.), Handbook of research on consumption, media and popular culture in the global age içinde (287-310. ss.). ABD: IGI Global.
- Çakı, C. (2018). Adolf Hitler'in kült lider inşasında kullanılan propaganda posterlerinin göstergebilimsel analizi. Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 3(6), 24-38.
- Çakı, C., Zorlu, Y., ve Karaca, M. (2017). Türk sinemasında Nazizm ideolojisi: 'Kırımlı' filmi ve göstergebilimsel analizi. Sosyoloji Konferansları - Istanbul Journal of Sociological Studies, 56, 65-93.
- Çankaya, E. (2008). İktidar bu kapağın altındadır! Gösteri demokrasisinde siyasal reklamcılık. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Chawane, M. (2014). The appearance and significance of rastafari cultural aspects in South Africa. New Contree, 71, 92-113.

Cheesbrough, C. (2020). Seven drivers - including Max Verstappen and Charles Leclerc - stand during latest anti-racism protest before F1's 70th anniversary grand prix at Silverstone as Lewis Hamilton wears blm t-shirt while taking a knee. Erişim adresi <https://www.dailymail.co.uk/sport/formulaone/article-8609351/Seven-Formula-One-drivers-stand-70th-Anniversary-Grand-Prix-knee.html>

CNN (t.y.). Erişim adresi <https://cdn.cnn.com/cnnnext/dam/assets/200713143126-02-atlanta-braves-tomahawk-large-169.jpg>

Demir, S. (2009). Göstergebilim, Umberto Eco ve yapıtları bağlamında göstergebilime katkıları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dever, A. (2017). Sosyolojik teoriler ve spor. Konya: Çizgi Kitabevi.

Dever, A. (2020). Sporda ayrımcılık: milliyetçilik-ırkçılık-toplumsal cinsiyet. Ankara: Gazi Kitabevi.

Domonoske, C. (2018). Cleveland Indians will remove 'Chief Wahoo' from uniforms in 2019. Erişim adresi <https://www.ideastream.org/news/cleveland-indians-will-remove-chief-wahoo-from-uniforms-in-2019>

Dunning, E. (2003). Violence and sport. W. Heitmeyer ve J. Hagan (Ed.), International handbook of violence research içinde (903-920. ss.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Dursunoğlu, İ. (2016). Sosyal Darwinizm. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(1), 210-221.

Eckert, R., ve Willems, H. (2003). Escalation and de-escalation of social conflicts: The road to violence. W. Heitmeyer ve J. Hagan (Ed.), International handbook of violence research içinde (1181-1199. ss.). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Elbaum, R., ve Li, D.K. (2020). Cleveland Indians to change team name after 2021 baseball season. Erişim adresi <https://www.nbcnews.com/news/us-news/cleveland-reportedly-change-name-its-baseball-team-n1251070>

Erdoğan, M., ve Vatandaş, C. (2020). Bireysel ve toplumsal dışlanma pratiği: önyargı ve ayrımcılık. İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi, 3(1), 474-485.

Fang, H. (2018). Kansas City Chiefs fans wear headdresses during the first half of an NFL game against the Oakland Raiders in Kansas City, Mo. Erişim adresi <https://www.reviewjournal.com/sports/raiders-nfl/raiders-lose-sprint-keep-spirits-in-35-3-loss-to-chiefs-1562127/attachment/kansas-city-chiefs-fans-wear-headdresses-during-the-first-half-of-an-nfl-game-against-the-oakland-raiders-in-kansas-city-mo-sunday-dec-30-2018-heidi-fang-las-vegas-review-journal-heidifang/>

Fiske, J. (2003). İletişim çalışmalarına giriş (2nd ed.). (Çev. S. İrvan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1990).

Guschwan, M. (2013). Stadium as public sphere. Sport in Society: Cultures, Commerce, Media, Politics, 17(7), 884-900.

Güngör, N. (2011). İletişim, kuramlar ve yaklaşımlar. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Güzelipek, Y. A. (2017). Uluslararası ilişkiler ve spor. İstanbul: Cinius Yayınları.

Habermas, J. (1989). The public sphere: An encyclopedia article. S. E. Brenner ve D. M. Kellner (Ed.), Critical Theory and society: A reader içinde (136-143. ss.). New York: Routledge.

Haislop, T. (2020). A clear picture of the noose in Bubba Wallace's garage is released by NASCAR. Erişim adresi <https://www.sportingnews.com/us/nascar/news/bubba-wallace-noose-picture/1lamurgkgs7gc1xtyv1hs2tq0i>

Hürriyet (2020). ABD'de tüyler ürperten ırkçı saldırı, NASCAR pilotu Bubba Wallace'ın garajına 'ilmik' bırakıldı! Erişim adresi <https://www.hurriyet.com.tr/avrupa/abdde-tuyler-urpeten-irkci-saldiri-nascar-pilotu-bubba-wallacein-garajina-ilmik-birakildi-41547594>

Ince, J., Rojas, F., ve Davis, C.A. (2017). The social media response to black lives matter: How Twitter users interact with black lives matter through hashtag use. Ethnic and Racial Studies, 40(11), 1814-1830.

Independent Türkçe (2019). Bulgar taraftarlardan İngiltere Milli Takımı'nın siyahi futbolcularına 'Nazi selamı' Erişim adresi <https://www.indytrk.com/node/81206/d%C3%BCnya/bulgar-taraftarlardan-ingiltere-milli-tak%C4%B1m%C4%B1n%C4%B1n-siyahi-futbolcular%C4%B1na-%E2%80%9Cnazi-selam%C4%B1%E2%80%9D>

Karayılmazlar, A., ve Çelikyay, H. (2018). Kentlerde kamusal alanların tasarımı ve önemi. Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi, 9(17), 83-90.

Kelly, R. (2020). Explained: Why 'White Lives Matter' and 'All Lives Matter' misses the point of Black Lives Matter. Erişim adresi <https://www.goal.com/en-gb/news/explained-why-white-lives-matter-all-lives-matter-misses/1wud91m963jo318648p0s2rwg8>

Kırık, A.M., ve Arvas, N. (2014). Sömürgecilik ve ırkçılık olgusu bağlamında Piyanist filminin göstergebilimsel analizi. E-Journal of Intermedia, 1(1), 46-65.

Kick It Out (t.y.). Reporting statistics. Erişim adresi <https://www.kickitout.org/Pages/FAQs/Category/reporting-statistics>

Kilgo, D.K., Mourao, R.R., ve Sylvie, G. (2019). Martin to Brown. Journalism Practice, 13(4), 413-430.

Kohn, M. (2004). Brave new neighborhoods: The privatization of public sphere. New York: Routledge.

Kongar, E. (1997). Demokrasi ve laiklik. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Lane, B. (2019). The Italian Football League has launched a bizarre anti-racism campaign using 3 paintings of different coloured monkeys to show that 'we are all the same race'. Erişim adresi <https://www.businessinsider.com/serie-a-launches-anti-racism-campaign-using-portraits-of-monkeys-2019-12>

Levaldo, R. (2020). The Kansas City Chiefs' racist 'arrowhead chop' has flown under the radar, not anymore. Erişim adresi <https://www.vox.com/first-person/2020/2/1/21115858/super-bowl-2020-chiefs-kansas-city>

Loodibee Logos (t.y.). Erişim adresi <http://loodibee.com/nfl/washington-redskins/>

Macit, M. H. (2007). Faşizm ve Nazizm. Ankara: Savaş Yayınevi.

Murphy, S. (2018). Tottenham fan banned for hurling banana at Arsenal's Aubameyang. Erişim adresi <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/18/tottenham-fan-fined-for-hurling-banana-skin-at-black-arsenal-player>

Mutlu, E. (2008). İletişim Sözlüğü (5th ed.). Ankara: Ayraç Yayınları.

Nelson, T. (2011). Historical and contemporary American Indian injustices: The ensuing psychological effects. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). University of Massachusetts - Commonwealth Honors College, Massachusetts.

Newsapi (t.y.). Erişim adresi <https://cdn.newsapi.com.au/image/v1/07a05cf4d0279e3968b96fd964e8c792>

Özel, Z. (2008). Beynelmül bir film afişinin göstergebilimsel çözümlemesi. S. Parsa (Ed.). Film Çözömlerinde (113-130. ss.). İstanbul: Multilingual Yayınları.

Pierce, L.D. (2016). Man runs out onto field wearing gorilla suit and an 'All Lives Matter' shirt during Bears vs. Lions. Vice. Erişim adresi <https://www.vice.com/en/article/mgzd3x/man-runs-out-onto-field-wearing-gorilla-suit-and-an-all-lives-matter-shirt-during-bears-vs-lions>

Putnam, R. (1993). Making democracy work. Princeton: Princeton University Press.

Quinn, B., ve Waterson, J. (2020). Police say Burnley 'White Lives Matter' stunt not a criminal offence. Erişim adresi <https://www.theguardian.com/uk-news/2020/jun/23/police-to-investigate-burnley-white-lives-matter-aircraft-banner>

Ramsbotham, O., Woodhouse, T., ve Miall, H. (2016). Contemporary conflict resolution. Cambridge: Polity Press.

Rıfat, M. (2008). XX. Yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları: 2. temel metinler. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rubio-Rico, L., Monserrate-Gómez, S., ve Cousillas-Fernández, T. (2018). Perceived barriers to practising sport among immigrants in various European regions. B. Tunçsiper ve F. Sayın (Ed.), *Critical debates in social sciences içinde* (729-746. ss.). Londra: FrontPage Publications.

Sachs, M. L. (2007). Sport as catharsis. G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell encyclopedia of sociology içinde* (4670-4672. ss.). Massachusetts: Blackwell Publishing.

Sarıkoça, E. (2020). Spor ve sosyoloji: Bir yaklaşım denemesi. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 64, 261-270.

Scott, C.G. (2015). *African footballers in Sweden: Race, immigration and integration in the age of globalization*. New York: Palgrave MacMillan.

Spor. (t.y.) Türk Dil Kurumu online sözlük. Erişim adresi <https://sozluk.gov.tr>

Şahin, Ç. (2017). Sosyal Darwinizm, Nazizm ve hukuk ilişkisi üzerine bir deneme. *Hacettepe HFD*, 7(1), 565-584.

Testa, A., ve Armstrong, G. (2010). *Football, fascism and fandom: the ultras of Italian football*. Londra: A&C Black.

The Guardian (2020). Taking a knee: Athletes protest against racism around the world – in pictures. Erişim adresi <https://www.theguardian.com/sport/gallery/2020/aug/27/nba-strike-athletes-kneeling-black-lives-matter-protest>

Thee Rant (2016). Video: Fan in gorilla suit and ‘all lives matter’ shirt gets on field during Detroit Lions - Chicago Bears game in Chicago. Erişim adresi <https://www.tapatalk.com/groups/theerant/video-fan-in-gorilla-suit-and-all-lives-matter-shirt86862.html>

Torpy, B. (2019). Torpy at large: Why I’m not seeing red about axing the tomahawk chop. Erişim adresi <https://www.ajc.com/news/local/torpy-large-was-about-time-the-braves-axed-the-tomahawk-chop/SKbBW32Yf0VdP5EhTTeQXK/>

Tosun, C. M. (2010). Liberalizm ve Sosyal Darwinizm karşısında John Rawls. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 81-94.

Wheeler, C., Vaghela, K., Gant, J., ve Middleton, J. (2019). Racism storm as Manchester City fan ‘makes monkey sounds and gesture’ towards Manchester United player Fred During derby match as club works with the police to find culprit... a year after Raheem Sterling was abused by Chelsea Supporter. Erişim adresi <https://www.dailymail.co.uk/sport/football/article-7767597/Manchester-City-fan-makes-monkey-noises-gesture-Manchester-United-midfielder-Fred-derby.html>

Yavuzoğlu, A. (2003). *20. yy.’da faşist paranoya*. İstanbul: Sayfa Yayınları.

Ziegler, M., ve Joyce, P. (2020). Raheem Sterling: Chelsea suspend four supporters over abuse. Erişim adresi <https://www.thetimes.co.uk/article/raheem-sterling-chelsea-suspend-four-supporters-over-abuse-702cv93cz>.

Seküler Kapitalizmin İslamofobik Tepkisinin Temel Sebepleri

Hakan Samur¹

Derleme Makalesi

Öz

Komünist tecrübenin de çökmesinden sonra, seküler ve kapitalist yönleriyle yüzyıllar içerisinde gelişen ve muazzam bir küresel kapasiteye ulaşan Batı modernleşmesine meydan okuyabilecek en yüksek potansiyel Müslümanlarda bulunuyordu. Söz konusu potansiyelin durdurulabilmesi için İslamofobi gibi bir kavram altında yürütülen ve İslam'ı ve Müslümanları olumsuz ve tehlikeli gösteren kapsamlı bir proje devreye sokulmuştur. Bu makalenin amacı, Batı'yı böyle bir İslamofobik tepkiye götürecektir şekilde, Müslümanların Batı için yeniden potansiyel bir rakip haline gelmelerinin iki önemli sebebini açıklamaya çalışmaktır. 1990'larla birlikte İslami kimliğine vurgu yapan İslami grupların, demokratik süreçler içerisinde kalarak pek çok ülkede ciddi bir siyasi güç haline gelmeleri bu sebeplerin başında gelmektedir. Aynı şekilde İslam'ın, özellikle postmodern dönemin kendine özgü sorunlarından bunalan Batılı bireyler için alternatif bir yaşam tarzı olarak belirmeye başlaması da ikinci sebebi oluşturmaktadır. Bu sebeplerden kendisine yönelik bir öz eleştiri çıkarmadığı sürece de seküler kapitalist Batı sisteminin, İslamofobi türü projelerle küresel üstünlüğünü devam ettirebilmesinin zor olduğunu öngörebiliriz.

Anahtar Kelimeler

İslamofobi
Sekülerizm
Kapitalizm
Modernizm
Postmodernizm
İslam'ı Kabul

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
12.02.2021
Kabul Tarihi:
23.03.2021

Main Reasons of The Islamophobic Reaction of Secular Capitalism

Abstract

After the collapse of the communist experience, the Muslims have had the highest potential to challenge the Western modernization, which has developed over centuries through its secular and capitalist aspects and reached an enormous global capacity. A comprehensive project that is carried out under the rubric of Islamophobia and demonstrates Islam and Muslims negative and dangerous has been launched to impede this potential. The aim of this article is to explain the two important reasons of why the Muslims had become a potential rival for the West again that take her to such an Islamophobic reaction. The primary of these reasons is the rise of Islamic groups who emphasise on their Islamic identities as serious political force in many countries through staying within democratic processes. In the same way, emerging of Islam as an alternative lifestyle for the Western individuals who are overwhelmed by the specific problems of the postmodern period. Unless it draws a self-criticism from these reasons, we can foresee that it will be difficult for the secular capitalist Western system to maintain its global superiority through projects such as Islamophobia.

Keywords

Islamophobia
Secularism
Capitalism
Modernism
Postmodernism
Conversion to Islam

Article Info

Received:12.02.2021
Accepted: 23.03.2021

¹ Prof. Dr., Batman Üniversitesi, hsamur@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1980-9347

Giriş

20. yüzyılın son çeyreğine kadar ulaşılan teknolojik kapasiteyi ve buna dayalı kapitalist ekonomik gelişimi Batı modernleşmesinin en belirgin özelliklerinden biri kabul edenler; söz konusu teknolojik ve ekonomik gelişim atmosferinde bireylerin geleneksel yapıların sınırlandırıcılığından kurtarılmaya anlamında özgürleştirildiğini, kendilerine bırakılan özel yaşam alanını, yine modernleşmenin sunduğu içeriklerle doldurmaya yönlendirildiğini ve bu sayede bilinçlerinin şekillendirildiğini öne sürmüşlerdir (Berger, Berger ve Kellner, 1973). İnsanlık tarihinin yaklaşık son 40-50 yılında ise çok daha baş döndürücü bir sıçrama kaydeden kapitalist gelişim ve teknolojik ilerleme bu defa modern dönemi bile geride bırakacak bir aşamanın yani postmodernitenin belirgin özelliğini oluştururken; bireylerin özgürleştirilmesi, yönlendirilmesi ve şekillendirilmesi noktasında modern dönemde başlayan süreçleri daha ileri noktalara taşımıştır. Giderek daha fazla nesnenin metalaştırıldığı, tüketime sunulduğu ve dolayısı ile kâra dönüştürüldüğü bu postmodern aşamada (Jameson, 1991) daha liberal ve küresel bir düzleme taşınan kapitalist mantık; üretim, ulaştırma ve en önemlisi iletişim teknolojilerinde gerçekleştirilen muazzam ilerleme sayesinde bireylerin günlük yaşamlarını neredeyse hiçbir boşluk kalmayacak şekilde takip edebilme, ihtiyaçlar oluşturabilme, tüketim tercihlerini şekillendirebilme ve bunlara uygun karşılıklar üretebilme yetkinliğine ulaşmıştır. Sadece beslenme, giyinme, eğlenme gibi görünür ihtiyaçlar değil; sözcümleri bireysel değer yargıları, inançlar ya da her türlü duygu ve eğilimler de kâra dönüştürülebilecek unsurlar olarak bu küreselleşen kapitalist dalgaının kontrolüne girmiş ya da halen gerçekleşmemişse bile girmesi için yoğun baskı altında tutulmaktadır. Hatta komünist karşı duruşun iflasından sonra, insanlığa yön belirleme açısından liberal kapitalist demokrasilerin tamamen rakipsiz kaldığı şeklinde bir entelektüel yaklaşımla da (Fukuyama, 1992) desteklenen böyle bir kapitalist zenginleşme, aşağıda ilk bölümde daha detaylı ele alacağımız gibi bu aşamaya uzun bir süreç sonucunda ulaştı ve Batı modernleşmesinin iki temel yapıtaşından birini oluşturdu.

Geçirdiği uzun yolculuk süresince, kapitalist zenginleşmeye önce Katolik Kilisesi tarafından, sonra da her türlü dini kaynaktan gelebilecek engellemeleri önleme işlevini üstlenen sekülerizm de son 40-50 yıllık dönemde aynı yoğunlaşmayı yaşamıştır. Yüzyıllara yayılan bir mücadele ve değişim sonucunda dini değerler ve kurumlar postmodern toplumalarda sadece kamusal alanı belirleyici olma vasfını değil, neredeyse bireylerin özel alanlarında etkili olma vasfını da kaybetmiştir. Bu haliyle sekülerizm de normatif çerçevesini büyük oranda belirlediği Batı modernleşmesinin bir diğer temel yapıtaşı durumuna gelmiştir (Kaufmann, 1997; Berger, 1981).

Kapitalist zenginleşmeye ve sekülerleşmeye dayalı Batı modernleşmesi, 1990'larla birlikte ABD öncülüğünde küresel hâkimiyete yönelirken ve görünüşte hiçbir rakibi yokmuş gibiyken aslında o kadar da rahat ve güvenli bir konumda bulunmuyordu. Her ne kadar kapitalizm eleştirisi üzerinden ortaya çıkan komünizme karşı galip gelinmiş ve yeni bir ekonomik-siyasi liberalleşme dalgası dünyadaki yönelimi ortaya koyuyormuş gibi görünse de, bu makalede açıklamaya çalışacağımız üzere, yüzlerce yıllık bir çabaya rağmen Hıristiyanlığa yaptığı şekilde bir türlü istediği sınırlar içerisine hapsedemediği Müslümanlık yeniden ve ciddi bir potansiyelle zemin kazanmaya başlamıştı. O nedenledir ki 1990'lar ve sonrası sadece Batı uygarlığını temellendiren siyasi ve ekonomik değerlerin küresel ölçekte daha kuşatıcı bir söylemle dile getirilmesine değil, aynı zamanda bir tehdit olarak Müslümanların, bu değerlerin karşısında yer aldıkları yönünde paralel bir söylemin de yaygın bir şekilde seslendirilmesine sahne olmuştur. İslamofobi kavramı ile somut bir kavramsallaştırmaya da tabi tutulan söz konusu söylemin vurgusu ve kapsamı günden güne o derece artmıştır ki; Batı'yı Batı yapan hangi değer varsa, Müslümanların adeta hepsinin karşısında oldukları ve terör dâhil her türlü yöntemle bu değerleri yok etmek için uğraştıkları şeklinde bir algının inşa çabaları her alanda gözlemlenebilir olmuştur (Shryock, 2010).

Soğuk Savaş sonrasında Müslümanların politik zemin kazanmaya başladıkları doğrudur ve pek çoğu bu kazanımı Batı açısından tehdit olarak gören çok sayıda eserle de konu akademik tartışmalarda yer bulmuştur (Roy, 1994; Tibi, 2002; Ayoob, 2007). Ancak, İslam'ın ve Müslümanların seküler ve kapitalist Batı'nın karşısında alternatif olma potansiyeline ulaşmaları söz konusu eserlerde ya da İslamofobi inşa çabalarında gösterildiği şekilde Batı değerlerine toptan tehdit oluşturacak bir yaklaşım ve terörize yöntemler yoluyla gerçekleşmemiştir. Politik İslam'ın yükselişi, bu makalede ortaya koymaya çalışacağımız gibi, bizzat Batı'nın demokratik ve özgürlükçü söylemlerine sahip çıkarak gerçekleşmişti. Halkının büyük çoğunluğunun Müslüman olduğu pek çok ülkede İslami gruplar, 1980'lerin sonlarından itibaren politik arenada belirgin bir yer edinmeye, hatta yönetimde söz sahibi

olmaya başlamışlardı. Şu var ki Batı'nın tarihsel ötekisinin bu defaki zemin kazanışı bizzat Batı'nın siyasi normlarıyla belirlenen meşru bir çerçevede, yani oyunun kurallarına uymak suretiyle gerçekleşiyordu. Ayrıca, demokratik yol ve kanallara bağlı kalsalar bile Müslümanlar, özellikle kapitalizmin hem buldukları ülkelerde hem de bütün dünyada yarattığı sorunları eleştiriyorlar, mağduriyet yaşayan kitlelerin sözcülüğünü yapıyorlar ve aslında zeminlerini de bu sistem içi alternatif duruşları üzerinden genişletiyorlardı.

Kapitalizmin doğurduğu eşitsizlikleri ve aşırılıkları eleştirmek ve bunu bir de maneviyatçı bir kimlikle yapmak Müslümanlara sadece kendi toplumlarında destek kazandırmıyordu. Yine açıklamaya çalışacağımız gibi, söz konusu eşitlikçi ve eleştirel söylem kapitalist yoğunlaşmadan dolayı postmodernitenin kendine özgü sorunlarından bunalan ve seküler yoğunlaşmadan dolayı da bu bunalımdan kendisini kurtaracak bir dini-manevi iklimin uzağına düşen ortalama Batı insanı için de makul sayılabilir. Müslümanların eşitlikçi ve eleştirel söyleminden etkilenerek İslam'a yönelen insanların sayısında kısmi bir artış yaşanmaya başlamasının yanında; yakından tanıma ve etkileşim fırsatı bulduklarında çok daha büyük kitleler açısından da Müslümanlar, ortak sorunlar düzleminde buluşulabilecek bir potansiyeli barındırıyorlardı.

Bir tarafta seküler kapitalist Batı modernleşmesi (ve bunun postmodern aşaması), diğer tarafta yakın dönemin politik İslamî yükselişi ve ikisinin karşılaştığı noktada ortaya çıkan İslamofobi gibi bir sorunsaldan her biri kendi içerisinde devasa bir literatüre ve tartışma noktalarına sahiptir. Böylesine geniş bir alan içerisinde bu makalenin amacı ve çerçevesi Batı'nın İslamofobi oluşturma stratejisinin temelinde yattığını söylediğimiz şu durumu izah etmeye çalışmak olacaktır: Müslümanların demokratik sistem içerisinde kalarak seküler kapitalizmin yanlışlıklarına eleştiri getirebilmeleri ve bunun üzerinden hem İslam ülkelerinde hem de Batı toplumlarında yükselişe geçme potansiyelini göstermeleri. Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden belirginleşen İslam-Batı karşılaşmasını böyle iki yönlü sebepler halkası kapsamında incelemenin literatüre katkı sunacağını ummaktayız. Bunu yaparken izleyeceğimiz yöntem; politik İslam'ın demokratik yükselişine ilişkin somut örneklerden, Müslümanlığın Batı toplumlarında yakaladığı potansiyel zemine ilişkin araştırma verilerinden ve konunun her iki boyutuna ilişkin tartışma ve yayınlardan hareketle kendi çerçevemiz içerisindeki tabloyu analiz etmek olacaktır. Makalenin birinci bölümünde kapitalist zenginleşme ve sekülerleşme üzerinden Batı modernleşmesini günümüze kadar getiren tarihsel süreci ele alırken, ikinci bölümünde aynı modernleşmenin Müslümanlar üzerindeki yansımalarından bahsedeceğiz. Son bölümde ise 1990'larla birlikte Müslümanların demokratik sistem içerisinde kalarak kendi ülkelerinde politik umut haline gelmeleri ve aynı umudu, ortalama Batı insanına da verecek bir potansiyeli göstermeleri gibi birbirini bütünleyen iki trendi açıklamaya çalışacağız.

1. Kapitalist Zenginleşme, Sekülerleşme ve Batı Modernleşmesi

Feodalitenin son dönemlerinden itibaren Batı Avrupa'da tarımsal üretim artışı ve bunun yavaş yavaş ticareti canlandırması beraberinde kâr hırsı ve rekabet duygularını da körüklemiştir. Bu iki duygunun yönlendiriciliği bir yandan yeni pazar arayışlarına ve dolayısı ile kapitalist zenginleşmenin coğrafi yayılımına diğer yandan da yeni teknolojilerin araştırılacağı bilimsel gelişime yol açmıştır (Epstein, 2014). Keşifler ve savaşlar yoluyla elde edilen geniş alanlar doğrudan ya da dolaylı bir şekilde sömürgeleştirilerek kapitalizmin kontrolüne girerken; hem tabii hem de toplumsal bilimlerde ulaşılan yeni ufuklar da değişim ve gelişimi, yine kapitalist mantığın kendisini besleyecek olmazsa olmazı haline getirmiştir. Böylece, yüzlerce yıllık bir süreçte gelişen kapitalizm 19. Yüzyıldan itibaren olgunlaşmış bir formda ortaya çıkan Batı modernleşmesinin temel unsurlarından biri haline gelirken, postmodern dönemde de bahsini ettiğimiz yoğun ve küresel görünümüne ulaşmıştır

Kapitalist zenginleşmeye dayalı Batı modernleşmesi kabaca 11. Yüzyıldan itibaren yavaş yavaş bugünlerine gelirken, bu zenginleşmenin önünde engel ya da yavaşlatıcı olan her türlü kurum ve düşünceyi de bir şekilde bertaraf etmeyi veya etkisiz bir alana çekerek kontrolü altında tutmayı amaçlamıştır. Kendisine engel olan bu kurumların başında da din ve Katolik Kilisesi gelmiştir. Çünkü Hıristiyanlık bağlamında temsil ettiği dini değerler üzerinden Ortaçağ'da olduğu gibi Kilise, sonraki yüzyıllarda da toplumlar ve bireyler üzerindeki kontrolü kendisi sürdürmek istemiştir. Aslından uzaklaştırılarak, Katolik Kilisesi'nin elinde sorgulama, değişim ve yeniliğe yönelme gibi eylemlerin önünü tıkayacak derecede katı ve sınırlandırıcı bir niteliğe bürünen söz konusu dini değerler elbette ki kapitalist zenginleşmenin günden güne kabına sığmaz bir şekilde kendisini gerçekleştirebilmesine de engel teşkil etmiştir. Dolayısı ile Batı modernleşmesi, aynı zamanda kapitalist zenginleşme sürecine yol

açmak amacıyla Kilise'ye ve onun temsil ettiği değerler sistemine karşı verilen mücadelenin yani sekülerleşme sürecinin de bir tarihidir. Burada önemli bir ayırım yapmak gerekir. Hıristiyanlık; özünde çalışma, ticaret yapma, ilerleme ve değişim konularında tam da kapitalist anlayış neyi öngörüyorsa onları barındıran bir içeriğe sahiptir (Stark, 2005). Aynı şekilde bu özün içerisinde Avrupa'nın politik modernleşmesinin temelinde bulunan akılcılık, bireyin sorumluluğu ve özgürlüğü gibi değerlerin de bulunduğu sıklıkla ileri sürülmüştür (Delanty, 2012). Bu gerçek özün üstünü örtüp kendi hurafeci ve tekelci zihniyetini dayattığı için, Kilise'nin sorgulanması ve sonrasında ona karşı verilen mücadelelerin desteklenmesi kapitalist mantığın yüzyıllar içerisindeki taşıyıcıları açısından yerinde ve haklı bir karşı duruş olarak vasıflandırılabilir. Oysaki Hıristiyanlığın özü aynı zamanda paylaşımcılığı, adil gelir dağılımını ve insanların hak ve hukukunu gözetken bir içeriğe de sahiptir ki (Witte ve Alexander, 2010) kapitalizmi önceleyen Batı modernleşmesi, işin bu tarafını görmezden gelmiştir. Aksi halde ne Batı toplumları içerisinde ne de başka coğrafyalarda gerçekleştirilen ve kapitalizmin "kirli" yüzünü oluşturan emek istismarı, sömürgecilik, kölelik gibi pek çok adım hayata geçirilebilirdi. Yani Kilise'nin dayattığı baskıcı ve skolastik din anlayışına karşı haklı bir mücadele veren modernleşmenin kapitalist destekçileri; kendi çıkarlarına uymadığı için aynı dinin toplumlar üzerindeki eşitlik sağlayıcı ve birtakım aşırılıklardan koruyucu işlevini de yok saymışlar ve dini, tamamen kendi istedikleri sınırlar içerisinde kontrol altında tutmayı hedeflemişlerdir. Sonuçta kapitalist ekonomi eski dini normlar karşısında kendi serbest hareket alanını oluşturmuştur (Berger, Berger ve Kellner, 1973: 76). Bu söylediklerimizi bir de tarihsel süreçler üzerinden kısaca açıklayacak olursak:

1648 Westphalia Barışı ile Katolik Kilisesinin siyaset üzerindeki sınırlandırıcı ve değişimi engelleyici etkisinin kırılması başarılmıştır. Siyaset üzerindeki Katolik etkinin kırılması aynı zamanda Protestanlığın zeminini yaygınlaştırmıştır ki Max Weber'in o meşhur tespiti ile üretimi, çalışmayı, bireyselliği ve ilerlemeyi merkezi değerleri arasına yerleştiren Hıristiyanlığın reforma uğramış bu yeni yorumu, kapitalizmin beklentileri ile örtüşmüştür (Weber, 1930). Böylece, 16. ve 17. Yüzyıllarda Katolik Kilisesine başkaldıran protestocuların yanında yer almakla tüccarlar ve burjuva sınıfı (Harbison, 1955), kapitalist itirazın bahsini ettiğimiz belli bir haklılığı bulunan sonuçlarına ulaşmışlardır. Yine yukarıda söylediğimiz gibi, dini değerler sistemi ile mücadele burada bırakılmamıştır. Başta bilimin seküler anlayışla yeniden tanımlanmasıyla ve Sanayi Devrimi'nin o güne kadarki yerleşik alışkanlıkları ciddi manada sarsmasıyla, Westphalia sonrasındaki üç yüzyıl içerisinde Hıristiyanlık toplumsal alanda da etkisini büyük ölçüde kaybetmiş, bireysel alana hapsedilmiş ve insan hayatını dolduran neredeyse her konuda seküler anlayış hâkim olmuştur. Çoğunlukla Katolik ülkelerde kilise ve devlet daha keskin çizgilerle ayrılırken, Protestan olanlarda devletin kontrolünde ulusal kiliseler ortaya çıkmıştır (Delanty, 2012: 19) ancak her iki durumda da Hıristiyanlık, kapitalist modernleşmeye sorun çıkarmayacak bir alana çekilmiştir. Bir yandan bilimsel anlamda ilerleme ve doğaya üstünlük kurma diğer yandan da maddi anlamda zenginleşme ve dünyanın başka pek çok bölgesine üstünlük kurma, beraberinde bir özgüven patlamasına yol açmış ve gittikçe öne çıkan seküler değerler üzerinden Avrupalıları, kendilerine ayrıcalık atfetmeye götürmüştür. Bireyin özgürleşmesi, akılcılık, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve barış gibi Batı uygarlığının bugününde de geçerliliğini koruyan normatif değerlere ve erdemlere ancak Avrupalı aklın sahip olabileceği fikri Voltaire, Kant, Hegel, Marx ve Nietzsche gibi birçok düşünür tarafından sahiplenilmiştir (Kula, 2010). Hıristiyanlık bu dönemde en fazla kapitalist modernleşmenin çıkarlarına uygunsuz bir manipülasyon aracı olarak gündemde tutulmuş; günden güne yaygınlaşan kapitalist zenginleşme hırsının doğurduğu toplumsal ve küresel eşitliksizlikler veya başka sorunlar görmezden gelinmiştir. Böylece, dinin ahlaki değerler kazandırabilme şeklindeki toplumsal işlevi de giderek zayıflamaya başlamış ve Hıristiyanlık değil, sekülerlik modern Batı toplumlarının baskın görüntüsünü oluşturma yolunda zemin kazanmıştır. Reform hareketleri sonrasında bile Protestanlık çerçevesinde hala dini bir çerçeveye sahip olan kapitalist zenginleşme ise tamamen seküler kapitalizme dönüşmüştür.

Her türlü nesnenin metalaştırma-tüketime sunulma sürecinin arttığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle de 1980'lerden itibaren ise Hıristiyanlık bağlamında din, Batı toplumlarında artık sadece kamusal alanları değil, bireysel yaşamları da düzenleyebilecek bir ahlaki ve geleneksel norm kaynağı olma özelliğini günden güne kaybetmeye başlamıştır. Hatta bu dönemde bizzat kendisi piyasa metayı ve popüler kültür öğesi haline dönüştürülmüştür (doğum ve cenaze ritüellerinin ciddi bir sektör haline gelmesi, din turizminin yaygınlaşması ya da kutsal gün ve dönemlerde maneviyata yönelik ürünlerin pazarlanması gibi). Dinin ve diğer geleneksel norm kanallarının etkisi minimuma inince de hak ve özgürlükleri önceki dönemlerin çok ötesinde detaylandırılan ve bu özgürlükler üzerinden, her

biri tüketici organizmaya dönüştürülen seküler birey, kapitalist Batı uygarlığının veya bu uygarlığı takip ya da taklit etmeye çalışan toplumların öznesi haline gelmiştir. Söz konusu tüketici özneyi gündendüne kendisini daha özgür hissedeceği bir algıyla ve bunun üzerinden yeni ürünlerle ve tarzlarla buluşturarak kapitalizmin oyun alanında tutmak, beraberinde teknolojik atılımları hızlandırıp ürün döngüsünü kısaltmıştır. Sonuçta postmodernite; toplumsal dönüşümlerin ve sosyo-kültürel değişimlerin, insanların psikolojik anlamda adapte olmalarını bile zorlaştıracak derecede hızlandığı ve kapsamlı hale geldiği bir dönem şeklinde ortaya çıkmıştır (Whitley, 2008: 352). Küresel kapitalizmin kâra dönüştürülecek her şeyi metalaştırıp tüketilebilir formata soktuğu bir ortamda böyle bir seküler ve tüketici öznenin ortaya çıkmasında bireylerin medya tarafından esir alınmalarının büyük etkisi olmuştur. Öyle ki medya ve iletişim araçları üzerinden yaratılan sanal gerçeklik, çoğu zaman asıl olanın bile yerini almıştır (Baudrillard, 1988).

Özetle, Kilise tarafından dayatılan yanlışlıkların düzeltilmesi amacıyla çıkılan mücadelenin sonucunda, sadece bu yanlışlıkların düzeltilmesi noktasında iş bırakılmamış ve kapitalist modernleşmeye engel olduğu için din giderek daha fazla bir şekilde devletler, toplumlar ve hatta bireyler üzerindeki düzenleyici ve yönlendirici fonksiyonunu kaybetmiştir. Kapitalist zenginleşme sürecinin devam ettirilmesi açısından bir anlamda yol temizliği yapan sekülerleşme, bu işlevinin ötesinde (post)modern toplumun ikinci temel yapıtaşı haline gelmiştir. Avrupa'nın Hıristiyanlıkla özdeş bir kavram olarak algılanması durumu bugün için artık imkânsız hale gelmiş (Cardini, 2004: 3) ve din, Batı toplumları için siyasi ve toplumsal sorunlara çare olacak alternatif bir yaklaşım üretebilme yetkinliğini en azından görünür gelecekte kaybetmiştir.

2. Batı Modernleşmesi ve Müslümanlar

Kapitalizm ve sekülerleşmeyi kendi topraklarında bu noktalara kadar taşımışken Batı; Avrupa-merkezci ya da Batı-merkezci denilen bu düşünsel ve davranışsal “doğrularını” başka coğrafyalara ve bu arada İslam topraklarına da taşımaya çalışmıştır. Sanayi Devrimi sonrasında artan hammadde ve pazar mücadelesi, Batılı güçlerin emperyalist faaliyetlerini artırırken; bu faaliyetlerin en fazla yöneldiği alanlar arasında Müslümanların ağırlıkta olduğu topraklar bulunuyordu. İslam topraklarına ilgi gösterilmesinde ekonomik sebeplerin yanında, hatta en az onun kadar geçerliliği olan bir başka sebep ise Müslümanların, Avrupa açısından ifade ettikleri tarihsel anlamdır. Daha Yedinci Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslümanların, Hıristiyan Avrupa için tehdit unsuru olmaya başlamasından, sonrasında yüzyıllarca onun başlıca ötekisi konumuna yerleşmesinden ve Avrupa'nın kapitalist yayılımına uzunca bir süre engel olmasından kaynaklanan rövanşist duygular; Hıristiyanlığın etkisinin azaldığı dönemlerde bile, İslam'ı ve Müslümanları alt etme noktasında Avrupalıları motive etmiştir. Bu tarihsel arka plandan dolayı, ekonomik ve siyasi gücü ele geçirmesine ve kendi uygarlığına üstünlük atfetmesine rağmen Avrupa'da ya da daha genel çerçevede Batı'da, İslam'ın geri dönüşü hususunda duyulan ve hiçbir zaman kaybolmayan bir endişeyi de (Said, 2017: 272) söz konusu topraklara yönelik ilginin bir diğer sebebi olarak eklemek gerekir.

Dolayısıyla Avrupalı devletler bizzat işgal ettikleri ya da kendileri ile “uyumlu” yönetimler vasıtasıyla yönetmeye çalıştıkları İslam topraklarında da hem siyasi yapıları hem de toplumu modernleştirmeye çalışmışlardır. Bu modernleştirme çabaları çerçevesinde sadece askeri ve ekonomik güç araçlarına değil, hatta ondan daha fazla bir şekilde Said'in deyimiyle artık “bir araştırma söyleminden emperyal bir kuruma dönüşen” (Said, 2017: 106) oryantalizme başvurmuşlardır. Yani antropolojiden tarihe birçok bilim dalını, edebiyattan tiyatroya birçok sanat dalını ve pek çok başka kanalı kullanmak suretiyle üstün ve modern Batı'nın karşısında yetersiz ve geri kalmış bir Doğu algısı oluşturmak için çabalamışlardır. Her ne kadar Batı Avrupa'daki emperyal güçlerin inşa ettikleri oryantalizm sistematığı sadece İslam coğrafyasını değil, Hindistan'dan Afrika'ya ve hatta Orta ve Doğu Avrupa topraklarını da kapsamış olsa bile, her zaman ana hedef İslam ve Müslümanlar olmuştur. Bir yandan Müslümanların, uzun zamandan beri devam edegelen siyasi ve ekonomik geri kalmışlıklarının kaynağında İslam dininin olduğu algısı benimsetilmeye çalışılırken; diğer yandan da siyasette, bilimde, sanatta ve başka pek çok alanda Batıda ulaşılan seküler zihniyet bu geri kalmışlığın çaresi olarak Müslümanların yaşadığı coğrafyalara da “ihraç” edilmeye başlanmıştır. Yaşadığı varoluş mücadelesinde, sorunlarına çare olur umuduyla Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren hem bilimsel ve teknolojik anlamda hem de hukuki ve kurumsal anlamda Avrupa devletlerinin seküler anlayışla ortaya çıkardığı yapılara ve araçlara meyletmesi bunun bir örneğini oluşturmuştur (Mardin, 1993: 44; Küçükcan, 2005: 118). 20. yüzyılda ise İslam topraklarını modernleştirme ve

özellikle sekülerleştirme çabaları daha açık bir şekilde yürütülmüştür. Kendi amaçlarına ulaşması açısından kapitalizmin 19. Yüzyıl ve sonrasındaki uzunca bir sürede en elverişli siyasi aygıtı olan ulus devlet mekanizmasının sağladığı böl-parçala-yönet stratejisi çerçevesinde Müslüman toplumların savrulduğu siyasi dağınıklık ve ayrışma, Batı yönelimli yönetimlerin başa gelmesini kolaylaştırmıştır. Bu bakımdan, daha önce doğrudan sömürgeleştirdikleri ülkeleri bu defa kendisiyle işbirliği içerisindeki yerli güçler sayesinde kontrol altında tutmaya devam etmişler ve tepeden modernleştirici stratejilerle, bu ülkeleri İslam'ın politik ve toplumsal etkisinden uzaklaştırıcı bir yöne sevk etmeye çalışmışlardır. Bu çabalarında başarılı olmuşlardır ve kendi kapitalist düzenlerine uyumlu hale gelecek şekilde, Müslümanların seküler modernleşmelerini gerçekleştirebilmişler midir?

Avrupa'nın kapitalist modernleşmesi Kilise merkezli dine karşı mücadele verirken ve sonrasında Hıristiyanlığın konumunu gündün güne toplumlar içerisinde daraltırken, insanlara dinin vadettiklerinin yerine koyabilecekleri başka unsurları sunabilmiştir. Dönemsel olarak ezilen kitleler üretse bile sekülerleşmeyi kolaylaştıracak asgari bir refahın sağlanması, bilimsel çalışmalarda ilerleme sayesinde sağlık ve yaşam standartlarının yükseltilmesi, sanat ve estetik açıdan kültürel bir çeşitliliğe ve bireysel hayatları dolduracak aktivite zenginliğine ulaşılması ve değişimin süreklilik kazanması bu unsurlar arasında sayılabilir. Kaldı ki din ve diğer geleneksel normlar modernleşmenin büyük bölümünde en azından kişilerin özel alanında hala etkisini sürdüren parametrelerdir. Yani insanlar, postmodern aşamaya ulaşmadan önce modernleşmenin getirilerinin yanında geleneksel norm kaynaklarını da en azından bireysel yaşamlarında bulabiliyorlardı. Batı insanının bu manadaki açmazları, dinin ve diğer geleneksel normların bireysel alanlarda da zayıfladığı postmodern dönemle belirginleşmiştir. Oysaki on yıllar geçmesine rağmen İslam coğrafyasındaki Batıcı yönetimler ne maddi kalkınma ne bilimsel ve kültürel gelişim ne de özgürlük alanlarının genişletilmesi bakımından bu tarz dönüşümleri gerçekleştirebilmişlerdir. Halka asgari de olsa bir refahın ve yaşam kalitesinin sağlanması şöyle dursun, geniş kitlelerin ihmal edilip ayrıcalıklı ve mutlu azınlıkların oluşturulması üzerinden bozulan gelir dağılımı toplum içerisindeki rahatsızlıkları artırmıştır. İnsanlarda ortaya çıkan hoşnutsuzluk ulusal yönetimlerin Batı'nın kuklası ya da taklitçisi oldukları yönündeki algıları kuvvetlendirmiştir. Bu algının da etkisiyle ister liberal ister Arapçı isterse de sosyalist formatlarda olsun seküler ulusalcılık güçlü bir ulusal kimlik duygusu inşa edememiş (Esposito, 2003: 72), alttan alta toplumdaki İslami kimliklere sahip olma duygusunu desteklemiş ve İslami hareketlerin, ulusalcılıktan farklı ve ona da alternatif bir kanal olarak çıkmasına zemin hazırlamıştır (Asad, 2003: 195).

Öte yandan dinin toplumlar içindeki ağırlığının zayıflatılması Avrupa modernleşmesinde yüzyılları alan ve aşağıdan yukarıya devam eden bir süreç sonucunda gerçekleşmişken, aynı sonuca çok daha kısa sürede ve yukarıdan dönüştürücü politikalar vasıtasıyla ulaşmaya çalışmak tarihi tersine çevirmek gibi bir deneme olmuştur. Şerif Mardin'in Türkiye özelinde yaptığı tespit aslında birçok İslam ülkesindeki durumu özetlemektedir: Seküler ve ulusalcı bir anlayışla kurulsalar bile buralardaki yönetimler, ülkelerinin politik kültüründe fazlasıyla yer etmiş ve güncel pratiklerle de canlılığını koruyan İslam dininin geniş kitleler nezdindeki konumunu umdukları oranda zayıflatamamışlardır (Mardin, 2002).

Bütün bu sebeplerden dolayı Müslüman toplumların sekülerleşmeleri Hıristiyan toplumlar oranında gerçekleşememiş, hatta İslam'ın geri dönüşü hususunda Batılı güçlerin o hiç kaybolmadığını söylediğimiz endişelerini haklı çıkaracak şekilde modernleştirme girişimleri karşısında Müslüman toplumlar içerisinde farklı tonlarla ve araçlarla karşı çıkışlar da her zaman kendisini göstermiştir. Ulusçuluğun ve ulus devletin en katı formuyla uygulandığı 1920'lerde ve 30'larda İslam'a referansla seküler yönetimlere karşı çıkma yönündeki arayışlar kimisi kanlı olmak üzere güç kullanmak suretiyle bastırılırken, iki kutupluluğun baskısı sırasında da İslami referansla hareket eden kesimlerin iktidara gelecek derecede ön plana çıkmasını yine mümkün kılmamıştır. Komünizm tehdidinin ön plana çıktığı Soğuk Savaş döneminde Batı bloğu ile Müslümanlar arasındaki ilişki özel bir konumda devam etmiştir. Komünizmin daha yakın bir tehlike olduğu savının iyi kullanılmasının 1950'ler sonrasında etkili olduğunu ve kitlelerin, öncelikli olarak bu düşmana karşı durma noktasında ikna edildiklerini söylememiz yerinde olur (Louis ve Robinson, 2004). Hatta 1970'lerde Başkan Jimmy Carter döneminde denenen ünlü Yeşil Kuşak Projesi çerçevesinde Afganistan'dan Türkiye'ye kadar birçok ülkede kimi İslami gruplar komünizme karşı kalkan olacak şekilde (ve bu arada başka hedeflerinde de kendisine yardımcı olacak şekilde) ABD tarafından desteklenmişlerdir. Kaldı ki bu iki kutuplulukta, stratejik Batı aklı İslam düşmanlığını dile getirmekten özellikle kaçınmış; içinde Müslümanların olduğu meseleleri haberleştirirken bile Müslüman kavramını, suçlayıcı bir içerikle kullanmamaya özen göstermiştir

(Challand, 2012). Her ne kadar 1970'lerde yaşanan petrol krizi ve İran Devriminin tedirginliğiyle, Birleşik Devletler'de İslam'a yönelik negatif yayın ve açıklamalar artış gösterse de (Said, 1997), öne çıkan öteki komünist blok olunca, Müslümanlar görece geri planda kalmışlar ya da stratejik ilişkilerin sürdürüleceği bir kesim olmuşlardır.

İşte seküler kapitalist Batı politikalarına ve onun yerli temsilcisi olarak görülen yönetimlere karşı uzun sürede biriken tepkilerin, iki kutupluluk geriliminin ortadan kalkacağı ve demokratikleşme söyleminin zirve yapacağı 1990'larda daha fazla zemin kazanmalarını öngörmek esasında sürpriz sayılmamalıdır. Bunun karşısında da özelde Birleşik Devletler, genelde de Batı nezdinde Müslümanlar bambaşka bir konuma oturtulmuştur. Kapitalist zenginleşme ve sekülerleşmeye dayalı hegemonik Batı ilerleyişiyle doğrudan bağlantılı ve çalışmamızın odağını oluşturan bu dönemin incelenmesi bir sonraki bölümde yapılacaktır.

3. Soğuk Savaş Sonrasında Yükselen İslamofobi ve Temel Sebepleri

Nasıl ki Berlin Duvarı'nın yıkılışı bir dönemin sona ermesinin sembolü haline geldi ise; komünist tecrübenin iflasından sonra liberal kapitalizmin, bu defa Birleşik Devletlerin öncülüğünde şekillendirmeye çalışacağı 1990'lar sonrasının dünyasında senaryonun nasıl bir seyir takip edeceğinin sembolik bir habercisi olarak da National Review Dergisi'nin 19 Kasım 1990 tarihli kapağını gösterebilmemiz mümkündür. Üzerlerinde geleneksel kıyafetleriyle, çölün ortasında ve develerin üstünde adeta bir ordu gibi gelen Arapların fotoğrafının eşliğinde "Müslümanlar Geliyor! Müslümanlar Geliyor!" manşetinin atıldığı söz konusu kapak Batılı güçlerin yeni dönemde neyi karşısına alacağını da "müjdecisi" niteliğindedir. Duvarın yıkılışından sadece bir yıl sonra atılan bu manşetin altı Daniel Pipes imzalı ve baştan sona Müslümanların, Batı uygarlığı için oluşturacağı tehdidi konu edinen bir makale ile doldurulmuştur (Pipes, 1990). Pipes, Batı uygarlığı için İslam'ın yeniden en önemli tehdit unsuru olacağını gündeme getirme noktasında yalnız kalmadı. 1990'lardan itibaren muhtemelen en ünlüsü Samuel Huntington'un (1993) olmak üzere aynı yöndeki görüşlerini ve endişelerini dile getiren çok sayıda akademik yayın literatürü kaplamaya başladı (Birkaç örnek vermek gerekirse: Lewis, 1990; Setton, 1992; Roy, 1994; Dennis, 1996).

Konu sadece akademik yayınlarla da sınırlı değildi. 1990'ların başından günümüze kadarki zaman diliminde, İslam'ın ve Müslümanların Batı'nın ötekisi olma işlevi birçok platformda ve yaygın bir şekilde işlendi. Daha doğru bir ifade ile, İslam'ın ve Müslümanların uzun bir tarihsel arka plana sahip öteki olma rolleri, yeni dönemde Birleşik Devletler öncülüğündeki Batı tarafından bilinçli ve sistematik bir şekilde yeniden üretildi. Söz konusu üretim Soğuk Savaş döneminin stratejik suskunluğunun ardından gayet keskin bir söylemle ve yüksek sesle ifade edilmekle kalınmamış; İslam'ı ve Müslümanları kötüleme noktasında hem içerik hem de araçlar açısından geçmişin oryantlizminin bile ötesine geçmiştir. Özellikle tüketici ve seküler postmodern bireyin inşa edilebilmesinde kapitalist mantığın en etkili silahı haline gelen medya araçları, bu yeni nesil oryantlizm çabalarında kritik konuma sahip olmuştur. Soğuk Savaş sonrasının yeni dünya düzeni açısından mezkûr dergi kapağını sembolik bir başlangıç olarak seçmemizin bir başka sebebi de, İslam'ın yeniden Batı'nın esas ötekisi konumuna yerleştirilmesi sürecinde postmodern dönemin ruhuna uygun olarak başvurulacak en etkili aracın medya olacağını da gösterir niteliğidir. Nitekim sonrasındaki süreçte kendilerine yönelik negatif ve ayrımcı tutumların oluşmasında rol oynaması bakımından Müslümanların bile en fazla şikâyet ettikleri alan medya olmuştur (Klausen, 2005).

Böylece, yaşantısının çoğunlukla sanal gerçekliklerin etkisiyle yönlendirildiğini söylediğimiz postmodern Batı insanına en "masum" çizgi filmlerden bilgisayar oyunlarına kadar, ders kitaplarından sivil toplum faaliyetlerine kadar her araçla, başta terörist olmak üzere birçok olumsuz sıfatla özdeşleşen bir Müslüman profili sunulmuştur. Bütün bu olumsuz sıfatların kendisinde toplandığı kavram ise İslamofobi olmuştur. Runnymede Trust'un (1997) Birleşik Krallık'ta daha 1990'larda bile istihdamdan eğitime her alanda Müslümanlara yönelik ayrımcılığı ortaya koyan o meşhur raporundan sonra yaygın kullanımı artan İslamofobi, Müslümanlara yönelik algı ve tutumların bileşkesi olma işlevini yerine getirmiştir. Ancak bizim burada ele alacağımız, İslamofobi inşa etme noktasında medya veya diğer araçların rolü ya da yeni dönem oryantlizminin ulaştığı sonuçlar olmayacaktır. "Batı uygarlığının ötekisi olarak İslam" imgesinin yakın dönemdeki inşa edilme sürecinin boyutuna, içeriğine ve araçlarına ilişkin açıklamalarımızı başka yerlerde yapmaya çalıştık (Samur, 2016; 2017a). Çalışmamızın temel çıkış noktası İslam'ı ve Müslümanları tehdit olarak gösterme yönündeki bütün bu çabaların rastlantısal olmadığıdır. Burada asıl üzerinde duracağımız, yine başka bir yerde açıkladığımız görüşlerimizi

detaylandırmak (Samur, 2017b) ve Müslümanların yeniden Batı tarafından hedefe oturtulmalarının temelindeki asıl sebepleri analiz etmeye çalışmaktır. Yani cevabını vermeye çalışacağımız soru şudur: 1990'larla birlikte komünist ötekiye geride bıraktıktan sonra, ani denilebilecek bir çabuklukla İslam'ı ve onun bağlılarını kendileri açısından en ciddi tehlike olarak gösterme ve değersizleştirme yönündeki Batı projesi neden ortaya çıkmıştır?

Kanaatimizce bunun en önemli sebebi yüzlerce yıllık bir sürecin devamında kendisini küresel kapasiteye ulaştıran kapitalist gücün öyle ilan edildiği gibi artık tamamen rakipsiz kalmadığı ve son birkaç yüzyıldaki zayıflıklarına ya da mevcut durumdaki sosyo-ekonomik geriliklerine rağmen Müslümanların, bu gücün yanlışlıklarını sorgulayabilecek ve karşısına çıkabilecek ciddi bir potansiyel taşıdıkları gerçeğidir. Tehdit ve korku üzerinden kendi toplumlarını kontrol altında tutmak amacıyla Batılı devletlerin her zaman bir ötekiye ihtiyaç duyduğu yönündeki yaygın kabul gören yaklaşımın haklılık payı bize göre de vardır ancak burada olan, Müslümanlar üzerinden sadece böyle bir boşluğun doldurulmasının ötesinde bir durumdur. Burada olan; aksi yöndeki uzun süreli uğraşlara rağmen Müslümanların önemli bir kısmının kültürleriyle, pratikleriyle ve en önemlisi politik pozisyonlarıyla hala Batı'nın arzuladığı seküler formata sokulamamış olmalarından ve yanlışları üzerinden kapitalist zenginleşmeye muhalefet etme noktasında ciddi bir potansiyel taşımalarından dolayı kaçınılmaz olarak dikkate alınmaları olayıdır. Kritik nokta da şu ki Müslümanlar bu muhalif ve eleştirel pozisyonlarını büyük oranda bizzat Batı'nın her zaman vurgusunu yaptığı demokratik yöntemler üzerinden gerçekleştiriyorlardı. Bu ana sebebe ek olarak bir de onunla bağlantılı şu ikinci sebebi eklemek yerinde olacaktır: İçeriği itibarıyla farklılıklara dayalı olsa bile postmodern toplumlarda hâkim söylem kapitalist ve seküler değerlerdi ve bu toplumlarda ortaya çıkan bir takım sorunlar sadece Müslümanları değil ortalama Batı insanını da sorgulamaya götürmüştü; bu sorgulamanın neticesinde İslam'a gözle görülür bir ilgi ortaya çıkmaya başlamıştır. Kapitalizm eleştirisi yapan Müslüman kitlelerin söylemleriyle kendilerinininkinin benzerlik taşıdığını fark edecek olsalar ve iki taraf daha sıkı iletişime geçecek olsa, muhtemelen çok daha fazla Batılı, Müslümanlara olumlu bakacak ve seküler kapitalizm bizzat kendi içinden de çok ciddi yara alacaktı. Sekülerizmle Hıristiyanlığı, kapitalizmle de komünizmi saf dışı bıraktığı bir dönemde Müslümanların hem sekülerizme hem de kapitalizme eleştirel bir duruşla ve demokratik sistem içerisinde kalarak karşı çıkışları Batı merkezli düzen kurucular açısından ciddi bir riskti. Bu riski önlemek için de İslam düşmanlığının körüklenmesi ve Müslümanların, olduklarından farklı gösterilmeleri gerekiyordu. Yani Müslümanlar, Batı insanına ve değerler sistemine tehdit oluşturan bir toplulukmuş gibi önce Batı toplumlarında ve sonra mümkün olan en yaygın alanlarda algılara yerleştirilmeliydi. İslamofobi bu amaca yönelik projenin temel kavramıydı. Şimdi bu projeyi ortaya çıkaran iki sebebi daha detaylı bir şekilde açıklayabiliriz.

3. 1. Batı'ya Karşı Müslümanların Yükselen Muhalefeti

İslam topraklarını fiili işgallerle ya da perde gerisinden müdahalelerle sekülerleştirmeye ve onun üzerinden Batı kapitalizminin sorunsuz bir oyun alanı haline dönüştürmeye çalışan uzun bir oryantalist çabaya ve ayrı bir olağanüstülükte yaşanan Soğuk Savaş dönemine rağmen, 1990'larla beraber kendisini belli eden gerçeklik bambaşka idi: İslam, birçok ülkede sanki hiç bozulmamışçasına, hatta yeni bir ruhla kavranarak siyaset düzleminde alternatif olarak belirmişti. Yani seküler düşünce, Müslüman toplumlar içerisinde arzu edilen düzeyde kök salamamış ve Hıristiyanlığın, Batı toplumları içerisinde yaşadığı nitelikte bir gerileme Müslümanlık için söz konusu olmamıştı. 1990'ların dünyasında Müslümanlar hem nüfusu fazla hem de dini kimliklerinin farkında bir grup olarak yerlerinde duruyorlardı. Dahası ve belki de Batı açısından işin en kritik noktası da şuydu ki, Müslümanlık sadece kültürel bir kimlik olarak benimsenmenin ötesinde pek çok ülkede aktif bir politik duruşun da ifadesi haline dönüşmeye başlamıştı.

Bir bakıma Batı açısından yeni dönemin öteki konseptini Müslümanların gelişi üzerinden haber veren Pipes haklıydı ancak burada, geçmişle kıyaslandığında çok kritik bir fark söz konusuydu ki işte bu fark kanaatimizce yaklaşık son otuz yıllık dönemde İslamofobi oluşturmanın topyekûn bir proje olarak ABD'nin öncülüğündeki kapitalist blok tarafından sürdürülmesinin en önemli sebebi idi. Şayet Müslümanların gelişi ya da birçok ülkede görünürlük kazanması mezkûr dergi kapağında yer aldığı şekilde develerin üstünde ve adeta savaşa giden bir üslupla olsa idi, postmodern yaşam tarzlarının ve değerlerinin baskın olduğu bir zaman diliminde hiç de başarı şansı bulunmazdı. Oysaki tam tersine, Müslümanların yeniden tarih sahnesine etkin bir unsur olarak çıkma potansiyelini göstermeleri doğrudan dönemin ruhuna uygun ve sistem içinde kalarak verilen çabalar üzerinden olmuştur. Öte

yandan, demokratik sistemin kurallarına uyarak politik alanda başarı elde etseler bile Müslümanlar, aynı sistemin ürettiği sorunlara eleştiri getirmekten ve özellikle kapitalizmin yarattığı mutsuz kitlelerin sözcüsü olmaktan geri durmamışlardır. İslam'ın, modern kapitalist toplumun temelleriyle uzlaşabilme potansiyeline sahip bir din olduğu şeklindeki yaklaşım makuldür (Kalın, 2001: 155) ancak Hıristiyanlığın yüzlerce yıl öncesindeki durumuna ilişkin söylediğimiz ikili ayrımı burada da tekrarlamak gerekir. Ticarete, çalışmaya ve ilerlemeye destek veren yönüyle İslam, böyle bir uzlaşımın tarafı olabilir. Oysaki 1990'larla beraber yeniden kendisini gösteren İslami hareketlerin büyük çoğunluğu bunun ötesine geçerek kapitalizmin ulusal ve küresel düzeyde doğurduğu adaletsizlikleri ve baskıları eleştirmişlerdir. Hıristiyanlıkta gerçekleştirilen bir reform aynen İslam'da da yapılabilsen ve Batı'nın kapitalist mantığıyla örtüşen yönleriyle belli bir alana hapsedilebilseydi Müslümanlık, sorun kalmayacaktı.

Vereceğimiz örnekler de göstermektedir ki demokratik yoldan güç kazanma ve eleştirel olma vasıflarının bir arada Müslüman kesimlerde ortaya çıkması Batı'yı İslam'a karşı yeni bir mücadele içerisine girmeye zorlamıştır. İslami hassasiyete sahip olduklarını gizlemeyen kadrolarla yönetilen partilerin başarılarının altındaki en büyük etken toplumsal tabanlarda kapitalist Batı'nın ve onun yerli takipçilerinin getirdiği adaletsizliklere karşı biriken hoşnutsuzluğu iyi okuyabilmeleri ve bunları demokratik sistem içerisinde dile getirmeleri olmuştur. Toplumsal tabanla iletişim kurarken yine çoğulcu demokrasinin vazgeçilmezleri arasında yer alan sivil toplumcu bir anlayışla hareket etmeleri ve yardımlaşma faaliyetlerini önceleyen bir networka dayanarak çalışmalarını da pek çok ülkede görülen ortak bir durum olarak vasıflandırılabilir. Çoğunluğunun sosyo-ekonomik veriler açısından zayıf durumda olmaları dikkate alındığında Müslümanların hem İslami bilince hem de demokratik mantık içerisinde örgütlenerek eleştirel hareket bilincine sahip olmaları muhtemelen zordu ancak bunu sağlayacak öncü ve eğitilmiş kadrolar da her ülkenin kendi politik dinamiği içerisinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca eskinin göçmen işçi tipolojisinden farklı olarak özellikle çok genç yaşlarda Batı ülkelerine eğitim için ya da siyasi sığınmacı olarak giden ve ülkelerinin baskıcı rejimlerinden uzakta kendi İslami düşüncesini inşa eden "yeni çizgi" Müslüman entelektüeller ve aktivistlerle bunların yetiştirdikleri öğrenciler de dışarıdan veya fırsat bulduklarında dönerek ülkelerindeki demokratik İslami hareketlere destek vermişlerdir (Klausen, 2005: 16; Esposito, 2011: 13). 1980'lerin sonlarında belirtilen ve esasen 1990'larla birlikte Müslümanların yüksek nüfusa sahip oldukları birçok ülkede ortaya çıkan İslami kesimlerin demokratik yollardan politik güç olma durumlarına Cezayir, Tunus, Mısır, Türkiye ve Pakistan gibi pek çok ülke üzerinden örnek vermemiz mümkündür.

1830'da başlayan Fransız sömürgeciliğine karşı İslami referansların da sıklıkla kullanıldığı direniş hareketleri Cezayir'de her zaman var olagelmiş, 1954-1962 yılları arasında yaşanan ve bir milyondan fazla Cezayirli'nin öldürülüp on binlercesinin kötü muamele ve işkenceye maruz bırakıldığı bağımsızlık mücadelesinin ardından da Cezayir Demokratik Halk Cumhuriyeti kurulmuştur (Horne, 2006; Branche, 2004). Bu yeni devlette, askeri-bürokratik elitler ve tek parti niteliğindeki Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) vasıtasıyla Fransa'nın kontrolü devam etmiştir. Her ne kadar yeni kurulan Cumhuriyet'in dini İslam olsa da, bağımsızlık mücadelesi sırasında önemli rol oynayan FLN içindeki İslami kanat kenara itilmiş ve askeri kontrole dayalı tek parti sistemi üzerinden neokoloniyal nitelik devam etmiştir (Heristchi, 2004: 114). Verilen bağımsızlık mücadelesinin öncü kurumları olarak hem FLN'nin hem de ordunun halk nezdindeki meşruiyetleri uzunca bir süre devam etse de 1980'lerden itibaren artan ekonomik sıkıntılar, eşitsizlikler ve baskılar halk arasında protestoların ortaya çıkmasına yol açmıştır. On yılın ikinci yarısında işsizlik yüzde 30'lara çıkmış, zengin fakir uçurumu iyice artmış ve nüfusunun üçte ikisi 25 yaş altı olan ülkede özellikle gençler arasında politik ve ekonomik koşullara yönelik ciddi homurtular yükselmeye başlamıştır (Newsweek, 1988: 41). Ekim 1988'de bunalım ve protestolar içinden çıkılmaz bir hal alınca, Cumhurbaşkanı Şadli Bin Cedit ülkenin politik iklimini ciddi anlamda değiştirecek bir anayasa hazırlanması, çok partili sisteme geçilmesi, sivilleşme ve özgürlüklerin genişletilmesi gibi demokratikleşme hamlelerini devreye sokmuştur. Bu hamlelerle hazırlanan demokratik ortamda, muhalif İslami kesimlerin büyük çoğunluğu İslami Selamet Cephesi (FIS) şemsiyesi altında partileşmişler ve kısa sürede yaygın bir örgütlenme düzeyine ulaşmışlardır. Ardından da sosyo-ekonomik sorunlarla boğuşan ve o güne kadar politik arenada seslerini duyuramayan halkın büyük çoğunluğunun taleplerini, demokratik kurallar çerçevesinde gündeme taşımışlardır. Eğitilmiş ve dinamik kadrolarının yanında (Esposito, 2003: 73), şiddetten uzak duran yöntemi ve adil gelir dağılımı, kapitalist güçlerin ülke kaynakları üzerindeki sömürlerine karşı olma ve hak ve özgürlüklerin genişletilmesi gibi vaatleriyle (Heristchi, 2004: 120) FIS, önemli bir halk desteğini arkasına almıştır.

Ülkenin bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren gerçekleştirilen ilk serbest seçimlerde, Haziran 1990 yerel seçimlerinde FLN'nin yüzde 28 oyuna karşı yüzde 54'le ezici bir üstünlük sağlamıştır. Aynı başarı iki türlü genel seçimlerin Aralık 1991'deki ilk turunda da tekrarlanmış ve Parlamentodaki 430 sandalyenin 231 tanesi daha ilk turda FIS'in olmuştur. Görüldüğü gibi FIS ve onun destekçisi Müslümanlar, tamamen demokratik kurum ve kurallara bağlı kalarak başarıya ulaşmışlardır.

Tunus'ta da ağırlaşan sosyo-ekonomik sorunlardan dolayı daha 1980'lerin sonunda toplumsal huzursuzluk ve tepkiler artmaya başlamış, bunun sonucunda kansız bir darbeyle yönetime geçen Zeynel Abidin Bin Ali'nin açtığı sınırlı demokratik alanda 1989 Parlamento seçimleri yapılmıştır. 1981 yılında İslami Eğilim Hareketi ismiyle ortaya çıkan ve 1989'da Nahda Hareketi'ne dönüşen Raşid Gannuşi liderliğindeki İslami grubun seçimlere örgütsel olarak katılımları yasaklanınca, bağımsız adaylarla yer almışlardır. Bütün engellemelere rağmen ülke çapında yüzde 14 gibi önemli bir oy oranına ulaşan Hareket, bunu başarırken tamamen demokratik kurallara uygun davranmış ve sistemin daha demokratik olmasına katkıda bulunma yönündeki arzusunu her zaman açığa vurmuştur (Esposito, 2003, 78). Nahda büyük ölçüde sivil toplum faaliyetleri üzerinden toplumun ücra kesimlerine bile yardımlar ulaştırmış ve sorunları dinlemiştir. Yani Nahda, halka dayalı ve katılımcı bir demokraside olması beklenen bir çizgide ilerlemiş, ülke demokrasisinin daha da ileriye taşınması hususunda istemini net bir şekilde belli etmiş ve bunun aksi yönde davranacağına dair de hiçbir belirti göstermemiştir (Alkan Özcan, 2018).

Mısır'da, İslami hassasiyetten hareketle siyasi ve toplumsal alanda kendilerini görünür kılmaya çalışan kesimlerin en güçlü bir şekilde kurumlaştığı yapı öteden beri Müslüman Kardeşler Örgütü olmuştur. Kurulduğu 1928 yılından itibaren Mısır üzerindeki İngiliz sömürgeciliğini ve devlet yönetimindeki sorunları eleştiren Müslüman Kardeşler hem söylemleri hem de kurduğu yaygın ve etkili sosyal örgütlenmesi sayesinde sadece Mısır toplumsal tabanında kök salmakla kalmamış, başka pek çok ülkedeki benzer çabalara da örneklik teşkil etmiştir (Munson, 2001). Daha öncesinde de muhalefeti ve değişim taleplerini şiddete başvurmadan yürüttüğü görülen Müslüman Kardeşler gibi bir örgütün, barış ve demokrasi söylemlerinin yükseldiği 1990'ların dünyasından ilkesel olarak rahatsızlık duymaması tahmin edilebilecek bir sonuçtur. Nitekim o dönemlerde yayınladıkları belgelerde parlamenter bir sistemin, İslam'ın öngördüğü yönetim modeliyle çatışmayacağı vurgusunu yapmışlar ve demokratikleşmenin karşısında olmadıklarını belirtmişlerdir (Utvik, 2003: 62). Örgütün, yeni dönemin koşullarında artan sosyal yardım faaliyetleri ve popüleritesi, ülkenin diktatöryel yönetimi tarafından hoş karşılanmamıştı. Bu konuda çarpıcı bir örnek 12 Ekim 1992'de Kahire ve çevresini etkileyen deprem sonrasında yaşanmıştır. Depremin yaralarını sarmak için Müslüman Kardeşler üyelerinin herkesten önce mağdurlara ulaşmaları ve tıbbi yardımın yanı sıra çadır, battaniye ve erzak yardımında bulunmaları rejim tarafından tehdit olarak algılanmıştır (Wickham, 2013: 77). Dolayısı ile, örgütün faaliyetleri çeşitli engellemelere maruz bırakılmıştır. Söz konusu engellemeler 1995 Parlamento seçimleri öncesinde açıktan baskı, tehdit ve tutuklamalara dönüşmüş, bunun sonucunda da bağımsız olarak giren Müslüman Kardeşler adaylarından yalnızca bir tanesi seçilebilmiştir (Wickham, 2013: 80). Buna rağmen, demokrasi ve hukuk dairesinde kalarak sosyal ve siyasi faaliyetlerini sürdüren Müslüman Kardeşler 2005 seçimlerinden itibaren alternatif olma konumunu iyice güçlendirmiştir. Ülkede artan ekonomik ve politik huzursuzlukların neticesinde çıkan halk isyanlarının ardından gerçekleştirilen Ocak 2012 seçimlerinde Müslüman Kardeşlerin desteklediği Özgürlük ve Adalet Partisi meclisteki çoğunluğu, Haziran 2012'de gerçekleştirilen ülke tarihinin ilk demokratik Cumhurbaşkanlığı seçiminde de Parti'nin başkanlığını yapan Muhammed Mursi birinciliği kazanmıştır.

1990'lı yıllarda İslami duyarlılığı olduğunu gizlemeyen siyasi oluşumların halk desteğini arkalarına almaları Türkiye'de de somut bir görünüm almaya başlamıştır. 1991 genel seçimlerinde Refah Partisi yüzde 17'ye yakın oy almıştı. Her ne kadar başka iki partiyle seçim ittifakı kurmuş olsa da bu üç partinin toplam oyu 1987'deki yüzde 11'e göre önemli artış göstermişti. Necmettin Erbakan liderliğindeki Parti 1994 yerel seçimlerinde bu defa tek başına ülke genelinde büyük bir başarı elde etmiş, aralarında Ankara ve İstanbul'un da bulunduğu 28 ilde belediye başkanlıklarını kazanmıştı. Hemen bir yıl sonra yapılan milletvekili seçimlerinde ise yüzde 21'den fazla oy ve 158 sandalye ile Meclis'te birinci parti durumuna gelmişti. Bir yıllık belediyeçilik performansının başarılı olması, genel seçimlerde kazanılan başarının çok önemli bir sebebi idi. Ayrıca yolsuzlukların ve kötü yönetimin ağırlaştırdığı ekonomik ve politik koşullar da, Refah Partisi kadrolarının farklı yaklaşımlarının karşılık bulmasına yol açmıştır. Demokratik yollardan elde edilen başarıya rağmen, Erbakan'ın başka partilerle koalisyon kurma çabaları uzun süre engellendi ve en nihayetinde seçimlerden altı ay sonra merkez sağ bir partiyle koalisyon hükümeti oluşturuldu. Ancak statükocu askeri-bürokratik elitler ve onların

güdümündeki çevreler seküler rejim ve Cumhuriyet'in kazanımları tehdit altında bahanesiyle ilk günden, bir koalisyon formunda bile İslami bir partinin hükümette bulunmasına tahammül gösteremediler. 28 Şubat 1997'de ordunun silahsız bir müdahalesi devreye girdikten sonra, partiye kapatma davası açıldı, Erbakan istifa etmek zorunda kaldı. Bu yıpratıcı sürece rağmen, ülkenin ağırlaşan koşullarında bu defa Refah Partisi içerisinde çıkan yeni bir kadro Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Kasım 2002 seçimlerinde ezici bir zafer kazanmıştır.

Esposito ve Voll'un (1996) yerinde tespitleriyle İslam, ortalama bir Pakistanlının yaşamında çok önemli bir yere sahiptir ve bu önemine binaen, 1947'deki kuruluşundan itibaren askeri veya sivil, dini veya seküler her türlü iktidarın kendi yönetimine meşruiyet katmak için dikkate aldığı bir unsur olmuştur. Bu çerçevede, devletin ve toplumsal yaşamın İslamileştirilmesi hususunda belki de en büyük gayreti 1977-1988 yılları arasındaki askeri yönetimi sırasında Ziya-ül Hak göstermişken; sömürge karşıtı ve şiddetten uzak bir anlayışla kurulan Cemaat-i İslami gibi ülkenin en yaygın İslami örgütü de dâhil pek çok kesim parlamenter demokrasiye geçilmesini desteklemişlerdir. 2002 seçimlerinde İslami oluşumların, uzun bir aradan sonra yeniden kendilerini göstermelerinin ve kentlerde yaşayan eğitimli ve genç seçmenlerden de rağbet görmelerinin ana sebepleri bir yandan Afganistan'a saldırısı ve Pakistan'ın içişlerine karışması nedeniyle artan ABD karşıtlığı iken diğer yandan da 1988'den itibaren Batı yanlısı kapitalist politikalar izleyen Benazir Butto ve Nawaz Şerif iktidarları döneminde yaygınlaşan yolsuzluk ve kötü yönetimdir (Misra, 2003). Pakistan örneği tekrar göstermiştir ki Müslümanların çoğunluğunun sorunu demokrasiyle değil, bu demokrasinin nasıl yürütüleceği ve nasıl sonuçlar üreteceği ile ilgilidir. Kaldı ki özellikle İslam tarihinin ilk devirlerindeki yönetim anlayışında yer verilen şura ve ayrıca icmâ, içtihat gibi usulleri referans olarak alıp İslam'la demokrasinin bağdaşabileceğini öne süren yaygın bir kesimin bulunduğu da (Salazar, 2014; Koyuncu, 2015) buraya not olarak düşmemiz yerinde olacaktır.

Batı'nın veya onun güdümünde hareket eden ulusal yönetimlerin ürettiği adaletsiz ve baskıcı politikalara karşı Müslüman grupların demokratik yollar üzerinden yükselişi 1990'larda ve 2000'lerde saydığımız bu örneklerin dışında Endonezya'dan Filistin'e, Bosna-Hersek'ten Ürdün'e pek çok ülkede gözlemlenen bir durum olmuştur. Bütün örnekler göstermektedir ki İslami uyanış demokratik ve hukuki meşruiyeti gözeterek gerçekleşmiştir. Yeni ve dinamik öncü kadrolar eliyle ekonomik ve teknolojik dönüşümü gerçekleştirmek isteyen ve bunu yaparken de dinlerinin emrettiği mücadeleyi ülkelerindeki ve dünyadaki baskı ve çürümeye karşı yürütmeyi amaçlayan bir içerikle ortaya çıkmıştır. Geniş toplum kesimlerini mobilize ederek kitlesel ve katılımcı bir demokrasiyi uygulayan ve fakat aynı zamanda da modernleşmenin kötülüklerine eleştirel duran bir çaba olarak belirmiştir (Utvik, 2003). İşte İslamofobi oluşturma yönündeki çok yönlü gayretlerin en önemli çıkış sebebi küresel kapitalizm açısından ciddi bir muhalefet potansiyelini göstermeye başlayan bu İslami uyanışı durdurma isteği olmuştur. Müslümanların elde ettikleri kazanımlara, demokrasi ve hukuk içerisinde kalarak uzandıklarının gizlenebilmesi ve İslam ülkelerine yönelik Batı'nın doğrudan ya da dolaylı desteğiyle gerçekleşen anti-demokratik müdahalelerin bir meşruiyet zeminine oturtulabilmesi için yapılması gereken; bu başarıları kazanan Müslüman aktörlerin aslında gerçek niyetlerinin demokrasi ve özgürlüklerin kısıtlanması olduğu algısını yerleştirmektir. İslam'ı değersizleştirme ve korku unsuru olarak gösterme faaliyetleri etkili bir şekilde yürütüldüğünde zaten arzu edilen algının yerleştirilmesi zor olmayacaktır. Sıraladığımız örnek olaylarda İslami kesimlerin belirli bir başarıyı yakalamalarından sonraki süreçleri ve sonuçları makalenin limiti dolayısı ile ayrı ayrı anlatma durumu mümkün değilse bile, Batılı devletlerin destekleriyle hemen hepsinde İslami kesimin önünün gerektiğinde askeri darbelerle, hukuki kılıfına uydurulmuş yasaklamalarla ve başka türlü anti-demokratik yöntemlerle kesilmeye çalışıldığını söylememiz gerekir. Bütün bu yöntemler son otuz yılda seküler kapitalizmin İslam'a karşı başlattığı yeni oryantalist çabanın doğal bir uzantısı niteliğindedir.

3. 2. Batı İçindeki Karşı Çıktılar ve İslam'a Yöneliş

Batı'daki kapitalist zenginleşme, kendi ortalama bireyini az ya da çok refaha ve haklara sahip postmodern bir özneye dönüştürmüştü. Maslow tarzı bir yaklaşımla değerlendirdiğimizde, bu postmodern öznenin temel ihtiyaçlarının tanımı geçmişten çok farklı olarak genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Salt yeme içme barınmanın ötesinde günlük hayatını dolduran ve kendi kimliğini şekillendiren pek çok bireysel veya sosyal aktivite ve bunları içerisinde gerçekleştirdiği özgürlük alanı da (sanal ortamlar dâhil) artık temel vazgeçilmezleri arasında yer almaktaydı. Oluşturduğu bu alan içerisinde kendisini gerçekleştirmesi ve yaşam kalitesini sürdürmesi artık bu bireyin önceliklerini oluşturuyordu (Inglehart,

1997, 4). Çeşitlenen ve genişleyen bu temel ihtiyaçlarının güvenliğinin sağlanması ise, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisindeki gibi bir sonraki basamaktaki yerini koruyordu. Bu temel ihtiyaçlar alanında bir sorun oluştuğunda veya dışarıdan saldırı ihtimali belirdiğinde postmodern bireyin huzursuzluğu da ortaya çıkıyordu. Postmodern bireye ait bütün mesele de burada düğümleniyordu çünkü elde edilen refah ve haklara rağmen sorun oluşması ihtimali öyle istisnai bir durum da sayılamazdı. Bauman'ın (1997) o ünlü turist-serseri metaforunda olduğu gibi belirsizliklerin fazla olduğu bu dönemin kazananları olduğu gibi kaybedenleri de vardı. Teknoloji ile sıkı bağlılık üzerinden büyük değişim yaşayan bireysel benlik parçalanmış bir kişiliğe, realitenin belirsizleştiği ve ilişkilerin yüzeyselleştiği teknolojik ortamda üretilen yeni bir kimliğe ve gösterişçi bir bencilliğe ulaşınca (Gergen, 1997); beraberinde artık aile gibi, tanrı gibi sığınabileceği güvenli limanlar da bulamadığı yepyeni sorunlarla ve açmazlarla karşı karşıya kalmıştır. Gerçekten de geleneğin, ailenin ve dinin etkisinin zayıfladığı bir çevrede postmodern birey, içine düştüğü açmazlardan kendisini en azından psikolojik anlamda kurtaracak manevi bir alan bulamamakta ve tamamen, bir kısmı modern toplumlarda da görülen ve fakat bir kısmı da postmodern toplumlara özgü denilebilecek sorunlar yumağı içerisinde sıkışıp kalmaktadır. İntihar oranlarının sosyo-ekonomik açıdan marjinalleştirilseler bile hala ailevi ve dini bağlılıklarını koruyan göçmen gruplara oranla Batılı insanlar arasında daha yüksek olması, mental rahatsızlıkların ve anti-depresan kullanımının günden güne artması ve boşanma oranlarının fazlalığı (Whitley, 2008) bu sıkışmışlığın bazı göstergeleri olarak sunulabilir. Liberal kapitalizmin teminatı olma rolü perçinlenen sekülerizmin ortaya çıkardığı manevi boşluk Brzezinski gibi uzmanları bile kötümserliğe sürüklemiş ve hedonizm, kendini tatmin ve tüketime dayalı seküler hayat tarzının, kültürel yok oluşa götürerek Batı uygarlığını zayıflatacağını söylemiştir (Brzezinski, 1997: 125). Yani aslında kişi başına gelir düzeyi yüksek postmodern toplumlarda bile normatif çerçeve, sorunsuz bir toplum resmi ile doldurulamamıştır. Hele bir de maddi sıkıntı baş gösterip bireysel refah düzeyinde düşüş başladığında ve genişlediğini söylediğimiz temel ihtiyaçlar alanında kısıtlar ortaya çıktığında, beraberinde homurdanmalar ve tepkiler daha fazla duyulur oluyordu (Mansbridge, 1997).

İster refah toplumunun normal akışı içerisinde yaşadığı bunalımlar olsun isterse de bu akışın ekonomik anlamda bozulmasıyla yaşadığı zorluklar olsun, postmodern Batı insanının söz konusu bunalım ve zorluklar karşısında intihardan ve anti-depresan kullanmaktan başka tepki vermediğini ve başka arayışlar içerisine girmediğini söylemek yanlış olur. Yaşam tarzlarından kaynaklanan tatminsizlik, liberal kapitalizmin ürettiği dengesizlikler veya başka birçok psikolojik ya da sosyolojik faktörün etkisiyle Batı toplumlarında yaşadıkları hayatı sorgulayan ve daha maneviyatçı bir yöne evrilen, bu arada da İslam'ı araştıran ve hatta din olarak kabul eden insanların sayısı da artmaya başlamıştı. İslam'ı din olarak seçen Batılılar üzerinde yapılan araştırmalar bu söylediklerimizi teyit eder niteliktedir (Casey, 2019; Wohlrab-Sahr, 2006). Neden Müslüman oldukları sorulduğunda bunun en önemli sebepleri arasında öncelikle yaşadıkları eğlenceye ve tüketime dayalı hayatlardan duyulan tatminsizlik yani bizim postmodernitenin açmazları ya da bunalımları şeklinde vasıflandırdığımız sorunlar önemli yer tutmaktadır. Öte yandan, sosyal adaletsizlik ve haksızlıklarla çevrelenmiş hissetmeleri de başka kritik bir sebep grubunu oluşturmaktadır ki bu da liberal kapitalizmin özellikle ekonomik anlamda getirdiği zorluklara tepkiler şeklinde özetlediğimiz durumun karşılığı şeklinde görülebilir. Amerikalıların ya da Avrupalıların İslam'a yönelişlerinde, sahip oldukları yaşam tarzlarının doğurduğu tatminsizlikleri ve kapitalist sistemin eşitsizliklerini gerekçe olarak öne sürmeleri başka çalışmalarla da ortaya konmuştur (Köse, 1999; Wohlrab-Sahr, 1999; McGinty, 2006). Patrick D. Bowen'ın (2015: 264) konu hakkında 1990'lı yıllardan beri yapılan çok sayıda çalışmaya atıfta bulunarak Batı Avrupa'da İslam'ı seçenlerin ortak noktalarını özetlediği çalışmasında, bu kişilerin özellikle 20'li yaşlardan itibaren yeni arayışlara girmelerinin sebepleri olarak sıraladığı hususlar, bizim yukarıdaki açıklamalarımızla büyük oranda örtüşmektedir: Batı kültüründen ve materyalist kültürden tatminsizlik, hem akılcı hem de dini düşüncelere aynı anda müsamaha gösterecek bir anlam sistemi arayışı, mistik-manevi bir tecrübe arzusu ve daha anlamlı ve birbirine bağlı bir toplulukta yaşama arzusu. Yazar bu sonuncu sebebin daha adaletli muamele görme isteği ile ahlaki ve toplumsal ilişkiler bakımından daha net kurallara kavuşma arzusunu da içerdiğini eklemiştir. Görüldüğü gibi bütün sebepler büyük oranda Batılı bireyin, seküler kapitalist sistem içerisindeki açmazlarına ve sorunlarına dayanmaktadır. Bu konuda son olarak bir diğer bulguya da yer vermemiz faydalı olacaktır: Hıristiyanlığın hayatın gerçeklerinden kopuk ve soyut bir çerçeveye sahip olduğu, İslam'ın ise insanı çevreleyen her türlü soruna cevaplar sunduğu ve bu bakımdan tercih edildiği de İslam'ı kabul edenler tarafından dile getirilmektedir (Poston, 1991: 164). O halde İslam, seküler kapitalizmin yoğunlaşmış

postmodern formu içerisinde sıkışıp kalmış Batılılar için bir çıkış yolu olabilme potansiyelini göstermiştir. Başka bir ifade ile, pozitivist ve materyalist Batı anlayışına karşı İslam, ortalama Batı insanı için bir tehdit değil alternatif bir medeniyet anlayışı sunmuştur (Duralı, 2000).

Batılı ülkelerin birçoğunda dini inanışlar üzerinden resmi sayım ya da kayıt yapılmadığından, ancak bazı göstergeler üzerinden sonradan Müslümanlığa geçenler hakkında tahminler yapılabilmektedir. Şu var ki İslam'a olan yakın dönem ilginin 1980'lerle birlikte artmaya başlaması konuyla ilgili önemli bir eserde somut bir şekilde vurgulanmıştır (Tottoli, 2015). Yani yukarıdaki açıklamalarımızı teyit edecek şekilde; seküler ve kapitalist yönleriyle yoğunlaşan postmodern koşulların belirginleştiği dönemden itibaren ABD'de ve Avrupa'da İslam'a bir yönelim görülmeye başlanmıştır. 2000'lerin başına ait bir uzman tahminine göre sadece ABD'de her yıl 25 bin civarında kişi İslam'ı din olarak seçiyordu (Wilgoren, 2001). Açık Toplum Enstitüsü'nün pek çok AB ülkesi için ayrı ayrı yayınladığı raporlara göz atıldığında (Open Society, 2007) 1990'ların sonunda ya da 2000'lerin başında İslam'ı din olarak seçen yerli nüfusun tahmini sayısı Almanya'da 100 bine, Fransa'da 40 bine, İsveç'te bin ile üç bin arasına, Belçika'da da 10-15 bin arasına ulaşmıştı. Birleşik Krallık için bu rakam 2001 nüfus sayımından hareketle 63 bin olarak verilmiştir (Karagiannis, 2011). Daha birkaç yıl öncesinde 1990'ların ortalarında bile örneğin Birleşik Krallık'ta bu sayının tahminen üç-beş bin olması (Köse, 1996: 19) ya da 1980'lerin sonunda (Batı) Almanya'da bin- iki bin olması (Clarke, 1988: 199) dikkate alındığında önemli bir yükseliş eğiliminin bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu eğilimin, İslamofobi oluşturma faaliyetlerinin somut bir hal almaya başladığı bir döneme denk düştüğünü hatırlayacak olursak rakamların önemi daha da iyi anlaşılabilir. İslamofobi projesinin alabildiğine hız kazandığı 2000'ler sonrasında bile Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde her yıl ortalama 4-5 bin kişi İslam'ı din olarak benimsemektedir (Taylor ve Morrison, 2011).

İslamofobi projesi olmasaydı, 1980'lerden itibaren başlayan bu İslam'a yönelik eğiliminin daha da artabileceğini tahmin etmek zor değil ve zaten seküler kapitalizmin de, bu yönelimden en az İslam ülkelerinde ortaya çıkan İslami politik uyanışlar kadar endişe duyduğu için söz konusu projeyi hayata geçirdiğini öngörmek mümkün. Genel nüfuslara oranla Müslümanlığı seçenlerin sayısı düşük görülebilir fakat daha fazla sahip oldukları tahmin edilebilecek sivil toplum ve örgütlenme tecrübelerinin yanında yerli toplumla olan iletişim imkânları sayesinde İslam'a yönelen Batılıların etkisinin, sayısal verilerin çok ötesinde olduğu da ayrıca vurgulanması gereken bir noktadır. Bu insanların, diğerlerine göre İslam uğruna daha aktif çalıştıklarına ya da Müslümanların daha organize ve daha kurumsallaşarak faaliyet göstermelerine yardımcı olduklarına dair ABD (Fodeman, Snook ve Horgan, 2020), Almanya (Open Society, 2007a: 19) ve İsveç (Open Society, 2007b: 16) gibi ülkelerde yapılan araştırmalar vardır.

Kaldı ki burada mesele sadece Müslümanlığı seçme ile sınırlı değildir. Ortalama Batı insanı sağlıklı ve doğrudan kanallar üzerinden Müslümanlarla iletişim kurabilecek olsa ya da onları tanıyacak olsa, seküler kapitalizmin endişelerinin daha da artacağını söylememiz mümkündür. ABD'nin Irak'ı işgal etmek istemesini protesto etmek amacıyla 15 Şubat 2003'te dünyanın birçok ülkesinde ve yüzlerce şehirde eş zamanlı yürüyüşler düzenlenirken, bunların en kalabalıkları milyonlarca insanın katılımıyla Roma, Londra, Madrid gibi Avrupa başkentlerinde gerçekleşmiştir. Yükselen ABD karşıtlığının arka planında zamanımızda bu süper güçle özdeşleşen liberal ve yoğun kapitalist politikaların yarattığı eşitsizliklere ve aldığı saldırgan forma yönelik tepkiler vardır. Bütün bu insanların, kendileriyle benzer noktalarda kapitalizmin aşırılıklarına ve adaletsizliklerine muhalefet eden geniş bir Müslüman nüfusla aynı çizgide buluşmaları muhtemelen Batı kapitalizmi için ciddi bir sorun teşkil edecekti. Batılı birey dünyadaki 1,7 milyar civarındaki Müslümanın sadece küçük bir kısmının 11 Eylül tarzı terör eylemlerine olumlu baktığını (Lipka, 2017) bilecek olsa ya da içlerindeki Müslümanların buldukları ülkelere ve toplumlara daha fazla entegre olarak katkı sunmak istediklerini (Klausen, 2005) fark etse hem kendi içindeki Müslümanlara hem de diğer coğrafyalarda politik İslam'ın yükselişine bakışı farklı olabilirdi. ABD'de İslam'ı din olarak seçen kişiler üzerinde daha 1990'ların başında önemli araştırmalar yapan Larry Poston, İslam'a yönelme oranlarının Avrupa'dan göç eden erkeklerde daha fazla olduğunu ve savaş dönemlerinde, Avrupalı erkeklerin Müslümanlarla yakından etkileşim içerisinde bulunmalarının bu sonucu doğurduğunu göstermiştir (Poston, 1992: 164). Müslümanlarla bireysel etkileşimin, İslam'ı benimsemeye en önemli yol olduğu Birleşik Krallık için yapılan bir çalışmada da (Köse, 1996: 19; Köse ve Loewenthal, 2000: 103) ortaya konmuştur. Tekrar vurgulamak gerekirse burada asıl kritik olan; işin ucu İslam'ı din olarak seçmeye varmasa bile, postmodern patolojileri ortaya çıkaran bir ekonomik ve politik düzenin eleştirilmesi noktasında ortaklıkların keşfedilmesi meselesidir. Ayrıca, İslam'ı kabul etme şeklinde olmasa bile, Müslümanlarla etkileşim sayesinde yeniden

maneviyata yönelebilecek Batılı insan profili de sekülerizm için geriye dönüş anlamına gelecekti. Müslümanları her türlü kötülükle özdeşleştirmek, aslında manevi anlamda kayda değer bir örneklik taşımadıklarını göstermek ve toplumsal hayattaki hareket alanlarını kısıtlamak, böyle bir profilin oluşma riskini de engelleyebilecekti.

Kaldı ki Müslümanların seküler kapitalizmi eleştirmeye dayalı çıkışları, içinde buldukları Batı toplumlarında 1990'lardan çok önce başlamıştı. Postmodern yaşam tarzlarının ortaya çıkardığı bunalımlara ve çöküntüye işaret eden Charis Waddy, 1976'da basılan öncü eserinde böyle bir gidişatın sadece Müslümanlar için değil, Hıristiyanlar, Hindular ve başka inançlı insanlar için de tehlike oluşturduğunu ifade etmiştir (Waddy, 1977: 147). Ne ki artık bu gidişata muhalefet edebilecek güçlü bir Hıristiyan topluluğu kalmamıştı ve aslında Müslümanlar bizzat Batı ülkeleri içinde de, demokratik sistem içinde kalarak ve fakat dini ve geleneksel değerler adına farklı bir söylemi seslendiren bir role sahiptiler. Batı'da eğitim alan ve konuşmalarıyla, eserleriyle bu rolü etkili bir şekilde yerine getirecek Müslüman entelektüellerin Avrupa toplumları içerisindeki sayıları da günden güne artmaya başlamıştı. 1960'larda gelen ve nispeten izole bir yaşam süren birinci nesil Müslüman işçilere karşın, sonraki nesillerin daha aktif ve sosyal olmaları, yerli nüfusun onlarla iletişimini artırmıştır. İki kesim arasında evliliklere kadar giden tanışmalar ve birbirini daha iyi anlama durumları artmıştır (Karagiannis, 2011). Raphael Israeli'nin (2008) Müslümanların, Avrupa toplumları içerisinde yaşamlarını sürdürmelerini bile potansiyel bir terörün ve huzursuzluğun ifadesi olarak görmesinin ya da yine bu toplumlar içerisinde güvenlik gerekçesiyle Müslümanların en temel haklarının ve hareket alanlarının sınırlandırılmasının (Fekete, 2004) arka planında aslında Müslüman olan ve olmayan Avrupalılar arasındaki muhtemel olumlu etkileşimlerden duyulan endişenin bulunduğunu söyleyebiliriz.

O halde, postmodern dönemin patolojilerine maruz kalan Avrupalıların ve Amerikalıların, hemen yakınlarındaki Müslümanlarla iletişimlerinin daha da çoğalmaması adına onları, İslam'a ve Müslümanlara karşı olumsuz duygularla doldurmak ve hatta korku ve nefret ögesi olarak görmelerini sağlamak gerekiyordu. Batı'nın postmodern bireyleri, sahip oldukları yaşam tarzlarına ve onu şekillendiren değerlere neyi tehdit olarak görebileceklerse, İslamofobi kavramı üzerinden inşa edilen korkunç "Typhon" da o tehdit işlevini yerine getirmekte ve liberal kapitalizmin küresel hedefleri hususunda, bütün o bireylerin "ikna edilmelerini" kolaylaştırmaktadır. İhtiyaçlar hiyerarşisi bağlamında bahsettiğimiz gibi, artık genişleyen ve çeşitlenen bir temel ihtiyaçlar listesine sahip postmodern özne için öncelikle söz konusu olan kendisine açılan/açtığı bir özgür alanın güvenliğidir. Bu güvenliğe sorun oluşturacak bir saldırının Müslümanlar üzerinden ulaşacağı algısı ile doldurulduğunda, Batılı bireyin neler hissedebileceğini ve İslam'a ve Müslümanlara nasıl bakabileceğini tahmin etmek zor değil. Müslümanlığı seçen Batılıların çoğunlukla İslam'ın liberal yorumlarını tercih etmeleri (Karagiannis, 2011), özgürlüklere dair sahip oldukları alanı kaybetmeme isteği ile yakından ilişkilidir denilebilir. Müslümanlar bu defa Hıristiyanlığın değil, değerlere dayalı Batı'nın karşısında tehdit olarak gösterilmiş, konuya demokratik değerler ve özgürlükler üzerinden yaklaşıldığında da liberal düşüncede olanlar bile Müslüman karşıtlığında aşırı sağ ideolojide olanlarla neredeyse aynı çizgide buluşmuşlardır (Asad, 2003: 165). Yani Müslümanların gerçekte sahip oldukları "kapitalizmin aşırılıklarına ve eşitsizliklerine karşı eleştirel olma" profilleri, üretilen "Batı'nın tüm değerlerine tehdit olma" profiliyle baskılanmıştır. Demokratik değerlerini ve özgürlüklerini hepten kaybedeceği algısı ile doldurulan pek çok Batılı birey de, önceliği Müslümanlardan korkmaya ve onlarla aralarına mesafe koymaya vermiştir. Zaten tarihsel olarak öteki konumunda bulunmaları fazlasıyla akıllara yerleştirilirken, bir de bunun üzerine, Batı değerlerine ve yaşam tarzına tehdit olan Müslümanlar algısı oluşturulunca; Avrupa'nın ya da Birleşik Devletlerin her hangi bir şehrinde yaşayan sıradan insanların Müslümanları komşu olarak bile kabul edebilme arzuları azalmaktadır (Helbling, 2012). Çevrelerinde yaşayan Müslümanlar hakkında olumlu düşünceye sahip Amerikalıların bu düşüncelerinin 2000'li yıllarda olumsuzlaşması (Cesari, 2011: 51) söylediklerimizin kanıtı niteliğindedir. Böylece, emareleri görülmeye başlayan bir İslam ilgisi, daha ileriye gitmeden kuşatılmış ve Batı kapitalizminin yarattığı adaletsizliklere karşı çıkan Müslümanların var olduğu gerçeği perdelenmiştir.

Sonuç

Batı, modernleşme sürecinde sekülerizm üzerinden Hıristiyanlığı saf dışı bırakmıştır, kapitalizm üzerinden de komünizmi. Bu bakımdan 1990'ların dünyası daha demokratik bir ambalajla sunulan seküler kapitalizmin hareket alanını genişleten yepyeni bir dönemin kapılarını açmıştır. Teknolojik gücü sayesinde seküler kapitalist Batı anlayışı hem küresel yayılcılığını hem de öncelikle kendi tüketim

odaklı bireyleri üzerinde manipülasyon gücünü daha kolay devam ettirecek gibi duruyordu. Oysaki bu makalede örnekleriyle ortaya konmaya çalışıldığı gibi, kapitalizm üzerinden sömürleştirip geri bıraktıkları fakat sekülerizm üzerinden normatif dönüşümlerini yeterince gerçekleştiremedikleri Müslümanlar; demokratik kanallara bağlı kalarak geliştirdikleri söylem ve eylemleriyle Batı tarzı bir dünya düzeni için potansiyel bir risk haline gelmeye başlamışlardı.

Kimilerinde iktidara da yürüyecek şekilde ortaya çıkan demokratik İslami hareketler Yeşil Kuşak projesinde olduğu gibi kontrollü bir destekleme stratejisinin ürünü de değildi ve arzu edilmeyen ve bir şekilde sona erdirilmesi gereken girişimlerdi. Müslümanların seküler kapitalizme tehdit oluşturmaları sadece geleneksel İslam coğrafyalarında politik bir güç olarak sahneye çıkmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Seküler kapitalist anlayışın elinde tüketime odaklı ve özgürlük alanı genişleyen bir forma dönüşen postmodern birey, bu yeni formuna özgü sorunların baskısından kurtulabilmek adına ya sekülerizmin kapadığı manevi kanalları yeniden açma arayışına girmiş ya da doğurduğu patolojilerden duyduğu rahatsızlık nedeniyle liberal kapitalizmi eleştirmeye başlamıştır. Her iki durumda da İslam ve Müslümanlar, postmodern Batı bireyinin bulmak veya duymak istediklerini karşılıksız bırakmayacak bir potansiyele sahipti.

İşte bu sebeplerden dolayı, iki kutupluluk ortadan kalktıktan sonra Müslümanlar, Batı tarafından net bir şekilde hedefe yerleştirilmiş ve 1990'larda başlayan bu İslamofobi oluşturma projesi, 2000'lerde çok daha kapsamlı ve somut bir şekilde sürdürülmüştür. İslamofobi sayesinde seküler kapitalizm, küresel stratejilerine kendi toplumlarında destek sağlamak ya da postmodern dönemde yoğunlaşan kendi patolojilerine yönelik Batı içi eleştirileri susturmak adına, Müslüman muhalefetinin durduğu noktayı olduğundan çok farklı bir yerde, Batı'nın özgürlükçü ve değerlere dayalı kazanımlarının karşısında göstermeye çalışmaktadır. Müslümanların demokratik yollardan yükselişlerinin, ABD ve postmodern Batı'nın diğer büyük güçleri tarafından alışılageldikleri şekilde müdahalelerle bastırılması ya da İslamofobi üretme taktikleriyle boğulmaya çalışılması kısa dönem için belki sonuç alınabilecek bir stratejidir. Ancak seküler kapitalizmin uzun tarihsel yolculuğunun postmodern dönemde vardığı aşama, güçlü teknolojik destekle ve sanal-kurgusal bir dünyanın inşasıyla arka plana atılamayacak kadar ağır sorunlarla doludur. Bunu göz ardı ederek ve kendi sorgulamasını yapmadan Müslümanlar üzerinden gerçekleştirilen korku politikası bir noktadan sonra, ağırlaşan sorunların ortaya çıkardığı yamaları kapamaya ve insanları durdurmaya yetmeyecektir.

Kaynakça

- Alkan Ö. S. (2018). The Role of Political Islam in Tunisia's Democratization Process. *Insight Turkey*, 20(1), 209-226.
- Asad, T. (2003). *Formations of the Secular-Christianity, Islam, Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
- Ayoob, M. (2007). *The Many Faces of Political Islam – Religion and Politics in the Muslim World*. Michigan: University of Michigan Press.
- Baudrillard, J. (1988). *Selected Writings*. Stanford: Stanford University Press.
- Bauman, Z. (1997). *Postmodernity and Its Discontents*. Cambridge: Polity Press.
- Berger, P.L., Berger, B. ve Kellner, H. (1973). *The Homeless Mind*. Middlesex: Penguin Books.
- Berger, P.L. (1981). *Modernisation and Religion*. Enfield, Bruswick Press Ltd.
- Bowen, P. D. (2015). Conversion to Islam in Modern Western Europe and the United States. Roberto Tottoli (Ed.), *Routledge Handbook of Islam in the West* içinde (s.259-271). New York: Routledge.
- Branche, R. (2004). Torture and Other Violations of the Law by the French Army during the Algerian War. A. Jones (Ed.), *Genocide, War Crimes & the West – History and Complicity* içinde (s.134-145). New York: Zed Books.
- Brzezinski, Z. (1997). Brzezinski ile Mülakat: Çatışan Uygarlıklar Esnek Batı'nın Zayıf Surları. Murat Yılmaz (Ed.), *Medeniyetler Çatışması* içinde (s.122-133). Ankara: Vadi.
- Cardini, F. (2004). *Avrupa ve İslam*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

- Casey, P. M. (2019). Conversion to Islam: Narratives of Awakening, Continuity, and Return. *Sociological Forum*, 34(3), 752-773.
- Cesari, J. (2011). Islam as Stigma. D. Westerlund ve I. Svanberg (Ed.), *Islam in the West-Critical Concepts in Islamic Studies, Volume I: Regions and History* içinde (s.36-61). Abingdon: Routledge.
- Challand, B. (2012). Interwined Identities: A Gender-based Reading of the Visual Representations of Contemporary Islam in European Textbooks. G. Jonker ve S. Thobani (Ed.), *Narrating Islam—Interpretations of the Muslim World in European Texts* içinde (s.120-150). Londra: Tauris.
- Clarke, P. (1988). *Islam in Contemporary Europe. The World's Religions: Islam*. Londra: Routledge.
- Delanty, G. (2012). Islam and European Modernity in Historical Perspective: Towards a Cosmopolitan Perspective. Hakan Yılmaz ve Çağla E. Aykaç (Ed.), *Perceptions of Islam in Europe* içinde (s.13-27). Londra: I.B. Tauris.
- Dennis, A. J. (1996). *The Rise of the Islamic Empire and the Threat to the West*. Ohio: Wyndam Hall Press.
- Duralı, Ş. T. (2000). *Çağdaş Küresel Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Epstein, S. A. (2014). *Geç Dönem Ortaçağ Avrupası – Ekonomik ve Sosyal Tarih, 1000-1500*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Esposito, J. L. ve Voll, J. O. (1996). *Islam and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Esposito, J. L. (2003). Islam and Civil Society. J. L. Esposito ve F. Burgat (Ed.), *Modernizing Islam – Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe* içinde (s.69-100). Londra: Hurst.
- Esposito, J. L. (2011). The Muslim Diaspora and the Islamic World. D. Westerlund ve I. Svanberg (Ed.), *Islam in the West – Critical Concepts in Islamic Studies, Volume I: Regions and History* içinde (s.11-21). Abingdon: Routledge.
- Fekete, L. (2004). Anti-Muslim Racism and the European Security State. *Race & Class*, 46(1), 3-29.
- Fodeman, A.D, Snook, D. W ve Horgan, J.G. (2020). Picking Up and Defending the Faith: Activism and Radicalism Among Muslim Converts in the United States. *Political Psychology*, 41(4), 679-698.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*. New York: Macmillan.
- Gergen, K. J. (1997). The Self: Transfiguration by Technology. Dwight Fee (Ed.), *Pathology and the Postmodern – Mental Illness as Discourse and Experience* içinde (s.100-115). Londra: Sage.
- Harbison, E. H. (1955). *The Age of Reformation*. New York: Cornell University Press.
- Helbling, M. (2012). *Islamophobia in the West-Measuring and Explaining Individual Attitudes*. Londra: Routledge.
- Heristchi, C. (2004). The Islamist Discourse of the FIS and the Democratic Experiment in Algeria. *Democratization*, 11(4), 111-132.
- Horne, A. (2004). *A Savage War for Peace: Algeria 1954-1962*. New York: New York Review Books Classics.
- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Jameson, F. (1991). *Post-modernizm or the Cultural Logic of the Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Kalın, İ. (2001). Islam and the West: Deconstructing Monolithic Perceptions—A Conversation with Professor John Esposito. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 21 (1), 155-163.
- Karagiannis, E. (2011). Islamic Activicism in Europe: The Role of Converts. *CTC Sentinel*, 4(8), 16-19.
- Kaufmann, F. (1997). Religion and Modernization in Europe. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*. 153 (1), 80-96.
- Klausen, J. (2005). *The Islamic Challenge – Politics and Religion in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.

- Koyuncu, A. A. (2015). Dört Farklı Perspektiften İslam Demokrasi Tartışmaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4 (3): 705-727.
- Köse, A. (1996). *Conversion to Islam: A Study of Native British Converts*. Oxon: Routledge.
- Köse, A. ve Loewenthal, K. M. (2000). Conversion Motifs Among British Converts to Islam. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 10 (2), 101-110.
- Kula, O.B. (2010). *Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Küçükcan, T. (2005). Modernleşme ve Sekülerleşme Kuramları Bağlamında Din, Toplumsal Değişme ve İslam Dünyası. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 13, 109-128.
- Lewis, B. (1990). The Roots of Muslim Rage. *The Atlantic*. Eylül 1990.
- Lipka, M. (2017). Muslims and Islam: Key Findings in the US and Around the World, 26 Mayıs 2017. Erişim: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/05/26/muslims-and-islam-key-findings-in-the-u-s-and-around-the-world>
- Louis, W. R. ve Robinson, R. (2004). Empire Preserv'd - How the Americans Put Anti-communism Before Anti-Imperialism. Prasenjit Duara (ed.), *Decolonization* içinde (s.152-161). Londra: Routledge.
- Mansbridge, J. (1997). Social and Cultural Causes of Dissatisfaction with US Government. J. S. Nye, P. Zelikow ve D. King (Ed.), *Why People don't Trust Government* içinde (s.133-153). Cambridge, Harvard University Press.
- Mardin, Ş. (1993). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2002). Oryantalizmin Hasıraltı Ettikleri. *Doğu Batı*, 20, 111-115.
- McGinty, A.M. (2006). *Becoming Muslim: Western Women's Conversions to Islam*. New York: Palgrave.
- Misra, A. (2003). Rise of Religious Parties in Pakistan: Causes and Prospects. *Strategic Analysis*, 27(2), 186-215.
- Munson, Z. (2001). Islamic Mobilization: Social Movement Theory and the Egyptian Muslim Brotherhood. *The Sociological Quarterly*, 42(4), 487-510.
- Newsweek. (1988). A State of Siege in Troubled Algeria. *Newsweek*, 17 Ekim.
- Open Society. (2007). Muslims in EU Cities: Background Research Reports. Erişim: https://www.opensocietyfoundations.org/publications/muslims-eu-cities-background-research-reports#publications_download
- Open Society Institute (2007). Muslims in the EU: Cities Report-Germany.
- Open Society Institute (2007). Muslims in the EU: Cities Report-Sweden.
- Özyürek, E. (2015), *Being German, Becoming Muslim – Race, Religion, and Conversion in the New Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Pipes, D. (1990). The Muslims are Coming! The Muslims are Coming! – the Growth of Muslimphobia. *National Review*, Kasım 1990.
- Poston, L. (1991). Becoming a Muslim in the Christian West: a Profile of Conversion to a Minority Religion. *Institute of Muslim Minority Affairs Journal*, 12 (1), 159-169.
- Poston, L. (1992). *Islamic Da'wah in the West - Muslim Missionary Activity and the Dynamics of Conversion to Islam*. Oxford: Oxford University Press.
- Roy, O. (1994). *The Failure of Political Islam*. Cambridge: Harvard University Press.
- Runnymede Trust (1997). *Islamophobia: A Challenge for Us All: Report of the Runnymede Trust Commission on British Muslims and Islamophobia*. Londra: Runnymede Trust.
- Said, E. W. (1997). *Covering Islam*. New York: Vintage Books.
- Said, E. W. (2017). *Şarkiyatçılık – Batı'nın Şark Anlayışları*. Yıldırım, B. (Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık, Onuncu Basım.
- Salazar, V. A. (2014). *Islamic Perspectives on Democracy*. Erişim: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2672601
- Samur, H. (2016). Avrupa'daki İslamofobinin 'Avrupalı' Sebepleri. *Mukaddime*, 7 (2), 295-319.

- Samur, H. (2017a). Avrupa'nın Önyargılarının ve Çelişkilerinin Bir Sonucu Olarak İslamofobi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15 (29), 147-173.
- Samur, H. (2017b). Postmodern Dönemde Batıdaki İslam Düşmanlığının Artması Durumu: İslamofobi. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21 (2), 59-76.
- Setton, K. M. (1992). *Western Hostility to Islam and Prophecies of Turkish Doom*. Philadelphia: American Philosophical Society
- Shryock, A. (2010). Introduction: Islam as an Object of Fear and Affection. A. Shryock (Ed.), *Islamophobia/Islamophilia – Beyond the Politics of Enemy and Friend* içinde (s.1-28). Bloomington: Indiana University Press.
- Stark, R. (2005). *The Victory of Reason: How Christianity Led to Freedom, Capitalism, and Western Success*. New York: Random House.
- Taylor, J. ve S. Morrison. (2011). *The Islamification of Britain: Record Numbers Embrace Muslim Faith*. The Independent, 4 Ocak.
- Tottoli, R. (Ed.). (2015). *Routledge Handbook of Islam in the West*. New York: Routledge.
- Tibi, B. (2002). *The Challenge of Fundamentalism: Political Islam and The New World Disorder*. California: University of California Press.
- Utvik, B. O. (2003). The Modernizing Force of Islamism. J.L. Esposito ve F. Burgat (Ed.), *Modernizing Islam – Religion in the Public Sphere in the Middle East and Europe* içinde (s.43-67). Londra, Hurst Company.
- Waddy, C. (1976). *The Muslim Mind*. Londra: Longman Group.
- Weber, M. (1930). *The Protestant Ethic and the Sprit of Capitalism*. New York: Dover Publications.
- Whitley, R. (2008). Postmodernity and Mental Health. *Harvard Review of Psychiatry*, 16 (6), 352-364.
- Wickham, C. R. (2013). *The Muslim Brotherhood – Evolution of An Islamist Movement*. Princeton: Princeton University Press.
- Wilgoren, J. (2001). A Nation Challenged: American Muslims; Islam Attracts Converts by the Thousands. The New York Times, 22 Ekim. Erişim: <https://www.nytimes.com/2001/10/22/us/nation-challenged-american-muslims-islam-attracts-converts-thousand-drawn-before.html>
- Witte Jr. J. ve Alexander, F. (2010). *Christianity and Human Rights – An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wohlrab-Sahr, M. (1999). Conversion to Islam: Between Syncretism and Symbolic Battle. *Social Compass*, 46 (3), 351–362.
- Wohlrab-Sahr, M. (2006). Symbolizing Distance – Conversion to Islam in Germany and the United States. K. V. Nieuwkerk (Ed.), *Women Embracing Islam - Gender and Conversion in the West* içinde (s.71-92). Austin: University of Texas Press.